

પ્રકાશક :

શ્રી હીરાલાલ એચ. માધી

શ્રી પરશુરામ મંદિર,

૪૦, બાબુમંગી,

વાવંજીર, મુબાઈ

ટે. નં. ૩૬૪૮૪૨

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૬૯

અધ્યાપિકાર સુરક્ષિત

પ્રકાશન તિથિ : ધનતેરસ : અં. ૨૦૨૫ : તા. ૭-૧૧-૧૯૬૯

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન

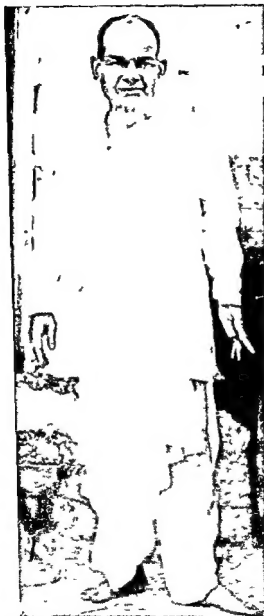
શ્રી નરેન્દ્રકુમાર ઝોઝી

અનુપમ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

૧૨૨/૨૨૨ તલાવ પાસે, ફતેહપુરા,

વડોદરા-૬

“ મહાનુભાવ ”

શ્રી માધવજી પોત્તાર

પહેલાં તો હું મારી પોતાની જ ઓળખાણ આપી દઉં. સને ૧૯૪૯ના ડિસેમ્બરની ૩૧મી તારીખે મારો જન્મ થયો. આ જન્મમાં મેં પહેલાં પ્રગણ માંથી. અભ્યાસમાં તો એટલું જ છે કે ભોપાલની કેમ્પીજ સ્કૂલમાં ૬૬માં તો હું નાપાત્ર થયો અને બસ ત્યાર પછી આજદિન સુધી શાળાના ભણતરમાંથી હું મુક્ત જ રહ્યો છું અને આજ પણ સ્કૂલમાં જઈ અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છા જ નથી. ભાષા, વ્યાકરણ વગેરેનું મારું જ્ઞાન નજીક જ છે. 'જેઈ લેખકમાં ખપી શકે' એવું સાહે' તો, નથી જ.

પોતદાર સાહેબનું આ જીવનચરિત્ર લખવાનું શરૂ કર્યું તે પહેલાં ૧૯૬૪માં મેં એક અનુવાદ ડ્યો દતો. એ પોતદાર સાહેબે અંગ્રેજીમાં લખેલા 'In search of Happiness' નો હિંદી અને મરાઠીમાં કરેલો અનુવાદ. એને અનુવાદ કરતાં રૂપાંતર જ હોતું પડે ડારણ કે શબ્દકોષની મદદથી એ અંગ્રેજી પુસ્તકનું હિંદી અને મરાઠીમાં કરેલું રૂપાંતર હતું. અંગ્રેજીનું મને જ્ઞાન કે અભ્યાસ ન હોવાથી મેં એ પુસ્તકની ભાષા અને અર્થ સમજાવવામાં લેખકની મદદ લીધી હતી. મને એમણે મારા કામમાં મદદ કરી હતી એટલે એ રૂપાંતરને મારું સ્વતંત્ર લેખન કાર્ય તો ગણવી જ ન શકાય, અને ગણાવતો પણ નથી. એટલું જ નહિ એને લેખન પણ કહેતો નથી. એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં શ્રી પોતદાર સાહેબના જીવનચરિત્રને જ માફ સ્વતંત્ર લેખનકાર્ય કહું શું.

આ જીવનચરિત્રના નાનકે માટે પણ હવે તમને કહીશ. જીવનચરિત્રના નાયક શ્રી માધવ ગોવિંદ પોતદાર, મારા પિતા યાવ એ કે હમણાં હમણાં તેઓ પોતાને તુકા-ધરાણી નામથી જ ઓળખાવે છે અને એ મુદ્દળ જ લખે પણ છે. એમના પિતા તો એમને હમેશાં માધવજી અથવા લૈયા કહીને જ બોલાવતા. નાનાઓ એમને અણ્ણ અને સ્નેહી મળેલીઓ અણ્ણ સાહેબ કહેતા. સળેંધી શિવાયના બહારના લોકોમાં એ પોતદારજી અથવા પોતદાર સાહેબ નરીકે ઓળખાતા હતા.

ઉબ્બેનમાં મહાદ્વજ માર્ગમાં આવેલા કાર્તિક ચોક આગળ નદી દરવાજા પાસેની કુલાર મઝીમાં એક જીર્ણોદ્ધાર મકાનના ઉપરના મજલાની એક એરડીમાં ૬ માણસો જોમતેમ કરીને રહે છે. તેમ છતાં એ બધા 'કમ કરીને' જીવતા હતા તેનો એમને ખ્યાલ સરખો પણ નથી. તે સમયે અનેક મુશીબતોમાં અધાર કહો વચ્ચે 'કવી રીતે રહી શકાયું' એ સમજાતું નથી કેટલે એક હકીકત છે કે આજે પણ એઓ જીવે છે. અને સારી રીતે જીવે છે. આ મુશીબત અને કષ્ટોભથી જીવનથી એમનામાં ધૈર્ય-દિમ્ભત વગેરે શુભો આપ્યા અને તેઓ નિર્ભય બન્યા. આમ શાંતી બન્યું એનો તો એક જ જવાબ છે કે જીવનયાત્રામાં પાછળથી આવી પડેલા અનેક દુઃખો માટે એમનું ધડનર થવાનું હતું તેની આ પૂર્વ જામિકા જ હતી.

અસંખ્યત એમનામાં એક દંડ વિશ્વાસ તો હતો જ કે કોઈ અદિતીય મહાન, અગમ્ય ધર્મથી શક્તિ એમને હર ક્ષણે અને હર પળે મદદ અને સહાય કરે છે પછી કર શા માટે રાખવો ? કોનો રાખવો ? તો પણ અનેક વખત સંકેતોના ધ્રુવવાના મોજાં ધસી આવતાં ત્યારે એ પણ વિચલીન તો થઈ જતાં તો પણ થોડા વખત પછી એ મહાન શક્તિની મદદ મળતાં એ પાછા અસંસ રૂપમાં સ્થિર થઈ જતા. હેલા જ વર્ષોથી એમનો આજ નિત્યક્રમ-દંડ વિશ્વાસ છે. કોને ખબર આ વિશ્વાસ, આ નિશ્ચય ક્યાં સુધી રહેશે !

આ અરસામાં મારા મોટાભાઈ મનોહર પોતદાર જે મુળમ રહેતા હતા તેઓ ૧૩મી એપ્રિલ ૧૯૬૬ ના રોજ ઉબ્બેન આવી રહ્યા છે એવા તેમનો હાજળ આવ્યો. વિશેષમાં તેમણે લખ્યું હતું કે અકલંકાત નિવાસી પરમ સદગુરુ શ્રી ગમનન મહારાજે મારા ઉપર મોકલેલો સંદેશો પણ તે મારે મારે લાવ્યો. એ સંદેશો પણ અને તેઓ આવશે એટલે તરત જ આપણે એમ પણ જણાવ્યું હતું.

અમારા જીવનના અને સ્મરણીય દિવસોમાં ૧૩ એપ્રિલના દિવસનું ખૂબ મહત્વ છે એમ અને લાગે છે. આ 'પહેલાં જગતર પાંચ વર્ષ' પૂર્વે શ્રી પોતદાર સાહેબે, પોતાની પોતદાર એન્જનીની ઓફીસ બંધ કરી હતી. પાંચ સાલ પછી પોતદાર એન્જનીની બંધ થવાના દિવસે જ મનોહરભાઈ એવો શ્રી સંદેશો માત્ર મારે મારે લાવના હશે એ મારે મન આશ્ચર્યકારક પ્રશ્ન હતો. પોતદાર સાહેબે પોતદાર એન્જનીની ઓફીસનું પ્રધુરિતમ કાર્ય તે પણ પોતાની પ્રજાથી તો નહોતું કાર્ય પરંતુ સંસ્કૃતિથી વિવર જાતીને જ કાર્ય હતું. આમ પાંચ સાલ પછી જગતર તેજ દિવસે મોટાભાઈ શ્રી સંદેશો લાવ્યા હશે ?

અને તે પણ મહારાજશ્રીના સંદેશો ! અમે એમના આવવાની ઉત્કંઠાથી રાહ જોવા લાગ્યા.

આખરે ૧૩મી ઓગસ્ટ આવી પહોંચી અને મોટાભાઈ પણ આવી પહોંચ્યા. એમણે મને પૂ. મહારાજશ્રીના મૂળા ઉપર આવેલો નીચેનો સંદેશ આપ્યો.

સંદેશ

“જ્યંતને હેજો કે એણે ભાષાંતર કર્યું તે બહુ સારું કર્યું. આ તો પ્રારંભ હોવાય. હવે એણે એનું પોતાનું પણ કંઈક લખાણ આપવું જોઈએ એવી મારી એની પાસે અપેક્ષા છે, એ પોતાદાર સાહેબનું જીવનચરિત્ર લખે એવી મારી ઇચ્છા છે. એટલું જ નહિ પણ એને હેજો કે એવી મારી માંગણી-આશા છે. એ એનું પોતાનું જ સ્વતંત્ર લખાણ હોવું જોઈએ. પોતાદાર સાહેબના જીવનચરિત્રમાં એમના માતા-પિતાનું કુળ અર્થાત માતા, પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ વગેરે બાળતમાં મળી શકે અને એ જાણતા હોય એટલી માહિતી આપે અને ત્યારબાદ એમના જન્મ, વિદ્યાર્થીજીવન, નોકરી, વેપાર ધંધા અને છેવટમાં આજ દિન સુધીની તમામ અથથી ઇતિ સુધીની હકીકતનું વિસ્તૃત અને સર્વોચ્ચ વર્ણન એ લખે. આ લખાણ-જીવનચરિત્ર મેં એની પાસેથી માંગ્યું છે એમ એને હેજો.”

“આ જીવનચરિત્રમાં પોતાદાર સાહેબનું મહત્વપૂર્ણ પ્રભાવશાળી દર્શન થવું જોઈએ.”

આ સંદેશો મળ્યા પછી ભાઈસાહેબ-મોટાભાઈએ પૂ. મહારાજશ્રીને આ પુસ્તક, જીવનચરિત્ર કંઈ ભાષામાં-મરાઠા કે હિંદીમાં લખવું એ વિશે પુછ્યું ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે “એને ફાવે અને ગમે તે ભાષામાં એ લખે. એ બાળતમાં એ સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર છે. આ કામ તો ફક્ત એને નિમિત્ત બનાવીને હું જ લખાવીશ.”

પ. પૂજ્ય સદગુરુ જેવી મહાન વ્યક્તિએ આપેલો આવો દિવ્ય સંદેશો માંભળીને મારું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠ્યું. આ સંદેશાના સ્વીકાર કે અસ્વીકારનો તો હવે કોઈ પ્રશ્ન જ રહ્યો ન હતો. આ તો પૂજ્યશ્રીની સ્પષ્ટ આજ્ઞા જ હતી. મેં તો તરત જ આ જીવનચરિત્ર લખવાનો નિશ્ચય કરી દીધો

અને મોટાભાઈને એટું વચન પણ આપ્યું. પરંતુ ત્યારે જીવનચરિત્ર લખવાનું કામ શરૂ કરવા હું બેઠો ત્યારે આ લેખનદારમાં અને મુશ્કેલીઓ અને મુશીબતો મારી મામે આવીને ઉભી રહી. હૃદય ત્રુણ હતું. આ મુશીબતો અને મુશ્કેલીઓમાં આ કામ ધેવી રીતે કરી શકાશે એની જ ચિંતા થવા લાગી. જીવનચરિત્ર લખવા સંબંધી મને બહુ યાદ તો હતું જ નહીં. જાણકારી પણ ન હતી. લખું-ન લખું, હા, ના કરીને આ કામ ટાળવાનો પ્રયત્ન પણ મેં કર્યો. ભાઈસાહેબને કામગીરી લખીને તમામ મુશ્કેલીઓ મેં જાણવી અને ત્યાં સુધી એ રહેશે ત્યાં સુધી મારાથી લખામે નહિ એવું પણ સ્પષ્ટ જણાવી દીધું.

એમણે અક્ષરશ્રેણી જાહેર પૂ. મહારાજશાહને તમામ મુશ્કેલીઓ કહી જણાવી. ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ ભાઈસાહેબને કહ્યું કે : “જ્યારે લખો કે એણે એની તમામ મુશીબતો અને મુશ્કેલીઓ મને જાણાવી જ છે. પરંતુ આ કામ તો થવાનું જ છે.” ભાઈસાહેબે હિપરની તમામ હકીકત મને લખી જણાવી. પરંતુ હું તો મારી અશક્તિઓ અને લખવાની હજી અનિચ્છાના સાગરમાં ડૂબતા ખાતો હતો. આ અનિચ્છાતામાં પાંચ મહિના થઈ ગયા. એવામાં ફરીથી ભાઈસાહેબ તરફથી મને સૂચના મળી કે જોઈએ આવડે તેટલું-જેટલું લખાવ તેનું લખી દો. ધોડું ધોડું લખો પણ લખવાનું શરૂ કરો.”

મેં એમની સૂચના માનીને લખવાનો નિશ્ચય કર્યો. પરિણામે આ જીવનચરિત્ર વાચકો આગળ રહ્યું ૩૩ છું.

પિતાજીને આ કામમાં મોઢ રસ કે રુચિ ન હતી એ મારી આ કામ અંગેની પહેલી મુશ્કેલી હતી. આ હકીકત મને ખૂંચતી હતી. એમની માન્યતા હતી અને એ કહેતા હતા કે સંપૂર્ણ રીતે નિર્દોષ હોવા છતાં જન્મતે જોતે ઉપેક્ષિત ગણી તિરસ્કાર કર્યો હોય એવા માણસનું જીવનચરિત્ર શા માટે લખવું ? એટલે એમની પાસેથી સદાકાર આપવાની વાત તો ન કરી પરંતુ તેઓ આ કામ પ્રત્યે કેવળ ઉદ્દામીન વૃત્તિ રાખીને રહ્યા. છતાં ક્યારેક સૂચનાઓ આપવાનું પોતાનું હાંવ્ય એ અમરતા. કે જેમની-જે પરમ મદ્યુરની આજ્ઞાને હમેશા સર્વોપરી સમજતો આવ્યો છું અને-જે આજ્ઞાપાલન માટે આટલા મોટો સંકલ્પ કર્યો છે, મદન કરે છું અને હજી પણ મદન કરીશ એ પરમ મદ્યુરની આજ્ઞાને શિરોમાન્ય માનવી એજ એવરુકર અને લાખદાયી છે. પરંતુ મને એમણે એવા આચલ કદી દર્શો નથી. એમણે તો તમામ કામ મારી હજી પર જ છોડ્યું હતું. વચ્ચે વચ્ચે ઉપર જાણવું છે તે મુશ્કેલ સૂચનાઓ કરતા રહ્યા.

પિતાજીના બાળપણુ વિષેની માહિતી તો જ્યારે મારા દાદીમા ભોપાળથી અમારે ઘેર રહેલા આવતા ત્યારે જ મળી શકતી. દાદીમાએ કહેલી વાતો ઉપરથી અને પિતાજીએ ક્યારેક આપેલી સૂચનાઓ ઉપરથી જ એમના બાળપણની હકીકત આ જીવનચરિત્રમાં આપેલી છે. બચપણુ પછીની તમામ હકીકત પિતાજી મને યાદ કરીને ક્યારેક જણાવતા હતા અને ક્યારેક મેં એમને પ્રશ્નો પૂછીને મેળવેલી છે. આ માયાની હકીકત પર જ આ જીવનચરિત્ર વાંચકોની આગળ રજુ કર્યું છે.

જો કે પિતાજીના જીવનની મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓ અને પ્રસંગોની મને માહિતી તો હતી પરંતુ એને ક્રમવાર આપવાની મુશ્કેલી હતી. એ બરાબર અપાઈ નથી. આ અપૂર્ણતા મેં એમને જણાવી એટલે એમણે તારીખ, વર્ષ વગેરે ક્રમવાર આપીને એ અપૂર્ણતા દૂર કરી. એટલે હવે જ્યારે પરમ સદૃશરૂપ આશ્વાસન અને પ્રેરણા છે ત્યારે આ જીવનચરિત્રનો આરંભ કરું છું.

છેતરમાં એક બીજી હકીકત પણ જણાવી દઉં. ૧૨ જાનેવારી ૧૯૬૭ના દીવસે જ્યારે આ લખવાનું કાર્ય મેં શરૂ કર્યું તે દિવસ સ્વામી વિવેકાનંદનો જન્મદિવસ હતો, આ વાત મને એટલા માટે યાદ રહી છે કે જ્યારે પહેલી જ વાર મેં કોઈ મહાન વ્યક્તિનું જીવનચરિત્ર વાંચ્યું ત્યારે સ્વામી વિવેકાનંદનું જીવનચરિત્ર મેં વાંચ્યું હતું. મૂળ બંગાળીમાં શ્રી સત્યેન્દ્રનાથ મજૂમદારે લખેલા જીવનચરિત્રનું એ ભાષાંતર હતું. એ વખતે તો મને એવો ખ્યાલ પણ ન હતો કે મારે ભાગ્યે પણ કોઈનું જીવનચરિત્ર લખવાનું આવશે. એ શુભ અવસર મને ભાઈસાહેબ મારફત પ્રાપ્ત થયો અને આજે જ્યારે જીવનચરિત્ર લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે એ સ્વામીજીના જન્મદિવસે જ શરૂ કર્યું.

આ જીવનચરિત્ર પુસ્તક રૂપે વાંચકોના હાથમાં આવશે તો મને ધન્ય આનંદ થશે અને મારો પરિચય સફળ થયો છે એમ માનીશ.

જયંત પિતાદાર

૧

દહા-મુધી અમારા કુળનો-ઘરાણાનો ઇતિહાસ લખાયો નથી કે છપાયો નથી. અમારા કુળમાંથી આજે જે વ્યક્તિઓ ઉપાન છે તેમાં પણ કોઈ ખાસ અધિકારધર્મિક એ ઇતિહાસ લખ્યા નથી. એટલે જે માહિતી મને મળી છે, ખબર છે અને જે માહિતી વાચક આજના હું રજુ કરું છું તે મહારી સાંભળેલી અને જાણેલી જ લખીત છે.

વર્ષો પહેલાં શ્રીમંત જાણરાવ પેઢા જેઓ મહારાજા હવમાલને પોતાના પુત્ર જેવા જ માનતા હતા અને ગણતા હતા, તે મહારાજા હવમાલે પોતાના રાજ્યનો ડેરસોટ પ્રદેશ પેઢા સરદારને આપી દીધો હતો. સાતર ગિલ્લો પણ એ સુખના દરેલા પ્રદેશમાં હતો. મન ૧૭૭૭માં શ્રીમંત જાણરાવ પેઢા ઉતર પ્રદેશ પર ચિલ્લવ મેળવવાની ઇચ્છાથી આગર આવ્યા હતા ત્યારે એમની સાથે ભરહરમાં ડેરસોટ સરદારો પણ હતા. આ સરદારોમાં 'ખેર' અટકવાળા એક મરાઠી બ્રાહ્મણ સરદાર પણ સાથે હતા. આ સરદાર ખેર સાથે અમારા કુટુંબના ૫૬૪ સાતર આવ્યા હતા.

આજે પણ અમને અમારા એ પ્રવંજના નામની માહિતી નથી પરંતુ એમની પત્નીનું નામ અમંત ખબર છે એટલે તે અમે એમને જ અમારા રૂબની મુળ-મુખ્ય વ્યક્તિ તરીકે ગણીએ છીએ. અમારા કુટુંબના એ અનુભવા અમારો પુરવંજ પત્નીનું નામ શ્રીમતી અનાયાલ પોતાર. એમ સાથે છે કે અનાયાલ-અનપૂર્ણાયાલ કે અનમુવાળામંત જ કુટુંબ વડાવમાંનું નામ હતું. અનાયાલ વિદ્યા હતા અને એમના બે પુત્રોની સાથે રહેતા હતા. મોટી માહિતી મુજબ એ માથી પહેલાં મહારાજાના સગરા ગિલ્લામાં આવેલા 'પાલી' ગામમાં રહેતા હતા.

પેઢા મંદાર જાણે સરદારી પાછા ફર્યા ત્યાં એમણે પ્વાની રાજ્ય-વડાવમાં આર પેઢાના ૧ નિર્નિધ તરીકે મંદાર ખેરને જોડ્યો અને એમને

પોતાના પ્રતિનિધિ સુધા (રાજ) નીચા. એટલે હવે સરદાર એર સરદારને બદલે રાજ થયા. રાજ એરે શ્રીમતી અનાબાહને આગરની નજીક આવેલા ' સાનોદા ' ગામની અગર તો એ ગામની નજીક આવેલી કેટલીક જમીન દાનમાં અગર ઇનામમાં આપી હતી. છેડ એ વખતથી માંડીને ચાર પેઢી સુધી અમારા કુટુંબનો મુખ્ય ધંધો ખેતી કરવાનો જ-ખેડૂતનો જ રહ્યો હતો. ચોથી પેઢીમાં શ્રી કૃષ્ણરાવ પોતદારને ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હતી. આ ત્રણમાંના વચ્ચે ગોવિંદરાવ તેજ આ ચરિત્રનાયકના પિતા થાય. દાદા ગોવિંદરાવના બાળપણ વિશે મને કોઈ જાતની માહિતી નથી. પિતાજી તથા દાદીમા તરફથી એટલું જાણવા મળ્યું છે કે એમનું બાળજીવન ખૂબ ગરીબીમાં વિત્યું હતું. દાદાજી ગોવિંદરાવની બાધ્યાવસ્થામાં જ એમના પિતા કૃષ્ણરાવનું અવસાન થયું અને એ પછી થોડા દિવસોમાં જ માતા પણ સ્વર્ગવાસી થયા અને માતાના મૃત્યુના થોડા દિવસમાં જ મોટાભાઈ વિનાયકરાવ પણ અવસાન પામ્યા. ૧૨-૧૩ વર્ષની ઉમરના નાના બાળક ગોવિંદરાવ ઉપર તો આફતોનો પહોડ તૂટી પડ્યો. એટલે વિધવા લાભી, બહેનો, નાના ભાઈ તથા પોતાની આજીવિકાનો તમામ બોલો ગોવિંદરાવને માથે આવી પડ્યો. ખેતીમાંથી થોડી આવક આવતી તો હતી પરંતુ કે માણસને પોથી શકાય એટલી આવક તો થતી ન હતી. એટલે આમનેમ કરકસર કરીને એ વધા નિભાવ કરતા હતા. સાંભળ્યા પ્રમાણે એમણે જીવાન થયા ત્યાં સુધી જીવારના ચેટલા અને દૂધ સિવાય ખીલું કોઈ અનાજ - કોઈ ચીજ લીધી કે ખાધી નથી. અવિશ્રાંત મહેનત કરીને - જેમ તેમ કરીને - પોતે તથા નાના ભાઈ સદાશીવરાવને આડમાં ધારણ સુધી લાવ્યા અને લાણ્યા. આ બંને ભાઈઓ વચ્ચે અદ્વિતિય અને અતૂટ સ્નેહ હતો. અને બંનેની ઉમરમાં પણ ખાસ કોઈ વધારે તકાવત ન હતો.

ઉમર થઈ એટલે એમણે પોતાના તથા નાના ભાઈના લગ્ન કર્યા. લગ્ન વખતે ગોવિંદરાવ ૧૬ વર્ષના હતા. સદાશીવરાવ ૧૫ વર્ષના હતા ત્યારે તેમના લગ્ન પણ સાનોદા ગામના શ્રીયુત અંતરકરની પુત્રી સાથે થયા. ગોવિંદરાવની પત્નીના નામની માહિતી મળી નથી. કુટુંબમાં શુદ્ધ થઈ એટલે પહેલા હતાં તેના કરતાં બે વધારે માણસોનો નિર્વાહ કરવાનો આવ્યો એટલે ખર્ચ પણ તે પ્રમાણમાં વધ્યો. આ સંજોગોમાં બંને ભાઈઓ ખેતો છોડી દઈને ગાસી આવીને રહ્યાં. જતાં સાથે તો એમણે ગાંસીમાં એમના માસીના દોડરા શ્રી વિશ્વનાથરાવ મેઘિને ત્યાં જ રહેવાનું નક્કી કર્યું. અને એમણે ખેતોને બદલે નોકરી લઈ લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને શ્રી મેઘિજીના પ્રયત્નથી એમને ઘાંઈ ઈન્ડિઅન

મોડલે-૩ રેલ્વેમાં નોકરી મળી ગઈ. તે વખતે ગ્રાંસીમાં જે રેલ્વે હતી તે આઈ. એમ. રેલ્વે એ નામથી ઓળખાતી હતી. જે પોણાથી છ. આઈ. પી. કહેવાઈ અને આજે 'મ-ટ્રેવ રેલ્વે' નામથી ઓળખાય છે.

આમ અમારા કુટુંબના મુળપુરુષની પાંચમી પેઢીએ ખેતી છોડીને નોકરી કરવાની શરૂઆત કરી. આમ સન ૧૮૯૯માં બન્ને ભાઈએને એક જ સમયે નોકરી મળી ગઈ. હજી નોકરીની શરૂઆત હોયે થોડા જ માસ થયા હતા ત્યાં તે ગોવિંદરાવની પત્ની અવસાન પામ્યા.

'કંઠસાક સમય પછી શ્રી ગોવિંદરાવે ખીલુ લગન લેલસા (વિદિયા)માં ક્યું'. શ્રી ગોવિંદરાવનું આ લગન ભેલસાના એ. શ્રીમંત વેપારી શ્રીયુત શં. રરાવ ઉકે' લખખુ હેલાની એડની એ. પુત્રી બિટિયા ઉકે' મનુભાઈ-મનુબહેન માથે થયું હતું. આ લગન સંબંધ ખૂબ અસમાનતા વાળો હતો. ક્યાં ગોવિંદરાવ જે રકમ મામિક ૧૫ રૂપિયા કમાતા હતા તેમની પરિક્ષિતિ અને ક્યાં એક અત્યંત શ્રીમંત વેપારીની એકની એક લાડકી છોકરી. અંગે હો, હાડમારી, ધનના અભાવમાં ગોવિંદરાવનું હૃદય અને ક્યાં એમની પત્નીનો બાળપણનો આગમમા થયેલો ઉછેર ! આ બન્નેના હૃદયમાં આદાસપાળાળનો તફાવત હતો.

પરંતુ આ લગન પછી ગોવિંદરાવની ઉત્તિની શરૂઆત થઈ. એએ એક તાવાલનું ઠાકુનમાંથી આગમ થયતાં એક ઉચ્ચ ઉપઅધિકારી બન્યા અને એ પદે એઆ લગનના બાર વર્ષ સુધીને નિવૃત્ત થયા. શરૂઆતમાં એમને 'કાઈ' 'કાઈ' વખત 'કાઈ' વસ્તુની નવીનો અનુભવ થતો ત્યાં પછી દલામડી અને અવમાની અવલાવને વાઈને એમને એમના નસરા પામે ક્યારેય 'કાઈ' વસ્તુની માગણી હતી નહીં. નવાઈએ મદદ કરવાનું ક્યું નો પાત્ર એ મદદો એમને અસ્વીકાર થો. એટલા બધા એ સ્વમાની હતા.

આમ છતાં વર્ષો પછી ત્યાં એમના સમગ્ર આત્મમાં તપડાવા અને તરીની અવસ્થામાં મુકાઈ થયા ત્યાં એમને આનંદપૂર્વક એમને ડાનપુરમાં પોતાને ધર ખાસાતીને રાખ્યા. એટલું જ નહીં પરંતુ પોતાના શ્રીમંત મનગને પોતાને ધર નકાશા પડો કે સંકાય થકે એમ વિચારીને એમને માંદ નહોત્યા પંખમાં એક ધર પાત્ર બારે ગાખી લીધું. અને એ ધરમાં એમને માત્ર અમરને વસાવ્યા. સામ્યકસખ તથા સ્વપ્નરીનો આશાન પસારી આપ્યા.

આજ મકાનમાં એ બન્નેએ પોતાની જીંદગીનો પાછલો સમય આરામથી ગાળીને સન ૨૪-૨૫માં પોતાનો દેહ છોડ્યો.

શ્રી જોર્જિંદરાજ સત્યવક્તા, આખાબોલા અને અત્યંત સ્વમાની હતા. નોકરીમાં ઉચ્ચ અધિકાર કે બદલી મેળવવા માટે એમણે કોઈ દીવસ કોઈ પણ સાર્વજનિક કે ઉપરી અધિકારીની ખુશામત કરી નથી. ઉલટા ખુશામતને તો એ પિછારતા હતા. એક પ્રસંગે તો એમના ઉપરી સાથે એક પ્રશ્ન પર એમને મળત મર્યા થઈ એટલે સન ૧૯૦૦માં એમણે તરન જ નોકરીનું 'રાજીનામું' આપી - નોકરી છોડીને એ મુંબઈ ચાલ્યા ગયેલા. મુંબઈમાં 'રાલી ક્વર્ક્સ' માં એમને તરત જ નોકરી મળી ગઈ, જ્યાં એ આઠ સાલ સુધી રહ્યા. એ મુંબઈમાં એકલા જ રહેતા હતા. ત્યારે પણ 'પોતાનું' ઘરનું કામ, 'રાધવાનું', વાંચનું વાળવા, કપડાં ધોવાં વગેરે તમામ-કામ એ અતેજ કરતા હતા અને સાથે સાથે સમયસર અને નિયમિત નોકરી પણ કરતા.

આઠ વર્ષ મુંબઈમાં નોકરી કર્યા બાદ એ પાછા ઝાંસી પરત ફર્યા અને ત્યાં એમને ફરી આઈ. એમ. આર.માં માલખાલ્કુની નોકરી મળી ગઈ. આમ એમણે પોતાના જીવનમાં નોકરીની શરૂઆત આઈ. એમ. રેલવેમાં, પછી મુંબઈમાં રાલી ક્વર્ક્સમાં અને ત્યાંથી પાછા ફરી પાછા એજ રેલવેમાં જોડાઈ મ્યા. એમણે નોકરીની શરૂઆત કરી ત્યારે જે આઈ. એમ. આર. હતી તે એમાં પાછા ફર્યા ત્યારે હા. આઈ. પી. બની ચૂકી હતી.

એમની નિષ્કાંત અગાઉ બાર વર્ષ ઉપર જ્યારે તે એડ અમલદાર બન્યા હતા ત્યારે મહિનાના દર ત્રીજા સોમવારે એમને પોતાના ઉપરી અમલદારને મળવા માટે મુંબઈ જવાનું થતું. આ વખતે એમના મિત્રો અને સ્નેહીઓ એમને સલાહ આપતા કે જ્યારે જ્યારે તમે ઉપરી અમલદારને મળવા જ ત્યારે ત્યારે કેટલે 'હેટ' સાર્વજનિકી રાપી પહેરીને જ જવ. આ પ્રસંગ મિત્રોને તેઓ એક જ જવાબ આપતા કે જો અમલદારને મુલાકાત અને હેટ સાથે જ સંબંધ હોય તો મારી જુની નોકરી જ મારી છે. માટે આવી નોકરી જોઈતી નથી.

એમને ઉપરી એક અંગ્રેજ હતો. એ જમાનામાં ઉપરી અધિકારીને ૦૫ ફીસેબર્ (ફિસ્ટમસ્ટને ફિસે) સલામ બરવા જવાનો કે 'ડાબી' (બેટ) મેલવવાનો રીવાજ હતો. પરંતુ જોર્જિંદરાજને આ રીવાજ નાપસંદ હતો એથી

તેઓ એક પાત્ર વખત ૨૫ મી ડીમેન્શન ઉપરી અમલદારને નથી મળવા ગયા કે નથી એને બેટ મોકલી. ઉપરી અધિકારી સાથે એ ફક્ત નોકરી પુરનો જ સંબંધ રાખતા.

પોતદાર સાહેબના હૃદયમાં નાનાપણમાં જ એમના પિતાના કેટલાક વિશિષ્ટ ગુણોની છાપ દ્રઢ થઈ ગઈ. અને નાના બીજ રૂપે હૃદયમાં પડેલી એ અસર એમના જીવનમાં ફાવોફુલને એક વિશાળ પ્રકારનું સ્વરૂપ લીધું. પિતાના સત્યવાદીતા, કર્તવ્યનિષ્ઠા અને સ્વાભિમાન પોતદાર સાહેબના જીવનમાં વિકાસ પામ્યા અને એના દૃષ્ટાંતો મળતા રહ્યાં.

ગોવિંદરાવના નાના ભાઈ સદાશીવરાવ પાત્ર જી. આઈ. પી. રેલ્વેમાં જ નોકરીમાં રહ્યા હતા અને એ નોકરીમાં જ આખરે નિવૃત્ત થયા. એ નિવૃત્તિ વખતે ઝાંસીમાં રેલ્વેના 'લોકો' 'Loco' વિભાગમાં હેડક્લાર્ક હતા. નિવૃત્ત થયા બાદ એમણે દીલ્લીમાં મકાન બંધાવ્યું અને ત્યાં જ રહેવા ગયા. ગોવિંદરાવ સન ૧૯૩૮ માં જમ્મુપુરમાં નિવૃત્ત થયા. એ પછી એ ઇન્દોર આવ્યા. અને 'માર્લેડ ચોક' માં 'રાધા નિવાસ' મકાન બંધાવીને એ મકાનમાં જ રહેવા ગયા અને ૧૯૪૫ સુધી - દેહાવસાન થયો ત્યાં સુધી એ જ મકાનમાં રહ્યાં.

ગોવિંદરાવને સંતાનોમાં ચાર પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ છે. એમના બીજા પુત્ર તે જ આ ચરિત્રનાયક મારા પિતાજી. જ્યે તે કારણે પાત્ર દાદાજી અને પિતાજી - એ પિતા અને પુત્ર વચ્ચે એક અસૌકીર્ણ અતૂટ સ્નેહની સાંકળ-પ્રેમ હતો. બંધાન દૃષ્ટાંતરૂપ આ સ્નેહ - દાદાજીના અવસાન સુધી એકરૂપમાં અતૂટ અને એકધારો જ રહ્યો છે. દાદાજીના જીવતાં સુધી તે એ પ્રેમમાં ડૂબી કટૂતા કે કોઈ વિશેષ પડ્યો નથી. કોઈ એ પ્રેમને વિચલિત નથી કરી શક્યું. એમાં વિશેષ પાત્ર નાખી શક્યું નથી. તે તોડી તો કયાથી શકે? ગોવિંદરાવજીએ એમને કદી તુકારાર્થી તું, કહીને બોલાવ્યા નથી. એ એમને હમેશાં 'લેયા' અથવા 'માધવજી' કહીને જ બોલાવતા હતા.

પોતદાર સાહેબના બાળપણની વાતો તો દાદીમાં બ્યારે સોપાળ અમારા ઘેર આવતા ત્યાં જ એમને સંભળાવતા અને આ સાંભળેલી વારતો જ હવે મારે તમને સંભળાવવાની. કહે કે તમારી આગળ રેલુ કરવાની છે.

પિતાજીનો જન્મ એમના મોસાળમાં જોવસામાં તા. ૧ એપ્રિલ ૧૯૧૫ ના રોજ શુક્રવારે રાત્રે દસ વાગે થયો હતો. એ વખતે આજ તો ૫૧

વર્ષથી વધારે સમય થઈ ગયો છે. એમના જીવનના આ એકાવન વર્ષની હકી-
કત સખતી અને તે પણ પરમ સદ્યુરૂઝીએ આપેલા સંદેશાને અતુરૂપ એ મારે
માટે તો એક કાંઈનું કામ છે. 'ચરે! આ ચરિત્ર લખવાનું' મને સોંપવામાં
આવ્યું' તેને બદલે જે પિતાજીને જ સોંપવામાં આવ્યું હોત તો ધણું સારું
થાત; યોગ્ય ગણાત. ગમે તેમ પણ આ ચરિત્ર મારે જ લખવાનું છે અને હું જ
લખી રહ્યો છું.

પિતાજીનો જન્મ તો ઠાઈ શ્રીમંતના ઘરમાં વિશાળ હવેલીમાં ગાય,
બોડા, મોઢરચાડર, ખેતીવાડી અને બાજળગીચોવાળા સાધનસંપન્ન કુટુંબમાં
થયો. એમના દાદા શ્રી નવાથે આર્યુર્ણાલુના અનેક ગામોમાં એક મોટા
જમીનદાર હતા. ચારે તરફથી લક્ષ્મીનો એટલો બધો વરસાદ વરસતો કે રોકડાં
રૂપિયા ગણવાને બદલે તોલીને જ સેવાતા, અને માટીના માટલાઓમા
જમા કરાતા. મતલબ કે શ્રી નવાથે એક ધણુ શ્રીમંત અને આબરૂદાર ગૃહસ્થ
હતા અને તે સમયના જ્વાલીઅર નરેશ શ્રી માધવરાવ સિંધિયાના માનીતા
રૂપાપાન હતા. આમ શ્રી પોતાદાર સાહેબ મોસાળમા (ચાંદીનો ચમચો
દાકત્રીને જ) જન્મ્યા હતા. આ પછી થોડા વખત બાદ દાદીમા-પિયેરથી
પોતાને ઘેર કરેલી આવી પહેંચિયા. દાદાજી તો ફક્ત શુદ્ધ કલાક જ હતા.

આ સ્થળે જે બે અઢી વર્ષ ગાળ્યાં એ માધવજીનાં તોફાની અવસ્થાના
દિવસો હતા. આ તોફાનોની વાતો દાદીમા એમની સાદી છતાં ગમતી ભાષામાં
અમને સંભળાવતા હતા. એમના તોફાનો વિષેની તો સેંકડો વારો હતી પરંતુ
એવું લંબાણપૂર્વક વિવેચન કરવાનું મુશ્કેલ છે. અમે એમના સંતાનો
પિતાજીના તોફાનોની વાતો વિષે શું કહીએ? "એક વાર તો જરૂર કહી શકાય કે
જે દાદીમાએ પાંચ પંચાસ વખત કહી હતી કે એ ગજ વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રાર્થના
કરતી કે હે ભગવાન! આજે તોફાની છોકરો ઠાઈપણુ માને આપતો નહીં. લોખ
તો સંતાનને માટે ખાસ કરીને પુનને માટે ભજવાનની પ્રાર્થના કરે છે કે
ભજવાન અમને છોકરો આપે પરંતુ આ છોકરાથી તો તોળા તોળા થઈ ગઈ છું.
માર તો એક નહીં પણ ચાર છોકરા થયા પણ હું તો કહું છું કે મારે એક જ
છોકરો છે અને તે આ માધવ. બધા જ છોકરાઓ તોફાની તો હોય છે જ પરંતુ
આના તોફાનોનો તો દ્રાર્ધ આરો જ નથી."

એમને માટી ખાવાની એટલી સખત કુટેવ હતી કે એમના પિતાજી
આદિસ જતા એક ખાસ પ્રકારની ઘેલીમા એમના હાથ બાધીને પકડી જ

ઔદિસ જતા હતા. અને તો પણ એ માટી તો ખાતા જ રહ્યા. તક મળતાં જ એ માટી ખાઈ લેતા. એમના તોફાનોને લીધે તો ઘરમાં કંઈ વસ્તુ નીચે રખાતી ન હતી. ઉપર ફળાટમાં રાખવામાં આવતી હતી. પગના દેવ પણ એમાંથી બાદ રહ્યા ન હતા. અને છતાં રાજાને મેજ એમના કંઈને કંઈ તોફાન ચાલુ જ હતા.

દાદાજીની ઔદિસ અમારા ઘરની નજીક જ હતી. એટલે માધવજી ગમે તે વખતે દાદાજીની ઔદિસમાં દાદાજી પામે દોડી જતા. એવે ઝાડાકેનના તમામ મજૂરોને પણ માધવજી ઉપર ગરાબર તકેદારી રાખવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ એ એમને પણ માંડતા ન હતા. એ અઢી વર્ષના નાના બાળક પાછળ ધરના અને બહારના તમામ દેરાન ચલા હતા. એ 'કેટલું' વિચિત્ર હતું !

ઘરમાં એક મોટી પેટીમાં દહીં, દૂધ, ઘી વગેરે જિલ્દારી પી ન જાય એટલા ખાતર પેટીમાં રાખવામાં આવ્યા. માધવજીને કેટલીય વાર આ પેટીમાંનો માલ ઉડાવના પકડવામાં આવ્યા હતા.

આ વખતમાં એક વાર મા રાધાબાઈને-પેનાના પિયર જવાનું થયું. માધવજી તો જોડે ખરા જ. ત્યાં દાદાજીની હવેલીનું સમારકામ ચાલતું હતું. એક સમયે એક મોટી લાકડાની વળી માધવજીના માથા ઉપર પડી. એમનું માથું કુટ્યું અને પ્રુષ્ઠજી લોહી નીકળ્યું અને એ બેભાન થઈ ગયા. એટલે એમને કચેલીમાં પિતાજી પામે મોકલી દેવામાં આવ્યા. કચેલીયા મેજ ઝાલિ-દરાવજી એમના પિતા એમને દવા કરાવવાને માટે નજીક નરસિંહપુર હોસ્પિટલમાં લઈ જતા. જીજી માસની સખત મહેનત અને ઉપચાર છતાં પણ તબિયત ગરાબર થઈ નહીં. ધા પાકી મચે હતો અને પર થઈ મથું હતું. હોસ્પિટલમાં જ્યારે તેમનો ૨-૨૫ ઉંચ હતો ધા લોવામાં આવતો ત્યારે એ ચીસ પાડી ઉઠતા. છેવટે જ્યારે કોંકરના ઈલાજથી મટ્યું નહીં ત્યારે કચેલીના વૈદ શિવદાસ શર્માની દવા શરૂ કરી. એમણે ચોક્કસ દિવસોમાં માધવજીને મારા ડીંઠી દીધા.

આને પણ એ ધાના નિશાન એમના માથામાં વચ્ચે જ છે. આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ એટલા માટે કરવામાં આવ્યો છે કે ધા થયા પછી એમના સ્વભાવ તદ્દન બદલાઈ ગયો. એ જિલકલ શક્તિ થઈ ગયા. એમ તો એમને વિરે ઘોડી ઘોડી ફરિયાદો પછી પણ ચાપુ રહી પરંતુ એને તોફાનો તો કહી શકાય એમ નથી.

આ વખતે એટલે સન ૧૬૧૭માં ગોવિંદરાવજીની જાણી કરેલીથી હરદા કરવામાં આવી હતી. આ વખતે માધવજીને કોઈ નિશાનમાં લાખલ કરવામાં આવ્યા એમ કરેવામાં આવે છે. જો કે એમને પોતાને પણ એ વાદ નથી જ. પરંતુ એક વાત ખરી કે આજીં જ એમણે પોતાની મા પાસે અક્ષરતાન, દોડા, પાટા વગેરે ધીખવાનું શરૂ કર્યું. કેટલાક જ્યોત્ષ પજુ ધીખી લીધા. બીજા કોઈ ધીખ્યા કે કેમ તેની માહિતી મળતી નથી.

૨

હરદામાં 'પ્રત્યેક વખત નોકરી દર્યા પછી પિતાનું બહુ બોલાવમાં થઈ. અહીં માધવજી માટે હિંદી અગર મરાઠીમાં અભ્યાસ કરવા માટે કોઈ શાળાની સગવડ ન હતી. આને લઈને જેવે કોયેની પાસે જ આવેલી એક ઉર્દૂ નિશાળમાં એમને દાખલ થઈ પડ્યું. જે જ લાડાની પદી અને પાટી લઈને ઉર્દૂ બાળપોથી સાથે ૭ વર્ષના માધવજીને શાળામાં લઈ પડ્યું. આને પણ એમને આ નિશાળના ઉર્દૂ શીખવનાર મૈસવીનો હક મળવાય વાદ છે. મૈસવી નાદાન બાળકો પર વધારે પડતી હડાઈ રાખતા હતા. બે વર્ષ સુધી માધવજીએ ઉર્દૂ શિક્ષણ લીધું. વચમાં એ પાંચ મહિના માટે પોતાના મા સાથે સદાશિવરાય દાડા પાસે દિલ્લી ગયા હતા. ત્યાં પણ ઉર્દૂના અભ્યાસ કરી રાખ્યો હતો. તે સમયમાં જ ઉર્દૂ શિક્ષણ લીધું હતું તેથી આને પણ એમને એ ભાષા થોડી ધણી આવડે છે. ભોપાલમાં રહી તે વખતની બીજી વાતો એમને પણ વાદ નથી એટલે માટે પણ ધું લખવાનું હોય !

૧૯૨૩માં ગોવિન્દરાયની બહુ ક્ષતિ થઈ. અહીં એમણે એ બાડાનું મકાન રાખી લીધું. પછી થોડા વખત પછી એ ફુલગાજ આગળ ગ્રે. મીનીમ ગાયત્રીના મકાનમાં રહેવા ગયા. આગળના ભાગમાં ગ્રેટર પોતે જ પોતાના પુત્રોની માથે રહેતી હતી એટલે એ ભાગની પાછળનો મોટો ભાગ એમણે (મારિંગરે) ભાડે રાખી લીધા. અહીં માધવજીને ' મારવાડી વિદ્યાલય ' માં અગ્રણી માટે દાખલ કરી દીધા. મારવાડી વિદ્યાલયમાં જોડાઈ રહી વિનાયક હક દેશામ્બર રતા.

મારવાડી વિવાહમાં અગાસમાં દરેક ધારણમાં માધવજી પડેવો નજર રાખના હતા. આથી એમના હેડમાસ્તરનો એમના ઉપર વિશાલ ભાવ અને પ્રીતિ રહેતા હતા. આ સમય દરમ્યાન આવી માધવજીએ સંગીતનો અભ્યાસ પણ કરવા માંડ્યો હતો. ૧૯૨૫ની સાલમાં અખિલ હિંદ મહાસભા (કોંગ્રેસની બેઠક) નું અધિવેશન કાનપુરમાં શ્રીમતી સરોજની નાયડુના પ્રમુખપદે ભરાયું. ત્યારે ‘વંદેમાતરમ’ ગાવા માટે મારવાડી વિવાહના જે વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતા તેમાં માધવજીએ પણ સાથ પુરાવ્યો હતો અને સ્વયંમેવ તરિકા પણ કામ કયું હતું. એમને સભામંચ પાસે જ હામગીરી સોંપવામાં આવી હતી. અધિવેશનમાં ગાવા માટે વંદેમાતરમની પ્રેક્ટીસ લગભગ મહિનો બે મહિના સુધી કરવી પડેલી અને હેડમાસ્તર શ્રી ફડકે પોતે જ આ પ્રેક્ટીસ કરાવના હતા. શાળાના સમય પછી જ આ અભ્યાસ શરૂ થયો તે વખતે કારસમાં ભાગ લેનારા વિદ્યાર્થીની ખાર-મોહન (એડ. જનનું, ખાવાનું) નાસ્તા તરી અપાતો. માધવજી પણ આ ખારમોહનની લાલચે, શાળાના સમય પછી આ પ્રેક્ટીસ માટે ગયાતા. એ ખારમોહનની મીઠાગ, આને પણ એમને યાદ છે.

આગળે વર્ષે ધનું કઠીને ૧૯૨૪માં કાનપુરમાં અખિલ ભારતીય મારવાડી સંમેલન ભરાયુ હતું. આ પ્રસંગને અનુરૂપ એડ. વ્યાખ્યાન ખૂદ ફડકેજીએ તૈયાર કરીને, માધવજીને તેની પ્રત આપી હતી. માધવજીએ મંચ ઉપર આવીને આ વ્યાખ્યાન આપવાનું હોવાથી. એમણે એ આખું વ્યાખ્યાન મેંએ કરી લીધું અને વ્યાખ્યાન વખતે ક્યા શબ્દો ઉપર અને ક્યાં પિંગળ ભાર મુકવો તથા વ્યાખ્યાન દરમ્યાન મનો ઉપર ક્યા પ્રકારના દાવભાવ હોવા જોઈએ એ તમામ પદ્ધતિસર શ્રી ફડકેજીએ એમને શીખવાડયું. માધવજીએ આ વ્યાખ્યાન બરાબર મોઢે કરી લીધું અને મોખ્ય સમયે સ્ટેજ-મંચ ઉપર આવી ચોખ્ખા દાવભાવ સાથે ભાષણ આપ્યું પણ ખરું. વ્યાખ્યાન સાંભળીને ત્યાં હાજર રહેલા અનેડ મહોબાઓએ સાળાશીના હિંદુઓ કાઢ્યા અને દીક દીક રૂપિયાનો વરસાદ મંચ ઉપર વરસાવ્યો. લગભગ મોએક રૂપિયા થયા હતા. પરંતુ માધવજી તે પ્રસંગે પણ એટલા નિયેક્ષ જતિવાળા હતા કે એમણે રૂપિયાના એક વરસાદ તરફ નજર સરખી પણ કરી નહી. ભાષણ સમાપ્ત થયા પછી હેડમાસ્તર શ્રી ફડકેજીએ આ તમામ રૂપિયા વીણી લીધા અને તેના જુદા જુદા વિધો ઉપરના પુસ્તકો ખરીદીને માધવજીને મોકલી આપ્યા.

આ સમય દરમ્યાન જ એટલે ૧૯૨૬માં અમુક આકાશવાણી ગદ્ય થયો

હોય એમ જાવિંદરાવજીને એક સરસ લાભ થયો. સાધારણ ગુડઝ ક્લાર્કમાંથી તેઓ રેલ્વે ટ્રાફિક કેનવાસર તરીકે નીમાયા અને માસિક મળતા પગારમાં પાંચ રૂ. ૧૫૭ નો વધારો કરવામાં આવ્યો. એમની બદલી પણ હાનુપુરથી હટારમીમાં કરવામાં આવી.

હટારમી આવ્યા પછી માળાપને આ વાગેવારે થતી બદલીઓથી છોટરાની અવ્યાસ બગે છે એવો ખ્યાલ આવ્યો એટલે એમણે વિચાર કરીને હવે પછી અવ્યાસ ન બગે એ હેતુ રાખી છોટરાએને કોઈ જાવાસય (બોર્ડીંગ) માં મુકવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ હજી એ વિચારનો અમલ થઈ શક્યો ન હતો. કારણ કે હટારમીમાં ભાડેથી મકાન ન મળ્યું એટલે જાવિંદરાવને ધરના તમામ માળાપ સાથે હજારગાળાદ રહેવું પડ્યું. આથી એમને દાંડ બે માસ આવજન કરવી પડે તે દરમિયાન એમના એક સંબંધી જે સળજીદાર હતા તેમની પામેથી એક બોર્ડીંગ સૂક્ષ્મ વિગેની માહિતી મળી. પાંચ માઇલ પર આવેલા પવાંરખેડા ગામમાં 'સરકારી ખેડૂત માધ્યમિક શાળા' નામની એ શાળા હતી.

હવે પવાંરખેડાની આ માધ્યમિક શાળામાં માધવજીનો અવ્યાસ શરૂ થયો. માળાપથી ભુખ રહેવાનો માધવજીને મારો આ પહેલો જ અવસર હતો એટલે માળાપ અને ધર એમને યાદ આવનાં નવારે એમને બેચેની થતી. બોર્ડીંગના રનાડાનો ખોરાક પણ તદ્દન ખરાબ હતો. એક તો ધર યાદ આવતું અને તેમાં બોર્ડીંગનો ખરાબ ખોરાક હિમેરો કરતો એટલે ૧૫-૨૦ દિવસે માધવજી હટારમી નાસી આવતા. પણ અહીંથી તો એમના પિતાજી એમને મના કરીને કોઈ વખત ધમકાવીને પણ પાછા બોર્ડીંગમાં રવાના કરી દેતા. આમ સમય એક વર્ષ સુધી આ આવજન રચા કરી. પણ થોડા દેર પડ્યો કે માધવજીની ખાવાની - રનાડાની ફરિયાદ સાંભળીને એક વખત ખુદ જાવિંદરાવજી પવાંરખેડા પહોંચી ગયા અને ખુદ ત્રિન્સિપાલને ઘેર જ એમના ભાવનની બાવર્યા કરી આપી. આમ પંદરું એક વર્ષ માધવજી મન બોર્ડીંગ પર મોટું નીક પરંતુ પછીના ત્રણ વર્ષ તો એમણે બહુ મોઝાથી બોર્ડીંગમાં જ ગાળા. શાળામાં પણ એમનું મન જોડા ગયું. આજે, પણ શાળાના એ દિવસના સ્મરણે એમને જોમના તેમ યાદ છે. અને એ સ્મરણીય પ્રસંગ અમને કાળજાર કડી સંભળાવે છે પણ ખરા.

પવાંરખેડામાં સરકારી જમીનમાં એ ખેતી કરવાનું શીખ્યા બંધાની સાથે જ એ પાન દળ મજાવનાં, વાવણી કરનાં, લખણી કરનાં, ગિંદના અને

હુંડા વાદતાં પણ શીખી ગયા. ફક્ત આવે ત્યાં એને બેથું કરનાં અને પછી ઉમેદીને અનાજના ઢાંચુ છુટા પાડવાનું હામ પણ એમણે શીખી લીધું. આ ઉપરાંત શાળાના પાઠ્યક્રમના ઈંગ્લિશ વિષયો પણ ચાલુ જ હતા. આ અનાજના માધવજીને ખૂબ રસ પડ્યો.

બેતીના હામ ઉપરાંત એમણે માંગીનું - બાગ જમીનના અનાજવાનું ફક્ત ત્યાં ગણવાનું પણ શીખી લીધું. આ બોર્ડીંગ શાળામાં આવા બધા હામોને માટે કાંઈ નોંધર રાખવામાં આવતો ન હોવાથી તમામ હામ બોર્ડીંગના છાત્રોને જ રૂરું પડતું. આ સમય દરમ્યાન જ એમને સ્વાવલંબનના મોઢા પાઠ શીખતા મળ્યા જે પાછળથી એમના જીવનમાં વાગ્યાઈ ગયા. એ જીવનખર સ્વાવલંબી બન્યા.

કાનપુરમાં મારવાડી વિદ્યાવધમા જેમ માધવજી વિદ્યાવધના ટેડમાસ્ટર શ્રી હરકેજના પ્રિય વિદ્યાર્થી, હતા તેમજ પવારખેડાની બોર્ડીંગ શાળામાં પણ ત્યાંના ટેડમાસ્ટરના એ પ્રિય વિદ્યાર્થી થઈ ગયા. આ બોર્ડીંગ શાળાના ટેડમાસ્ટર શ્રી રામચંદ્ર રઘુનાથ સરવટે હતા. પોતાનું મોંઘેલું દરેક હામ ખૂબ ખતથી અને હૃદયપૂર્વક રવાની રેવને લઈને માધવજી પોતાના ધાર્મિકમાં હમેશ પહેલો નંબર રાખતા હતા. આ એમના ગુણને સીધું એ જે જે રૂઠાં દે દોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ગયા ત્યા ત્યા શિક્ષકોના પ્રિય પાત્ર બનીને રહેતા. અંત - પવારખેડામાં પણ આમ જ થયું. ટેડમાસ્ટર શ્રી સરવટે ખૂબ કાંધી રાખાવના હતા. પરંતુ તેથી માધવજીના સ્વાભાવિક આનંદ કે તોફાનો કાંઈ બધ થયા ન હતા. શ્રી સરવટેનું મગન બોર્ડીંગની નજીબા જ હતું એટલે નજ તેઓ સહાજે બોર્ડીંગની એક વખત તો મુલાકાત લેતા જ લેતા. આ સમયે જ માધવજી પોતાની ઓગડી છોડી બહાર કાઢ તોફાન મસ્તી કરતા જતા. અથવા કાંઈ વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં કાંઈ ને કાંઈ ડબ્બલ કરતાં પકડાઈ જતા. આમ રોજ પડાવા અને પકડાયા પછી એમના બને - ડાબા બેને જમણા - ડાબો પર ૬-૬ સાટીઓ ફટારવામાં આવતી. રોજ સવારે ૬ વાગે એ શિક્ષા સહન કરીને પોતાની ઓગડી પર આવતા. પરંતુ આજ કમ રોજ વરર ટેડોડા આવ્યા કરતો.

દરેક વર્ષે મહેશ ઉત્સવ પર સંખ્યાબંધ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો થતા હતા. આ કાર્યક્રમ દર્શ દિવસ સુધી ચાલતો અને માધવજી દરેક કાર્યક્રમમાં ગાયનમાં નાટકમાં - પ્રદર્શનમાં અને રિપર્કી જીવ્યમાં પણ આગેવાનીલયો લાગ લેતા.

અને દરેક વિષયમાં એ હનામ પણ મેળવતા. રમત-ગમતમાં પણ એમણે નામના મેળવી હતી. આ શાળાનું શિક્ષણ ચાર વર્ષ બાદ પુરૂ થયું તે વખતે ૧૯૩૦ એપ્રિલમાં સી. પી. એન્ડ બરાર સરકાર મારફત લેવાયેલી હાઈસ્કૂલ એન્ડ-સ તથા સ્કોલરશીપ પરીક્ષામાં માધવજી શાળામાં પડેલા નંબરે પાસ થયા અને એમને એક ચાંદીનો ચાંદ તથા માસિક આઠ રૂપિયાની સરકારી જાતવૃત્તિ મળી. ૧૯૨૯માં એમના પિતા ગોવિંદરાવજીની બહુલી ઇટારસીથી જળલપુર થઈ હતી. પવાંરખેડાનું શિક્ષણ પુરૂ થયું એટલે ગોવિંદરાવજીએ એમને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા.

અહીં જળલપુરમાં મોટેલ હાઈસ્કૂલમાં માધવજી નવમા ધોરણમાં દાખલ થયા. આ ધોરણમાં એમણે સંસ્કૃત અને વિજ્ઞાન એ બે વિષયો નંવા લીધા અને પુરા ખંતથી અભ્યાસમાં લાગી ગયા. સી. પી અને બરારમાંથી પાસ થયેલા - પસંદ કરેલા જ વિદ્યાર્થીઓને આ શાળામાં પ્રવેશ મળતો હતો. આને લીધે દરેક ધોરણમાં જાતવૃત્તિ મેળવનારાઓની ઠીક ઠીક સંખ્યા રહેતી. આ વયે પણ એમનો અભ્યાસ મારો ગયોયો અને ૧૯૩૧માં એમને દશમીમાં પ્રાપ્ત થયાં.

દોણુ જણે શાથી આ માવ એમના અભ્યાસમાં ક્ષતિ આવી. એમ કહીએ ના ચાલે કે એમણે ભણવા તરફ ધ્યાન આપ્યું નહીં. આ વર્ષે કાંઈ તોફાન-મસ્તીનું (બહાદૂરી બતાવવાનું) હોવાથી આ વખતે ઇટારસીથી એક પરિચિત સંબંધી મોટા માણસ (બાણુ) જળલપુર નોકરી કરવા આવ્યા અને એમની સોળનમા માધવજીને પાન, સીગ્રાવેટ, ચાદ અને પત્તા બીઝીકેના જઈ લાગ્યો. આ બધાનો એમને એટલો બધો નાદ લાગ્યો હતો કે એ ધરથી તો સાઈકલ પર બેસીને શાળા જવા નીકળતા પણ શાળામાં જવાને બદલે એ આ મિનમંજીમાં જ જઈ ચઢતા. અને પછી ત્યાં જ રમવામાં ક્યારેક ગાળતા અને માંજે બરાબર ટાઈમસર ઘેર આવી પહોંચતા. આજ વખતે એમને સિનેમાનો રોખ પણ લાગ્યો હતો. આથી શાળામાં હાજરી તો પુરાતી જ નહીં. પિતા ગોવિંદરાવને તો નોકરીને અંગે બહાર ફરવા જવાનું હોવાથી એમને પુત્રના આ કામોની ખબર જ પડતી નહીં પરંતુ માને આની ઘોડી ગ્રંથે આવી હતી. પરંતુ માધવજીને પુજામાં તેઓ બીજી વાતો કાઢતા અને જવાબ આપવાનું ટાળતા હતા.

જાતવૃત્તિમાં મળતી આઠ રૂપિયાની રકમ તો એમના પાન, સીગ્રાવેટ, ચાદ

વગેરેના ખર્ચ માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે હતી. અને જ્યારે એ પણ ખર્ચાઈ જતી તો માની પાસેથી કાંઈને કાંઈ માગી લેતા.

આમ એમની છાંટીતું વહેણ એક ખીણ જ દીશા તરફ વહેતું હતું. માધવજીને પણ આ વહેણનો ખ્યાલ તો આવી જ ગયો હતો પરંતુ એમને લાગતું કે આ નાવ જ્યાં ધસડાળી હોય તે તરફ ધસડાવા દો. એટલે પછી તો એ વહેણને અટકાવવાનું એમની શક્તિની બહાર જતું રહ્યું અને વેગપૂર્વક ધસવા લાગ્યું. હવે લાગુવાનો તો કોઈ સવાલ જ રહ્યો ન હતો.

પરંતુ આ પરિસ્થિતિમાંથી એમને બચાવવા માટે ૧૯૩૨નું અસહકારનું આંદોલન આવી પહોંચ્યું. ૧૯૩૦ના આંદોલનમાં એમના મોટાભાઈ જેસનિવાસી થઈ ચૂક્યા હતા. પરંતુ આ વખતની લડતમાં લાચ લેવા માટે થરમાં એમના લગ્નની વાત ચર્ચાતી હાવાથી—એ આનાકાની કરતા હતા. બસ માધવજીએ આ યોગ્ય તક પકડી લીધી અને સ્વયંસેવક તરીકે લડતમાં નામ નોંધાવી દીધું. આ મમયમાં સ્કૂલમાં પણ નેશનલ બોય સ્કાઉટ એસોસિએશન નામની એક સંસ્થા ચાલુ હતી. એ લગભગ કેમિસની જ એક ગાખા જેવી હતી. એના પ્રમુખ હતા એક ડોક્ટર કિંસેલા. આ ડોક્ટર સાહેબનું દવાખાનું કમાનિયા પુલ આગળ એક મંડપમાં ઉપરના મળ્યા પર હતું. ડોક્ટર એક હસમુખા અને મારા અવભાવના સજ્જન હતા.

આ સ્કાઉટ એસોસિએશનમાં માધવજી પણ દાખલ થઈ ગયા. આ એસોસિએશનમાં જ એમને નેતા અને મિત્ર તરીકે સર્વથી સંવાદ્યદમન જીન. શુભાષચંદ્ર શુભા તથા ખીલ અનેક મિત્રો મળ્યા. દેશલક્ષિતાના અગ્રતિમ છુસ્સા સાથે માધવજીએ સંસ્થાના કાર્યક્રમોમાં લાચ લેવા માંડ્યો. આ કાર્યક્રમોમાં વિદેશી માલ પર પિકેટીંગ, સરખસ તથા સુનો પોકારવાના મુખ્ય કાર્યક્રમો હતા. આજ વખતથી એમણે ખાદીના કપડાં પહેરવાનું શરૂ કર્યું.

આજ વખતે માધવજીના કામના છોડ્યા ભાઈ ચીકુલ મનનન પોતદાર દિલ્હી ઠાવના કેસ (તે વખતના વાઈસરોયની ટ્રેઈન પર બોમ્બ ફેંકવાનો કેસ) માં આરોપી તરીકે અટકાયતમાં હતા અને પેરેલ પર છુટીને કાકા શ્રી ગાવિંદરાવને ઘેર આપ્યા હતા. આ પ્રસંગને લઈને એમના પર આગળ નાજ રી આઈ ડી ઓફીસર અને મુખત્યર પોલીસોએ રોજ આંટા મારવાનું શરૂ કર્યું હતું. એ ભાઈ તો ઘોરો વખત રવીને પાછા બતા રહ્યા પરંતુ આને

તેમણે જતરી રાખ્યો. માતાને આ સખત મહેનતને સહન ચિંતા તો થતી જ પરંતુ એણે સમજૂતીક એમના કામમાં જરાયજી વિશેષ ન ક્યો.

૧૯૩૩ના માર્ચ માસમાં બનારસ જઈને એમણે પરોક્ષ આપી અને ખીજા વર્ષમાં સારા માકસદો પાસ પણ થઈ ગયા. પોતાના મિત્રો ન્યાં સુધી જાણતા રહે ત્યાં સુધી એ પણ એમની સાથે જ અભ્યાસ કરીને નવા નવા બુનુબંધો હવે સઈ શકશે એ વિચારે ખૂબ આનંદ થયો. એમના માથીઓ પણ આ વખતે મેટ્રિકમાં પામ થયા. આમ એમને માટે આ એક સફળ સાહસ પુરવાર થયું.

મેટ્રિક પાસ થયા એટલે હવે એમણે આગળ શું કરવું અને ક્યાં અભ્યાસ કરવો એ બાબત ધરમાં ચર્ચા થવા લાગી. બી. એ. થવાનું એમને પસંદ ન હતું તો બી. એસસી. માટે મેટ્રિકમાં જ વિજ્ઞાનનો વિષય હોવો ફરજિયાત હતું અને એમણે વિજ્ઞાન તો છોડી દીધું હતું એટલે છેવટ એમણે પિતાજીની સંમતિ સહન બી. કામ. થવાનું નક્કી કર્યું.

આ વખતે સી. પી. (મધ્યપ્રદેશ)માં બી. કામ.ના અભ્યાસ માટે કોઈ મેલેજ ન હતી. મધ્યપ્રદેશના તમામ વિદ્યાર્થી છટરના અભ્યાસ માટે રાજ્યસ્થાનમાં પિસાની ગતિ અગર કાનપુર જતા. માધવજી ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૬ કાનપુરમાં અભ્યાસ કરના હતા એટલે એમણે કાનપુર જવાનું જ નક્કી કર્યું. કાનપુરમાં નવાબગંજમાં આવેલી સનાનન ધર્મ કોલેજમાં દાખલ થયા અને નજીકમાં જ આવેલા જાનાવધમાં રહેવાનું રાખ્યું. આ કોલેજમાં ખર્ચ પણ ઘણો ઓછો થતો હતો.

આ બોર્ડિંગમાં મધ્યપ્રદેશના અને બિહારના ખીજા પચ્ચીએક વિદ્યાર્થી રહેતા હતા એટલે એ બધાનું એક સી. પી. મંડળ તૈયાર થઈ ગયું. માધવજીના આ બોર્ડિંગ નિવાસ અભ્યાસ અને રહેઠાણની દ્રષ્ટિએ સુખદ પસાર થયો.

આ જાનાવધમાં એમનું આ બીજું વર્ષ અત્યંત પ્રજ્ઞતિમય વીત્યું. એમના છંદનમાં આ વર્ષ મહત્વનું ગયું. સાંસ્કૃતિક અનેક કાર્યક્રમોમાં એમણે ભાગ લીધો હતો. સનાનન ધર્મ, કોલેજની સાહિત્ય સંસ્થામાં આજ વર્ષે એ માનદ મંત્રી પણ થયા. કોલેજની યુનિયન પાલમિન્ટમાં પોર્ટફોલિયો (ખાતા) નિવરના એ પ્રધાન પણ ચૂંટાયા. આજ વર્ષે નમામ કોલેજનેતા મહારાષ્ટ્રીયન

વિદ્યાર્થીઓના મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાર્થી સંઘની ચૂંટણીમાં પણ ઉમેદવારી રી. ભગિદ્વાઈ સખન હતી પરંતુ આખરે એમની જા પાડી થઈ. અને એક વર્ષ મંત્રીપદે પણ ચૂંટાયા. કાનપુરના મુવિખ્યાત ઉદ્યોગપતિ શ્રી જીગીલાલ ગમલાપતને ત્યાં રહેતા શ્રી જી. જી. જોગ મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાર્થી સંઘના પ્રમુખ હતા.

આ વર્ષમાં કાનપુરમાં હરિજન ઉદ્ધારના કામ માટે મહાત્મા ગાંધીનું આગમન એ કાનપુર માટે એક મહત્વનો પ્રયત્ન હતો. મધ્યપ્રદેશ વિદ્યાર્થી મંડળના વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના નેતાઓ, જેઓ અસહકારની લડતમાં જોડાયા હતા તેમની આગવાની હેઠળ મહાત્મા ગાંધીનું કાનપુર મોકલે તે બંધ કરાવત કહ્યું. બ્યારે સનાતન ધર્મ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તથા 'કેટલાક પ્રાકૃતિક ચંદ્રના તિલકે કરી જનાઈ અને અભોદિવામાં સ્ટેશન પર ગાંધી પાછા લાવ, ગાંધી મુરદાવાદના પોકારો કરતા હાથમાં કાળા વાવટા તથા પાન-ટોન વર્ધન આવી પહોંચ્યા. માધવજીને તો આ દ્રશ્ય જોઈને ખૂબ મન પડી.

બધી જ કોલેજો તરફથી ગાંધીજીને હરિજન ઉદ્ધારના કામ માટે ધંનીઓ અર્પણ કરવામાં આવી હતી. કુલબાગની મહેરસલામાં આ વિધિ અર્પણને કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં વિચિત્રતા તો એ હતી કે કહેરની તમામ કોલેજની સરખામણીમાં સનાતન ધર્મ કોલેજના 'કેટલાક અસનાતની વિદ્યાર્થીઓએ અર્પણ કરવી રકમ વધારેમાં વધારે હતી. ખૂબી તો એ હતી કે એમની કોલેજના 'કેટલાક પુરાણપંથી - મનાતની પ્રોફેસરો અને અધિકારીઓના સખત વિરોધનો મામલો કરી માધવજી અને એમના સાથીઓએ આ વત્તાબદારી નાંખી લીધી હતી.

આટલી બધી પ્રવૃત્તિઓન લઈને આ વર્ષમાં અભ્યાસમાં અનિયમિતતા આવી અને પરિણામે એમના વર્ગમાં એમની હાજરી બહુ ઓછી - નાહવત હતી. એથી એમને પરીક્ષામાં બેસવાની પરવાનગી ન મળી. આમ છતાં એમના નિમાગિક અને જગાગિકના સારા પરિણામને ધ્યાનમાં લઈ અને એમની વિનંતીને ધ્યાનમાં રાખી ક્રકા એમને જ પરીક્ષામાં બેસવાની મંજૂરી મળી ગઈ. એ પરીક્ષામાં બેઠા અને પાસ પણ થયા, જે કે એમને પોતાની પ્રવૃત્તિઓમાં અભ્યાસ કરવાનો પુરતો સમય મળ્યો ન હોવાથી એ પ્રથમ વર્ષમાં નો પાસ ન થયા પરંતુ બીજા વર્ષમાં આવ્યા.

આજ સાવમાં એમને કાનપુરના કેટલાક ગિરોની સોખતામાં કુલબાગમાં

તેવો જ બહાર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અર્થાત બહાર એક અને અંદર બુદ્ધિ જ એવા રહેવું ન જોઈએ અને આ વિચારોને લાંબી બહાર ખાદીના કપડાં પહેરી માંસાહાર અને દારૂ પીતાં તેમને અંતઃકરણમાં કંપ લાગતો હતો. આથી ડાનપુરમાં મનમાં આવેલા ખાદી છોડવાના વિચારે લખનઉમાં મુર્તરૂપરૂપ લીડું અને એમણે ખાદી છોડી દીધી. અને આજ કારણે એમણે કેમિસ, હરિજન ઉદ્ધાર વર્ગેર પ્રવૃત્તિઓનો હમેશને માટે ત્યાગ કર્યો.

હવે તો એમણે લખનઉની લપકાદાર યુનિવર્સિટીની એટલી જ ઝમક વાળી હોસ્ટલમાં લપકાદાર હસ્તાથી રહેવાનું શરૂ કર્યું. વચમાં થોડા વખત માટે જે બાબતો એમણે સદંતર છોડી દીધી હતી તે અંગ્રેજી સીનેમા જોવા, અંગ્રેજી હોટેલોમાં ખાવાપીવાનું, મોજમજાદા કરવાનું — ખેલડુદ અને મસ્તી અને મોજમાં રહેવું એ જ એમનો રોજનો શાર્ફક્રમ થઈ પડ્યો. અભ્યાસમાં આગલો ક્રમ રાખતા હોવાથી એ પ્રોફેસરોમાં પ્રિય થઈ પડ્યા હતા અને તોફાનોને લઈને એમને અનેક મિત્રો મળ્યા. એ બહારની અને અંદરની બન્ને પ્રકારની રમતોમાં પ્રવીણ હોવાથી એમને ઝડપી હરિકાંડોમાં ચાંદ પડી મળ્યા હતા.

આમ લખનઉમાં એમને ખૂબ મજા પડી. એ એમને ગમી ગયું અને પહેલું વર્ષ બહુ મોજમાં વિતાવ્યું. બીજો વર્ષે પણ એ જ ટાંક ચાલુ રહી. પરીક્ષાના આગલા બે ચાર મહિના ખૂબ ખર્ચાથી અભ્યાસ કરતા અને એટલા દુઠા સમયના અભ્યાસમાં ખાસ ડાળજી રાખીને બરાબર અભ્યાસ કરતા. વર્ષની શરૂઆતમાં મોજમજા કરવી અને પરીક્ષાના આગલા બે ત્રણ મહિના ખૂબ તનતોડ અભ્યાસ કરવો એ જ એમનો કાયમનો ક્રમ રહી. આ પ્રમાણે બીજો વર્ષે એટલે બી. ડિગ્રીની છેલ્લી પરીક્ષામાં પણ પરીક્ષામાં બેસવાની વંતમને રજા ન મળી એવા વિદ્યાર્થીઓના લીસ્ટમાં એમનું નામ પણ આવ્યું હતું. પરંતુ આમાં પણ આગલા વર્ષોના પરિણામ જોઈને છેવટ એમને પરીક્ષામાં બેસવાની રજા મળી ગઈ.

બી. ડિગ્રીની છેલ્લી પરીક્ષા આખા પછી પરિણામ જાહેર કરવાનું હોવાથી એ ત્યાં સુધી હળીબુલવા હોસ્ટલમાં રહ્યા. અને બ્યારે એમનું પરિણામ જાણાયું ત્યારે એ ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ — પહેલા વર્ગમાં પહેલા જ — આવ્યા હતા. લખનઉ યુનિવર્સિટીના ગ્રાજસ ચેન્સેલર રેન્ડલર ડો. રજુનાથ પુરોહિતમ પરાજપે તરફથી

એનને બહુ સગત પ્રમાણપત્ર આપનામા આ તુ જે એમને ખૂબ જ ગ ય
એમને એ. સુવર્ણપદ્મ - ચાલ પણ આ વખતે મળ્યો

માધવજી પગિપુત્ર લઈને ખૂબ ખુશીમા જળનપુર આ-યા એ ખીન
જાણુતો પણ એનું નવં જાનકમગન હતુ અને તે જાણુ એ કે કુ લીના
ચટુર્જીએ એનની માથે લગન જગાનુ વચન આપ્યુ હતુ પગીજ્ઞાના જે તજ
મામ અગાઉ જ કુ લીના ચેટુર્જી સાથે એમનો પરિચય થયો હતો અને પરિચય
જ છેવટે પ્રેમમા પગિપુત્રયો હતો અને જ્યાં પરિણામ પણ આપતુ સુદર
આ તુ ત્યાં તેમને જલ્દી લાગ્યુ નો નો તો સહેલાઈથી મળી જ નો અને
જે જલ્દના નિર્ગત પુત્રુ તો પેદા ની થ નો એમને હવે લગન જવામા વાગ
શા માટે જરૂરી ર એટલે એમણે લખનઉથી જળનપુર જતા પહેલા જ લીનાની
માતાન લીનાની સાથે પોતાના લગન જવા વચન પણ આપી દીધુ હતુ
એમણે એ નિચાત પણ ન જ્યો કે એમના પિતા ગાવિદગવજી એમન એ
બગ ગી જ્યાં સાથે લગન જવાની પરવાનગી આપેલ નહિ ખરેખર તો અ
પ્રત ન ગ પહેલા જ એમના આજ્ઞના અજ્ઞાત માટે જે યા ત્તાઓ નિચાગાઈ
હતી અ જો ત્તા હતી લખનઉ યુનિવર્સિટીમા જ ગદી એમ એ અને સોતા
અજ્ઞાન જવાની અને ખીજી આયમે ના ડબ્બીન સંગ્રહમા જઈ ત્યાં રે વના
વિચય લઈ ગાઈ સમોધન જરૂરી ની નમા ખી જાન પછી પી એચ રી
થવાની મગવડ હતી એમને પછી નહિ ગદી એમ જામ થવાની કોડ જલ્દન
પડતી ન હતી આ ખીજી ચોજના તો લખનઉ યુનિવર્સિટીના પ્રે સંગ્રહ
પત જોએ ડબ્બીન યુનિવર્સિટીના પી. એચ. ડી ત્તા તેમણે જ માધવને ખી
તની પરતુ વગન માટે વચન આપેલ પછી આ બન્ને વિચારે માધવજી
ગાઈ નાખ્યા હતા હવે તો એઓ એ જ વિચારમા હતા જ જળનપુર જલ્દને
પિતાજીને આ લગનની વાત ની ગીને દેતી આમ તો એમને પોતાના પિતા
તરફ એમને પૂજ્યમાત્ર અખૂટ રક્ષા નિશ્ચિત પ્રેમ જે જે તે એટલા બધ
હતા જ આ બાબત એ પિતાજીને દીધી થ એમ જ ન હતુ જાન તો એ બન્ને
વચન હાં મુક જ ન હતુ હતાગાની ગજઓમા જવાને માધવજી જળનપુર
આવતા ત્યાં પિતાજીના તમામ નગર પત્ર વહેતો એ જ દરજ્જા ત્તા અને
આમ તો જ ડબ્બી સામથા ચાલ્યા જતુ તેવારી પિતાજીની સાથે અમત
જલ્દના જલ્દી નુધી નિ જ્ઞાની એ ન બન્ને પુત્રુ હતુ આમથા અમત
અને નિ દેતો નજીક જતા આ બાબત પિતાજીના લગન જવાની નિમત
જની ન હતી

આમ પિતાજીને આ સમાચાર કેવી રીતે પહોંચાડવા એનો અને રીતે વિચાર કરતાં છેવટ એમણે એક વાત નક્કી કરી. ઘરમાં જઈને એમણે પિતાજીની ઓરડીમાં જઈ એમની ટેબલ ઉપર એક પત્ર લખીને મુકી દીધા. જેમાં એમણે પોતાનો આ લગ્ન અંગેનો દૃઢ નિશ્ચય જણાવ્યો હતો. પિતાજીએ પણ એમને સ્પષ્ટમાં ડાંઘ જ ન હતો. માધવજીના ટેબલ ઉપર પોતાનો જવાબ એક પત્રમાં લખીને મુકી દીધો. આ જવાબમાં એમણે આ લગ્નમાં એમની સંમતિ તો ન જ આપી એટલું જ નહિ પરંતુ એ એમની નામરજી છતાં આ લગ્ન કરશે તો વડીલોપાછંત યા એમની પોતાની મિલકતમાંથી એક પાંચ પચ્ચ માધવજીને નહિ મળે એ પણ સ્પષ્ટ જણાવી દીધું. ગોવિંદરાવજીની પાસે એમ તો વડીલોપાછંત કોઈ મિલકત જ ન હતી. જે ડાંઘ મિલકત હતી તે એમણે પોતે જ સંપાદન કરેલી હતી. માધવજી હવે સ્વયં કમાવાને ચોગ્ય થવા હતા એટલે પિતાજીની, ધમકીની એમના ઉપર કોઈ અસર ન થઈ. એ તો પોતાના નિશ્ચય ઉપર ડાયમ અને દૃઢ રહ્યા. છતાં આ પત્ર પછી પણ પોતાના લગ્ન અંગેના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા તે બાબતની માધવજીએ એમના પિતાને ખબર પડ્યું ન આપી. હવે તો પોતાના તમામ કપડાં - બિસ્તર અને સામાન વગેરે લઈને કેવી રીતે ચૂપકાથી છટકી જવું એની જ ચિંતામાં એ પડ્યા. દરમ્યાન એકદમ બહાતું ડાહી ર-૩ દિવસ માટે એ લખનઉ જઈ આવ્યા અને લીલાજીને તૈયાર રહેવાતું ડી વધારેમાં એટલું પણ કહી આવ્યા કે હવે તો હલતા જઈ ત્યાં જ કોઈ નોકરી સોધી ડાહી - ત્યાં જ વિધિપૂર્વક લગ્ન કરીશું અને રહીશું એવું વચન - આધાસન પણ આપી આવ્યા - અને આ ચોજના માટે લીલાજીની માતાની સંમતિ પણ મેળવી લીધી. પાછા જ્યારે જળપુર આવ્યા ત્યારે તો એમને એક જ ફીર હતી કે કોઈ પણ જાતની શંકા ન પડે એવી રીતે સામાન વગેરે લઈને કેવી રીતે છટકી જવાય. જતા રહેવા માટે ડું બહાતું ડાહ્યુ એ જ વિચાર કરવા લાગ્યા. કોઈ ચોગ્ય ડારણ ન મળવાથી છેવટે એમણે કપટ કરવાતું નક્કી કર્યું.

પોતાના જીવનમાં પહેલી વાર અને છેલ્લી વાર તેઓ પિતાજીની આગળ જીકું બોલ્યા. એમણે પિતાજીને કહ્યું કે “ મને લખનઉની પાસે બારાબંદામાં શિક્ષક તરીકે નોકરી મળી છે અને ત્વા રહીને શિખવવાના કામ સાથે એમ. એ. અને લો (દાયદો) બન્ને ડીમી માટે કામ થઈ શકશે અને એ બન્ને કરીશ.

આ તમામ પ્રસંગ ૧૯૩૭માં બન્ને અને સન ૧૯૩૮માં તો

ગોવિંદરાવજી નિવૃત્ત થવાના હતા. એટલે સીધા સાદા અને જોગા પિતાને એમ લાગ્યું કે હવે છોકરો પોતાનો ખર્ચ કરીને લાણે તો તો વધારે સારું એટલે પિતાજીએ માધવજીને બારાળકીમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી કરવાની બહુ ખૂશી થી રજા આપી. માધવજીએ હવે તો ૧૯૩૭ ના બૂનના અંતમાં—પિતાજીની સમગ્ર પ્રમાણે બારાળકી અને પોતાની શેઠના મુળજ દલકતા જવા માટે સાધન વગેરે લઈને પ્રસ્થાન—પ્રયાણ કર્યું. જ્યાં પહેલાં પિતાજીની પામેથી શરૂઆતના એક બે મહિનાના ખર્ચ માટે થોડી રકમ પણ મેળવી લીધી. એમની શેઠના અનુસાર માધવજી જળવપુરથી લખનઉ આવ્યા અને ત્યાંથી લીલાજીને લઈને દલકતા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૩

વિશાળ એવા ઉદ્ગત્તા શહેરમાં દોઢ પાયુ જાનની ઝોળખાણુ પિઠાણુ વગર, દોઢ સગાનું બધી, મિત્ર રિવાજ આ શહેરમાં પોતદાર સાહેબે પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તે વચમાં એક રાત અઢાળાઈમાં આરામ લેવાનું થતાં રાતના જે થોડીબધી મૂડી સાથે લઈને એ નીડળવા હતા તે પચુ ચોરાઈ ગઈ. વધારામાં એક નવીન વ્યક્તિ - થનાર પત્નીની જવાબદારી - એમને સાથે લાવીને એમનું ઘોરરી લીધી. આમ શહેરમાં પેસતાં અનેક મુશ્કેલીઓના પડાક સાથે એઓ આવી પહોંચ્યા.

લાવડા સ્ટેશન પર ઉતરીને એમણે એક થોડાચાડી ભાડે કરી લીધી. બડા બજારની એ. ધર્મશાળામાં આવ્યા ત્યારે ગાડીવાળાને ભાડું આપ્યા પછી એમની પાસે ફક્ત અડી આના જ સિલક રહી હતી. દક્ષિણમાં હિંગમન તો હતી જ. પરંતુ આજ નો આટલા અનુભવ પછી એમ કહી શકાય છે એમની પાછળ એક અદ્યક્ષ અજાત ઈશ્વરની શક્તિનો હાથ હતો. એમને સમજા રખવાળા હતા. એટલે નો માધવજી ગભરાઈ ના ગયા અને સંભવિત આશનાનો આમનો કરવા નૈયાર થયા. બડાબજારની એ ધર્મશાળામાં સામાન રાખીને એ ધર્મશાળામાં જ ઉતરેલા એક ગુરુદાસી ગુરુસ્થાને માધવજી મળ્યા અને ખાસ જરૂરિયાત હતી એટલે માધવજીએ પોતાની ડાંડા ઘડિવાળ - રીસ્ટવોચ અડધી કરતા પચુ બોલકી કિંમતે વેચી દીધી. આ ગુરુદાસી ગુરુસ્થ તેજ દિવસે કલકત્તા છોડીને જંગના હોવાથી એમને સ્ટેશન ઉપર વિદાય આપવા એમના એક મિત્ર રનાડી સ્ટેશન સુધી મુકવા આવ્યા હતા. પેલા ગુરુદાસી ગુરુસ્થ પોતાનો એ સ્નેહીન પોતદાર સાહેબની પરિચિત્તિની લકીડા હતા. એટલે એ સ્નેહીમિત્ર ધર્મશાળામાં પોતદાર સાહેબને મળવા આવ્યા અને ખૂબ ભાવપૂર્વક એમણે પોતદાર પાસેથી તમામ લકીડા સાંભળી લીધી. પોતદાર સાહેબે પોતાનો અડી જ કલકત્તામાં જ રહેવાનો વિચાર છે - નાટરી પાત્ર કરવી છે અને લગન પણ કલકત્તામાં જ કરવા છે એ વાત પણ એમને સાંભળાવી. પોતદારજીની લકીડા સાંભળીને પેલા ગુરુદાસી ગુરુસ્થ

ખૂબ કઠિત થયા અને એમણે પ્રેમપૂર્વક પોતપોતાને એ બડામનગની ધર્મશાળામાંથી એક શુભગતી ધર્મશાળામાં લઈ જઈ ત્યાં એ મહિના સુધી રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપી અને ગધના માટે ઘોડા વાસણો પપ્પુ લાવી આપ્યા એટલું જ નહિ પણ અમના મોઢી-કરીયાબાનાગની દુકાનેથી જ્યાં સુધી પોતપોતાને નોડગી ન મળે ત્યાં સુધી જરૂરિયાત પડે તેટલો સામાન ઉધાર મળી શકે એવી ગારંતરી પણ ની દીધી વળતારમાં મળતા એ શુભગતી સજાન નો નેરાલાનજી મેઘ હા।

આમ હા તા પહોંચવાની સાથે બીજો દિવસથી જ પોતપોતાના રહેવાની તથા એક મહિના સુધીના ખાવાપીવાની અને રહેવાની પણ વ્યવસ્થા થઈ ગઈ હવે નોડગીનો એ સવાલ બાળા હતો અને તેને માટે એમણે બીજો દિવસે ગોવ ગતી એમને તાત્કાલિક નો એક સાધારણ નોડગી મળી ગઈ પરંતુ આ નોડગી એમને પસંદ ન પડવાથી તેજ દિવસે સાંજે નોડગી છોડી દીધી બીજો દિવસે બીજી નોડગી પણ મળી પરંતુ તે પણ તગત જ છોડી દીધા આમ રાજને રોજ નહીં નહીં નોડગી મળતી અને રોજ એ ઠોડી દેતા આમ લગભગ ૬-૭ દિવસ સુધી આ યુ એમણે જ્યાં અને ક્યાં જગ્યા બઢી એ પણ આજ યાદ નથી જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં નોડગી તો મળતી પણ નહીં ન આનતા તગત જ એ છોડી દેતા હેવટની એ એમને યાદ ગઈ છે એ બેન્ડ આફ બગેડાની લેવટ કોપરની નોડગી-એમને એટલે યાદ છે કે આ જગ્યાએ નવારથી સાજ સુધી ઉમી ખુબી પર બેસતું પપ્પુ દોવાથી એમને ૧૦૦° થી તાપ પણ આ થો હતો એટલે એમણે એ પણ છોડી દીધા અને ત્યાં પછી મેચાઈ દોરમે તાર કાપ્યો હતો ફરી પાછી પેતાની મુઠ ની ઉભી થવાથી એમણે પાતાને અનમમતામાં પાડે જાળમાં મળતા સોનાના ચાંદ, પાંચા વગેરે તમામ વસ્તી નાખ્યા હવે તો એ એવી નોડગી મોઢવા માગતા હતા જે બાંધમ રાખે

હેવટ એજ દિવસ એમણે કન્ડાનન નેગમર એજ હામર્તના મ ની શા. તિદગા / દરની મુલા હા લીધા ગોલદારજીએ પોતાને અવ્યામમાન દરમ્યાન મ ના તમામ પ્રમાણપત્રો આ દરમિયાન બતાવ્યા ત્યાં ન દરના એક મિત્ર વખતરના શ્રી શ્રી અનામિનાથ બેનર્જીએ પોતપોતાને નાપેતુ પ્રમાણપત્ર એમના વાચકમાં આવ્યું તો બેનર્જી પાના પ્રપત્ર વાચીને નો દર ખૂબ થતા અને એમને સહાન હવા લખવાના બતાવી એજ જ નહિ પણ

નવી જ શરૂ થયેલી ધી ઈન્ડિઅન શુગર સીન્ડીકેટ લિમિટેડમાં નોકરી અપાવી. આમ ૧૯૩૭ના જુલાઈ માસમાં પોતદારજીને ધી ઈન્ડિઅન શુગર સીન્ડીકેટ લિમિટેડમાં માસિડ રૂ. ૬૦ ના પગારે રેકર્ડઝ અને જનરલ ક્લાર્ક તરીકે નોકરી મળી ગઈ.

તે વખતે આ ઈંગ્લીશ સેક્રેટરી તરીકે એડ વુલ્ફ સ્કોટીશ શ્રી વી. પી. ફીટઝપેટ્રીક ડામ ડરતા હતા. એઓ આ પહેલાં જવા સુમાત્રામાં ખાંડના કારખાનાના મેનેજર તરીકે ડામ ડરતા હતા અને એમને રૂ. ૧૮૦૦) માસિક પગાર મળતો હતો. એ હંમેશાં પોતાના હાથ નીચેના માણસો આગળ બડબડ્યાં કરતો હતો અને હેલો હતો કે માત્ર ખાંડનું આ ડારખાનું હોવાથી આટલા હુંડા પગારમાં હું નોકરી રૂં છું. આ વુલ્ફ ગૃહસ્થ ખૂબ મહેનતુ અને ડામમાં રત રહેતા હતા.

પહેલે દિવસે જ સેક્રેટરીએ છુટા કાગળોની ફાઈલો કેવી રીતે ગોઠવીને તૈયાર કરવી એ પોતદારજીને જાને જ બતાવ્યું. અને પછી છુટા કાગળોના ટગલો તથા ફાઈલો પોતદારજીના ટેબલ પર મોડલી આપ્યા. પોતદારજીએ પણ ખૂબ ડાળજી રાખીને પોતાની શક્તિનો પરચો આપ્યો અને ફાઈલો બરાબર ગોઠવી આપી. પરિણામ એ આવ્યું કે ફક્ત તેર દિવસમાં જ પોતદાર સાહેબે માસિડ રૂ. ૨૦) નો પગાર વધારો મેળવ્યો અને એમને મિ. ફીટઝપેટ્રીકના અંગત મહત્વનીશ તરીકે નીમ્યા. શ્રી પેટ્રીક અને પોતદારજી વચ્ચે ઉગમરનો ધણો ફેર હોવા છતાં એ બે વચ્ચે ખૂબ સ્નેહસંબંધ વધ્યો અને તે છેવટ સુધી ડાયમ રહી. અહીંની નોકરીમાં પોતદારજીને વધારે ને વધારે પ્રગતિ થવાનો સંભવ હતો. પરંતુ પોતદાર સાહેબને એ મંજુર ન હતું. એવામાં એક દિવસ સેક્રેટરી શ્રી પેટ્રીક પોતાની મોટરમાં જતા હતા. ત્યારે એમની મોટર એક ટ્રક માથે અથડાવાથી અકસ્માત સેક્રેટરી સાહેબને સખ્ત વાગ્યું. એમને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા. ત્યાં એમનું અવસાન થયું.

શ્રી પેટ્રીકના અવસાન પછી જે ગૃહસ્થ એમની જગ્યાએ સેક્રેટરી તરીકે આવ્યા એ ખુશામનપ્રિય હતા. એમને ખુશામન ગમતી હતી. એમની સાથે પોતદારજીને ફાવ્યું નહીં એટલે એમણે ૧૯૬૮ના માર્ચમાં નોકરી છોડી દીધી.

ધી ઈન્ડિઅન શુગર સીન્ડીકેટ લિ.ની નોકરી મળી એટલે પોતદાર

સાહેબે ગરબાની ધર્મશાળામાં ગહેનાન ગધ કર્યું અને તારાવડ રૂઢીપ્રમા
આવના શુભગતી ભનનમાં એ ઓરડી લાડે ગાળીને ત્યા ગહેવા ગયા હતા
અને ગર્ભવૈદીસ રૂઢીપ્રમા આવવા આર્થસમાજ રૂઢિગણ જેમણે લીલાહ નાથ
બાન પપુની લીલા એના નમાયાગ પછી ખીજે દિ મ દનિષ્ટ વિશ્વમિત્રમા
છપાયા હતા અને એનું 'ગ્રીમ' હાખીને એમણે પોતાના લગનના નમાયાગ
જમણાએ એમના પિતા શ્રી ગોરિશ્વાર ઉપર મોઢની આપના એમના પિતા
તરફથી ધાન્ધમકોનો ખર્ચ પડ આવ્યા નહીં પણ એમન મળ્યો તે પણ
થોડા દિવસ રહીને હાલિયાવળ પોતે જ મનકતા આવ છે એવા જાગ્રમળ્યો
મામ હવે પાતાના ભગવાખોડ પુત્ર તરફનો પ્રેમ ગાવિદ્યવતે એમની પામે
ખેચી તા થો પોત ગર પછી આ જાગ્ર વાચીને ખૂબ ખુશ થતા

પર ગાખે જ ગાપિ દગવહનુ માધવહને લેગ આગમન થયુ હવે
આ ગાની સાથે જ તેમણે માધવહને કહ્યુ કે તમે જા જ આધિપ્ત લીડમા છે
એની મનમલુ રંગનુ મન આવ્યુ હવે એમ રહીને એમણે પાચમેા હમે
રૂપાના મધનહન મારા એવે પેસાને લઈને જ મુલંડીઓ પડતી હતી તે
તમામ ફર થઈ ગઈ પુત્રાલુત જેઈને ગોરિશ્વારહને ખૂબ આનંદ થયો અને
પિતા નથા પુત્ર ગચ્ચના પડા ખુની ગયો ઈ સ મય ન ગયા ગાવિદ્યવહ
એ લીલાહન પાતાની છે ગી જેની માનીને એનુ આવ તન પછી આપ્યુ અને
એમનુ જુ પગ ખરે કે “તુ પછી માર મન તો મારી પુત્રી જ છે”
નીનાહન નાગીન નામ નાના ગખવામા આવ્યુ પોતમરહ પછી ગમુ
ખરી થતા અને લીલાહ પણ તો એમની એટલી માની અસર થઈ કે
૧ નગ માનની અદર તા એમણે ગવિદ્યવહના કુળની ડોંગીઓ જેવા જ
પાપામ મીનગીવા ર વગર અપનાની લીલા એમણે ધારી જ મહાગાપુર્વક
મગરી પાડ પડગના માડચો અને મગરી લાપા પણ તીખી ગયા પાતમરહએ
હુમર ની કીડ વિ ૧૫ તા રીમારી ગદનામુ આપ્યુ વાટે પ્રમીલાહ
અમના પિયે લખનકિ ૧૧૩ ત્યા નાત એમાં ૧૦૩૮ના ૧૮ મારા
માગના ૭ મારા ગ્યાના ૮મ્મ થયો તાવમા તેઓ મુજમા ગે છે અને
નમકે ૫ મહાના ૮ સના ન ૮૫ મન આપા એવે ૮ આ હવનચગિન
૧૫ ૧૭ ૨૨ થ

ની કીડ લિખિની તા ગ રોડી તે દીડા પડ ૮ ખીજ નોમન
૧૨૧ ની ૫ ૧૧ દિ લી નપાન પણ લગમીક ૫/૧ મન સ ન લિ

કંપનીમાં નોકરી મળી ગઈ. આ નોકરીને માટે પોતદાર સાહેબને કલકત્તાથી જાણીઅર આવવાનું હતું. દારણ કે જાણીઅરથી નજીક ડબરા નામની જગ્યાએ બેઠી સાહેબ એક ખાંડનું કારખાનું ખોલવા માગતા હતા. આમ ૧૯૩૮ના માર્ચમાં પોતદાર સાહેબ જાણીઅર આવ્યા અને ત્યાં લગભરમાં આવેલી એક હોટલમાં (લક્ષ્મી હોટલમાં) એક ચોરડી રાખી રહેવાનું શરૂ કર્યું. આમ પોતદારજી પેલે માતિ મા ધર્મબેદમાં માનતા ન હોવાથી આ લગભર હોટલ-એક મુસ્લીમ હોટલમાં તેમણે રહેવાનું રાખ્યું હતું. બે મહિના આ હોટલમાં રહ્યા હતા અને ત્યાંથી પાટનગર બગરમાં આવેલી સિંધિયા નુબર મિલ્સ લિમિટેડની ઓફીસમાં બપોરે જતા. ઓફીસમાં શ્રી બીન્સીંગ પસરિયા મેનેજર હતા. ઓફીસમાં બે જ માણસો-અધિકારીઓ હતા. શ્રી પસરિયા અને પોતદાર. પોતદાર સાહેબને માથે શુગર મીલ્સના મેરો વેચવાની ફરજ સોંપવામાં આવી હતી. આ ગળવડા ચહેરામાં જ્યાં કોઈ જોળખાણવાળું કે સમામ્બધી નહીં ત્યાં નેર વેચવાનું કામ મુશ્કેલ હોવાથી પોતદાર સાહેબ આખો વખત ઓફીસમાં બેસી રહેતા અને સાંજે હોટલમાં જઈ આરામ કરતા. બે મહિના આમ ને આમ નીડળી ગયા પછી તો જાણીઅરની ઓફીસ બંધ કરવામાં આવી ને ડબરામાં જ્યાં ફેક્ટરીના મકાન બંધાતા હતા ત્યાં પોતદાર સાહેબને એસિસ્ટન્ટ મેનેજરના ઓફીસ પર નીમવામાં આવ્યા અને ત્યાં કંપનીના જ ક્વાર્ટર-મકાનમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું. પસરિયાજી જાણીઅર રહેતા અને હવે પોતદારજીના ડબરા ગયા પછી તો ઓફીસના કુલમુખત્યાર બની ગયા. પસરિયા ૧૫-૨૦ દિવસોમાં એક બે કલાક ડબરા આવી જતા અને પગાર તથા બીજા કામકાજ બાબતની સૂચનાઓ આપી જતા. મીલ માટે ડબરા સ્ટેશન ની પાસે જ જમીન વેચાતી લેવામાં આવી હતી. અને છત્તરતી કામ માટે હતી લટ્ટીઓ પણ ચાલુ કરવામાં આવી હતી. ડબરામાં કેટલાક દુકાનદારો પણ રહેતા હતા અને ઓફીસના સ્ટાફ પણ ત્યાં જ રહેતા. પોતદાર સાહેબ શિવાય કારખાનાના નમામ કર્મચારીઓ શીખ હતા. પરંતુ અહીં કામ તો બહુ ઓછું હતું દારણ કે તેણે વેચાયા નહીં એટલે કંપની આર્થિક સંકટમાં પડી હતી. પોતદારજીને રૂ. ૧૨૦/- પગાર મળતો અને મકાન, નોકર વગેરેનો ખર્ચ કંપની તરફથી કરવામાં આવતો હતો. આમ પગાર સાથે પરંતુ કોઈ કામ કર્યા વગર દોઢ વર્ષ પસાર થઈ ગયું. કંપનીની આર્થિક ભીડ એટલી ને એટલી જ રહી. પરંતુ પોતદારજીને ક્યાંકથી ખબર પડી ગઈ હતી કે કંપનીનું કામકાજ શરૂ થવા પટેલાં જ બંધ પડી જશે. રામચંદ્રના ગોવાન અધર્સ સાથે કંપનીને વેચવાની વાતચીત ચાલુ થઈ ગઈ હતી.

આજ દિવસોમાં રેલવેમાં ગાર્ડની જગ્યા ભરવાની છે એવી જાહેરાત વાંચવામાં આવી એટલે પોતદારજીએ એને માટે અરજી કરી. એક શ્રેયસ્ક્રમેટને ત્રીધા જ નોકરી પર લેવાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો. પોતદારજીને મુલાકાત માટે બોલાવ્યા અને પસંદ પણ થયા. પરંતુ જવાબ તો એ જ મળ્યો કે નોકરી ખાલી પડશે ત્યારે તમને જરૂર બોલાવી લઈશું. આ જ વખતે ગોવાન બ્રધર્સ વાળા પણ ડબ્બરા આવી ગયા હતા. ગોવાન બ્રધર્સના માલિકે તો ઇચ્છા રાખતા હતા કે જો પોતદાર સાહેબ એમને ત્યાં આવી જાય તો સારું પરંતુ પોતદાર સાહેબની ઈચ્છા એવી હતી કે જો રેલવેમાં નોકરી મળી જાય તો પિતાજી કરતાં પણ સારી જગ્યાએ એ પહોંચી શકે અને આમળ વધી શકે.

૧૯૪૦ના જાનેવારી મહિનામાં પોતદાર સાહેબે ડબ્બરાની પોતાની એસીક્ટન્ટ મેનેજરની જગ્યાનું રાજીનામું આપી દીધું અને અંતિમાં જી. આઈ. પી. રેલવેની ગાર્ડની ફરજોનું શિક્ષણ આપતી શાળામાં શિક્ષણ શરૂ કર્યું. આ અભ્યાસ દરમ્યાન સીપરી બજારમાં એક મકાન પણ એમને મળી ગયું જ્યાં નાની બહેન મિનાક્ષીનો જન્મ થયો. ત્રણ માસના અભ્યાસ પછી મદોળામાં ગાર્ડ તરીકે એમની નિમણૂક થઈ. એમને વિશાળ કંપાઉન્ડ સાથેના એક મોટા બંગલો મળ્યો. અને અહીં તેઓ ત્રણ વર્ષ સુધી રહ્યા હતા. બંગલાના વિશાળ કંપાઉન્ડમાં સારા પ્રમાણમાં ઘાસ ઉગતું જોઈને એમણે મોટા પ્રમાણમાં ઘાસ ઉગાડવાનું શરૂ કર્યું અને ઘરના બાળકોને ગાયનું દૂધ પાવાનો નિયુક્ત કરી ગાયનો ખર્ચ આ ઘાસમાંથી નીકળતો. એવા વિચાર કરી એક સારી ગાય પણ ખરીદી લીધી. બંગલાની સાથે આદેશી નોકરો મારેની એરડીમાં એક મુસલમાન મજૂર રહેતો. એની બીબી ગાયનું તમામ કામ કરતી. બચ્ચાંઓને દૂધ આપતી અને મજૂરના વિચારો પોતદાર સાહેબ એને ઘરની દેખભાળ ત્રોપી મુસલમાની પણ કરી શકતા હતા.

આ વખતે વિશ્વયુદ્ધ આવતું હોવાથી માલના ડબ્બાઓની વેપારીઓમાં માંગ સારા પ્રમાણમાં રહેતી અને કેટલાક ગાર્ડ આ પરિસ્થિતિને લાભ ઉઠાવી સારી એવી કમાણી પણ કરી લેતા હતા. મદોળાની રેલવે કોલોની હતી તો નાની પરંતુ એક મહત્વપૂર્ણ કોલોની હતી. મદોળાના ગાર્ડોને એક અંતી તરફ અને બીજી તરફ માનિફ્યુર જવાનું થતું હતું. પોતદાર સાહેબે અંતી માનિફ્યુર લાઈન પર બહુ થોડા સમયમાં સારી એવી નામના મેગરી હતી. અંતીથી માનિફ્યુર સુધી લાઈન પર આવતા તમામ લોકોને આકર્ષ ખાતી

અર્થ ગઈ હતી કે પોતદાર સાહેબ દ્રાહ્મણ પ્રકારની ગેરકાયદા આવક લેતા ન હતા. એટલે આ સરેશનેના લોકોમાં એમને ગાંઠે સારું માન હતું. એટલું જ નહિ પરંતુ પોતદારજી પોતાની સાથેના ઝાઝા પગારવાળા રેલવેના નોકરો માટે પણ પગાર વધારા માટે દેવળ સંદા બાવે અને વગર પૈસે લખાપટ્ટી કરતા હતા.

આ રેલવેની નોકરીમાં એમના બંગલાની સામે જ રહેતા એક રેસીડન્ટ એન્જનીઅર શ્રી ડબ્લ્યુ. આર. દીયલીને પોતદાર સાહેબ સાથે ઘણો ગાઢ રુનેહ હતો. જે બંગલા વચ્ચે ફક્ત એક તારની વાડ માત્ર હતી. આ એન્જનીઅર સાહેબ જ્યારે જ્યારે કોઈ અગત્યની અચર ખાસાસ્ટ ગાડીની માગણીના સંદેશો આવતો ત્યારે પોતદાર સાહેબને જ ગાર્ડ તરીકે લાવવા માંગણી કરતા. અને જ્યાં સુધી એ ગાડીનું કામ રહેતું ત્યાં સુધી એ ગાડીના ગાર્ડ તરીકે પોતદાર સાહેબ જ ફરજ પર રહેતા. જેટલા માઇલની મુસાફરી કરે તેટલા માઇલના પ્રમાણમાં ગાર્ડને લશ્ચુ આપવાનો નિયમ હતો પરંતુ એન્જનીઅરશ્રીજી ખાતામાં સફર થાય કે ન થાય તો પણ રાજતું જસો માઇલની સફરના હિસાબે લશ્ચુ મળતું. આથી રેસીડન્ટ એન્જનીઅરનો પોતદાર સાહેબ તરફનો રુનેહ બેઠેને અને એમને જ બોલાવવામાં આવતા હોવાથી ખીજા ગાર્ડો ઇર્ષા અને અદેખાઈથી બળી જતા. પરંતુ એમનું કોઈ વળતું નહીં.

પોતદાર આ નોકરીમાં પણ રમતમત તરફ ઉદ્વેગીન રહેતા નહીં. બહીં પણ એમણે સેક્રેટરી પદ માટે ઉભા રહેવાનું નક્કી કર્યું અને રેલવેના એક સર્જોડીનેટ (નાના) અધિકારીને દરાવીને એ પદ પર ચૂંટાઈ પણ આવ્યા. એમણે પોતાની રૂબરૂના હોજી, વોલીબોલ અને ક્રુટબોલના ખેલાડીઓને લઇને માનિકપુરમાં મેચ પણ રમાડી. ટાલના દિવસોમાં એ ટેનિસ રમતા હતા અને વરસાદની મોસમમાં વોલીબોલમાં ભાગ લેતા. બિલિયર્ડસ અને ટેબલ ટેનિસમાં પણ એમણે ખ્યાતિ મેળવી. પોતાના બંગલામાં એક બેડમીન્ટન કોર્ટ પણ તૈયાર કરાવ્યો.

ત્રણ વર્ષ સુધી આ નોકરી કર્યા પછી એ આ નોકરીથી પણ કંટાળી ગયા, જે કે વચ્ચે વચ્ચે પિતા ગોવિંદરાવ મહેળા આવી જતા જે ત્રણ માંડના રહી જતા. ગોવિંદરાવજીએ શરૂઆતની એક મુદ્દા પોતે અને ખર્ચ કરીને પોતદારજીના બંગલા માટે એક મીઠું

આ પછી ઈંદોરમાં એમને ઈંદોરની પ્રિમિયર કો-ઓપરેટીવ મંડળી બેઠકમાં એકાઉન્ટન્ટની નોડરી મળી ગઈ. પરંતુ છ મહિના પછી સેકેટરી એ અધ્યુક્તાવ થવાથી એ નોડરી પણ એમણે છોડી દીધી. આ પછી પ્રાથમિક તબક્કાના જીવનને નોડરી ન જ મળી ત્યાંને એકાઉન્ટમાં એકાઉ સીક્રેટરી તથા બે ખર્ચની રકમ તો મળે એ વિચારથી એમણે એક ખાનગી શાળામાં 'ગ્રેન્ડ સીપવાડવાનું' કામ લીધું જેમાં એમને માસિક પંદર રૂપિયા જ મળતા. આમાં બે વર્ષ મહિના રામ રૂબા પછી ઈંદોર જહાજ જવાની ઈચ્છા થઈ. કારણ કે ઈંદોરમાં પણ એમનું મન ગાંધી ન હતું. ત્યાંથી પણ એ કંટાળી ગયા હતાં. પિતાને નમામ હતીકત હતી. ઈંદોરમાં ફાવણ નથી એમ લગ્યુંથી ફરી ઈંદોર છોડીને ખીજો જવાની આજ્ઞા પરવાનગી માગી. છતાં પડતી વખતે ગાંધીજીના પૂર્ણ રક્ષા પોલીસદાસને તો પિતાને આવી રીતે રક્ષા પહેલી જ વાર અને છેલ્લી વાર જ લેવા દારૂ આ તો એમની ઉભી ચાલથીત પૂરવાર થઈ.

પિતાની સંમતિ લાંબે તથા ખર્ચે મારે થોડા રૂપિયા લઈને પોલીસ કાલેજ મુખ્ય અધ્યાપક અને પોતાના કાકાના દીડરા મન્નનરાવ પોલીસદાસને ત્યાં દાંડ બે મહિના નુકી રજા. એટલામાં તો કેલેસીય નોડરી ડરી નાખી. કેલેસીયમાં ફાવટ આવી, 'કેલેસીયમાં ફાવણ' નહીં. દરમિયાન એમના મોટાભાઈ આસનસીસમાં (બંગાળમાં) એમને નોડરી અપાવી શકે એમ છે એવા સમાચાર મળવાથી પોલીસદાસ હટી ગયાં આસનસીસ પહોંચી ગયા. આસનસીસ વળીને એમણે એલ્યુમીનીયમ કોર્પોરેશન એક્સ કમ્પાનીના સિમિટેડ, જે. કે. નગરના સેકેટરી થી પ્રનાપરિંકેડ નવલખાની મુલાકાત લેવા એ જ વખતે એમની સ્કોર્સ લુપ્ત થઈ ગયા. ૫૬ પર માસિક ભરેલા રૂપિયાના પગાને ૬-૮-૧૯૪૪ના રોજ તિમલુક દરમિયાન આવી.

આ જે નવો કેસાર થયો તે એમની મરજી અને જીવનસાર જ નિર્મન એવો હતો. જેમાં લખત મહેનત કરી પુરિતો ઉપવાસ હતી : પતીના આધારીએ આજીવ પોતાની લાગણી પુરવાર કરવાની તક મળતી હતી. આથી એમને આનંદ થયો, કામમાં થતું આનંદ થતું અને મિત્રે જઈ થોડા દાન પણ કમ્ય આધારીએ જ લતા. હામને તેજ આજીવની ફાવણ મળતું થતું ખૂબ આનંદમાં હતો. આ નોડરી પરથી એઓ સક્રિય એટલા રૂપિયા દર મહિને પિતાને મોકલી આપતા. આ મહિના પછી ૧૯૪૫ના એપ્રિલની ૧૬ તારીખે પિતા ગાંધીજીના પોતાની ૧૩ વર્ષની ઉંમરે ૨૨૨૫૫ની રજા.

પિતા ગોવિંદરાવજીની બિમારી ચિંતાબ્ધનક થઈ હોવા બાબતનો માતા સંધ્યાબાઈનો પણ માધવજીને તા. ૩ એપ્રિલે મળ્યો કે તરત જ રજા લઈને પોતદારજી ઈન્દોર રવાના થયા. પોતદાર સાહેબ પાંચમી એપ્રિલે ઈદાર રાત્રે દશ વાગે પહોંચ્યા. ત્યાર પહેલાં આઠ દિવસથી ગોવિંદરાવજીને કબજ ન્યુમોનિયા થયો હતો અને એમના ઈદાર પહોંચતા પહેલાં તે ગોવિંદરાવજીની વાચા પણ જતી રહી હતી. પિતાજીએ આખી રાત પોતદારજીને પોતાની સામે સુતલ ઉપર બેસાડી રાખ્યા, અને આખી રાત બન્ને મૌન જ રહ્યા પરંતુ એ મૌનમાં પણ ગોવિંદરાવે જે કશું હશે તે પોતદારજી જ સમજ્યા હશે. સવારે ૬ વાગે તે પ્રાણ છોડી ગયો. પિતાના મૃત દેહ આગળ બેસીને પોતદારજી શું વિચારતા હતા એ તો તેઓ જ જાણે !

પોતદારજીએ છેલ્લી વખત બ્યારે ઈદાર છોડ્યું ત્યારે હવે પિતાપુત્રની વાતચીત થશે જ નહિ એ વિચાર આવતાં તો ગોવિંદરાવજી ખૂબ રડ્યા નહીં હોય ? કારણ કે પાંચમી એપ્રિલે પોતાની ઈચ્છા છતાં પણ ગોવિંદરાવ પુત્રની સાથે કશી વાતચીત ન કરી શક્યા અને માધવજી તો પિતાની આ અચાનક આવી પડેલી બિમારીથી અવાગમ જ થઈ ગયા અને કાંઈપણ વાતચીત ન કરી શક્યા - જાણે એમની જીભ જ બંધ થઈ ગઈ.

પોતાના સિરજન, શ્વાસરોધાન જેવા પિતાના અવસાનથી માધવજીની મનની રિયતિ કેવી થઈ હશે ? એ તો કોને ખબર ? પરંતુ આ અચાનક ઘાતે લઈને પોતાનાં સાંસારિક અને વ્યવહારિક જીવનમાં બરડા આઘાત પહોંચ્યો હતો. માતા તથા ખીબા રનેઈજનોની આગ્રહલરી સમજાવટને લઈને એમણે પોતાની આસનમેસની નોકરીમાંથી રાજીનામું આપતો પણ ઈદારમાંથી લખી નાખ્યો. વડીલોની સલાહ હતી કે માતા, અવિવાહિત નાની બહેન, ભાઈઓ વગેરેની દુખરેખ તથા અભ્યાસને કારણે એમણે ઈદારમાં રહેવું જોઈએ. પોતદારજીને પણ ઈદાર રહેવાની પોતાની ફરજ સમજાઈ અને એમણે રાજીનામું આપી દીધું.

આસનમેસમાં રૂ. ૨૫૦/- મળવાની શક્યતા હતી. બ્યારે ઈદારમાં ફરી નોકરીની શોધ અને પગાર પણ રૂ. ૬૦/- ની આબુઆબુ જ મળે એમ હતો. આથી પોતદારજીએ આ પરિસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ આપ્યો કે બે મને રૂ. ૬૦/- મળશે તો હું ખાઈશ કેવી રીતે અને તમારો ખર્ચ પણ નહીં નીકળે.

એટલે જે ઈંદારથી બહાર જઈં તો રૂ. ૫૦/- તો શું પણ હાથ રૂ. ૧૦૦/-
૧૫૦/- તમને દર મહિને મોકલાવી ચકીય. માનાહુએ પોતદાર સાહેબની હવીલમાં
રહેલું તથ્ય સમજીને એમને બહારગામ વડાની રજા આપી. એટલે ફરી
આસનમોલની નોકરી માટે પોતદારજીએ કાળજી લખ્યો અને તરત જ એમને
બોલાવી લેવામાં આવ્યા.

જતા વારને જ એમને માસિડ રૂ. ૨૫૦/- પર જોશિસ મુપરવાઈજરની
નિમણુક મળી મઈ અને તેઓ કામ પર ચકી ગયા. ફરી પાછા આનંદથી દિવસો
ગુજરવા લાગ્યા. પરંતુ જ જ માસમાં એમના મિત્ર અને જોશિસર શ્રી પ્રતાપસિંહ
નવલખાની બદલી હલહતા થઈ. બીજા બે ત્રણ મિત્રો પણ બદલી થવાથી
જતા રહ્યા. એટલે ફરી પાછા એહલા પરેલા પોતદારજી હંટાળા ગયા.
એટલામાં કોઈ મિત્રને મુઝી આવ્યું કે અહીં દિંદી ભણા મળુનાર સારા
પ્રમાણમાં હોવાથી એહાદ દિંદી નાટક ભજનીએ તો મજા આવશે. તરત જ
જોશિસર અને બીજા મિત્રો - કર્મચારીઓની એક સભા મેળવી અને નાટક
અંગેનું તમામ ડામડાજ શરૂ કરવાની જવાબદારી પોતદારજીને મોંપવામાં આવી.
બંગાળના મુખ્તિદ નાટક લખનાર શ્રી દિનેન્દ્રલાલ રોવના 'મેવાડ પતન'
નાટકનું દિંદી રૂપાંતર પસંદ કરવામાં આવ્યું. કેવળ માંજે કલાક બે કલાક
પોતદારજી બીજા જોશિસરોને નાટકની પ્રેક્ટીસ કરાવવા લાગ્યા. બાગ સેનારા
પાત્રો તો એમના સાથી જ હતા. સામે એવો ખર્ચ કરીને કલાકનાથી મંચ
વગરે મંગાવી લીધાં. પંચવ ત્યારે કલાઓ અને દીકાટ વગરે નહીં ફરી
એક રોતે નાટક ભજનું પણ ખરું. નાટક મફત થયું. આ નાટકમાં પવાર-
ખાનાના શાળાના દિવંગોનો અનુભવ કામ લાગ્યો. ૧૯૪૫માં નાટક ભજવાયું
નંમાં પોતદારજીએ વ્યવસ્થાપક, ડાયરેક્ટર અને એક્ટર તરીકે પણ ભાગ
ભજવ્યો.

આ પછી પોતદાર માહેજે રૂબે ને દારવે ગાળનામું આપી ટીકું અને
મંજુર પણ કરાવ્યું. આ પછી ૧૯૪૬ના જાનેવારીમાં કલકત્તા પહોંચ્યા અને
ત્યાં છીંચા ઈન્ડસ્ટ્રી-નવ વર્કર્સ-અવોર્ડીસ હાવડામાં કારખાનાના મેનેજર બન્યા.
આમનમોલમાં ધેડા વખત માટે જે નોકરી હતી તેમાં મેનેજરની જવાબદારી
વાર ડામડાજ ગીળી વેંકું હતું.

આ કારખાનામાં વરુવર ૨૦૦ ઉપરોંત મજૂરો હતા એના કામની

ચીવટ અને ઉત્સાહ જોઈ હારખાનાના માલિક ખુશ થયા. જ્યાં ફેંટ કાનસ બનાવવાની ચેજનના કામળ ઉપર જ હતી ત્યાં પોતદાર સાહેબે અનેક પ્રશીયતો અને હાડમારીઓ હોવા છતાં દર મહિને વીસ હજાર ફાનસોનું ઉત્પાદન કરી બતાવ્યું. પછી માલિક ખુશ જ થાય ને ?

અહીં આ પોતદારજન માસિક રૂ. ૫૦૦/- નો પગાર મળતો હતો. અને તે ઉપરાંત બોનસ, વેચાણ પર કમીશન, મોંઘવારી લશ્ચુ પણ મળતું એટલે સારી આવક થતી. અને સાથે સાથે મેનેજર પદ માટેની લાયકાત અને આવકનું દેખાડવાની તક પણ મળી હતી. આ નોકરીની શરૂઆત વખતે પોતદારજી જગ-નાથ ઘાટ ઉપર પોતાના એક ભાગવ મિત્રને ઘેર રહેતા પરંતુ ઘર એટલું દૂર હતું કે એમને તકલીફ પડતી. એટલે થોડા વખત પછી કોબસન રોડ પર હાવડામાં જ એ. એ. એલો ઇન્ડિઅન બાઇના મકાનમાં 'પેઇંગ ગેસ્ટ' તરીકે એક ઓરડા રાખીને રહેવા ગયા. આ મકાન હારખાનાથી બહુ નજીક પણ નહીં તેમ બહુ દૂર પણ ન હતું. આ બાઇને સવારનો નાસ્તો-રાતનું ભોજન તથા સુવાની સગવડ માટે માસિક રૂ. ૧૨૦ આપતા હતા.

આજ અરસામાં ૧૩ ઓગસ્ટ ૧૯૪૬માં ૧૬-૬-મુસલમાન હુલ્લડ થયાં. આ તબક્કે તોફાનોને લઈને કલહિતા અને હાવડામાં ૧૫-૨૦ દિવસ સુધી સંપૂર્ણ હડતાળને લઈને બધા બગરો-ધંધા બંધ હતા. ભયંકર ખૂનામરકી રોજ જંતવામાં આવતાં. પોતદારજી તો નિહરતાથી મીસીસ ટેલરને ત્યાં પેઇંગ ગેસ્ટ તરીકે રહેતા હતા અને એ. એલો ઇન્ડિઅન બાઇને ત્યાં રહેતા હતા એટલે એમને બધા ક્રીમિયન જ ધારી લેતા.

૧૫-૨૦ દાવમ પછી જનારે તોફાનનું જોર નરમ પડ્યું ત્યારે પોતદારજી સાર્થક પર બેસીને હારખાને જતા. આ પછી છુટા છવાયા હુમલાના બનાવો લગભગ એક વર્ષ સુધી ચાલુ જ રહ્યા. પુરા એક વર્ષ સુધી પોતદારજીએ આ તોફાનોના બનાવો જોયા હતા. આજે પણ એના રમરહેા એમને યાદ છે. જાજ સાર્થક પર હારખાને જતાં ડાબી જમણી-બન્ને બાલુ લોહી લુહાણ હાવતમાં પડેલા માનવીઓને એમણે જોયા હતા.

આજ વખતે ૧૯૪૭ની શરૂઆતમાં એમને વિચાર આવ્યો કે લગન કરીને જો ધર વસાવવાનું છે તો આજ સમયે જો કરવું જોઈએ પછી તો ઘર

વસાવવાનું મુશ્કેલ થયેલું. એટલે એમણે પોતાના આ વિચાર પોતાના માતાજીને ઉદાર લખી મોકલ્યો. જેમાં એમણે માતાજીને પત્રાંદોષીની કોઈ સારી દંત્યા નક્કી કરી લેવાનું સૂચવ્યું હતું. બે તરફે કોઈ પત્રાંદોષી નહીં હોય તો પછી પોતે જ પોતાની પત્રાંદોષી કરી વિવાદ કરી લેને એમ પાત્ર ૨૫૪ લખ્યું. પહેલાં બંધાએ એ ઉદાર આવના ત્યારે માતાજી એમને લગ્ન મારે કહેતા. એટલું જ નહીં પણ કાગળમાં પણ લગ્ન કરી ઘર વસાવવાની વાત સૂચવતા હતા. પરંતુ ૧૬૪૩માં જે આઘાત એમને લાગ્યો હતા તેમાંથી એક સાવ સુધી તો એ બહાર ન નીકળી શક્યા. એટલે લગ્નની વાત તો થઈ શકી જ નહીં. લગ્નની વાત જ થતી નહતી પરંતુ પરિસ્થિતિએ એવો અગ્નિ પથ દર્શાવ્યો કે એમને માતાજીની સૂચનાનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો.

ન્યાયે તોફાન પુરેપુરું સમા ગયું ત્યારે પોતે ઇદાર બંધને પત્ની-મુખતિનાઈને
ડસના લઈ આવ્યા.

ચાર પાંચ મહિના પછી ડારખાતાના માલિકે અને મજૂરો વચ્ચેના અગ્રા
એ હમ સ્વરૂપ લીધું એટલે માલિકેએ 'લોકઆઉટ' ડારખાતું તત્કાળ પુરતું
બંધ કયું. તેજ દિવસે સવારે ૭ વાગના અરસામાં માલિકેએ પોતદાર સાહેબ
તથા તેમના પત્નીને મોટર મોડેલીને સામાન સાથે કલકત્તા ખેલાવી લીધા અને
મિતરજન એવ-ચુઆ આવેલા પોતાની માલિકાના માર્ગા લવનમાં એક ઓરડામાં
ઉતારી આવ્યો. અહીં રહીને -પોતદાર સાહેબ, કંપની અને મજૂરો વચ્ચેના
પ્રશ્નોનો નિદાસ મજૂર કોર્ટમાં લડીને કરતા હતા. પરંતુ આ કામમાં એમને
એટલો બધો કંટાળો આવ્યો કે કાંઈ પણ જાતનો વિચાર વિનિમય કર્યા શિવાય
એમણે નોકરીમાંથી રાજીનામું આપી દીધું. પોતાનો તમામ સામાન એક મિત્રને
ત્યા મુકીને ફરી ઇદાર આવી ગયા. નોકરી છોડવાની હકીકત માનાછ કે કાંઈને
પણ કહી નહી. ૧૯૪૮ના માર્ચમાં આ મેનેજર પદ છોડી દીધું.

ઇદાર પહોંચ્યા કે તરત જ કલકત્તાથી એક તારમાં નિવેદિયાજીના
ભાઈને ભોપાલમાં મળવાની સૂચના મળી. એટલે ૪ થી એપ્રિલ ૧૯૪૮માં
પોતદારજી નિવેદિયાજીને ભોપાલ જઈને મળ્યા. મુલાકાતનું પરિણામ એ આવ્યું
કે સ્ટ્રો પ્રોડક્સ લિમિટેડ ભોપાલમાં એમને મેનેજર તરીકે નીમવામાં આવ્યા.
અને તેજ વખતે એમણે કામ સંભાળી લીધું. આમ અચાનક રીતે નોકરી
મળી ગઈ.

શ્રી નિવેદિયાના જે ભાઈની સાથે પોતદાર સાહેબ કલકત્તામાં કામ
કરતા હતા તે જ ભાઈની સાથે અહીં ભોપાલમાં કામ કરવાનું આવ્યું અને
શ્રી નિવેદિયા તો પોતદારજીની શક્તિ અને કાર્યક્ષમતા જાણતા જ હતા.
એટલે એમની શક્તિ વિશે એમના મનમાં તો કાંઈ શંકા જ નહતી. અહીં
એમને કલકત્તા કરતા વધારે મજૂરો સાથે કામ લેવાનું હતું અને કાર્યક્ષેત્ર
પણ મોટું હતું. એટલે એ પ્રસન્ન પ્રસન્ન રહેતા. રહેવાને માટે મોટા
બંગલો તથા બે ત્રણ મોટાગે અને બે ત્રણ નોકરો પણ મળ્યા. ભોપાલ તે
સમયમાં એક નાનું શહેર હોવાથી ત્યાં જીવનમાં પહેલી જ વખત અને કમલ
છેલ્લી જ વખત એમને માન અડરામ-મોબો પણ મળવા માંડ્યો. કલકત્તા
જેવા મોટા શહેરમાં માણસમાં બે ઘણી, ચાર ઘણી કે દસ ઘણી યોગ્યતા અને

કાર્યક્ષમતા હોય તો પણ ત્યાં એની કદર થતી નથી અને એ ફક્ત મશીનની માફક જ કામ કરતો રહે છે. એની ગણના પણ એક મશીન જેટલી જ હોય છે. એ મશીનની માફક જ જીવન ગુજારે છે. પરિસ્થિતિનો એ દામ પાની જાય છે. પૈસા કમાવાને માટે જ જાણે જીવે છે, જાણે કે એ ફક્ત પૈસા પેદા કરવાનું મશીન જ હોય એમ એને લાગે છે. તે વખતે ભોપાલમાં એવી સ્થિતિ ન હતી. એટલે જ્યારે એમને ડહાકાટમાં મળતો, હતો એટલે જ પ્રગતિ ભોપાલમાં પણ મળ્યો એવી વ્યવહારીક રીતે એમને સંતોષ થયો. વચ્ચે ક્યારેક ક્યારેક એમને થતું કે પુત્રની આ સ્થિતિ પરની પ્રગતિ જોવાને શ્રી ગોવિંદરાવજી જીવતા હોત તો એમનું દશ-બાર વર્ષનું આયુષ્ય વધી જત પરંતુ એવું બન્યું નહિં એટલે કલકત્તામાં નોકરી પર હતા ત્યારે પિતાજીની વાતમાં દર મહિને બસો રૂપિયા મા તથા ભાઈ બહેનોને માટે એ મોકલી આપતા. આ નિયમ એમણે પુરા દશ વર્ષ સુધી પાળ્યો હતો જેથી ઈંદોરમાં રહેતા કુટુંબીઓની જરૂરીઆતો પુરી પડી રહેતી.

ભોપાલ આવ્યા ત્યારે શરૂઆતમાં એક વર્ષ સુધી મજૂરોનો અધડા ધાતુ રહ્યો પરંતુ આમનસોલ અને કલકત્તામાં મળેલા અનુભવને લઈને પોતદાર સાહેબે આ અધડાનો સફળતાપૂર્વક અને સારો ઉકેલ આપ્યો આપ્યો. અને કારખાનાની કાર્યવાહી એવી સુવ્યવસ્થીત કરી આપી કે તેઓ જ્યાં સુધી નોકરીમાં રહ્યા ત્યાં સુધી કાંઈ અધડો થયો નહીં. આ નોકરીમાં જ તેમને વેપારની બાબતમાં પણ નવો અનુભવ મળ્યો અને અનુભવનું મળ્યું.

પરંતુ અહીં પણ એવું જ કાંઈ બન્યું. એ નોકરીમાં દાખલ થતા તેને એકાદ વર્ષ વીત્યું હશે એવામાં શ્રી નેવટિયાજી હૃદયરોમના દુઃખલાઈ અવસાન પામ્યા અને કંપનીની તમામ વ્યવસ્થા જે. કે. સુખની કવચતા શાખાને સોંપાઈ ગઈ. એટલે લગભગ દરેક મહિને પોતદાર સાહેબને કલકત્તા જતું પડતું અને નોકરીમાં રહ્યા ત્યાં સુધી આ ક્રમ ચાલુ જ રહ્યો.

આ નોકરીના કામકાજને ધીવે પોતદાર સાહેબને મોટા સરકારી ઓફીસરો સાથે સારા સંબંધો બંધાયા, મોટા મિત્રમાલિક તથા શ્રીમતો સાથે એળખાણો થઈ અને અરસપરસના સારા સંબંધો બંધાયા. આ નોકરીમાં હતા ત્યારે ઈન્ડિઅન પેપર મીલ એસોસિએશન, કલકત્તાના સ્થાયી સમિતિના સભ્ય પણ બન્યા. આ એસોસિએશનની ટેકનીકલ સમિતિના સભ્યને નામે

એમને દરેકાદેન કોર્પોરેટ રીમર્ચ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં પણ દર વર્ષે એક વખત જવાનું થતું. આજ વખતમાં તેઓ સેન્દ્રલ કેન્દ્રે યુઝર્મ કન્સલ્ટેટીવ કમિટીના જળણપુર ઝાંસી ડીવીઝનના મેનેજર તરફથી નિયુક્ત સભ્ય પણ બન્યા. આ કમિટીની સભાઓને માટે દર ત્રીજે મહિને સભામાં હાજરી આપવા તેઓ બતાવ્યા છે કેસ્ટ દલાસમાં જવાનું અને ગ્રાન્ટના વીસ રૂપિયા લેવું મળતું ત્યારે એક વખતના ફક્ત સીતેર રૂપિયા લેતા અને નાની પાવરીના 'બપાની' ઉઠવાના ગાર્ડની પોતાની પરિસ્થિતિનું દૈન્ય એમને નજર મમક્ષ જણાતું.

બોપાલની આ નોકરી દરમ્યાન એ બોપાલની લગભગ દરેક ઉણપતા સમ્ય, અને એક બે વર્ષ "રેટરી" હણખા સહમંત્રી થયા હતા. પોતાનો ટેનીસનો મોખ્ખા પુઝા કરવા કેલેવે ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં પણ જતા અને પછી તે એમણે મીલના ડેપુટીમાં જ પોતાના જંગલની નજીક એક ટેનીસ કોર્ટ તૈયાર કરાવ્યા અને ત્યાં રમવાનું શરૂ કર્યું.

પોતાની એફીસના સ્ટાફ અને મજૂરોને એક વિશાળ અને અંગત સંબંધી-વાળા કુટુંબીજનો જ માનતા અને એજ મુજબનો વ્યવહાર એ દરેકની સાથે કરતા હતા. આને લીધે તમામને એમને માટે અપૂર્વ માન રહેતું. કંપની તરફથી ખર્ચ કરવાનો હેતુ કે પોતાનો અંગત હેતુ તે પણ મુકા અને મોકળે મને ખર્ચ કરના. દર વર્ષે હોળીના ઉત્સવ કંપનીને ખર્ચ ખૂબ સારી રીતે ઉજવવામાં આવતો. આ નોકરીમાં હતા ત્યાં જ ૧૯૫૬માં એમના જૂના મિત્ર અને એફીસર શ્રી પ્રતાપચંદ્ર નવવંખા દલકનાથી આ એફીસમાં મદદ માટે આવી ગયા હતા.

૧૯૫૭માં દેશબરમાં પહેલી ચૂંટણી થવાની હતી. બોપાલમાં 'કોંગ્રેસ પાર્ટીમેન્ટરી બોર્ડ' આગળ પોતાનાર સાહેબનું નામ લગભગ નક્કી થયું હતું પણ પાછળથી એ નામ કેમ પડતું સુઝાયું તેની ખબર ન પડી. આથી કોંગ્રેસની આ નીતિની સામે બોપાલ કોંગ્રેસ કમિટીના પ્રમુખ જે ઈન્સ્ટીટ્યુ-અન્સીમાંથી હતા રહ્યા તેમની આગે જ પોતાનાર સાહેબે ઉભા રહેવાનું નક્કી કર્યું અને હતા પાત્ર રહ્યા જીતવાના હેતુથી નહીં પરંતુ નીતિના વિરોધ તરીકે જ હતા હતા. આ દામમાં એમના કેટલાક સાથીઓ અને સહકાર્યકરોએ સારી મદદ કરી પરંતુ જીત તે કોંગ્રેસ ઉમેદવારની જ થઈ અને એ હારી ગયા.

ચૂંટણી અંગે કોન્સ્ટીટ્યુશન્સી, બેરસિયાની આલુબાલુના તમામ ગામોમાં કાચી સડકો પર થઈને દારમાં દોડાદોડ કરવી, છુલ ખાના ખાના આખો દિવસ કામ કરવું વગેરે કામમાં તેઓ જળાદ્ય પડ્યા હતા. એમાં આનંદ પણ આવતો. નવા અનુભવ પણ થવા અને એક એ ખ્યાલ પણ દઢ રીતે આવી ગયો કે જે રાજદારોમાં પડવું હોય તો ભૂટું બોલવાની છળા પણ હસ્તગત કરવી જ પડશે અને તો જ જીતની શક્યતા રહેશે.

આ ચૂંટણીમાં જે પોતદાર માહેજ છુટ્યા હોય તો ઈશ્વર જાણે એમના જીવનમાં કેવું પરિવર્તન આવ્યું હોય. પરંતુ એમના જીવનમાં આવા જે અને તોની શક્યતાઓ તો ઘણી વખત આવી ગઈ છે. આ પહેલાં પણ ૧૯૪૮માં ભારતના ભાગલા પડ્યા ત્યારે જે કંટલાક આઈ. સી. એમ. ઓફીસરો પાકીસ્તાન જતા રહ્યા હતા તેમની ખાલી પોસ્ટી જગ્યાઓ પૂરવા આઈ. એ. એમ. ઓફીસર લેવાના હતા તેને માટે પેસંદગી કરવા એક ખાસ રિફુટમેન્ટ બોર્ડની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારે પણ આવો જ શક્યતા - જે અને તો - નો પ્રસંગ આવ્યો હતો. આ જગ્યાને માટે વય મર્યાદાનું કોઈ બંધન ન હતું પરંતુ પાંચસો રૂપિયાની નોકરીવાળા સ્થાન પરનો પાંચ વર્ષનો અનુભવ જરૂરી હતો અને તે સાથેકાત તો પોતદારજીમાં હતી જ. અનુભવ, જ્ઞાન અને પાંચસો પગારની નોકરી પણ હતા. આ નોકરીમાં પણ જ્યારથી એમના ઓફીસર શ્રી નિવેદીઆનું અવસાન થયું હતું ત્યારથી શ્રી પોતદાર આ નોકરી છેડી દેવાનું વિચારના જ હતા. એટલે એમણે સરકારી નોકરીમાં જવા વિચાર ક્યો, અરજી પણ કરી. આ નોકરી માટે એમને હાર્વટન હોલ્ડ, લખનઉમાં ઈન્ટરવ્યુ માટે બોર્ડ નરકથી પત્ર પણ મળ્યો. પરંતુ નોકરીની એ શરત એ હતી કે જે નોકરીમાં તેઓ હાલ હતા ત્યાંના માસિકની શ્રી પોતદારજીને છેડવા માટેની સંમતિની જરૂર આવશ્યક હતી. એટલે ૧૯૪૯ના જુન માસમાં હવાઈ જતાજ મારફત બોપાલથી તેઓ ગ્રામી સંમતિ લેવા માટે દલકતા પહોંચી ત્યાં પરંતુ એમને છટા થવાની સંમતિ મળી નહીં હેલ્ડ સરકારી નોકરીમાં જેટલું મળશે તેના કરતા વધારે આ નોકરીમાં તેમને જરૂર મળશે એવું માસિકાએ જણાવ્યું. એટલે એમની જીંદગીમાં આવો અગરમગરનો આ એક અમન્યનો પ્રસંગ બની ગયો.

આ પહેલાં ૧૯૪૪માં પણ આવો જ એક પ્રસંગ બન્યો હતો. ઇશ્વરમાં જુટક જુટક નાની નાની નોકરીથી કંટાળીને એમણે સરકારમાં કોંગ્રેસ દખીલન

માટે અરજી પણ કરી હતી અને પ્રાયશ્ચિત્ત તપાસ માટે એમને મહુ જવાનો પત્ર પણ મળી ગયો હતો. આ ટેસ્ટમાં એ સારી રીતે સફળ પણ થયા અને એમને સાત દિવસ માટે દહેરાદૂન જવાનું પણ નક્કી થયું. દહેરાદૂનમાં તેઓ સાત દિવસ મુઠ્ઠી લગ્ગરી વર્દીમાં રહ્યા ત્યાં પણ તમામ પરીક્ષામાં પાસ થયા. પણ મહાયુદ્ધના જે કારણ માટે આ ભરતી કરવાની હતી તે મહાયુદ્ધ જે હતું પડવા માંડ્યું હતું એટલે ભરતીનું કામ પણ હતું રહ્યું નહીં એટલે પોતદાર સાહેબ લશ્કરમાં અમલદાર થતા થતા રહી ગયા. નહિતર આજે તો એ કાષ્ઠ લગ્ગરી મોટા અમલદાર બન્યા હોત.

આ પહેલાં પણ આવા જ, જે પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ મેં કર્યો છે, એક વખત તો એ વિવાદ ડરતા અગાઉ આવર્લેન્ડની ડબલીન યુનિવર્સિટીમાં પી. એચ. ડી. થવા જવાનું હતું તે પ્રસંગ જે આજ તેઓ પી. એચ. ડી. હોત તો એમનું જીવન જુદું જ હોત. બીજો પ્રસંગ તો ઘરમાં ક્લેશ વાતાવરણ બમ્બુ ન હોત તો તેઓ એમ. એ. અને લોનો અભ્યાસ કરીને આજ સફળતાપૂર્વક વકીલાત કરતા હોત. પરંતુ આ શક્યતાઓ આવી અને ચાલી ગઈ. આમ પોતદાર સાહેબનું જીવન ઓલા ખાતું વીત્યું છે અને આજે પણ તે જ પરિસ્થિતિ છે. અને તો લાગે છે કે આમાની એક પણ શક્યતા બે ફતેહમંદ રીતે પાર પડી હોત તો આજે એમનું જીવનચરિત્ર લખવાનો જે પ્રસંગ મારે ભાગે આવ્યો છે તે ન જ આવત.

૧૯૫૨માં ચૂંટણીમાં હારી ગયા પછી ૧૯૫૩માં એમની મોટરને એડ અફરમાન થયો. શ્રી પ્રતાપસિંહ નવલખા મૂળ સીતાપુરના રહીશ અને એમના પિતાજી સાથે પોતદાર સાહેબને ૧૯૪૪થી સારો પરિચય હતો. એટલે એમણે પોતદારજી ને સીતાપુર આવવા આમંત્રણ આપ્યું હતું. અને ધણી વખત આમંદ પણ કર્યો હતો. પરંતુ પોતાના કામકાજને લઈને પોતદાર સાહેબને દુરસદ મળતી ન હતી. પરંતુ ૧૯૫૧માં જ્યારે પ્રતાપસિંહ નવલખાને દર બીજે ત્રીજે મહિને ભોપાલ આવવા જવાનું થયું ત્યારે એડ વખત બન્ને જણે સાથે જ શ્રી લાલસિંહજીને મળવા અને એક બે દિવસ મુઠ્ઠી રહેવા માટે સીતાપુર જવાનો વિચાર કર્યો.

એક દિવસ રાત્રે ૧૦ વાગે ભોપાલના એક મિત્રને ત્યાં ખાઈપીને શ્રી પ્રતાપસિંહજી અને ફાઈવર મંગારામ સાથે પોતદાર સાહેબ સીતાપુર જવા

નીકળ્યા. રતલામ મુઘી પોતદાર સાહેબે જાડી ચલાવી. રાત્રે લગભગ ત્રણ વાગે— પોતે બન્ને વળગી પાછલા સીટ પર સુઈ બેઠાં એમ કહીને રતલામથી એમણે મંજારામને જાડી ચલાવવા આપી. રતલામ મુઘી મંજારામ ઉંઘ ઠાલી હતી. બન્ને પાછલી સીટમાં તરત જ હુધી પડી ગયા. પરંતુ આટલા ડુંગળા ડાહ્યરને તે દિવસે ડાહ્ય મળે શું થયું તે જાડી મંજોર નહોતો એક પુલ સાથે અથડાઈ પડી અને બાર ફૂટ ઉંડા ખાડામાં પડી. સ્ત્રીઅરીજ ડાહ્યર મંજારામના આંતરડામાં પેસી ગયું. પોતદાર સાહેબ—દરવાજે ખૂલી જવાથી હુધે ડોઢાંએ એક પરચર પર બેઠોશ થઈને પડ્યા જ્યારે નવલખાણ ખૂબ થવાવા કોરાથી હિમા જ ન થઈ શક્યા. છેક સવારે પાંચ વાગ્યે એક દુધવાળા-એ આ અડસ્તમાં જોયો અને મંજોર બાંહે એણે પોલીસમાં તેમજ હોસ્પિટલમાં ખબર કરી.

બાંહે મંજોર હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા. ડાહ્યર મંજારામનું નો ન્યાં મુઘીમાં અવસ્થાન થયું હતું. નવલખા સાહેબ ભાનમાં હતા પરંતુ એમનું પેલ્વીસ જાન-ન (હાડકું) તટી ગયું હતું, જ્યારે પોતદાર સાહેબ તો બેભાન જ હતા. એમના વડખામાં બે જગ્યાએ ફાટ પડી હતી અને ડાખા હાથનું હાડકું તટી ગયું હતું. છેક સાંજે જ્યારે એમને ભાન આવ્યું ત્યારે પોતાને પક્ષજ પર જોવા. પાંચે નર્સ જોઈ પોતાને લોહીથી ખરડાયેલા જોશ અટલે એમણે નર્સને પૂછ્યું કે પોતે ક્યાં છે અને શું થયું છે ? ત્યારે જ એમને ખબર પડી કે એમને અડસ્તાન થયો છે અને મંજોરની હોસ્પિટલમાં હાવવામાં આવ્યા છે. એમણે નર્સને બોપાલ રેલીફેશન ડેવાનું અને ત્યાંથી મદદ મંગાવી લેવા સૂચના કરી. ત્યારે પછી ફરી પાછા એ બેભાન થયા અને છેક ત્રણ દિવસ પછી જ ભાનમાં આવ્યા. ભાનમાં આવ્યા ત્યારે રેલીફેશન ક્યાં મૂળજ બોપાલથી બે મિત્રો—મદદનારો અને ઈદારથી એક નિબજાત ડોક્ટર આવી ગયાની ખબર ગર્મ આપી. ડોક્ટરે તપાસ કરીને નિઘન કયું હતું કે “પોતદાર સાહેબના શરીરમાંથી—ધાર્મિકી ધણું તથા લોહી વધી ગયું હતું એટલે હવે પછી એ કાંઈ દામ નહીં કરી શકે. એમની લાદદરન પડી વળી રહેશે.” જે કે એમનું કશું થઈ નહીં.

આ અડસ્તાનને બાંહે જ દિવસે એમને બેભાન હાલતમાં જ બોપાલ એમના પંગલે હાવવામાં આવ્યા. લમીટીવા હોસ્પિટલમાં એમના પર સફળ રીતે , કરવામાં આવ્યું. એમના વડખા મોટા તારથી સીવી લેવામાં આવ્યા

અક્કલકોટ નિવાસી પરમ સદ્ગુરુ

શ્રી ગજાનન મહારાજ

અને એને લીધે ફક્ત પ્રવાહી પદાર્થ જ સેવાતો હતો. જમણે હાથ પ્લાસ્ટરમાં બાંધી રાખ્યો હતો. લગભગ એક માસ સુધી એમને પલાંગ પર સુવાડી રાખ્યા ત્યારે એડ મહિના પછી એ પાછા સપૂર્ણ તંદુરસ્ત થઈ ગયા હતા. આજે તો એ લયાનક અડસ્માતના કોઈ ચિન્હ એમના શરીર પર જણાતા નથી.

આ એડ મહિનાના આરામના વખતે પણ પલાંગ પર સુતા સુતા એ મીલનું કામ જોતા અને કામ પર દેખરેખ રાખતા હતા. આ જ વખતે એમને ડલકતા ટેલીફોન પર વાતચીત કરતાં નોડરી તરફ ધૂણા થઇ અને પછી તો એ ઘૂણા દહ થઇ ગઇ. એમને ખાતરી થઇ ગઇ કે પેસાદારોને મન માણસની કોઈ ડિંમત જ નથી. પેસાદારોને તો પહેલા પૈસા જ, કમાણી દેખાય છે અને પછી માનવી જીવન દેખાય છે. એમને આ વાત એટલી બધી ખટકી કે એ પછી નોડરી જવાનું શરૂ કર્યું ત્યારથી નોડરી છોડી દેવા માટે બહાનું શોધવા લાગ્યા. એમને મન તો મનુષ્યનું જીવન અજત્યનું હતું પૈસા તો ગૌણ વાત હતી. મનુષ્ય જીવન જ મુખ્ય હતું અને મુખ્ય રહેશે. એમની દૃષ્ટિએ પૈસા કોઇ પણ વખત મનુષ્યનું સ્થાન લઇ જ ન શકે. પૈસા મર છે તો પાછા મળે છે, પરંતુ માણસની જીંદગી જતી રહે છે પછી કાંઇ પણ ઉપાયથી એ પાછી આવી દે લાવી શકાતી નથી. પ્રસંગવશાત્ એમને મજૂરાની માગણી અને જમીનની ડિંમત અંગેની બાબતમાં એડ તક મળી ગઈ અને એમણે નોડરીનું રાજીનામું આપી દીધું. અને એટલેથી જ સંતોષ ન પામતાં ડલકતા જઈ રાજીનામું મજૂર પણ કરાવી દીધું. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૯૫૪થી પોતે સ્વતંત્ર થઈ ગયા અને નિશ્ચય પણ હરી લીધો કે હવે કોઈ પણ પ્રકારની નોડરી જ કરવી નથી.

આજ વખતે પોતદાર સાહેબે સરકારી કે ખાનગી કાંઈ પણ પ્રકારની નોકરી નહિં કરવાનો નિર્ણય કર્યો. જો કે અત્યાર સુધી બધાં બધાં એમણે નોકરી કરી ત્યાં એમને ઉત્તરોત્તર સારી જ અને વધારે પગાર તથા મોભાવાળી નોકરી મળી હતી. પરંતુ આ જગ્યાએ નોકરી કરવામાં એમની સ્વતંત્રતા ઉપર અંકુશ મુકવાની વાત આવતી ત્યાં સ્વતંત્રતામાં મુશ્કેલી પડતી ત્યારે એમણે ઘૂરત જ નોકરીમાંથી રાજીનામું આપી દીધું હતું. એ તો પોતાની ટેવ મુજબ બ્યારે બ્યારે કાંઈ નવું કારખાનું ઉભું કરવાનું થતું ત્યારે પુરી ચોક્કસાઈથી અને સહકૃતાથી પરિશ્રમ કરતા હતા. એનો અવ્યવસ્થિત કારખાનું અવસ્થિત કરતા અને કારખાનાને બરાબર જમાવના હતા. પરંતુ કારખાનાને અવસ્થિત કર્યા પછી થોડા જ દિવસોમાં એ આરામ કરે ન કરે તો પણ કારખાનાના માલિકનો સ્વાર્થ પુરો થતાં જ પોતાના કામ ઉપરી કે કારખાનાના માલિક સાથે અણબનાવ થતો. પોતદાર સાહેબને જરાક પણ આરામ હરતા તોનાં જ માલિકને લાગતું કે પોતદાર કામ કરવાને બદલે બેસી રહે છે અને મફતનો પગાર ખાય છે એટલે એ એમના કામમાં કાંઈ કામ ચૂંચનાઓ આપવા મંડી પડતો અથવા તો વિદ્ય નાંખતો. આથી શરૂએ થઈને અગર કંટાળીને પોતદાર સાહેબ રાજીનામું આપી દેતા. પરિણામે એમનો તમામ પરિશ્રમ બર્થ જતો. એમની સહકૃતા-સગાવાર કામ કરવાની ઇચ્છા-ટેવને આધાર લાગતો. એમની મહેનત બેકાર જતી-તેથી એમને પોતાને તો સંતોષ મળતો જ ન હતો. પિતાજીએ તો પહેલેથી જ કહ્યું હતું કે તારા સ્વતંત્ર સ્વભાવને લઈને તારાથી કાંઈ નોકરી થવાની નથી. જો તો તું કાંઈ સ્વતંત્ર ધંધો હર જેથી તું નારી મોજ અને ઈચ્છા મુજબ કામ કરી શકે છેવટ પોતદાર સાહેબે સ્વતંત્ર ધંધો કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને આ સારી નોકરી ઊંચી દીધી.

નોકરી કરતી વખતે રૂપિયા બચાવવાની કાંઈ ઝંઝટમાં એ પડ્યા જ ન હતા. આમ જ્યાં નોકરી કરતા હતા તે હરગ્યાન બેપાવમાં રહેતે બેઠમાં એક

ચાલુ (દરંટ) ખાતું ખોલ્યું હેતું. પરંતુ જેટલા રૂપિયા બચતા તે ક્યાં, શેમાં અને ક્યારે ઉપડી જતા તે બબર પડતી નહિં. આમ છતાં ભોપાલમાં જ ૧ વર્ષ સુધી નોકરી કરી હતી અને નોકરી કરતી વખતે જે શોખ અને સાલખીયા રહેતા તેથી ધંધો પણ ભોપાલ દરવાનું અને એજ દોર દમામથી રહેવાનું નક્કી કર્યું. આ દોર દમામ ચાલુ રાખવાને ઈરાદે ૧૯૫૩ મોડેલની એક સાલ જૂની મેકેન્ડ ટેન્ડ ઓસ્ટીન કાર ખરીદી લીધી.

મોટર ખરીદ્યા પછી ૧૬ એપ્રિલે પોતદાર સાહેબ અમને બધાને લઈને ફરવા અને સહેલ કરવા નીડળા પડ્યા. એક વાતનો ઉલ્લેખ કરી લઈએ કે આ છેવટની નોકરીના સમયમાં જ ૧૯૪૯ના ડીસેમ્બરમાં મારો અને ૧૯૫૧ના જુન મહિનામાં મારી બહેન નાલનીનો જન્મ થયો હતો. એટલે આ મુસાફરી વખતે અમે બે નાના ભાઈબહેન, મોટાભાઈ મનોહરભાઈ, માતાજી અને માતાજીના ભાઈ-એ બધા સાથે એ મુસાફરીમાં હતા. વધારામાં કારખાનાના ફાઈવર ઓફારને એમણે માગી લીધો હતો. આમ તો અમે મુંબઈ જવા જ નીકળ્યા હતા એટલે વચમાં એક રાત અહિંમાં વિતાવી બીજે દિવસે સાંજે મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. મુંબઈમાં એકે એક જગ્યા જોઈ નાંખી, રસ્તે રસ્તા પર ફરી વળ્યા અને ખર્ચ પણ ઠીક ઠીક કર્યો. બે અકવાડિયાના ખૂબ ખર્ચાળ જીવન પછી અમે મુંબઈની વિદાય લીધી. મુંબઈથી નીડળા અમે ખંડાલામાં રેસ્ટ હાઉસ આરામગૃહમાં પંદર દિવસ માટે મુકામ કર્યો. આજ વખતે ધંધાના સંબંધમાં કંઈક વિચાર કરવા માટે એમના મિત્ર શ્રી મલ્હાર સદાશિવ પારખેનું પૂના આવવાનું આમંત્રણ હતું એટલે એમને મળી આવવાનો વિચાર કર્યો. શ્રી પારખે ખાપોલી પેપર મીલના માલિક એટલે એમને મળવા માટે પોતદાર સાહેબ ખાપોલી ગયા. અહીં પોતદાર સાહેબે પારખે સાહેબને જણાવ્યું કે એમના પિતા ગોવિંદરાવજી એક વખત પૂર્વ મહારાષ્ટ્રમાં પ્રસિદ્ધ ગાજુગાપુર યાત્રાએ જઈ આવ્યા હતા તે પછી પોતે તો પહેલી જ વાર મહારાષ્ટ્રમાં ફરવા આવ્યા હતા. એટલે પૂનાથી ગાજુગાપુર જવાનો વિચાર છે. ત્યારે પારખે સાહેબે જણાવ્યું કે જ્યારે તમે ગાજુગાપુર જવા માગો છો ત્યારે નજીકના આલુબાજુના પવિત્ર સ્થાનો પંદરપુર તથા તુલગપુર પણ જઈ આવો તો સારું. અને આ ત્રણે પવિત્ર સ્થાનો પર જવા માટે અક્કલકોટ જ સારું રહેશે. અક્કલકોટથી ત્રણે જગ્યાએ સરખે અંતરે છે અને અક્કલકોટમાં મારા પત્નીનાં મોટાભાઈ (સાળા) એક મહાધિપતિ છે. તમારી યાત્રામાં સગવડ મળે એટલા માટે હું તમને એમના ઉપર એક પત્ર લખી આપીશ.

અક્ષલકોટથી પંઢરપુર, તુલસીપુર અને ગ્રાણીપુર એ ત્રણે પવિત્ર સ્થાનો લગભગ સરખે અંતરે છે. પારખે સાદેખની આ સૂચના પોતદાર સાહેબે કોઈપણ આનાકાની શિવાય માની લીધી. આ પટેલાં એમણે ન તો કોઈ તીર્થ સ્થળો જોયાં હતાં ન જોવાની ઈચ્છા સરખી બનાવી હતી. ફક્ત દક્ષિણ ભારતના તીર્થ સ્થળોની મુસાફરીમાં એમના પિતાજી એમને સાથે લઈ ગયા હતા એટલું એમને યાદ હતું. એ પ્રવાસમાં પોતદારના હાથમાં ૯ બધી વ્યવસ્થા સોંપવામાં આવી હતી. દક્ષિણ ભારતની યાત્રામાં એ ખડગપુર, વજનાથપુરી, મદ્રાસ, મદુરા, ત્રિચિના પદ્મી, રામંધરમ્, ધનુષકોટ્ટી, કાંજીવરમ અને નાશિક વગેરે સ્થળોએ ફરી આવ્યા હતા. કદાચ આ યાત્રા પછી ૯ પોતદાર સાદેખનો ઈશ્વરની મુતિઓ, મસ્જિદો અને તીર્થસ્થળોમાંની રથો સહો વિશ્વાસ ઉડી ગયો હતો. જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયા ત્યાં કમાણી કમાવવા ફરતા પડ્યાઓ ૯ તેમને મળી ગયા. આ પડ્યાઓ કોઈ નવા માણસને જોતાં ૯ ગીધની માફક એમની આંતુપાલુ કર્યા કરતા અને ધર્મના નામ પર લુંટ ચલાવતા અને લુંટી લેતા. એમણે આ પડ્યાઓની લાલચુ વૃત્તિ અને ફારા જેવી મનોવૃત્તિ જોઈ અને તેથી એમના વિશે એમના બાળમાનસમાં અત્યંત ઘુણા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. આ વખતે પોતદાર સાદેખની ઉંમર ફક્ત ૧૫ વર્ષની ૯ હતી. જે જે તીર્થ-સ્થળોએ તે ગયા ત્યાં એક જ વાત એમના સાંભળવામાં આવતી અને તે એ કે આ અમારા તીર્થ જેવું મહાન બીલું કોઈ તીર્થ દુનિયાભરમાં નથી અને આ તીર્થની મહત્તાનો પાર કોઈ પામી શક્યું નથી. અર્થાત્ તમામ પોતાના એ તીર્થના ૯ ગુણગાન ગાવા મંડી પડતા. ૧૬૩૦ ની આ યાત્રા પછી છેક ૧૬૫૪માં પિતાજીએ કહેલાં અને વર્ણવેલાં આ સ્થાનોમાં જવાનો વિચાર કર્યો હતો. આ સમય દરમ્યાન એટલે કે ૩૦ થી ૫૪ સુધીમાં ન તો કોઈ મંદિર કે દેવળ, મસીદ કે ચર્ચમાં ૯છ એમણે દર્શન કર્યો હતો કે ન તો કોઈ તીર્થ સ્થાનમાં ગયા હતા. ઉપરોક્ત પહેલી યાત્રાના બે માસ દરમ્યાન એ એ સ્થાનોના વાતાવરણથી એટલા કંટાળી ગયા હતા કે ફક્ત એમના પિતા ગ્રાણીપુર ગયા હતા એટલે એ પોતે ગ્રાણીપુર જવા તૈયાર થયા હતા અને તે પછી એમ ધારીને કે ખરેખર આ સ્થાનનું વાતાવરણ સારું અને પવિત્ર ૯ હશે તરીકેનર પિતાજી એના વખાણુ ન કરત અને તો પછી ત્યાં જ્યાં સંશય સા માટે રાખવો !

આ પછી પોતદાર સાદેખ અમને જણાવે લઈને અક્ષલકોટ ગયા અને ત્યાં તપ્પા મહાના મહાધિપતિ, શ્રી પારખે સાદેખના સ્વગા શ્રી ગજાનન મહારાજને

મળી ત્રી વારએ સાહેબે આપેલો પરિચય પણ પૂ. શ્રી મગનન મહારાજને આપ્યો. તરત જ અમારી સારામા સારી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. ચાહ, નાસ્તો ભોજન વગેરેનો સારામાં સારો બંદોબસ્ત થઈ ગયો. અહિં પહેલી જ વાર પોતદાર સાહેબે ખૂબ ખૂદ્દા દિવથી, છુટથી પેટ ભરીને મહારાજશ્રીની સાથે વાર્તાવાપ કર્યો. આ વાર્તાવાપ પહેલી જ વાર કર્યો એમ હહેવાતું કારણ એ કે આ પહેલાં પોતદાર સાહેબે કોઈ પણ રથાન પર કોઈ મહારાજ, મહાધીશ, સંત મહંતની સાથે અગર બાબાજી પ્રગરના સાહેબો સાથે કોઈ પણ વખત થયા હતા ન હતા. પરંતુ આજ નહોતે શય્યા એમને પ. મહારાજશ્રી સાથે થયાં કરવામાં, વાતો કરવામાં અને એમની વાણી સાંભળવામાં ખૂબ રસ પડ્યો. સાચું કહીએ તો આ રીતે પ. મહારાજશ્રી સાથે વાતો કરવી એજ એમનું ભાવપરિવર્તન હતું. એટલે એ દિવસ પછી પૂ. મહારાજશ્રીના પત્ની શ્રીમતી શારદાદેવી, એમના બે બાળકો નોકરા અને બેળી વગેરેને લઈને અમે અમારી દારમાં તળખપૂર જવા માટે અડલકોટથી રવાના થયા. તળખપૂરમાં શ્રી ભવાનીના દર્શન કર્યા પછી જ્યાં અમે અકલંકોટ જવા પાછા રવાના થયા ત્યારે રસ્તામાં કારના પેડાના ત્રણ બોલ્ટ અવાજ સાથે તૂટી ગયા. પોતદાર સાહેબ આમ તો કાર ચલાવવાના ખૂબ જોખીન હતા અને જ્યારે એ ગાડી ચલાવતા ત્યારે દાયવરને હાંમેજા પાછળ બેસાડતા. અને સાંભળ્યા પ્રમાણે ખૂબ ઝડપથી ગાડી હાકતા છતાં આજ ભલે મુઠી એમણે એક પણ અકસ્માત કર્યો નહોતો. પરંતુ આજ વખતે જ્યારે તળખપૂરથી પાછા વળતા સોલાપુરથી થોડા દૂર પેડાના બોલ્ટ અવાજ સાથે તૂટી ગયા ત્યારે એ જરા ગભરાયા અને તુરત ગાડી ઉભી રાખી. ડાઈવરે નીચે ઉતરીને તપાસ કરી તો જણાવ્યું કે પાછલા એક પેડાના ત્રણ બોલ્ટ તૂટી ગયા હતા અને પેડામાં એક જ બોલ્ટ મથી હતો. મહારાજશ્રીના કુટુંબને તડલીક પડ્યો એ વિચારે એમને ખૂબ દુઃખ થયું. અમે બધા તો ગાડીમાંથી ઉતરી સડકની એક બાજુ ઝાડ નીચે બેઠા. સારા નદીએ અકસ્માત થયો તેની સામે જ એક ઈલેક્ટ્રીક વેલ્ડીંગની દુકાન હતી એટલે ડાઈવરને વેલ્ડીંગ કરાવવા માટે બહુ દૂર જવું ન પડ્યું. બે કલાકમાં તો વેલ્ડીંગ કરાવી લીધું. અને પછી મુસાફરી શરૂ કરી. પરંતુ આખરે તો એ ઈલેક્ટ્રીક વેલ્ડીંગ હતું. ગોલાપુરથી બારએ. માઈલ ગયા એટલે ફરી ત્રણ બોલ્ટ તૂટી ગયા. હવે તો રાત પડી ચૂકી હતી. આસપાસ નજીકમાં કોઈ વેલ્ડીંગની દુકાન ન હતી જ્યાં બોલ્ટ સમા કરાવી શકાય. એટલે પોતદાર સાહેબે નજીકના એક ગામના મુખીને ત્યાં એક રાત આરામ લેવાનું નક્કી કર્યું. મુખીએ એમની વિનંતિ સ્વીકાર કર્યો. ચાહ વગેરે પણ પાયા. રાત

ત્યા આગમ કરીને નવારે સૂરોદય થતામા તો અમે બનમા ગાઝ માર્ધવ દુઃ
અકલમટ પડેલી ગયા ગઝતામા એમને ચિતા થતી હતી કે ત્યા પહોંચ્યા
પછી બધાના ચિતાતૂટ ચઢેલા જેવા મળે અને બધી વાતની પૂછપૂછ થયે
તો તો વચાબ આપીશુ પણ વ્યારે ત્યા પહોંચ્યા ત્યાં માર્ધના ચઢેલા પડ
ચિતાની લગ પશુ નિશાની ન જોઈ અને બધી હકામત જે બન્યુ હતુ તે ડભા
પછી પણ માર્ધએ મેઈ દેગનગતિની વાત પશુ ન કરી ત્યા (એમને) પોતલા
સાહેબને અજયબી લાગી તમામ હમીડત ગળ્યા પછી પૂ મહાગાજીએ
માડી જે બાઝ માર્ધવ પડ પડી હતી તેને લઈને ચોવાળા વચા અને મેઈ
નારી વૃંદાવ-સાગા ગખાનામા સમી હાવવા વચાવચુ સા / સુધીમા તો
માડી નમી થઈને હવાજે આવી ગઈ હતી

બીજે દિવસે અમારે ગાયુગાપર વચાવુ હતુ બીજે દિવસે સવારે તો
અમે ગાયુગાપર વચા ઉપ થા પશુ અગા ગઝને કેવા હોતે તે માબનમા
તો એવુ જ હેવાનુ કે નામ મોગા પશુ હર્જન મોગા જેવી ચિચિ
હતી લગભગ ૪૫ માર્ધલની ગયી સડા હતી બાવીસ માર્ધવ સુધી તો
એતરોમાવી વચાવુ હતુ ત્યાં પોતલા સાહેબને વિચાર આવ્યો કે તુગજપ થી
આવતા જે નજુ બોલત તુમ્યા તે ત્યા ન તહતા બીજા દારી સડક પડ
તુમ્યા હોત તો હી દસ થાત ? તુજનપુચી આવતા માડીના બોલ તુમ્યા
પડ ન અસ્માનવી બચા એને એ દવી ધનના માનવા લાગ્યા જે અડપવી
એ માડી હાકતા તે જોતા આ એક બોલ પશુ તુમ્યો દોત અને ત્રીની
પેડાથી દુઃ કેઠયો દોત તો એક બચ ? અસ્માન થવાનુ અનલવ ન હતુ
એવો બચ ? અકસ્માત ન થયો એ વી ધનના નહી તો બીજુ ક
હહેવાય ?

બધા ગાયુગાપર જીને શીજે કિમ સહીતસમન અનવોગ પશુ આવી
પોતલા પોતલા સાહેબે હવ એક દિવસ અસ્માન ગડી પડરપુઝ થઈને
બહાનામા પૂના વચાને વિવાગ ગો અને એ મુજા પૂ મહાગાજી પાસથી
વિદાય લઈ અમે પડરપુઝ થઈને પૂના પહોંચી ગયા અમે લગભગ ૭ દિવસ
સુધી અસ્માન ગઝા આ સાને દિગોમા પોતલા સાહેબ એ હામા આપા
આ દસ વચન પૂ મહાગાજીની સાથ બેઠા હતા પોતે પાનાનો ધાગે
પગિયન આપે હો કાઢી એમની વાતો પણ સાબળા હશે પાતલા સાહેબે

પોતાની હકીકતમાં આટલી આટલી નોકરી કરી, આમ છોડી પછી ભોપાળ જઈને સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કરવાનો વિચાર છે એ જાણુ જણાવ્યું હતું.

પૂના અમે શ્રી પારખે સાહેબને ઘેર સાંજે પહોંચ્યા. ખીજે દિવસે તો પોતદાર સાહેબ પૂના છોડીને મુંબઈ જવા ઇચ્છા રાખતા હતા. પરંતુ ખીજે દિવસે સવારે પૂ. મહારાજશ્રીને પોતાના બાળકો તથા સેવકો સાથે શ્રી પારખે સાહેબને ત્યાં જોઈને એમને ખૂબ અન્યયખી થઈ. એમણે તો મહારાજશ્રીને પૂછ્યું 'પણ ખરું કે કાલે અમે અકકલકોટથી નીકળ્યા ત્યારે તો આપે અમને આ વાત કરી પણ નહતી. પૂ. મહારાજશ્રીએ જવાબમાં એટલું જ કહ્યું 'કે "હું" પહેલેથી કાંઈ નહીં નથી કરતો અને જ્યારે નોકરી કરું છું ત્યારે એનો અમલ કરવામાં કાણ પણ રોકાતો નથી.' તે દિવસે સાંજે અમે પૂનાથી મુંબઈ જવા નીકળ્યા. બે દિવસ મુંબઈ રોકાઈ, અમને જાણને ઈંદોર દાદીમા પાસે મૂકીને પોતદાર સામેબ જોડણ ભોપાલ પહોંચી ગયા.

ભોપાલમાં તેમણે પોતાનો મુકામ એમના એક મિત્ર સોરાબજી માણેકજીની રૂખી હોટલમાં રાખ્યો. છેલ્લા દોઢ માસ-૧૬ એપ્રિલથી ૩૧ મે સુધી કરેલી આ મુસાફરીનો હિસાબ કાઢતાં કુલ સાડા ત્રણ હજાર રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો. એટલે બેન્ડમાં તો કોઈ ખચત રહી નહતી.

હવે જ્યારે ધંધો શરૂ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે પામે એક કોડી પણ હતી નહીં. શ્રી પારખે સાહેબનું કામગીરું કારખાનું નાનું હતું તો પણ પોતદાર સાહેબ કામગીરું વેચવા માટે મધ્યપ્રદેશની એજંસી લઈ આવ્યા હતા. એટલે ધંધો શરૂ કરવાનું એક સાધન તો એમની પાસે હતું જ.

આ ટુંકી સાત દિવસની મુસાફરીમાં અકકલકોટમાં ગળેલા દિવસોની એક એવી ઊંડી અને અજળ છાપ પોતદાર સાહેબ પર પડી કે એમના તમામ વિચારોમાં એક અજળ પરિવર્તન આવી ગયું. એમને લાગ્યું કે પોતાના જીવનમાં એમને જો એક અદ્વા મુકવા જેવું સ્થાન મળ્યું હોય તો તે અકકલકોટમાં પૂ. શ્રી ગજનન મહારાજના ગરણુ કમળમાં જ છે. જો એમના ગરણુની કૃપા થાય તો સાર્થક થઈ જાય. પૂ. મહારાજશ્રીમાં એવી કોઈ શક્તિ જોઈને એ પ્રભાવીત થઈ ગયા. એમને એ નિશ્ચયપૂર્વક લાગવા માંડ્યું કે જરૂર કોઈ અજળ શક્તિ એમને પ્રકાશથી પ્રભાવીત કરી રહી છે. આમ છતાં ન તો

૫

નિર્વાહ માટે ધંધા, વેપાર, દુકાન, સારા ઓદ્યાવાળા તોફારી અગર ડારખાના વગેરે ડાંઈને ડાંઈ તો અન્યાર સુધી બધા જરૂર આપ્યા છે, કરે છે અને કરતા પણ રહેશે. એટલે આ વિષયમાં મારે ખામ હોવાનું નથી. પરંતુ પોતદાર સાહેબે ધંધા શરૂ કર્યો તેમાં ખાસ બે વિશિષ્ટતાઓ હતી. એક તો ધંધા શરૂ કર્યો ત્યારે એમની પાસે મુડી જ ન હતી. મુડી વગર જ ધંધા શરૂ કર્યો હતો અને બીજી વિશિષ્ટતા એ હતી કે એમના સ્વભાવ અનુસાર ધંધામાં પ્રમાણિકતા, સત્ય અને સ્વચ્છતા રાખવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. ધંધા સાથે આ બે વાતો લગભગ અશક્ય મનાય છે, એક સાથે ચાલવતી નથી પરંતુ એમના ધંધામાં એ સંભવીત અને શક્ય બની શક્યું. એટલે તો એમનો ધંધા-વહેવાર ખીજા કરતાં વધારે સારો હતો. આગળ ઉપર એની હકીકત જોઈશું.

આગળ સમયે સમયે એની હકીકત આપવાનું એટલા ખાતર કે અક્ષલકોટની ધાત્રાની જે દૈદ છાપ એમના મન ઉપર પડી તે એઓ ઉઠી પણ બૂલી શક્યા નહી. જે પ્રભાવશાળી, ચૈતન્યશીલ વ્યક્તિના એમણે દર્શન કર્યા, જેમની સાથે વાર્તાલાપ કર્યો એમને એમણે પોતાની નજર સમક્ષ હરહમેશ અને ક્ષણ ક્ષણ દષ્ટિ સમક્ષ રાખી. ૫. મહારાજશ્રીના પ્રભાવની એમના જીવન અને આચરણ પર એટલી બધી વ્યાપક અસર પડી કે ૧૯૫૪ ની સાવધી એમના પોતાના જીવનના પ્રત્યેક કાર્ય તથા સમયમાં એની ક્રાંતિકારી અસર જોવા મળી. ૧૯૫૪થી એમના જીવનનો પંથ બદલાઈ ગયો. એમને જીવનની એ નવી જ દિશા મળી ગઈ. આ પંથ ઉપર જ એ ધીરે ધીરે આગળ ડગ મૂકતા ગયા અને સાથે સાથે પોતાનો ધંધા પણ ચાલુ રાખ્યો. પોતદાર સાહેબ સાંસારીક અને વહેવારીક જીવનમાં તેમજ વ્યક્તિજન જીવનમાં પ્રગતિ કરતા રહ્યા. અત્યાર સુધીનું જે જીવન લખ્યું છે તે તો સામાન્ય જીવન હતું. એમાં ભરતી ઓટ તો જરૂર આવ્યા છે છતાં એ જીવન તો ફક્ત દુન્યવી-સાંસારીક જીવન જ હતું.

૧૯૫૪ પહેલાના જીવનમાં “હું” અહીંનો વધારે પ્રભાવ હતો પરંતુ એ પછી ‘તુમ’ અર્થાત ખીજા કોઈનો પ્રભાવ પણ સ્પષ્ટ જણાતો હતો. આ એક નવીન પસંદો - નવું જ સોપાન હતું. આમ તો ૧૯૫૬માં ભવાનક અડસ્માનમાંથી ગયી ગયા એ પણ એક રીતે એમના દેહને માટે તો નવું જ જીવન ગણી શકાય.

પોતદાર સાહેબ મધ્યપ્રદેશ તથા મધ્યભારતમાં વેપારની તપાસ કરવા તથા ત્રી પારખે સાહેબની મીલના ‘રેષીંગ’ માલ બાંધવાના ડાગળનો ધંધો એ વિભાગમાં કેટલો ખીલી શકે છે એ વિશે માહિતી લેવાને માટે ભોપાલથી નીકળી ગયા. મીલમાં તૈયાર થતો ડાગળ-લખવા તથા છાપવામાં ઉપયોગમાં આવે તેવા ન હતો. એટલે એ ફક્ત માલ બાંધવા-વીંટવાના ઉપયોગમાં આવે એવો જ કહી શકાય. આ સફર દરમ્યાન રતલામની હાઈ બોર્ડ મીલની એજંસી પણ રાખવાનો વિચાર હોવાથી રતલામ પણ જવાનું હતું. આ મુસાફરીએ નીડળતા અગાઉ એમણે પોતાના મિત્ર રેઝા સાહેબને ઓફીસને માટે એક મકાનનો એરડો શોધી રાખવા મુનના આપી દીધો. શ્રી રેઝા સાહેબ ‘મનોહર ઈન્ડસ્ટ્રીઝ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ’ નામના નાનાં ગૃહઉદ્યોગમાં પોતદાર સાહેબના ભાગીદાર હતા. મનોહર ઈન્ડસ્ટ્રીઝમાં નાના નાના ૩૦, ૩૨ અપાની મશીનોથી સુતર, સુતળા અને દોરડીઓ વગેરે બનાવવામાં આવતા હતા. એમાં જેટલી ડમાય્તી હતી તેટલો જ ખર્ચ પણ થતો હતો. ફક્ત શોખ ખાતર આ ડામ ચાલુ હતું હતું. આ ઈન્ડસ્ટ્રીઝની બાજુમાં જ સુલતાનીયા રોડ ઉપરના એક સરકારી મકાનમાં રેઝા સાહેબે એક એરડી ભાડે રાખી જેમાં પોતદાર સાહેબની ઓફીસ સફરવામાં આવી.

પોતદાર સાહેબ મુસાફરીમાંથી પરત આવ્યા પછી એમણે શું શું કામ કર્યું તેનો અહેવાલ આપવા તેઓ પારખે સાહેબ પાસે ખાપોલી ગયા જે થોડા દિવસ ખાપોલી રહ્યા તેમાં તેમણે પોતાનો ધંધો વ્યવસ્થીત કરવા અને સારી રીતે ચલાવવા અંગે પારખે સાહેબ સાથે વિચારણા કરી લીધી. અને સાથે સાથે એમની પાસેથી અક્કલકોટના પૂ. મહારાજશ્રી અંગેની વિગતવાર વિસ્તૃત માહિતી પણ મેળવી લીધી. એમને જે થોડી ધણી માહિતી મળી તેનાથી એમને સંતોષ ન થયો. ફક્ત એટલું જ જાણવા મળ્યું કે પૂ. મહારાજશ્રી મેદીક સુધી જ જણ્યા છે. વીસ વર્ષની ઉંમરમાંજ મહાધિપતિ બન્યા છે અને એમની પહેલાના મહાધિપતિના સંબંધો થાય છે. અને આજે પણ એજ મહાધિપતિ છે.

એ તમામ વિષયોને કાલ્પક રીતે ગણવીને નીચવાડ્ય એવું જ નથી પણ પાતકા નાદેએ બેસાડીને પીડ બગાડ નીધી છે નહિ એ પણ એમ કહી પાતકા નાદેએ વખતો વખત મસાદગી દગ્ગાની દોવાવી-મુનાદગી રંગ દોવ ત્યાં આ રંગાનું નવી એટલી છૂટ આપવામાં આવી હતી-આ પાય મિનિટ નુધી બેસીને તો મત્ત થઈ તેમ પણ એમને મ્યુ આન તં વિવે એક એ ક્ષણ નુધી એમને ઉપદેશ આપ્યો એવાનું તા પર એ કે પાતકા હિમન એક અત્યંત પ્રભાવશાળી વિગ્ન પ્રવાહ સાથે તે દિશથી જોડાઈ ગયામાં આ પુ પૂ મહાગાત્રીએ કુગન અને પ્રાકૃત્યમાથી પણ દના વાક્યો ન લખાયા પાતકા સાહેબે તા અવાજ નુધી ગીતા, કુગન પ્રાકૃત્યમાની રુ જ મરુ ન હતુ એવે એમન તો આ નાલજાને ખૂબ અડખે થયો એમણે તો પોતાના ભાવોના યથા પ્રગિર્વર્તન પછી દના ના નગમી નમર્ય મહાગાત્રીના નાની પૂન રંગાનું શરૂ કર્યું હતુ આ વખતે પ મહાગાત્રીએ જ્યારે એમને પેટી જ વખત ઉપદેશ આપ્યો ત્યાં એમને અક્ષત નના પૂ નગમી સમર્થ મહાગાત્રી નાની હખી આપી અને એ હખીની સામે બમીન ધ્યાન રંગા રુ ત્યારે પાતકા નાહેબે ધરમ પૂનમાં એ રમી કે એમ દેના એ હખીને ધરમના ધરમા ગખવા મુચના કરી

પાતકા સાહેબે ભાષાન પહોંચ્યા પછી પૂ મહાગાત્રીને આદેશ મુજબ નિત્ય પૂન અત ધ્યાન શરૂ કર્યું અને પૂનમાં જે રીત ગખ્યો હતો તે દેના માનાજ નધામાંને નાસ્તી આપ્યો

આ મસાદગી વખતે તો ના નુધા નાગ નમી થઈને ન આવી ત્યાં નુધા તરફે અક્ષત નાગ નાગ એ દગ્ગાન મનમાં રસી જાતજાતની શમરોત મમાધાન પ મહાગાત્રીને જોતો પૂછીને તેઓ કડી લેતા હતા પાતકા નાદેએ જ્યારે પૂ મહાગાત્રીને ‘જ્યોતિર’ના વિષય અંગે પૂછ્યું ત્યારે એમણે કો ૧ જગ્યાની ધાર થા ગખી હતી તેવા જ જવાબ એમને મળ્યો ‘ફગિયોગિતના ચક્ર મા ફનામો નહિ પૂ મહાગાત્રીએ એ પછુ એમને મ્યુ ૬ સત્તા કોડવાની ધાર જરૂર નથી મનુષ્ય નસાતમા ગદીન પણ પગ પ ને મેગવી શકે છે એમણે એમ પણ જુ ‘તમારી ગગિ લાંબી અત અલોપી’ અને ગગતે થયા પાતકા નાદેએ ગીતા મજા ધર્યા જ્યારે પૂદા વાં એમણે જુ

“ગીતાના શ્લોકોની જે રીતએ અને અર્થ આપ્યા છે તે ગગત જ નાહ છે જા તા ના મૂળ નમુન મ્યો ૧ મના અર્થ ન નમજર નો ત

श्रीभट्टे पट्टेवेश्वर

लज्जान परशुराम

સમજાવવામાં આવજે. પરંતુ તમારે કોઈ ધર્મશ્રદ્ધ વાચવાની જરૂર નથી. મેં તો તમને અનુસર કરાવીને જ સ્થાન આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે.” આ અને આવા અનેક પ્રશ્નોના એમને સમાધાન થાય એવા જવાબો એમને મળ્યાં. છેવટે અક્કલકોટ ઊડતી વખતે ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે પોતદાર સાહેબ પૂ. મહારાજશ્રી પાસે પ્રસાદ લેવા ગયા. અને બધાની સાથે એમણે પણ હાથ જોડ્યા ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે “મેં તો તમારી સાથે જ મેજ નાસ્તો કરવાનો રીવાજ અને સંબંધ બાંધ્યો છે. તમારે પ્રસાદની શી જરૂરત છે ?”

આમ પૂ. મહારાજશ્રી પાસેથી વિદાય લઈને પોતદાર સાહેબ મોટરની તપાસ કરવા મુંઝઈ ગયા. મોટર સમી થવાને હજી બીજા આઠ દસ દિવસની વાર થશે એમ લાગવાથી મોટર મુંઝઈ રાખીને એ ભોપાલ જતા રજા. ભોપાલમાં એમણે રોજ નિમગ્નિતાથી પોતાના નવા કાર્યક્રમની શરૂઆત કરી. ૧૯૫૪ માં એમનામાં જે ભાવપરિવર્તન થયું હતું તેમા આનાથી કોઈ ફરક પડ્યો નહિં.

પાંચ ૭ માહના પછી શ્રી શુરેન્દ્ર દાજરની હતી. આ ઉત્સવ પ્રસંગે ડીસેમ્બરની શરૂઆતથી જ તેઓ અક્કલકોટ પહોંચી ગયા. મને સાથે લીધો હતો. અમે પૂના પારખે સાહેબને ત્યા ગયા. અને પછી પૂ. મહારાજશ્રી પાસે અક્કલકોટ ગયા. આ વખતમા ધંધા એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે પેલા શુદ્ધ વેપારી પાસેથી લીધેલી રૂ. ૨૫૦૦૦ની રકમ ઓછી પડવા લાગી. એટલે પારખે સાહેબ સાથે આ બાબતમાં ચર્ચા કરતા બીજા ઓછામાં ઓછા ૨૫૦૦૦ની જરૂર પડને એમ લાગ્યું અને એટલી મોટી રકમ કોની પામેથી અને કેવી રીતે મેળવવી એ વિચારવાનું હતું. શ્રી પારખે સાહેબે પોતાના અનુસર પરથી પબ્લિક ડીપોઝીટ પદ્ધતિએ એ રકમ મેળવવા સલાહ આપી. એમણે કહ્યું કે “તમારે સ્નેહીસંબંધી તથા મિત્રો થણા છે. એમની પાસેથી થાપણો (ડીપોઝીટ) તરીકે રકમે લઈને તમે પેલા વેપારીના ૨૫૦૦૦ પણ ચૂલી સહસ્રો અને બીજા વધારાની મુડી ઉભી કરીને તમારે સલાહ લઈ કરી શકશો. આપણે અક્કલકોટ જઈએ છીએ તો પૂ. મહારાજશ્રીને આપણી ચોજના બતાવીશું અને એમના આશીર્વાદ લઈશું. એટલે તમારું કામ સફળ થશે.

અક્કલકોટ પૂ. મહારાજશ્રીના દર્શને આવનારા એમના આશીર્વાદનો ક્યા ક્યા કામો માટે અને કેવો ઉપયોગ કરે છે એ પોતપોત સાહેબે અક્કલકોટમાં

પ્રત્યક્ષ જોયું હતું. અને થાપણ ચોળના માટે પૂ. મહારાજશ્રીના આશીર્વાદ લેવા એ પણ બધાના પગથે જ આવવા જેવું હતું. અક્કલકોટમાં શ્રી પારખે સાહેબે જ પૂ. મહારાજશ્રીને “થાપણ ચોળના-ફીપોર્જીટ રકીમ” બતાવી. ૬. મહારાજશ્રીએ એ સાંભળીને ફક્ત “હા” એમ જ ઉદ્ધાર કાઢ્યો. પારખે સાહેબે તો આ ચોળનામાં પારખે સાહેબ, એમના પત્ની અને બીજા મિત્રોએ મળીને રૂ. ૧૦૦૦) આપીને શુભ મસ્તાક પણ કરી. પોતદાર સાહેબને આનંદ તો થયો પરંતુ પાછળથી અનુભવે ઉપરથી આવી મદાન વ્યાકતઓના આશીર્વાદોના ઉપયોગ આવા મુહુર્ત જેવા કામો માટે રૂ. ૧૦૦૦) એ તો ઉપયોગ નથી પણ કુરુપયોગ છે. એમ કહી ચોળ નથી એમ એમને લાગ્યું..

અક્કલકોટમાં મારા તો બધા જ દિવસો ખૂબ આનંદમાં ગયા. અક્કલકોટથી ભોપાલ ફરેટ ક્લાસમાં જ મુખ્યકારી ડરવામાં આવતી. અહીંયાં અમે પારખે સાહેબની ગાડીમાં ખાપોલી ગયા. અને ત્યાંથી એમની સાથે જ મુળાઈ ગયા. પારખે સાહેબના દ્રોષ અપાની મિત્રો આવવાના હતા એટલે પારખે સાહેબ એ મિત્રોને મળવા સુબઈ આવ્યા હતા. અમે પણ પારખે સાહેબ સાથે માન્નાકુજ હવાઈ મથકે ગયા અને ત્યાં આ બધા અપાની મિત્રો સાથે અમે હબી પડાવી. અક્કલકોટ જતી વખતે પોતદાર સાહેબ ધોતીશુ, પહેરણ અને ટાપી પહેતા એટલે હબી વખતે આજ પોપાક પહેર્યો છે. સામાન્ય રીતે એમનો રોજનો પોપાક તો અંગ્રેજી હળનો છે પરંતુ અક્કલકોટમાં પૂ. મહારાજશ્રી પામે જતી વખતે ખાન કરીને ચરણ પડતી વખતે આજ ઉપર ટાપી પહેરવી જોઈએ એવું ટાઈ લખે કહેલું એટલે ત્યાં દેશી હળનો પોપાક પહેરતા. પરંતુ તે પછી એમણે કોઈ વખત ટાપી પહેરી નથી. આ રીતે બર પછ પછી એમણે ટાપી પહેરીને જવાનું બધાં કરી દીધું. એમને ૧૯૨૫માં કાનપુરમાં જનોઈ પહેરાવવામાં આવ્યું હતું. અને એ વખતે જનોઈ પહેરતા હતા જેથી પોતે લાભાય છે કે છુદ્ડ એવી કોઈ ટીકા કરે નહીં પરંતુ એ પછી જનોઈ પહેરવાનું પણ છોડી દીધું. માનાજી સુસ્તે ન થાય એટલા ખાતર બોર્ડી ગમથી ઘેર આવતી વખતે એ નવું જનોઈ ખરીદીને પહેરતા હતા અને ગેંદાશાક ફક્ત નાહવા શિવાય શરીર ખરેખરે લાંબા જ નહીં.

૧૯૫૭ના ઓક્ટોબરની પહેલી તારીખે અમે આ નવા ફોલોમાં રહેવા ગયા. અને ૧૯૬૬ના માર્ચ માસમાં અમને આ ઘરમાંથી મોટી મુશ્કેલીમાં આવ્યા. આ ઘરમાં આવ્યા પછી પોતદાર માહેમ ઈન્દોર જઈ આવ્યા. ઈન્દોરમાં

એમની માતા હજાર શ્વાસલે (૩ અશ્વાસલે) જમાડવાની ઈચ્છા ગમ્યતા
હતા માતાજીની ઇચ્છાનુસાર બોજન ગિધિ પતાની એન્ડેમાતાજી ખૂબ સતોષ
પામ્યા

૧૯૫૮ ની સાલમા પોતદાર સાહેબના જ સમ્બોધના “ આ નર્વ એક એક
નર્વ છે જેમા અમે ઈશ્વરી આર્મ પર જઈ રહ્યા છીએ એનું જ નહીં પણ
એ માર્ગ પ્રગતિ કરી રહ્યા છીએ એવા અનુભવ અમને થાન છે ” એટલે આ
નર્વની દ્રષ્ટી ત વિચારપૂર્વક સમજીને લખવાની છે

૨૫મી ડિસેમ્બરે શ્રી પાગળે સાહેબ પોતાના બે જાપાની મિત્રોને લઈને
ભોપાલ અમાર ઘેર આવ્યા પારળે સાહેબ અમારે ઘરે રહ્યા અને
જાપાની ગિગાને રૂબી હોટેલમા હંતારા આરથો ગાજતા પાગળે સાહેબના બંને
મિત્રોને લઈને આ બંને સાથે જેવા ઉપક્રમા ૧૯૫૮થી અત્યાર સુધીનો
પોતદાર એજમીનના ઇતિહાસ પારળે સાહેબની મજામા હોતો ધ ધો તો સારો
આનંદ હોતો પરંતુ થોડી જ મુડીમા લાખળો રૂપિયાનો વેપાર કરવામા માનસીક
ચિંતા ખૂબ ગેટની હતી અકકલકોટમા પંચિન ડીપોઝીટ સ્કીમ-શાપલુ ચોજના
માટે ૫ મહારાજશ્રીના આશીર્વાદ થોડા વખત પહેલા જ લીધા હતા પરંતુ
હજી સુધી કોઈના તરફથી રોક ડીપોઝીટ-શાપલુ મળી ન હતી. આ તમામ
વાતો સાચીથી પગલ આવતી વખતે પોતદાર સાહેબે પારળે સાહેબને કરી
એટલે એમણે કહ્યું ૩ “ ખાપોલીમા ઉદ્ધાટન સમાગ લ વખતે પૂ મહારાજશ્રી
ત્યા આવવાના જ છે તે વખતે તમે પણ જરૂર આજે ત્યા આપણે પૂ
મહારાજશ્રીને એક દિવસ માટે પણ ભોપાનમા તમારે ઘર- એક દિવસ માટે
પણ પ્રધારવાની વિનંતિ કરીશુ અને જો તમારા ઘરમા એમના ચગણ પકડે
તો પછી કોઈ જાતની આર્થિક ચિંતા રહેશે નહીં અને ધ ધા પણ સારી રીતે
આનંદે ’ પોતદાર સાહેબ પણ ૫ મહારાજશ્રીને લાનવા સુ વ્યવસ્થા ગવી
તેના પ્રિયાર કન્યા માડયા, જેથી તમામ મુશ્કેલીઓનો અંત આવે છેવટ
પારળે સાહેબે ૫ મહારાજશ્રી ખાપોલી આવવાનું નક્કી થાય ત્યારે પોતદાર
સાહેબને તે તાર મ્હે અને પોતદાર સાહેબ ખાપોલી આવે એટલે ૫ મહારાજશ્રીને
વિનંતિ કરીને લઈ આવવાનું નક્કી કર્યું

ન ફી થયા મુજબ જાનેવારીમા પાગળે સાહેબનો તાર મળ્યો ૧૮ મીએ
પૂ મહારાજશ્રી પના આવવાના છે અને ૨૩ મીએ ઉદ્ધાટન છે એ મુજબની

તારની હકીકત મળી. તરત જ પોતદાર સાહેબ પૂના જવા નીકળી ગયા અને ૧૯ મીએ તો પહોંચી પહોંચી ગયા. પૂ. મહારાજશ્રી-ભોપાલ આવે તો તેમની વ્યવસ્થાને માટે પોતદાર સાહેબે પૂના જતાં પહેલા મારા માતાજી અને ભાઈને તમામ સૂચનાઓ આપી દીધી. પૂનામાં શ્રી પારખે સાહેબે પૂ. મહારાજશ્રીને પોતદાર સાહેબ કેમ આવ્યા છે અને શી હકીકત છે તે તમામ હેતુ ત્યાં એમણે ફક્ત આટલું જ કહ્યું કે “હિંદુધર્મ પછી આ બાબત વાન કરીશું.” પોતદાર સાહેબે તરત જ ભોપાલ ટેલીફોન કરીને આ વાત જણાવી. ૨૩ મી તારીખે સમાચાર પ્રેસ થયો એટલે પૂ. મહારાજશ્રીએ તેઓ ઇંદોલ સમય ફાળવ પાડી શકશે એ જણાવ્યું. પૂ. મહારાજશ્રીએ કેટલો વખત પોતે ડાહી થાને તે જણાવ્યું એટલે પોતદાર સાહેબે ગાયત્રી કરી તો પૂ. મહારાજશ્રી ભોપાલ સવારે સાત વાગે પહોંચી શકે અને ત્યાર પછી તે જ દિવસે બપોરે બાર વાગે પૂનાજીના એકસપ્રેસમાં મુખ્ય પરત આવવું પડે, આટલે દર સુધી મુસાફરી થયાં પછી ભોપાલ તો ફક્ત પાંચ કલાક જ રહી થાય એમ હતું. જો કે એટલા સમયમાં એમણે પોતાનું કામ તો પાર પડે, એમ હતું, પરંતુ પોતાનું કામ થાય એટલા જ ખાતર આટલા થોડા વખત માટે પૂ. મહારાજશ્રીને તકલીફ આપવી એ દીક ન લાગ્યું. એટલે એમણે પૂ. મહારાજશ્રીને ફરી કોઈ વખત બે ચાર દિવસ રહી શકાય એવા વખત કાઢીને આવવા વિનંતિ કરી. પૂ. મહારાજશ્રીએ એમની સૂચના સ્વીકારી લીધી. આમ પૂ. મહારાજશ્રીનું ભોપાલ આવવાનું બંધ રહ્યું. ઉવે તો સાલ દોઢ સાવના અનુભવ પછી પોતદાર સાહેબને ખાતા થઈ ગઈ છે કે જ્યાં જ્યાં પોતે ગયા છે, અને રહે છે ત્યાં પૂ. મહારાજશ્રી એમની પાસે જ હોય છે. એટલે આ પછીથી એમણે કોઈ વખત પૂ. મહારાજશ્રીને ભોપાલ આવવા વિનંતિ નથી કરી કે નથી પૂ. મહારાજશ્રીએ એવી ઇચ્છા બતાવી.

ખાપોલીના આ ઈર્ષક્રમ પછી પૂ. મહારાજશ્રી મુખર્થ જવાના હતા. એટલે પોતદાર સાહેબે પણ એમની સાથે મુખર્થ જવાનું નક્કી કર્યું. મુખર્થથી પછી એ ભોપાલ જવા માગતા હતા પરંતુ પારખે સાહેબ અને બીજા રનેડી-ઓએ કહ્યું કે “પૂ. મહારાજશ્રી મુખર્થથી ચીપલન પામે આવેલા ‘પરશુરામ’ નામના ગામે જવાના છે અને ત્યાં આવેલી શ્રી પરશુરામની મૂર્તિના દર્શન કરશે પૂ. મહારાજશ્રી સાથે આમ બંધાએ જવાના પ્રસંગ વારં વારે મળતા નથી તો હમં પૂ. મહારાજશ્રીની અને અમારી સાથે એ યાત્રામાં આવો

એમ અમે હમણાં જ દાંડે. ” આ બધાના આગ્રહ મધી એમણે પંદર દિવસ સુધી ભોપાલ પરન નહીં અવાજ એવો એડ તાર ભોપાલ ડરી દીધા.

ધેધા માટે જ એમને હવે પૃથ-પપની સાલની માફ ભોપાલમાં જ ગઢેનું પટે એવી પરિસ્થિતિ ન હતી. મેદેટરી અસારી અને એકાઉન્ટન્ટ અમીન થયા. સમયથી હામ ડરતા હોવાથી પોતદાર સાહેબનો સ્વભાવ બહુ ગંભીર બન્યો. તેમજ હામ ઠગાની એમની પદ્ધતિ અને રીતથી પણ પુરના વાંકે હતા. એટલે કમાણી ઘટે છે કે વધે છે એની પગલાં ક્યાં વગર પોતદાર સાહેબની ઈચ્છા પ્રમાણે સત્ય અને પ્રમાણીકતાથી ધેધાનું હામ સંભાળી રહ્યા હતા.

૫. મહારાજશ્રી સાથે હવે પોતાના નવા કાર્યક્રમ મુજબ તા. ૨૫ અને ૨૬ જાનેવારી સુધી પોતદાર સાહેબ મુંબઈ રહ્યા તા. ૨૭ મીએ મીપલન જવા માટે ૫. મહારાજશ્રી માટે એડ બચુક ડારની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. બીજા બધાને માટે શ્રી પારખે સાહેબની બે ગાડીઓ ગમી હતી. આ વખતે ૫. મહારાજશ્રીની બચુક ગાડી હાકવા માટે પોતદાર સાહેબે ૫. મહારાજશ્રીની મંભુરી માગી અને મંભુરી મળી એટલે એ ગાડી પોતદાર સાહેબે હાંકવા દીધી.

૫. મહારાજશ્રીની ગાડી હાકીને એમની સાથે પોતદાર સાહેબે બપોરે મુંબઈ છોડ્યું. સાંજે બધા આપોલી પારખે સાહેબના બગલામાં પહોંચી ગયા. રાતે ત્યાં મુકામ ડરીને બીજે દિવસે સવારે આપોલીથી નીડળીને બે કલાક પછી પૂના આવી પહોંચ્યા. બીજે દિવસે એટલે ૨૮ મી જાનેવારીએ ધાવડશી ગામમાં મરાઠા અને બાહુરાવ પેશવાના શરૂ શ્રી બ્રહ્મન્દ સ્વામી-જે શ્રી ભગવાન પરશુરામના શિવ ગણતા હતા-તેમના સ્થાને-મંદિરમાં પહોંચી ગયા. ત્યાંથી નીડળીને શ્રી પરશુરામ શ્વેન મીપલનમાં સાંજે પહોંચી ગયા. અહીં આ અગાઉથી જ એડ ગૃહસ્થને ત્યાં રહેતા આવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. તે દિવસે ૫. મહારાજશ્રીએ ખાસ મૌન રાખ્યું હતું અને પોતદાર સાહેબે જ્યારે મૌન છુટવાનો સમય પ્રજ્યો ત્યારે શ્રી પરશુરામ ભગવાનની મૂર્તિના દર્શન થયા પછી જ મૌન છૂટે એવો જવાબ મળ્યો. અને સાંજે મૂર્તિના દર્શન ક્યાં પછી જ મૌન છોડ્યું. બીજે દિવસે ૫. મહારાજશ્રીનું દરેક પખવાડીઆનું ચાલુ દિવસનું મૌન શરૂ થતું હતું. ૫. મહારાજશ્રી દર દશમ, એકાદશી અને બાગે આ મૌન ગણના હતા. ભગવાન પરશુરામની મૂર્તિના દર્શન ક્યાં પછી

૫. મહારાજશ્રીએ કેટલીય વખત મૂર્તિની પ્રદક્ષિણા કરી. પોતદાર સાહેબ તો આ બધી ક્રિયા આશ્ચર્યચકિત થઈને જોતા અને ૫. મહારાજશ્રીનું અનુકરણ કરતા હતા. ૫. મહારાજશ્રીના ચહેરા પર એક અસીદ્ધિ તેજનો પ્રદાશ પથરાતો એમણે જોયો. ૫. મહારાજશ્રી આમ અપૂર્વ આનંદ અનુભવતા એક ક્ષણે મુઠ્ઠી પ્રદક્ષિણા કરતા રહ્યા. પોતદાર સાહેબે ખૂબ વિચાર ક્યો પરંતુ આનું રહસ્ય એ સમજી શક્યા નહીં. ૫. મહારાજશ્રીનું મોન હતું નહીં તો પોતદાર સાહેબ પોતાની ટેવ પ્રમાણે ૫. મહારાજશ્રી કાંઈ જીંદગી ત્યારે તે તરત જ એનો ખૂસાઓ પૂછી લેતા - નેમ આનું રહસ્ય પૂછી લેજ. આ પછી ૩૧મી જાનેવારીએ બપોરે પરશુરામજીવ છોડ્યું. રાત્રે એક રથને આરામ કરી ભોજન પતાવ્યું અને રાત્રે જ બે વાગે પૂના આવી ગયા.

પહેલી ફેબ્રુઆરીએ બારણ હોવાથી ૫. મહારાજશ્રીના મોનનો છેલ્લો દિવસ હતો. બીજી તારીખે તો મોન છોડવાના હતા એટલે પોતદાર સાહેબે એમણે શ્રી પરશુરામની મૂર્તિની કરેલી આગણિને પ્રદક્ષિણાનું રહસ્ય પૂછવાનું નક્કી કર્યું. પરંતુ બીજી તારીખે મોન છોડીને તરત જ એમણે અક્ષલકોટ તરફ પ્રયાણ કર્યું. એટલે પોતદાર સાહેબ ખુલાસા માટે સવાલ પૂછી જ શક્યા નહીં. ૫. મહારાજશ્રી જતા રહ્યા એટલે પોતદાર સાહેબે પ્રદક્ષિણા વખતની ૫. મહારાજશ્રીના મનની સ્થિતિનું રહસ્ય પૂછ્યું. એમને કેટલો બધો આનંદ થતો હતો ? એ પછી હતું. પરંતુ પારખે સાહેબે તો તમે જ કાગળ લખીને પૂછાવજો એટલે જ જવાબ આપ્યો.

તે જ દિવસે માંજે પોતદાર સાહેબ ભોપાલ તરફ રવાના થઈ ગયા. રસ્તામાં હથાણું મેશનના વેઈટીંગ રૂમ - આરામગૃહમાંથી એમણે ૫. મહારાજશ્રીને અક્ષલકોટ કાગળ લખી એમના પ્રદક્ષિણા વખતના આનંદ વેગરેનું રહસ્ય પૂછાવ્યું. તા. ૩ ફેબ્રુઆરીએ પોતદાર સાહેબ ભોપાલ પહોંચ્યા ત્યાં જ આ એમની મહાવપૂર્ણ યાત્રા પરી થઈ.

આ વર્ષની આ. મુમાફરીમાં પોતદાર સાહેબના જીવનમાં એક મહાવપૂર્ણ અનુભવ થતાની શરૂઆત થઈ. ૧૮ જાનેવારીએ બપોરે બાર વાગે ભોપાલથી પદાલકોટ એક્સપ્રેસમાં નીકળી ૧૬મીએ એમને પના પહોંચ્યું હતું. ભોપાલથી જ ફર્ન્ટ હોલનાના હાથમાં બારી આગળ બેસીને જ્યારે તેઓ બહાર જોતા હતા ત્યાં જ બારીની બહાર જે જે વસ્તુ પર એમની નજર પડતી તે વસ્તુને બદલે

અક્ષલોકોટના સ્વામી સમર્થ મહારાજના શરીર અને ચહેરા-મુખ દેખાવા લાગ્યું. ગમે તે વસ્તુ તરફ બારી બહાર નજર ફેંકતા તો પ. સ્વામી સમર્થ મહારાજના જ દર્શન થતાં. કબજાની અંદર જેતાં એમાનું કશું જ દેખાતું નથી. ફક્ત બારી બહાર બેવામાં આવતું ત્યારે જ પ. સ્વામી સમર્થ મહારાજનું અગર 'પ.' મહારાજશ્રીનું મુખાર્પિત સ્પષ્ટ રીતે દેખાતું હતું. આમ શાથી થાય છે એની એમને સંમત પડી નહીં અને આવી પરિસ્થિતિ છેક ૧૮ જાનેવારીથી ૩૭ ફેબ્રુઆરી સુધી રેડી. પત્ની, ખાપોલી, મુબઈ જ્યાં જ્યાં એ ગયા ત્યાં પાણી આ પ્રમાણે પ. સ્વામી મહારાજના અને પ. મહારાજશ્રીના ચહેરા જ દિટિ આગળ આવતા હતા. આવી પરિસ્થિતિ-આવા અનુભવને કાળ વધુને વધુ મોટા અને મોટા એટલું જ નહીં પણ પછી તો જ'વ એરડાઓમાં પણ એ દર્શન થતાં અને સાથે સાથે બીજા અનેક સંત મહા-માઓના દર્શન પણ થવા લાગ્યા. આ અનુભવ-એમણે 'સુખની શોધમાં' - "In search of happiness" પુસ્તક લખ્યું ત્યાં સુધી ચાલુ રહ્યો ૧૯૫૮ માં જ્યારે એમને આંધ્રા અનુભવ થવા માંડ્યો ત્યારે એ નવશિક્ષક-નવદીક્ષિત શિષ્ય હતા. એટલે જ્યારે એઓ પરશુરામ ક્ષેત્રની યાત્રાએ ગયા ત્યારે આ અલૌકિક અનુભવની વાત કોઈની પણ આગળ પ્રગટ કરતાં એ સંકલ્પ અને શરમ અનુભવતા એટલે એમણે કોઈને પણ એ વાત કહી નહીં. સંબંધીઓ અને મિત્રો કાલ્ય મજરી મજલ કરે એવા ભય હતા. આ વાત ફક્ત પ. મહારાજશ્રીને જ કહેવાની ઈચ્છા હતી. આ મુસાફરી દરમ્યાન તો પ. મહારાજશ્રી સાથે વાતચીત કરવાની કોઈ એવી તક મળી નહીં. એટલે ભોપાળ આવ્યા પછી ખૂબ સંકલ્પ સાથે એમણે પોતાને ૨૪ કલાક સુધી સંત મહાત્માના દર્શનને અનુભવ થાય છે એ હકીકત અક્ષલોકોટ પ. મહારાજશ્રીને લખી મોકલી. આ અનુભવ થવાનું કારણ શું - એનો અર્થ શો એ બાબતની ઇતિહાસી કે ઇચ્છા ન હતી પરંતુ પોતાને થતા અનુભવની માહતી પ. મહારાજશ્રીને આપવી જેઈએ એ ફરજના ખ્યાલથી જ એમણે પત્ર લખીને હકીકત જણાવી હતી.

૩ ફેબ્રુઆરીએ ભોપાલ આવ્યા કે તરત જ પારખે સ્થળેના આગ્રહથી એમને દિલ્હી જવું પડ્યું. શ્રી પારખેની ઇચ્છા હતી કે આમ દુકાન રાખવા દરતાં પોતદાર સાહેબ કાઈ બોર્ડનું પોતાનું જ કારખાનું કાઢે તો સાફ. પ મી ફેબ્રુઆરીએ પોતદાર સ્થળે દિલ્હી પહોંચી ગયા. કારખાના અંગે એમણે કેટલા વખતથી પ્રયત્નો કર્યા હતા. આવેલ-અરજી વગેરે દિલ્હી મોકલ્યા હતા. એટલે એ ઓફીસના મુખ્ય અધિકારીઓને પોતદાર સાહેબે રૂબરૂમાં મળવું

તેઈએ એમ પાગળે સાહેબ કહેલા હતા એમને મળીને ઠામન રૂ થયું - કયા અટક્યું છે એની માહિતી લઈને ખટતી માહિતી તગત વર પૂરી પાડી શકાત એવો માટે દિલ્લી જવાનું હતું.

તેઓ પ મી રૂબરૂઆગીએ પારખે સાહેબને દિલ્લીમા મળ્યા અને દલીએ એ બંને મિત્રાએ અધિવાગીઓને મળી-અધિવાગીની સૂચના મુજબ ઘરના રૂબરૂ સાથે ફરી અગત્ય આપી એમણે તગત વર ઠામ પતી થયું અને ઠામ પડ્યું એમણે પોતપોત સાહેબ દિલ્લીથી નીકળીને ઝાનીઅર તથા ઝાસીની એકાદીમનું ઠામ પતાવી ભોપાલ આવી પદોચ્ચ પગલુ રૂબરૂએ સૂચાણ સ્થેશન પરથી એમણે અક્કલમટ લખેલા પરનો જવાબ એમને હજી મળ્યો ન હતો. ૧૩ મી રૂબરૂઆગીએ ગત એમને, અલીકિદ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ દર્શન થયું એ સ્વપ્ન દર્શનમા એમને- ૧) પરશુરામ ક્ષેત્રમા જોઈયા ઉત્તર શીખર પર શ્રી ગુરુદેવ સ્તતી પાઠાઓનું મહિર જેવામા આ-યુ ત્વાથી ઘાડા નીચે ડાબી બાજુએ ભગવાન પરશુરામનું મહિર એમને જણાવ્યું હતું. ૨૮, ૩૦, અને ૩૧ નવેમ્બરીએ પોતે સ્પષ્ટ જોયું હતું એનું જ નહિ અને દર્શન હતા ફરીથી સ્વપ્નમા જો ગુરુદેવ સ્તતી પાઠાઓ મહિરની ડાબી બાજુએ નીચે ભગવાન પરશુરામના મહિરની ડાબી બાજુએ એમના જ નીચે પૂ શ્રી ગજનન મહારાજ જેવામા આ-યુ ત્વાથી ૨૮, ૩૦, અને ૩૧ નવેમ્બરીએ પોતપોત સાહેબ દિલ્લીમા મળ્યા અને દલીએ એ બંને મિત્રાએ અધિવાગીઓને મળી-અધિવાગીની સૂચના મુજબ ઘરના રૂબરૂ સાથે ફરી અગત્ય આપી એમણે તગત વર ઠામ પતી થયું અને ઠામ પડ્યું એમણે પોતપોત સાહેબ દિલ્લીથી નીકળીને ઝાનીઅર તથા ઝાસીની એકાદીમનું ઠામ પતાવી ભોપાલ આવી પદોચ્ચ પગલુ રૂબરૂએ સૂચાણ સ્થેશન પરથી એમણે અક્કલમટ લખેલા પરનો જવાબ એમને હજી મળ્યો ન હતો. ૧૩ મી રૂબરૂઆગીએ ગત એમને, અલીકિદ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ દર્શન થયું એ સ્વપ્ન દર્શનમા એમને- ૧) પરશુરામ ક્ષેત્રમા જોઈયા ઉત્તર શીખર પર શ્રી ગુરુદેવ સ્તતી પાઠાઓનું મહિર જેવામા આ-યુ ત્વાથી ઘાડા નીચે ડાબી બાજુએ ભગવાન પરશુરામનું મહિર એમને જણાવ્યું હતું. ૨૮, ૩૦, અને ૩૧ નવેમ્બરીએ પોતે સ્પષ્ટ જોયું હતું એનું જ નહિ અને દર્શન હતા ફરીથી સ્વપ્નમા જો ગુરુદેવ સ્તતી પાઠાઓ મહિરની ડાબી બાજુએ નીચે ભગવાન પરશુરામના મહિરની ડાબી બાજુએ એમના જ નીચે પૂ શ્રી ગજનન મહારાજ જેવામા આ-યુ ત્વાથી ૨૮, ૩૦, અને ૩૧ નવેમ્બરીએ પોતપોત સાહેબ દિલ્લીમા મળ્યા અને દલીએ એ બંને મિત્રાએ અધિવાગીઓને મળી-અધિવાગીની સૂચના મુજબ ઘરના રૂબરૂ સાથે ફરી અગત્ય આપી એમણે તગત વર ઠામ પતી થયું અને ઠામ પડ્યું એમણે પોતપોત સાહેબ દિલ્લીથી નીકળીને ઝાનીઅર તથા ઝાસીની એકાદીમનું ઠામ પતાવી ભોપાલ આવી પદોચ્ચ પગલુ રૂબરૂએ સૂચાણ સ્થેશન પરથી એમણે અક્કલમટ લખેલા પરનો જવાબ એમને હજી મળ્યો ન હતો.

ચોદમી રૂબરૂઆગીના પાંચ સવારે જવારે, હિન્દુ તથા આ સ્વપ્નનું નહોતું એમણે પ્રવક્તા જેવો ટોચ તેની ગીતે જે સ્વપ્ન એમના ચિત્તને કબજે લઈ ચીંતા હતો ૧ મહારાજશ્રીએ ‘સમાધ’ ગ્રંથ ઉચ્ચાર્યો કારણથી તથા આ

સ્વપ્નદર્શન પહેલી જ વખત થતું હોવાથી એમણે સ્વપ્નની ઉજીકત તરત જ પ. મહારાજશ્રીને લખાને એનો અર્થ જાગ્યવરા વિનંતિ કરી હતી. પ. મહારાજશ્રીએ જવાબ આપ્યો કે “આવી વાતનો અર્થ પત્રમાં સમજાવી શકાતો નથી. સ્વપ્ન મળે ત્યારે જોઈશું.”

આ બાબુ ધંધો સારો ચાલતો હતો. મિત્રો તરફથી થાપણ આવવાની શરૂ થઈ અને એ થાપણ એટલી બધી આવી કે એમાંથી જ ભોખાળના વેપારીની રકમ સુકોતે ડરી દીધી. આમ ૧૯૫૮ ના એપ્રિલમાં ધંધો બહુ સારી રીતે ચાલતો હતો. પોતાના સહોળ પણ ધંધો તરફ પુરતું લક્ષ આપતા હતા. પોતાના સ્ટાફના ભરોસાના માણસો હોવાથી ધંધો બાળતમાં ચિંતામુક્ત હતા અને છતાં ગૈઝ ૧૧ થી ૫ સુધી ઓફીસમાં બેસીને પત્ર વહેવાર, એક વચેરે તૈયાર કરતા અને કામગીરી પર દેખરેખ રાખતા હતા.

પરશુરામ ક્ષેત્રની યાત્રા કરીને પાછા આવ્યા ત્યારથી તેઓ પોતાના દૈનિક નિત્યક્રમમાં અત્યંત નિમગ્ન રહેતા હતા. ૧ થી ઓક્ટોબરે અમારું નવું મકાન ને પુરુષ અવરજવરવાળા ગઢેર રસ્તા પર આવેલું હતું તેમા અમે રહેવા ગયા. મકાનની નજીકમાં જ સ્ટેશન, સ્કૂલ, બજાર વગેરે હોવાથી સગવડવાળું હતું છતાં શહેરની મધ્યમાં જ હતું છતાં પણ એકાંતમાં લાગતું હતું કારણ કે મકાનની આજુબાજુ લગભગ બસો ફૂટ દૂર સુધીમાં કેઈ મકાન વગેરે ન હતા. સામે જ ભોખાળના નવાળ કુટુંબના કબ્રસ્તાનની ‘બડાબાગ’ નામે ભોળખાતી ગિફ્ટ જગ્યા હતી. થોડ દૂર એની કાબી બાબુએ ભોપાલ ટ્રોફીઝનું મકાન આવેલું હતું. એક બાબુ સામાન્ય વર્ગ માટેનું કબ્રસ્તાન અને જમણી બાબુએ ખ્રીસ્તીઓનું કબ્રસ્તાન હતું. અમારા મકાનની સામે બસો ફૂટ દૂર ટ્રોફીઝ હોવા છતાં ત્યાંના કોલાહલનો અવાજ મકાન સુધી આવતો ન હતો અને મકાનમાં ખૂબ શાંતિનું વાતાવરણ હતું. મકાનથી અમારીમાં બેઠા બેઠા દૂર દૂર જોવા છતાં એક પણ ઝાડ દેખાતું નહીં. સામાન્ય રીતે પહેલે મગલે જવા માટેના દાદરના બાર પંદર પગથિયા ચઢવા પડતા. પરંતુ આને માટે તો જીવીસ પગથિયા ચઢવું પડતું. એટલે આ મકાન ઠીક ઠીક જોડું, હવા અવજાળાવાળું તથા ઊપર પાણીની ટાકી સાથે તમામ રીતે અનુકૂળ અને સારું કંઠી શકાય એવું હોવાથી વાતાવરણ પોતાના સહોળને ખૂબી ગયું. અને એનો એમના પર સારો પ્રભાવ પડ્યો. એમની સાધના માટે આ સ્થળ ખૂબ અનુકૂળ હોવાથી તેઓ પોતાનો અધિક સમય નિત્યક્રમમાં ગાળવા લાગ્યા.

વહેલી સવારે એ ત્રણ ચાર વાગે હિંદી બતાવે કોઈને પણ બતાવ્યા વગર પોતાની પૂજાની ઓરડી સાફ કરી લેના અને બારે માસની આદ્ય પ્રમાણે અગ્રાસીમાં જ નળ નીચે બેસી કંઠા પાણીએ સ્નાનાદિધિ પતાવી લેતા. એ પછી પૂજા માટે સ્ત્રખડ, ફલ, હુપદીપ વગેરે તૈયાર કરી લેતા. મંત્ર વગેરે એમને આવડતા જ નહીં અને એમણે એ સીખવાનો ટાઈ પ્રયત્ન પણ કર્યો ન હતો. આ પત્યા પછી પૂ. મહારાજશ્રીના આદેશ મુજબ ધ્યાનમાં બેસતા. શરૂઆત પાંચ મિનિટથી કરી અને જોમ જોમ એમાં રમ પડતો ગયો તેમ તેમ ધ્યાનનો સમય વધારતા ગયા. અને ૪૦-૫૦-૫૫ મિનિટ સુધી પહોંચી ગયા.

ખૂબ વિચાર કર્યા પછી અને પૂરી તૈયારી પછી એમણે સંવત્ર મારેના તમામ નિયમો પાળવાનું શરૂ કર્યું. નિયમ 'પાશનની શરૂઆત એમણે ૨૫ એપ્રિલ ૧૯૫૮ થી કરીને વિધાયતી હજના સુદ, કોટ પાટશુન તથા દરેક પ્રકારના ગરમ વસ્ત્રો પહેરવાનું છોડી દીધું. એટલું જ નહીં પરંતુ દરેક પ્રકારના સાણ વાપરવાનું, કીમ, સ્નો, ટ્યુપેસ્ટ પાવડર ક્ષણ વગેરે વાપરવાનું પણ બંધ કર્યું. જૂના તમામ ડપડાં મનોહરભાઈને તથા પોતાના નાના ભાઈને અર્પણ કર્યા. વારાફરતી પહેરવા માટે ૧૦-૧૨ જોડ જોડા હતા તેનો પણ ત્યાગ કર્યો. ફક્ત એક ધોતિયું, એક પહેરણ અને બહાર બતી વખતે ચંપલ પહેરવાનો નિયમ રાખ્યો. થોડા વખત માટે રૂમાલ વાપરવાનું રાખ્યા પછી તેનો ઉપયોગ કરવાનું પણ માંડી વાળ્યું. આજ પણ બારે માસ ફક્ત બે જ હપડાં પર ચલાવે છે. એવી જ રીતે પથારી, ગરમ કામળો, રજાક વગેરે વાપરવાનું બંધ કરી દીધું. આ નિયમ આજ સુધી પણ ડાકમ રણી અને રાખ્યો જ છે. ૨૫ મી એપ્રિલે બ્યોતિબદેનની વર્ષગાંઠ આવતી હતી. એના જન્મ પછી થોડાં દિવસ બાદ એટલે ૧૩ જુન ૧૯૫૭ માં પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતપોતાના સાહેબને ઉપદેશ આપ્યો હતો. અને ત્યારથી એમને બ્યોતિબદેન-ગાન દર્શન થયું હોવાના ગરબે બદેનનું બ્યોતિ નામ જ રાખવામાં આવ્યું હતું.

આમ ૨૫ એપ્રિલ ૧૯૫૮થી એમણે તાન જાદી રીતે રહેવાની શરૂઆત કરી દીધી. બારે દિવસની રીસ્ટવોચ (કાંઠા ઘડિયાળ) પહેરતા તે પણ બંધ કર્યું. ફાકિનપેન ખિસ્તામાં રાખવાને બદલે બેગમાં રાખવા લાગ્યા. માતાજીએ તો એમની પુરુષી આદતોનું વર્જન કરતાં હતું હતું કે તેઓ બ્યારે મિલમાં ગોડડી કરતા હતા ત્યાં આંજણો પર હીરાની પીટી, પ્રેડમાં મોનાની સાંઝો, દિમતી રીસ્ટવોચ, ખમીરમાં હરાના બટન, દિમતી પેન,

પેપડાં અને દરબાર જોડ જોડા રાખીને પુરા દાઢી રહેતા હતા. તખ્તિયત પણ એટલી નાજુક હતી કે એટલું ગંજીફાડ પહેરીને જેસે તો શરદી થઈ જતી. આવી દસ્તાખાજ, ગોખાન અને નાજુક શરીરવણી વ્યક્ત આ તમામને એકદમ ત્યાગ કરે અને વર્ષો સુધી તદ્દન સાદું જેવી સાદી રીતે રહે એના મુળમાં એમની સાધના જ જણાય છે. મારુ સૌભાગ્ય છે કે મારા પિતાજી આવા એક ડોકર સાધક છે. આ પરિસ્થિતિ એમણે કોઈ પણ મુશ્કેલ સંજોગોને લીધે સ્વીકારી ન હતી પરંતુ બ્યારે કંઈ પુરા સ્વરૂપમાં ધમધાકાર ચાલતો હતો, આવક પણ ઘણી સારી ડી શકાય તેવી હતી ત્યારે ફક્ત આંતરિક તપની છજાથી જ તે યજ્ઞને આ પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કર્યો હતો. એમના પૂર્વજીવન સાથે અત્યારના સાદા જીવનની સરખામણી કરીએ છીએ ત્યારે અમને એમ લાગે છે કે ભવિષ્યમાં કુદિન આવશે ત્યારે આ જીવન ટાળી રાખવું હજી પડશે એટલું જ નહીં પરંતુ અશક્ય જ બની જશે. પોતાના આ મસ્તીભર્યા જીવન પર એમણે ૧૯૫૮વી સખત નિર્ધારણ મુકી દીધું. યાકો તો શેજ સાંજે ત્રિત્રો સાથે ૩૦-૪૦ રૂપિયાની શરાણ, માસ ઇત્યાદિની મહેફીલ જામતી. સન ૧૯૫૮ના અંતમાં એમણે માસ મદિરાનો પણ ખીલકુલ ત્યાગ કરી દીધો.

૧૯૫૮ ના મે મહિનામાં અમને શાળામાં ગરમીની રજા પડી હોવાથી અમને બધાને ડારમા જ અક્કલકોટ લઈ જવા વિચાર કર્યો અને તે મુજબ મનોહરભાઈ, કાયવર હુશુખાનને સાથે લઈને અમે બધા અડકલકોટ જવા હપડ્યા. વચ્ચે રસ્તામાં ખાપોલીના શ્રી પારખે સાહેબના બંગલામાં એક રાત આરામ કર્યો. પારખે સાહેબ આગળે જ દિવસે ખાપોલી આવ્યા હતા. જમ્યા પછી અમે ખાપોલીથી નીકળ્યા ત્યારે રસ્તામાં પારખે સાહેબે પિતાજીને કહ્યું કે “ મહા રંગ કુવાની છજાથી અમે રંગના કબૂલા લાવી મુક્યા છે. પરંતુ પૂ. મદારાજશ્રીની રંગગેશન કે ત્રિત્રો કરવાની મરજી નથી. તમે એમને કહો તો પેઇન્ડીંગ તમેરે થઈ શકે. ”

અમે સાંજે અક્કલકોટ પહોંચ્યા ત્યારે પિતાજીને ખબર પડી કે પૂ. મદારાજશ્રીએ કોઈ ચીજ વસ્તુ કે વ્યક્તિને અડકવાનું બંધ કરી દીધું હતું. પોતાના પુત્ર, પુત્રાને પણ તેઓ સ્પર્શ કરતા ન હતા. જો સૂલથી કોઈ એમને અડકી પડે તો તેઓ રાખ વગેરેથી સ્નાન કરી સેના હતા એમના બિસ્તરા પચારીને કોઈ અડકે તો તે બિસ્તરા પચારીને પણ ત્યાગ

હરના. આ વખતે એમને એ પણ ખબર પડી કે યુ. મહારાજશ્રી ડાઈને મ્યુર્ડરપર્શ કે દંડવંત પ્રણામ પણ હરવા દેતા નહીં. આ બધી વાતો પોતદાર સાહેબને મારે તો તદ્દન નવી જ હતી.

અમને બધાને મહેને ઉપરને મજલે ડાખી બાલુએ વગ્યા મળતી હતી. પોતદાર સાહેબ એકલા વળા ત્યારે તેમને પણ અહીં જ રહેવાનું મળતું હતું. મહાના નજીકના સંબંધીઓ-શિષ્યોને મારે જ આ વગ્યા મુકરર કરવામાં આવી હતી. અમે બધા તો યુ. મહારાજશ્રીના પુત્ર અને પુત્રી સાથે ખેલકુદમાં વખત ગાળતા. માનાજી મહાની બીજી બહેનો સાથે આનંદમાં મગ્ન રહેતાં પિતાજી બ્યાગે અને જોટલો સમય એમને મળતો તેટલો વખત યુ. મહારાજશ્રી સાથે વાર્તાલાપમાં ગાળતા હતા. આ વખતે અમે અડ્ડકોટ પહોંચ્યા પછી બીજે કે ત્રીજે દિવસે પોતદાર સાહેબને એમના ૧૩ મી ફેબ્રુઆરીના અનુભવનો મર્મ (રહસ્ય) સમજાવવામાં આવ્યો. મહાન અકસ્મિત, ન સમજાવામાં આવે એવો અર્થ હોવાથી પોતદાર સાહેબ પણ મંત્રમુગ્ધ બની ગયા. ૧૯૬૨માં પોતદાર સાહેબે અમને એ રહસ્ય સમજાવ્યું હતું જે માંભળાને અમને પણ ખૂબ આનંદ થયો હતો. અમને ખામ હોવામાં આવ્યું હતું કે આ રહસ્ય ધરતી બહાર જવા ન પામે તેમ બહારનાને દાઈને હોવામાં આવવું ન જોઈએ. અમે આ રહસ્ય અત્યંત ગુપ્ત રાખવાનું એમને વચન આપ્યું હતું અને આજ દિન સુધી અમે અમારું વચન પાળ્યું છે. પરંતુ બ્યારે આ જીવનચરિત્ર લખવાની શરૂઆત કરી ત્યાં જો પ્રથમ અનુભવના પરિણામે એમના નવા જીવનની શરૂઆત થઈ એનો ઉલ્લેખ કરવાનું સુકવું ન જોઈએ અને સાથે સાથે યુ. મહારાજશ્રીના જીવન અંગે જે જે માહિતી હોય તે પણ આ પુસ્તકમાં આપી દેવી જોઈએ.

૧૯૫૮ના મે મહીનામાં અમે અકસ્મિકોટ રહ્યાં. તે દરમિયાન જે એક મુખ્ય લક્ષીક બની તે એટલી જ કે તા. ૧૩ ફેબ્રુઆરીની રાત્રે શેષાલમાં પોતદાર સાહેબને જે અનોદિક અનુભવ થયો તેનો અર્થ એમને સમજાવવામાં આવ્યો. એ રહસ્ય-અનુભવ શ્રી પરશુરામ શેઠ અંગેનો અનુભવ હતો. એને યુ. મહારાજશ્રીના ચબ્દોમાં જ શુદ્ધતામાં નીચે આપું છું.

“ તમે મહારામાં જે સક્ષિનો અનુભવ કરે છે અને જોઈ રહ્યા છો તે સક્ષિ અને સામર્થ્ય મને બજવાન શ્રી પરશુરામની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયું છે.

પરિચય પણ પામી શકે. દીક્ષાના અગિયાર દિવસ પછી ગંગાધર મહારાજ
અમાધિરૂથ થયા. ૧૨ મી માર્ચની દીક્ષા આગળ પછીથી જાણવામાં આવશે.
હમણાં તો ૧૯૩૮ થી ૧૯૪૨ સુધી કોઈ પરિચય ન હોવા છતાં તે પછી પણ
પરશુરામ ભગવાનના પ્રત્યક્ષ દર્શન અને સહવાસ સંબંધી બે ચાર પ્રસંગો
જાણીશ.

“ એક દિવસ સાંજની આરતી વખતે સભાખંડની વચ્ચે એક તેલસ્ત્રી
પુરા હલના કાંચિની (મર્ચિ) આકૃતિ મારા જોવામાં આવી. એમને ઠાંઠાએ
આવતા તો જોયા જ ન હતા. ગોર મહેાં, સરેદ દાહી, બરસમાં મૂગચર્ન
દળાવીને રાખ્યું હતું. એક સરેદ ધોતિયું—જનોઠાની માફક શરીર પર પહેાંધું—
નાખેલું હતું. આરતીના દોઈ હાથ માટે મહાના એક દાંધર બાપુ જોશી
રમેડા તરફ જતા હતા. આવેલા મજબૂતે તેમને હથાગે ડરીને બોલાવ્યા અને
હાથ કે “ હું અહીં જ ભોજન લઈશ. ” ત્યારે આજ્ઞા કરતા હોય એવી
રીતે જ બોલ્યા હતા. જોશીએ હાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર સ્વીકાર કરતા હોય
તેમ માથું ઢલાવ્યું અને રમેડા તરફ ગયા. જતાં જતાં એમણે ફરી એ મજબૂત
તરફ જોયું એટલે તરત જ આંગળીથી છશારો ફરી જોશીને ફરી બોલાવ્યા. જોશી
હાંપતા હાપતા એમની પાસે ગયા ત્યારે એમણે હાથ કે “ મારે તો એક રોડ
ભાન જોઈશે. ” ફરી જોશીએ માથું ઢલાવી હા. હા. ને (પાક મુદ) રમેડામાં
જઈને માતાજી (શ્રી ગંગાધર મહારાજના પત્ની) ને મહેમાન સંબંધી અને
તેમની ઇચ્છાની વાત હાંઈ સંભળાવી. આરતીનો કાર્યક્રમ પ્રસાર થયો કે
તરત જ વેસન અને ભાન થઈ ગયા હોવાથી પીરમજાની તૈવારી ફરી તમામ
ભાન અને વેસન ત્યાં આગળ લાવીને મૂક્યા. એ સંજોગે ખાવા બેસા ત્યારે
હું નજીકમાં જ, ફરતો હતો. એમને જ્યારે પ્રવચનમાં આવ્યું કે આપ કયા
રોડો છો ત્યારે જવાબ મળ્યો કે “ તીર્થમાં ફરતો રહું છું. ” ખરી વાત તો
એ કે એ જનાં જતા હોય ત્યાં તીર્થ જ હતો. આ પછી ખીજ કોઈ વાનગીન
થઈ નથી. સ્વસ્થ ચિત્તે ભોજન પચાવ્યું અને પછી બહાર જઈને
ઓઢુંબરના ગાડ નીચે જઈને હલા રહ્યા. તે દિવસોમાં આરતી ફરી થયા પછી
મહાના મુખ્ય દરવાજાએ અંદરથી બંધ કરવામાં આવશે હતો. દરવાજા બંધ
કરવાનું હાથ સાંચાકે કરતા હતા તેમને પણ એ અત્યુદયે ઈશ્વારે દર્શને
બોલાવ્યા અને હાથ કે “ હવે રાત્રે હું આ ઓઢુંબરના ગાડ નીચે જ આરામ
કરીશ. રાતના જનાં સુધી હું અહીં હોઈ ત્યાં સુધી તમારામાંથી ઠાંઠાજી અહીં
ન આવે. રાતે જ હું અહીંથી જતો રહીશ. ” સાંચાંકે પચ્ચ હાંઈ પણ

બોલ્યા સિવાય ફક્ત ડાડું હલાવીને હા પાડી. એ સબ્જનનું તેજ એટલું બહુ હતું અને અવાજ તેમજ સંદેશમાં પણ અધિકારનો એવો રણકો હતો કે શાળાદે જેવા ગરમ મિજબાનના પણ ડાંઈ બોલી કે પુછી જ ન શક્યા. એમની આજ્ઞાનું પાલન થયું. કોઈ પણ રાત્રે ત્યાં ગયું નહીં. સવારે પણ વાગે બેયારે શાળાદે બારણું ઉઘાડીને નીચે ગયા ત્યારે એ સબ્જન ઔદુંગરના આડ નીચે જોવામાં ન આવ્યા. બારણાની સાંડળ અંદરથી બંધ જ હતી. ”

એમની (ભગવાન પરશુરામની) સાથે અમારે છ યાત્રાઓ થઈ છે. રોજ સાંજે આ યાત્રાઓ કરવામાં આવતી અને ૭માં ૧૫-૨૦ મિનિટ કમ રહેતી એ અરજીમાં હું આ મઠમાં પાછો આવી જતો. અર્થાત્ આવવું અને જવું અતિ માનુષી (દૈવી) માર્ગે થતું હતું. પરંતુ બન્ને જવાતું થતું ત્યાંથી પચાસ સો ગજ આગળથી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતા જ જતા હતા. ”

“ એક દિવસ સાંજના ગૌહલીના વખતે એ તપસ્વી મને એક મોટા યોગાન જેવી જગ્યાએ લઈ ગયા અને આ સજ્જાદિનું યોગાન છે એમ મને કહેવામાં આવ્યું. ત્રણેક ચઢાવ ચઢ્યા પછી એડ જગ્યાએ એડ ધાસની કુંપડીમાં એ તપસ્વી અને હું બન્ને પેઠા. ખુબ નીચા નમીને અંદર પેસી શકાયું. બહાર નીડળ્યા ત્યારે નીચે ખીણમાં એક નાની નદી વહેતી જોવામાં આવી. ચારે બાજુ અપૂર્વ વનરાજી ખીલી હતી. પક્ષીઓનો ટલરવ સંભળાતો હતો. બહો સ્વર્ગનું વાતાવરણ હોય એવું લાગતું હતું. થોડી વારમાં અમે પાછા આવ્યા હતા. રસ્તામાં અમારી વચ્ચે કોઈ વાતચીત થઈ નથી. આ બનાવ બન્યા પછી ૨૦ વર્ષ પછી હું પરશુરામ ક્ષેત્રમાં ગયો. મારે મૌન હતું પરંતુ પાદુડાઓનું મંદિર તથા ત્યાંનું વાતાવરણ જોઈને મને થયું કે જે જગ્યાએ મને પહેલા લઈ જવામાં આવ્યો હતો તે જ આ જગ્યા છે. એટલે તે દિવસે હું ખુબ આનંદમાં મગ્ન હતો. આ બધું તમે કહ્યાનું સ્ટેશન પરથી લખેલા પત્રના જવાબમાં સમજાવી શકાત ખરું ? ”

“ આ પછીની બીજી યાત્રા દિમાલય પર શ્રી વેદવ્યાસના આશ્રમ જતા હતા ત્યાં જતા અમે એક કુદરતી શુદ્ધ જોષ હતી. ધ્યાન દઈને શુદ્ધની અંદર જોના તેમાં એક વૃદ્ધ ઋષિ ધ્યાનસ્થ દશામાં બેઠેલા જોવામાં આવ્યા. શુદ્ધમાં એક બીજી વ્યક્તિ-એક ઓ હાથમાં વીણા લઈને બેઠેલી જોવામાં આવી. પછી તે તરત જ અમે આગળ આવ્યા. સાંજના અગ્નિહોત્રના સમયની સૂચના ઋષિને

આપવા માટે એ કારિય ની આ વાલ-ની જા હિપયોજ કાવાના હને અરુ
 તે કારિનો પાન સમય પુ । થવાથી એ આનદને લઈને એ વીણા વગાડવા
 બેઠા હો એવા કાર્થ પમાવ મને આગ આ ગિયા । ચાલતા હતા ત્યા
 ૨૫-૩૦ વાગુ ફર એ આશ્રમ નેગમા આ યો તે જ રખતે અશ્રમ તરફથી
 એ ભાનનંદ વિગમ સિદ્ધ અમારી તરફ આવતો નેગમા આ યો દુ કાર્થ
 પણ ગિયાઃ ન્યા પહેલાં તો એ સિદ્ધ અદિસડ છ એમ મને સમજાવવામા
 આવ્ય એ સિદ્ધ પદુ આવીને અનાગી સાથે જ આશ્રમ તરફ ચાલવા લાગ્યો
 આશ્રમ ૭-૮ વાગુ ફર એ વખતે નોગિના જેનુ એ પ્રાપ્ત અમે આશ્રમા
 પત્નુ નેષુ એને જોતા જ નિંદ એના પુર કુદ્યો અને તરત જ વિચર
 આવ્યો આ નિહનં તો અદિમ તરફ એજાખા યો હતો પાતુ એણે તો
 તરત જ પોતાના અતિ અવલાભુ પ્રદર્શન પુર્વ અમે જાનતે જ્યારે આશ્રમમા
 અદ્ય જા ત્યા જી સસજી વ દસ પરંપરીને બાવ ત્યા એમના દાદા
 અને જટાના બીના ગાગ પાથી એમણે તરત જ મનન દર્શ હવુ એવુ અમને
 માગ્ય “ જેમન કારે મે હજુ હવુ તે જ આ છે ” એની ગીતે માગે
 પગિચા આરવામા આ યો જ્વાનજી તો કાર્થ બોલ્યા નહો પાતુ એમના
 ચહેના પગ આનંદ આપી ગહેયો દખામે એ પછી તલજીએ એમની પામે
 ધારે ફર જે ૧૦-૧૨ વ્યવિચો હતી તેમને ઈથાગથી માગે પાગચથ આપી
 દીધા એમાથી એક “ પુ, “ તી, આપ એ જ અભિ કો ” બી ત બોલ્યા
 “ આપ આરવાના છ એ અમને ખગર હતી, ” જ્યાન તાજે અગાજ
 આ યો જ “ આપ આ તાની નમ આનંદ થયો ” આ પછી નો અમે
 પાતુ થ્યા આશ્રમમા યનકુમા અગિન જલચિત્ત હતે અર્જુનદોનને સમય
 થતા તેનામા અમે મામા પગ આવી ગયા ”

‘ એમની નાથ હ વી એ વાતમા મે ફરફ જગથી (આરજદીત)
 આપનો એક માસ-રિશાજ રદશ જોયો હતો એ તો દિમાનવ છે એમ મને
 દેવામા આનુ જ્ઞાન અને જ્ઞાનમગોવગની વચ્ચે આપનો ગદ્યમાદન પર્વત
 ને જ આ પગ છ એવી મને અજગ પડી તમામ જગીન પગ જગ
 જગતો નેજાની અમા તરફ પગ જ ચાલતુ પગ હવુ પાતુ જગ પગ
 જાનવાનુ દે । જા ચાલતા માર્થ જાતની ત તીફ થતી ન હતી ચાનતા
 જાતા અમ એ જગ્યાએ કાગા આ રદ્ય એ રૂપગી નેઈ અદ્ય તો
 ગરા નહો પરંતુ એ નાની કોગરી જેની દોતી જાએ એર માગ અનુમાન
 હ આ રૂપડી ઉપર મારી નજર પડી જ જગ જ (ભગવાન પગથાગ)

એ તપસ્વીજીએ મારા મનમાંનો વિચાર જાણી લઈને ડહુ' કે આ મુંપડી યાત્રાઓનું આશ્રય સ્થળ હોઈ અહીં બધા આશ્રય મેળવે છે. આ સ્થળે તમને એક હકીકત જણાવી દઉં કે મારા મનમાં હોઈ સવાલ હોતો જ ન હતો અને હું મથ પુછતો જ ન હતો. કારણ કે મારા મનમાં કશું જોડે તે પહેલાં તે ભગવાન પરશુરામ મારા સવાલનું નીરાકરણ કરી દેતા હતા. અને જ્યાં દેહા હતા ત્યાંથી સૂર્ય દેખાતો હતો. અને સૂર્યોત્તર દેવાને કદાચ દોઢકલાકની વાર હતી. સૂર્ય ૩૫૧૧ એટલો આનંદજનક અને શીતળ લાગતો હતો કે જાણે અંદર-હાથ-ચાંદની જ વરસી રહી હોય એમ લાગતું હતું. આ સ્થળે જ 'ત્રિવિદ્યાનું' અનુષ્ઠાન કરવાનો મને વિચાર આવ્યો. આજ જગ્યાએથી સામે અત્યાર સુધી હી ન જોયાં હોય એવા પરશુઓ મારા જોવામાં આવ્યાં. મનમાં થયું કે એ દુધાળું જનવર છે, મનમાં આ વિચાર આવતા જતાંજર જ અને કહેવામાં આવ્યું કે આ જનવરો ભારવાહી છે અને એમને ગાડીમાં જોડવામાં આવે છે. ત્યાં તો મારી નજર એક ગાડી પર પડી. મારી નજર ગાડીમાં બેઠેલી વ્યક્તિ ઉપર ચોટલી હોવાથી ગાડી હાંડનાર કોણ હતા તે મને માદ નથી પરંતુ ગાડી લોખંડ કે લાકડાની હતી અને એ કે ચાર પૈડાં હતાં. તમારી નજર અંદર બેસનાર વ્યક્તિ ઉપર જ કેદીત રહે એવું તેજરવી એનું રૂપ હતું. માથું ગોળમટોળ, ચહેરા-મોઢું પચ્ચ ગોળ-એ ગોળ માથા ઉપર એક નાની વાકડા જેવી ટોપી પહેરી હતી. આમડીનો રંગ પાંચો હતો અને એ ગોળમટોળ વ્યક્તિના ભવ્ય ચહેરા પર એક મેન્સીલથી જીપ્સી લીંટી દેરી હોય એવી નાની મૂછ હતી. અજબપી ભરેલું આકર્ષક એવું એનું રૂપ હતું. ગાડી અમારી આગળથી પસાર થઈ તેટલી ઘોડી સેંકડ એ રૂપ મારા જોવામાં આવ્યું હતું. એ પછી ઘોડી જ વારમા અને મઠમાં આવતા રહ્યા. "

“ આવી જ રીતે એક વખત મેં કૈલાસની યાત્રા પણ કરી હતી. ”

“ બાકીની બે યાત્રાઓના સંબંધમાં પણ તમને આ વખતે ખબર પડી. જંગે, પહેલા આ મહત્વની વાત સમજી લો. આ પ્રસંગ ત્રિપુરી મંત્ર દીક્ષાને- ૧૯૪૨ના માર્ચની ૧૨મીનો પ્રસંગ હતો. દક્ષિણમાંની ૧૧ મણ્ડો મુળજ દાગણુ વદ દશમ અને વિદ્યમ સંવત મુળજ વૈત્ર દરી દશમ હતી. એ દિવસે એ તપસ્વી આ મઠમાં સવારે ચાર સડાડા ચાર વાગે ચુરપીક આગળ ડગટ થયા હતા. તે વખતે એમણે મને શાઓકન વિધિ પ્રમાણે દીક્ષા આપી હતી. આ દીક્ષાને જ મારો પૃણાભિષેક સમજી લેજો. ”

પોતદાર સાહેબે આ પરશુરામ આખ્યાન મંત્રમુગ્ધ થઈને સાંભળ્યા કયું. પોતાના ઉપર ૫. મહારાજનો આટલો પ્રભાવ કેમ પડ્યો, એનું રહસ્ય જાણીને એમને ખૂબ જ આનંદ થયો. પોતે આ અગાઉ બીજા કોઈ ગુરુ, સાધુ કે સંતની ઝંઝટમાં પડ્યા નહીં અને જ્યારે ગુરુ મળ્યા ત્યારે થોડા અને પ્રભાવ-શાળી ગુરુ મળ્યાનો એમને ખૂબ સંતોષ થયો. એમના જીવનમાં જે અલ્પ ભાવ પરિવર્તન શરૂ થયું હતું, ૧૯૫૭માં વિઝાસ પામવાની ઈચ્છા હતી અને ૨૯, ૩૦, ૩૧ જાનેવારી ૧૯૫૮માં જે જગાસા થઈ હતી એ તમામનો ખૂલાસો આ આખ્યાન સાંભળીને એમના મનમાં થઈ ગયો.

આ આખો મહિનો આનંદ, મસ્તી અને ૫. મહારાજની સાથે વાર્તા-લાપ કરવામાં ક્યાં જતો રહ્યો તેની ખબર ન પડી. પોતદાર સાહેબે પોતાની દેટલી જીયાસાઓનો, દેટલા મહત્વના પ્રાણોનો ખુલાસો આ સમય દરમ્યાન કરી લીધો હતો તે તો એ જ જાણે. અમને જધાને તો એટલી જ ખબર છે કે જ્યારે જુઓ ત્યારે એ બંને ચર્ચા વિચારણા અને વાર્તા જ કરતા જણાતા હતા. લગભગ એક મહિના સુધી ૫. મહારાજની બોલતા રહ્યા અને પોતદાર સાહેબ સાંભળતા બેસી રહ્યા.

આમ પૂના થઈને ત્યાં થોડો વખત ગાળીને આ વખતની અક્ષરકોટની યાત્રા પોતદાર સાહેબે સમાપ્ત કરી અને ભોપાળ આવી ગયા. જૂન ૧૯૫૮ની સાલ હતી. જતી વખતે અમને જધાને કોંદાર મુકતા ગયા હતા.

એક વાત અહીં કહી દેવાનું મન થાય છે કે, સામાન્ય રીતે સામાન્ય મનુષ્યો દુનિયાદારીની જે ચીજો માગવાની ઈચ્છાના શિકાર બની જાય છે તે ઈચ્છાના શિકાર પોતદાર સાહેબ પણ બન્યા અને એમણે ૫. મહારાજની પાસે ત્રણ વસ્તુઓ માગી લીધી. આ ચીજો—આ માગણી પાછળનો હેતુ તો એટલો જ કે આ માગણી સંતોષાય તો પોતાનું સાધના કાર્ય નિર્મતતાથી સાધી શકાય. ત્રણ માગણીઓમાં ૧. પોતદાર એજન્સીનું કાર્ય નિર્વિન ચાલતું નેહએ અને હાલેસે ૨. ઘરમાં મોઈ દોસ દંદાસ ન થાય. ૩. અને ત્રીજી તો દારખાતામાં ચારમો પાંચમો મજુરોની સાથે કામ કરવાની ટેવ પડી નેપાથી એક પોતાનું દારખાતું કાઢવાની ઈચ્છા તે પરી થાય. આ તમામ માગ-નીઓ પાછળ દૃઢ આર્થિક મુશ્કેલીઓ દૂર કરી સાધનાનો માર્ગ સરળ કરવાનો જ હેતુ હતો.

પોતાના સાહેબના મનમાં તો એમજ હતું કે જો આ માગણી પ્રમાણે બધું થાય - આ માગણીઓ પૂરી થાય તો એમણે જતાવ્યા મુજબ સાધના થઈ શકે અને આ મહાન વ્યક્તિના રૂપાપાન થઈ શકાય. હવે પછીના માગ લખાણ માથાં તો તમને લુટી જ પડિશ્યતિ જણાશે. આ પાંચ મહિનામાં તો એમને પોતાને જ પોતાની માગણીઓ પૂરી થઈ વિનાની હતી એવું ત્યાં થઈ ગયું. એમને ખ્યાલ આવી ગયો કે આની વિભૂતિઓ પાસે આપણી સામારિ, વ્યવહારિ ઉન્નતિ વગેરે માટે મર્યાદા પ્રમાણની માગણી કરી જ ન જોઈએ, અને એ જ નિવારણ એમણે પોતાના જીવન માટે સ્વીકારી લીધો. અવળત આ માગણીઓ હતી વખતે એમનો હેતુ તો સ્પષ્ટ રીતે સુધ્ધ અને નિર્મળ જ હતો એમનો ખ્યાલ હતો કે સત્તાર વહેવાની બાળતમાં નિશ્ચિત થવાથી સાધના શાંતિ અને સુખેથી કરી શકાશે.

પૂ મહાગજાનીએ ત્રણ માગણીઓ સાલણી લીધી. પરંતુ પોતાના સાહેબને એ બાળતમાં કાંઈ કહ્યું નહીં. તે દિવસે ગરે અમે જવા પિતાજીની નજીબમાં જ ગયા. ત્યારે રાતે જો ત્રણ વાગ્યે એમને બહુ જ સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાવ એવી રીતે ત્રણ વખત પૂછનામાં આવ્યું, “તમારું કામ તો થઈ ગયું છે ને ?” અને ત્રણ વખત એમણે ‘હા’ કહીને જવાબ આપ્યો આની રીતે એમને ત્રણ વખત પૂછવામાં આવ્યું અને એમણે ત્રણ વખત “હા” કહી. એ પછી એમને જ્યાં મોટેથી અને સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવ્યું કે ‘તો હવે જાઓ’ પરંપર તો પિતાજી ભીંમતા હતા, પરંતુ એ એકમ જોય થઈ ગયા આમતેમ બધે શાંતિ હતી નીચે ઘડિયાળમાં જોયું તો કાંડ આરતીને ઘણાવાર હતી એટલે એ ફરી ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા એટલે પાછો એવો જ પ્રસંગ બન્યો ત્રણવાર એમને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો અને ત્રણ વખત એમણે ‘હા’ કહી એટલે વળી પાછું બિંચાણ કહ્યું એટલે એ તરત જ બિંચા પડ્યું બધું શાંત જોઈને એ પાછો સૂઈ ગયા આમ નીજવાર થયું અને નીજ નખત પાંચ એ મગીને સૂઈ ગયા આ પછી કાંડ આરતીને ધરનાદ થયો એટલે બહી બિંચા થવા.

ગાત્રો આ પ્રસંગ પોતાના સાહેબે પૂ મહાગજાને કહી ત્યારે એમણે કહ્યું, “તમે જો ત્રણ માગણીઓ કરી હતી તેને લગતો જ એ પ્રસંગ હતો” પોતાના સાહેબે તો ચોક્કસ માની લીધું કે માગણીઓ પૂરી કરવામાં આવી છે અને એ જ મુજબ જ થયે શક્ય કરતી વખતે અમે પૂના થઈને ગયા તો

પૂનામાં શ્રી પારખે સાહેબે ડહું ૩ કારખાના અંગે દિલ્લી જઈને એ કામની પાછળ ખાંતથી પડવું પડશે. આપણે જાતે એની પાછળ નહીં પડીએ ત્યાં સુધી દિલ્લીના દેવતાઓ અમશે જ નહીં. પોતદાર સાહેબે તો ડહું ૩ લાયસન્સ મળવાનું હશે તો મળશે હું તો ઠાંઈ કરવાનો નથી. જો પૂ. મહારાજશ્રીની ઈચ્છા હશે તો એ લાયસન્સ ભોપાળમાં મારી ઓફીસના ટેબલ પર આવીને પડશે. આ પછી રફમી જાનેવારીએ જ્યારે એ ભોપાળ ઓફીસમાં ગયા ત્યારે વિદિશામાં કારખાનું કાઢવાની ભારત સરકારની મંજૂરીના પત્ર એમના ટેબલ પર પડેલો જોઈને એમની અજબબીનો કાંઈ પાર ન રહ્યો. એમણે પત્ર વાંચ્યો અને એની એક નાલ કરીને પારખે સાહેબને મોકલી આપી.

આ પછી લગભગ પંદર દિવસ પછી શુરપૂર્ણિમા—વ્યાસપૂર્ણિમા આવી. પોતદાર સાહેબ થોડા વખત ઉપર જ અક્કલકોટ રહી આવ્યા હોવા છતાં આ શુરપૂર્ણિમા પર પૂ. મહારાજશ્રીના દર્શને જવાનું નક્કી થયું. શુરપૂર્ણિમાને દિવસે શરના દર્શને જવારે એમને ચરણે કાંઈને કાંઈ ભેટ ધરવાનો રિવાજ છે. પોતદાર સાહેબે જ્યારે આ ભેટની વાત જાણી ત્યારે શુર માટે હઈ અને શી ભેટ લઈ જવી એની મુંઝાણમાં પડ્યા. થોડા મહિના ઉપર પૂ. મહારાજશ્રીએ પાંઈને કાંઈ સેવા માટે સૂચવ્યું હતું. મઠમાં રોજ સાંજની આરતી વખતે જે હુક્કા અંગેની આરતી ગાવામાં આવતી હતી તે હુક્કો જર્જરીત અવસ્થામાં હતો. આ હુક્કો આરતી વખતે સગમાવધામાં આવતો હતો એટલે પૂ. મહારાજશ્રીએ એ બાજુ પર એક સારો હુક્કો તથા ખમીરા લેતા આવવા માટે સૂચના કરી હતી. પોતદાર સાહેબે તે વખતે સામે મોટો હુક્કો તો લખનઉમાં મળશે એવો વિચાર કર્યો હતો અને શ્રી પારખે સાહેબની એજન્સીના કામડાજ માટે એમને ઉત્તરપ્રદેશમાં આખા, કાનપુર અને લખનઉ વગેરે જવાનું થતું હોવાથી તેમણે ત્યાંથી એક સુંદર મોટો હુક્કો વેચાતો આવડ્યો હતો. આ હુક્કો આ શુરપૂર્ણિમા ઉપર ભેટ આપવાની ઈચ્છાથી અક્કલકોટ સાથે લઈ લીધો અને એક ડિલો ખમીરા પણ સાથે લીધો. સાથે થોડા કાંસાના વાસણ, થોડા દર્ભાસન, હિનના આસનો અને મુગયર્મ પણ સાથે લઈ ગયા. દાદીમા આ વખતે ભોપાળ હતા અને તેમની અક્કલકોટ જવાની તીવ્ર ઈચ્છા હોવાથી એમને પણ સાથે લઈ ગયા. ભોપાલથી કંદાર થઈ ઘેર ખબર કરીને તે સલામ ગયા અને ત્યાંથી મુંબઈ અને મુંબઈથી પૂના આવ્યા. પૂનાથી પારખે સાહેબ તથા તેમના પત્નીને સાથે લઈને કારના અક્કલકોટ વખનસર પહોંચી ગયા.

પોતદાર સાહેબને આટલા જલદી અકલંકોટ આવેલા જોઈને પૂ. મહારાજશ્રીને ત્રીને ખૂબ આનંદ થયો. અકલંકોટ આવતા પહેલાં જ પૂનામાં પોતદાર સાહેબને પારખે સાહેબે હજુ કે તમારા કારખાના માટે તમામ મૂડી રોકવાને માટે એક રાજ્યના રાજસાહેબ તૈયાર થયા છે. રાજસાહેબ પચ્ચીસ ત્રીસ લાખની મૂડી રોકવા તૈયાર છે અને ખાગોલીમાં જ મને મળ્યા હતા. આ વાત સાંભળી ત્યારે પોતદાર સાહેબને આશ્ચર્ય અને આનંદ થયા. લાઇસન્સ તો પોતદાર સાહેબના નામનું હતું. એ રાજસાહેબનો એક બંગલો પૂનામાં હતો. એટલે ઔપચારિક રીતે એમની મુલાકાત લઈને જ પોતદાર સાહેબ અકલંકોટ ગયા હતા.

અકલંકોટ આવીને જ્યારે પોતદાર સાહેબે પૂ. મહારાજશ્રીને આ હકીકત કહી ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રી એટલું જ બોલ્યા કે “તમે રાજસાહેબ સાથે આગળ વાતચીત કરો. બને તો ભાગીદારી કરી લો. કેમ હરકત નથી.” પોતદાર સાહેબને આ સાંભળી ખૂબ આનંદ થયો. ગુરૂપૂર્ણિમાનો આ ઉત્સવ પૂરો થયા પછી તેઓ પાછા પૂના ગયા અને રાજસાહેબ સાથે વેપાર સંબંધી વ્યવસ્થિત વાતચીત થઈ અને પોતદાર સાહેબની ઈચ્છા મુજબ બધી વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ ગઈ. આ સમયે જ એમને ખબર પડી કે પારખે સાહેબ બે-ત્રણ દિવસમાં જ જપાન જવાના છે. એટલે તેઓ ત્યાં જઈને પોતદાર સાહેબના કારખાના અંગેના મશીન વગેરેની તપાસ કરીને પોતદાર સાહેબને ખબર આપશે એવી વ્યવસ્થા પણ થઈ ગઈ. આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે જે કામને માટે અન્ય લોકોને વર્ષો સુધી રાહ જોવી પડે છે તે કામ લાઇસન્સ, રૂપિયા, મશીનરી - વગેરે તમામની વ્યવસ્થા એમણે પૂ. મહારાજશ્રી પાસે માગણી કરી તે પછી બે મહિનાની અંદર જ થઈ ગઈ હતી.

પછી તો તેઓ પારખે સાહેબ અને તેમના પત્ની સાથે મુંબઈ ગયા અને શાંતાકૃષ્ણ એરપોર્ટ પર પારખે સાહેબને વિદાય આપી આવ્યા. દરેક તો એ કારખાનાની બાબતમાં સંપૂર્ણ રીતે નિર્મિત થઈ ગયા હતા. મુળઈમાં તે દિવસે એમણે પોતાના લાઈન ત્યાં મુકામ કર્યો. ત્યાં જ રાત્રે એમને એક સ્વપ્નદર્શન થયું. એમાં સંપૂર્ણ રીતે ચલુગાર દરીને હાથમાં ધાળીમાં તરમ તરમ પૂરી લઈને આઠ સ્ત્રીઓ બેઠેલી શ્રી પોતદાર સાહેબને દેખાઈ. પોતદાર સાહેબે એમને પૂછ્યું, “આપ દયાથી આવ્યા છો ?” ત્યારે એમણે બોલ્યા આપ્યો, “વિષ્ણુદેવતાથી.” એ પછી પોતદાર સાહેબે પૂછ્યું, “આ શું છે; કોને માટે

બાણુ મારીને સમુદ્રને પાછો ફેંડ્યો હતો તે જ આ ચર્પાર છે. મુળદંતા વાલકેશ્વરની વાત કહેતાં એમણે જણાવ્યું હતું કે વાલકેશ્વરનું અસલ નામ તો વાલકેશ્વર છે. અહીં વાલકેશ્વર મહાદેવનું બાણુ છે અને અહીં જ ભગવાન પરશુરામે બાણુ મારીને કુંડ બનાવીને મીઠું પાણી કાઢ્યું હતું એ બાણુમંત્રા પદ્ય છે એટલે પૂ. મહારાજશ્રીએ તમે મુળદંત આવ ત્યારે સોપારા તથા વાલકેશ્વર બન્ને જગ્યાએ જઈ આવવા સૂચના કરી હતી તે વાદ આવી. એટલે મુળદંત પહોંચી એમણે સોપારા તથા વાલકેશ્વર બન્ને સ્થળોની યાત્રા પુરી કરી અને ૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૫૮ના દિવસે એ અકલકોટ પહોંચી ગયા.

૧૯૫૮ના એપ્રિલ મહિનાથી પોતદાર સાહેબ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં મુસાફરી કરવાનું બંધ કરીને હવે સેકન્ડ ક્લાસમાં જ મુસાફરી કરતા હતા. પહેલાં જે કાઠમાં મુટફેસ-હોલ્ડોસ-એટચી-થર્મેસ વગેરે સાથે રાખતા તે છાડીને હવે ફક્ત એક થેપીમાં ધોતિયા, પહેરણ અને શાલ રાખીને માર્છલો મુશ્કીની મુસાફરી કરતા.

શ્રી પારખે સાહેબ અકલકોટ આવ્યા ત્યાર પહેલાં પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબને એમણે પોતે કહેલી પોતાની અંગત વાત તથા પોતદાર સાહેબ સાથેની વાતચીત પારખે સાહેબને કહેવા માટે છુટ આપી હતી. પોતદાર સાહેબના જીવનમાં અપૂર્વ પરિવર્તન થયેલું જોઈને પારખે સાહેબે એમને અંગ્રેજીમાં જ સવાલ કર્યો કે જીવનનો અંતિમ હેતુ શો છે તરત જ એમણે જવાબ આપ્યો, “પૂ. મુશ્કીના (ઈશ્વરના) એના દોરાવ્યા જીવન વીતાવણું એ જ એક હેતુ છે.” પારખે સાહેબને આ જવાબ બહુ રૂચ્યો નહીં પરંતુ પોતદાર સાહેબે તો પોતાના મનની સત્ય હકીકત કહી હતી.

બીજો દિવસે એટલે ૩૧ ઓગસ્ટ ૧૯૫૮ના રોજ એએ. અકલકોટથી વિદાય લઈને ભોપાલ આવી પહોંચ્યા અને હવે પછી કારખાનાના કામમાં લાગી જવાનું હોવાથી જ્યારે એ ઓફીસમાં ગયા ત્યાં સેક્રટરીએ કારખાના અંગ્રેજી કોને કોને લખવું એમ પૂછતા એમણે આક દિવસ પછી વિચાર કરીને આગળ પગલું ભરીશું એવો જવાબ આપ્યો. એ દિવસોમાં એમણે ખૂબ વિચાર કર્યો. એમણે વિચાર્યું કે આ અગાઉ પણ કારખાના શરૂ કર્યા હતા અને ચલાવ્યા પણ હતા એટલે કારખાના કાઠવાથી કોઈ નવો અનુભવ તો મળતો નથી. આવક જરૂર પધારે પરંતુ કામમાં એટલા ખૂબી જવાશે કે સાધનામાં અંતરાયરૂપ

થગે. એક બાબુ પૃ. સદ્ગુરુના માર્ગદર્શનથી જે અનુભવે મળ્યા છે તે તે અવૌકિષ્ટ જ છે, નવા પણ છે. જે અનુભવે ધનથી ખરીદી કે મેળવી શકાતા નથી અને જ્યારે આ માર્ગ પર ચાલવાની ગરજાત ડરી છે ત્યારે આગળ કેવા કેવા અવૌકિષ્ટ અનુભવે થશે, એ તો ખબર નથી. એટલે એમણે મનોમન કારખાનાના અનુભવે અને પૃ. સદ્ગુરુના માર્ગ પર ચાલતાં થયેલા અનુભવોને બરાબર ડસી-તોળી જોયા. તો ગુરુદર્શન માર્ગનાળું પદ્ધતિ ભારી-અતિભારી જણાયું એટલે એમણે તરત જ કારખાનું શરૂ કરવાનું માંડી વાળ્યું. પોતદાર એજન્સીનું કામ ચાલુ રહેશે તો બસ છે એમ નક્કી કર્યું.

અત્યાર સુધીમાં પોતદાર સાહેબ માધનામાં ઠીક ઠીક આગળ વધી ગયા. એ દિવસોમાં કોઈ પણ બહારની વ્યક્તિ મળવા આવે તો તેમને ઓફિસમાં ફક્ત ૧૧ થી ૫ સુધીમાં જ મળતા પરંતુ એ સિવાયના સમયમાં મળવા આવનાર ગમે તેવી મહાન વ્યક્તિ હોય કે ગમે તે કામ હોય તો પણ તેમને એ મળતા જ નહીં. બપોરે ૧૧ થી ૫ પછી કોઈ પણ વખત એ બહાર નીકળતા જ નહીં.

કારખાનું જાહેરના વિચાર માંડી વાળવાના પોતાના નિર્ણયની ખબર રાજ્યસાહેબને આપી દીધી. પત્રમાં એમણે લખ્યું કે, “આપ મારા કારખાના માટે આટલા બધા રૂપિયા રોકવા તૈયાર થયા છો તેમજ કારખાનાનો તમામ આધાર પણ મને આપવા તૈયાર છો પરંતુ આપના જોટથી જ મૂકી દેવા માટે અસમર્થ હોવાથી હવે કારખાના અંગે આગળ જવાની મારી અશકિત છે. મારા આ નિર્ણય પછી આપણો સંબંધ પૂરો થાય છે. પોતાના આ નિર્ણયની હકીકત જણાવતા પત્રો તેમણે અકલકોટ તથા પૂના ત્રી પારખે માફકને લખી નાખ્યા.

આ અગાઉ પણ પોતદાર સાહેબના જીવનના પ્રસંગોમાં જો અને તો ના તોફાનો વિશે મેં લખ્યું છે. આ પછી પણ એની સહયતાએ અગર જો અને તો ના તોફાનના પ્રસંગો આવ્યા જ છે, પરંતુ એ બધામાં આ પ્રસંગ બહુ જ મોટો અને અગત્યનો હતો સ્પષ્ટ એવો છે. એ કેટલો મોટો છે, (એમણે કારખાનું ખોલ્યું હોત તો) એનો વિચાર વાચક માટે જ દર્શાવેલો છે. હું શું લખું ?

આ નિર્ણયનું પરિણામ શું આવ્યું ? કેટલું આવ્યું ? જે બધા કારખાના અંગે ખૂબ ઉત્તુર અને ઈન્તર હતા તે બધા જ પડી ગયેલા ચરે પોતદાર

સાહેબને આમ રૂનાનું કાગળ પૂછના લાગ્યા પોતદાર સાથે એમને પ્રાંત
કાગળ તો બતાવી ન શક્યા એટલે એમણે તો માની લીધું કે પોતદાર તાહેબ
પામે કોઈ ખાસ કાગળ જ નથી રેલવાકે તો એમને મૂર્ખ, પાગલ માની
લીધા હતા

આ પછી નવરાત્રી અને દુનરાત્રી દિવસો આવતા હતા વરો સુધી ઇંદોરના
ઘરનો ખર્ચ પોતદાર-સાહેબ નિભાવતા હોનાથી નવગત્રી, આઠમ અને નોમ
પોતદાર સાહેબે ઇંદોરમાં જ કરના જોઈએ એવો દાદીમાનો આગ્રહ હતો
એટલે ૧૮૪૮માં એ જનારથી બોધાવ આપ્યા ત્યાંથી આ દિવસોમાં એ ઇંદોર
દાદીમા પાસે ગેટતા એટલે આ ઉત્સવના પ્રસંગે એમને બધાને લઈને પોતદાર
સાહેબ ઇંદોર પહોંચી ગયા આ રખતે તો એક વિગત ઝારણ પાણુ હતું. અને
તે એ કે ઓગસ્ટમાં જ્યારે એ મુબઈ થઈ સોપારા જોવા ગયા હતા ત્યારે
ભાઈએ એમને જુ હતું કે, “ઈંદોરની પાસે મહુ પાસે મુબઈ આગ્રાદ ૫૦
'જનાપાવ' રૂંને એક પર્વત છે એ પર્વત પર લખનાન પરશુરામનું જન્મ
સ્થાન છે” આ વાત અકેનકા આવીને પૂ મહારાજશ્રીને કંઈ ત્યારે એમણે
જુલું કે બને તો ત્યાં દર્શન કરી આવજો

એટલે નવરાત્રીના દિવસોમાં ઇંદોર આવીને દુનરાત્રી બીજે દિવસે પોતાના
નાના ભાઈ તથા મિત્રને લઈને ‘જનાપાવ’ પર્વત પર ગયા ઠીક ઉપર ચઢ્યું
પડ્યું એમને ઉપર એક વિશિષ્ટ પ્રકારની શાંતિ મળી હતી આ પરશુરામની
જન્મભૂમિ હો એમ એમને લાગ્યું પરંતુ એ માટે એમને ખાસ કોઈ નિશાની
ન મળી, ને કે ત્યાં ગેટતા એક સાધુ તો એ જગ્યાને પરશુરામની જન્મભૂમિ
તરીકે જ ઓળખાવતા હતા અને ત્યાંના જનશ્રવર મહાદેવના મંદિરને મૂળ
જન્મદેવેશ્વરનું મંદિર હતું એમ બતાવતા હતા

આ પછાડ પગ જીવે મીઠા પાણીનો ઝરો હતો એમાંથી ઝરતા પાણીથી
મહાદેવને સતત અભિરેક થતો હતો ચળલ અથવા ચર્મણવતી નદીનો જન્મ
પણ આ પર્વત પરથી જ થતો હતો આ સુદર, શાંત વાતાવરણમાં બે-ચાર
કનાક ગાળી પોતદાર સાહેબ ફરી પાછા ઇંદોર આવી ગયા આ પછાડ તેઓ
ઈંદોરથી ‘ચિતામણી’ના સ્થાને ગયા આ સ્થાનની પણ જ્યાં એમણે
પૂ મહારાજશ્રીને જબર આપી ત્યારે મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું કે “રામનામનો
પ્રચાર કરનાર એ ગણપતિનું સ્થળ તમામ પ્રાંતમાં પણ આવ્યું છે”

જનાપારથી પાછા ફરતી વખતે એમને એ નિરૂત ગાડાં ત્રા જેવી સાથ મહિમા મુતા તથા બનાવ જેવીને ખબર પડી પોતાના નામે જનાપાર વડે આ ના ત્યાં જિનડા ઓગળાવું ન હેના છતાં ત્રી જેવીએ મહામાન અને ભાગવત વગેરેમાંથી પશુગામ અબધી ને માહિતી એમણે ભેગી કરી હતી તે પોતાના સાહેબને આપી એવું જ નહીં પણ ઉત્તર ૧૧ માં ને પશુગામની મુતિ હતી તેની છબી પણ આપી આ ૧૨ માં છબી આજે ભોળામાં ખૂં ૧ રચનિત છે

૧૮૫૮ નો નવેમ્બર માસ આમ તો ખાલી જ હતો પણ ગરા ઓગસ્ટમાં બ્યારે અકબીટ ગરા હતા ત્યાં પૂ મહારાજાએ એમને બે કાન સોંપ્યા હતા એટલે તે 'અભગ બોધ પુસ્તિ'નું મગાડીમાંથી દિ હીમા અનુવાદ કરી અને ખીજું અકબીટના પૂ સ્વામી સમર્થ મહારાજાના જીવનનો પરિચય આપતું સ્વગત પુસ્તક ફક્ત મગાડી પુસ્તકોનો આધાર લઈને ભાગતર અગર અનુવાદ નહીં પણ સ્વગત પુસ્તક લખવાનું કામ એમ બે ભો સોંપ્યા હતા જેમાં 'અભગબોધ મા એ નાનો અભગ તો ખૂબ સ્વ પૂ મગાધ મહારાજાને લખ્યો હતો, જેનું ગદ્યમાં બોધદર્શન ખૂબ પૂ મહારાજાએ કર્યું હતું એ નાના અભગના બોધ દર્શનનું દિ હી રૂપાતર-દિ હી અનુવાદ તો પોતાના ભાઈએ ત્યાં જ તે વખતે કરીને પૂ મહારાજાને જતા થો હતો આથી જ ન થઈને પૂ મહારાજાએ તો કહ્યું કે "ત્રે આ અનુવાદ છે એમ ખબર ન હોય તો આ મુગ પદ છે એવું જ લાગે" આ કાવ્યનું ભાગતર અકબીટની પાછા ફરતા પોતાના સાહેબે તેમનું મગાડી સામાન્ય ટોનાથી પાતાના ભાઈ ગજનનના ની મફવી કર્યું હતું અભગ તો સાક્ષી ભાગમાં ૧૪૩૫ જ હતો ખીજું ૧૫ ઉપર લખાવું તે મુલ્ય અકબીટના પૂ મગાસમર્થ મહારાજા સ્વગત જીવન ચરિત્ર લખવાનું હતું

પોતાના સાહેબે અભગબોધનો અનુવાદ તથા ચિતામ પૂ અને જનાપારની ૬૪ નું વિવરણ-એ તમામ એક સાથે પૂ મહારાજાને મોખી આપ્યા ભવાખમાં પૂ મહારાજાએ શ્રી પશુગામનું ચિત્ર 'મને હર' છે એમ ભારતી પાતાની કમનના લખી હતી નવમ્બર માસમાં ૧૮૫૮ ભાઈએ એમને ૧૪૫ નું ખીજું કામ પૂ સ્વામીનમર્થ મહારાજા જીવન ચરિત્ર લખવાનું શરૂ કર્યું અને એ પૂર કરીને એ લખાવું અંત ૧૧ નોખી આપ્યો એના ભાગમાં 'તમે આવ ૧૧ ત્યાં એ જેવું એવો ૫૪ આપ્યો

અક્કલકોટથી ૫. મહારાજશ્રીના પોતે લખેલા ૨જો આવૃત્તિ બંધ થયા હતા. ૨૩માં તેમના હસ્તાક્ષર પણ આવૃત્તિ નહીં. દરિયાખેડો પણ વહેવાર શી શાળાદેશના હસ્તાક્ષરમાં થયો. શાળાદેશ ‘મહારાજશ્રીની આજ્ઞાનુસાર’ એમ લખીને પછી પોતાની સહી કરતા. •

ગુરુદેવ દત્ત જ્યોતિ પ્રસન્ને ડિસેમ્બર ૧૯૫૮ માં પોતહાર સાહેબ અક્કલકોટ ગયા. શરૂઆતમાં તો સ્નેહીઓ અને મિત્રોએ એમની નાદુરસ્ત તબિયત અંગે એમને ખૂબ યાચ્યા. આટલા દુઃખના દેમ થઈ ગયા એમ પૂછ્યું પણ ખરું. ખરેખર તો બિમારી જેવું ડાંઈ જ હતું નહીં એટલે પોતહાર સાહેબ તો એમને દોઈ સંતોષકારક જવાબ ન આપી શક્યા. ૫. મહારાજશ્રીએ તો આવું ડાંઈજ પૂછ્યું નહીં. એ જ ડાહ્યે પારખે સાહેબ અને ખીજા મિત્રોએ દારખાતું બંધ રાખવાના એમના નિર્ણય અંગે ખૂબ ચર્ચા વિવાદ કર્યા. એમને એમ પણ કહેવામાં આવ્યું કે જ્યારે દારખાતાની વ્યવસ્થા તમારે માટે કરવામાં આવી હતી ત્યારે એ શરૂ કરવાનો નિર્ણય માંડી વાળતાં પહેલાં ૫. મહારાજશ્રીની સલાહ તો લેવી હતી, એમને પછડું હતું; પરંતુ પોતહાર સાહેબ આ દલીલ સાથે રુઢમત ન થયા. જો કે આ ચર્ચા થયા પછી એમને પોતે લીધેલો નિર્ણય બરાબર છે કે નહીં એ બાબત સંભવ શંકા તો ઉઠી જ હતી. પરંતુ ખીજે જ દિવસે એમણે ૫. મહારાજશ્રીને ૫૮૫ ન હતું તો પણ ખીજા મિત્રની સાથેના ૫. મહારાજશ્રીના વાર્તાલાપમાંથી એમને સંતોષકારક સમાધાનરૂપ જવાબ મળી ગયો. ૫. મહારાજશ્રી ખીજા લાઈની સાથેના ખીજા વિષયની ચર્ચા વખતે બોલી ગયા કે “આપનારે જો કદાચ કાંઈ ભેટ આપ્યો તો શું તેને પણ શિરેમાન્ય રાખીને લઈ જવો ?” ચર્ચાનો વિષય ભુલ્યા જ હતો અને ચર્ચા પણ કોઈ ખીજા વ્યક્તિ સાથે થતી હતી પરંતુ આ વાક્ય પોતહાર સાહેબના જાન પર પડતા જ એમની શંકા એકદમ દૂર થઈ ગઈ. સમાધાન મળી ગયું. એમના મગજમાં પ્રકાશનું કિરણ પથરાયું કે એમણે જે ડાંઈ પગલું લીધું છે તે યોગ્ય જ છે અને ૫. મહારાજશ્રીની આ પગલામાં સંમતિ પણ છે જ. એ બાણીને એમને ખૂબ જ આનંદ થયો.

આ વખતે પોતહાર સાહેબે શ્રી સ્વામી સમર્થ પરિચયનું લખાણ રાંચી સંલગ્નકર્યું. ૫. મહારાજશ્રીએ એક બે દેકાણે થોડાક સુધારાઓ સૂચવ્યા. બોધાવ જઈને એ સુધારા સાથે પુસ્તક છપાવવાનું નક્કી કર્યું. ‘અભંગમોદ’

જા પછી જ્યારે પૈસા આવી જતો ત્યારે ઘરણું છોડાવી લવાયે થોડી જ વારમાં ગુરમાતાએ જવાળ આપ્યો કે “ એમના સગીર પગે ધાઈ ઘણી ગીરે! મૂળ્ય એવી પત્ની-વહુની ઈચ્છા નથી ” પૂ મહાગજરાને આ વાત નાલજાને ખૂબ જ હાલેશ-દુખ થયું. તેજ વખતે એમણે વિચાર કર્યો કે સોનું એ એવી વસ્તુ છે જે તેટલી આગી વ્યક્તિને એટલો મોઢ પમાડે છે કે એ મોઢ છોડવો છોડી શકતો નથી આ વિચાર આવતા જ એમને મોના અને રૂપિયા પૈસા પર અત્યંત વૈરાગ્ય આવ્યો અને એમણે એ જ દિવસથી આ બે વસ્તુને અડધું પણ નહીં એવો નિષ્કૃંચ ર્યો અને એવી વસ્તુનો સ્પર્શ જુનાનું છોડી દીધું એટલું જ નહીં પણ જળામાં સોને મટેલી રૂક્ષની માળા હતી તે પણ ઉતારીને મુકી દીધી રૂક્ષની માળા પૂ સ્વામી સમર્થ મહારાજ પટેંગતા હતા અને ફક્ત દોગથી ગાંઠેલી હતી સ્વામી સમર્થ પછી એ માળા પર પરાગત પૂ બાનપા મહાગજ તથા પૂ ગત્રાધર મહારાજ પહેરતા હતા અને એજ પર પરાએ તેમની પાસે આવી હતી અક્ષલકોટમાં રહેતા એક સોની ભખતે પૂ મહારાજશ્રી આગળ આ માળાને મોનાથી ગાળી આપવાની ઈચ્છા કરી અને એટલાં એની સેવા સ્વીકારવા વિનવતી કરી પૂ મહાગજશ્રીએ અનુમતિ આપી ત્યારે એ રૂક્ષની માળાને મોનાથી ગાળીને પૂ મહાગજશ્રીના ગળામાં પટેંગવી દીધાં આ સોની ભખત ગાયનના અત્યંત સોખીન હતા થોડા દિવસ પહેલાં એક મિત્રને ત્યાં એક સગાતમને સાલજવા જલસામાં ગયા ગાનારે એવી ઉત્તમ રીતે એક સગસ ગીત ગાયું હતું કે સોની ભખતના આનંદને પાગ ન રહ્યા અને એ આનંદના અતિગ્રેહમાં ત્યાં જ એમનું હૃદય બંધ પડી ગયું અને એમનું અવસાન થયું આ ગ્રસગ બન્યા પછી ઉપર જણાવેલા કારણસર પૂ મહાગજશ્રીએ માળા સોનાવી મટેલા હોવાથી ઉતારીને મુકી દીધી સોનાની વીટી પણ કાઢી નાખી અને તે દિવસથી સોનાને અને પૈસાને અડધવાનું બંધ કરી દીધું

આવી જ ગીતે એમણે ૧૮૪૬-૪૭માં પાદુકા પહેવાનું પણ છોડી દીધું મર્યા દોષ કે બહાર તો પણ જે ત્યાં જ્યાં ત્યાં પાદુમણો વિના જ ફરે છે એ ગ્રસગ ત્રાસજી માસ દરવાને એઓ મુબઈ ગયા હતા ત્યાંથી પગ આવતી વખતે દવાડ લ તોને ત્યાં થઈને બોલી જઈ રહેલો પહેલો જવાનું હતું છેવટે એ મુકામ પર જ્યાં પાદુમણે માટે પાદુકાઓ બહાર કાઢી મુકી ત્યારે પાદુકાઓ ત્યાં જ રહી ગઈ ત્યાંની કાર્વકમ પરે થતા જ સ્ટેશન જવા માટે ઉવાડે પગ જ મોટરમાં આવીને બેસી ગયા મોટરમાં બેસીને થોડી તરત જ

શાળાદેહને પાદુકાઓને સંભાળીને મુકી દેવા બાબતે ત્યારે શાળાદેહએ સંભાળપૂર્વક એને એક ઘેલીમાં રાખી મુકી દીધી. પોતે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં બેઠા હતા અને બાલુના હાથમાં જ શાળાદેહ, બેઠા હતા. ફરીથી પૂ. મહારાજશ્રીએ શાળાદેહને પાદુકા સંભાળીને મુકવા સૂચના આપી. અક્ષયકાંટ બંધને શાળાદેહએ ઘેલીમાંથી પાદુકાઓ કાઢીને પ્રજ્ઞના સ્થાન પર મુકી દીધી. પૂ. મહારાજશ્રીએ પાદુકાઓ પછી કેમ પહેરી જ નહીં એવું કારણ ખબર ન પડી. બે મધ્ય દિવસ એમને એમ પાદુકાઓ રહી પછી શાળાદેહને સ્વપ્નમાં એવું બાબત 'કે પૂ. મહારાજશ્રી જે પાદુકાઓ વધેથી પહેરી રહ્યા હતા તે પાદુકાઓ તે પૂ. સ્વામી સમર્થ મહારાજની પહેરેલી પાદુકાઓ હતી. એ પાદુકાઓ આ સ્વપ્ન બાબત ત્યાર પહેલાં પાંચ દિવસથી પૂ. મહારાજશ્રીએ પહેરવાની બંધ કરી દીધી હતી. શાળાદેહના સ્વપ્નનાની વાત સાંભળીને શ્રી સ્વામી સમર્થ મહારાજશ્રીની પાદુકાઓ અમારે પહેરવી ન જોઈએ એવો પૂ. મહારાજશ્રીએ વિચાર કર્યો બાબત છે. આજે પાંચ એક પેટીમાં એને મુકી દેવામાં આવી છે અને એમની ઓરડીમાં પેટી મુકી છે. પાદુકાની પૂજા કરવામાં આવતી નથી. ધણું કરીને પોતદાર આણે જ એ પાદુકાની પહેલી પૂજા વંદન કર્યા જે આપણે આગળ જોઈશું'.

૧૯૫૮થી પૂ. મહારાજશ્રીએ દરેક ચીજને અકલ્પનું બંધ કર્યું છે. પોતદાર સારેબે કારણ પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું કે મને રંગો રંગીન ચીજ પસંદ નથી. એના તરફ ધૃષ્ટ છે કારણ કે મેં સાંભળ્યું છે કે રંગમાં 'આક્રેશિલ' દારૂ ભેળવવામાં આવે છે. અને એનો સ્પર્શ તો ત્યાજ્ય જ છે. કારણ મારા શરીરના અણુએ અણુમાં ત્રિપુરીમંત્ર શું છે રહ્યો છે. એટલે ૧૯૫૮માં બ્યારે પેઈન્ટિંગ-રંગનાતું શરૂ કર્યું ત્યારે જ એમણે કહ્યું હતું, "બ્યાં રંગ હરો ત્યાં મારો ક્રોધ સ્પર્શ નહીં રહે." પોતદાર સારેબે આ સાંભળી ખૂબ આનંદ થયો. પોતે આ વર્ષથી જ દારૂ પીવાતું અને પાવાતું બંધ કર્યું એ ખરેખર સાચું હતું એમ એમને લાગ્યું. કારણ પૂ. મહારાજશ્રી નહીતર એમના તરફ પાંચ ઘણાની નજરથી જોત.

૧૯૫૬ નું વર્ષ તો ૧૯૫૮માં પોતદાર સારેબના જીવનમાં જે ક્રાંતિ થઈ હતી તેના મૂળમાં લખાયેલા પુસ્તકો વેચવાના અને પ્રચારના કામનું વર્ષ હતું. અને એજ કામમાં ગાળ્યું. આ સમયે ધંધા દીક દીક ફાલ્ગો અને જાગ્યો હતો તેમજ પબ્લીક ડીપોઝીટ-ધાપણની યોજનામાં પણ પંચાવન હમર જેટલી

રકમ જમા થયેલી હતી. હવે પોતદાર સાહેબને ધંધા એકે ટાઈપણ જબની ચિંતા રહી નહીં. ૧૯૫૬ માં જર્જની શરૂઆત પૂનામાં થઈ. એમણે અનુવાદ કોશી 'અલંબોધ' પુસ્તિકાની નકલો પારખે સાહેબના હાપખાનામાંથી છપાઈને મળી ગઈ હતી. તેથી તે લઈને તે ભોપાલ જતા રહ્યાં.

પુસ્તિકાની શરૂઆતની પંક્તિઓમાં જ લખ્યું હતું, "સત્ય દેવળ શુદ્ધ-નિર્મેળ સત્ય બોલો, શુદ્ધ સન્યાસ રસ્તા પર પગ મારો = એટલે શુદ્ધ સત્ય કાને ઢહી ચકાય એ સવાલ પોતદાર સાહેબે ત્યાં બોયસ્ટ માસમાં ૫. મદારાંગ-શ્રીને પૂછ્યો હતો. પૂ. મદારાંગે જવાબ આપ્યો, "જે વચન આપો એને ચિવટપણે પાળો, એજ શુદ્ધ સત્ય પંથ છે." પોતદાર સાહેબે અત્યંત આનંદ પૂર્વક તરત જ કહ્યું, "આપ જે કહે છે તે રીતે તો છેડ નાનપણથી જ હું વર્તી ન રાખીને કામ કરી રહ્યો છું અને તે પછુ સહજ રીતે-કામપણ જાનના ખાસ પ્રયત્ન કે કશિશ ક્યાં વગર કરી રહ્યો છું." પૂ. મદારાંગશ્રીએ જવાબ આપ્યો, "બસ, તો આ રસ્તે તમે જે પ્રગતિ કરી છે તેનું કારણ પછુ એ જ છે."

હવે શ્રી 'સ્વામી સમર્થ પરિચય' લખવાનું કામ હાથ પર લીધું. એમાં ઘોડાક સુધારાઓ પણ કરવાના હતા. આજ સમયે મનોહરભાઈને લાગ્યું કે ભોપાલમાં નકામે વખત ગાળવો તેનાં કરતાં તો મુંબઈમાં વધારે હુટથી - સ્વતંત્રતાથી અને આનંદમાં રહી પોતાના પત્ર ઉપર હિલા રહેવું ઠીક થઈ પડશે. ભોપાલ તથા છંદારમાં રહેતાં કુટુંબીજનોને પોતદાર સાહેબમાં થતું ક્રાંતિકારક પરિવર્તન જમતું ન હતું. એમ તો બધા માંગેલા હલેવાઈએ. બાકી મનોહરભાઈને પણ પિતાજીમાં થતો ફેરફાર ખાસ પસંદ ન હતો. એટલે પિતાજીએ એમની ઈચ્છા જોઈ મનોહરભાઈને મુંબઈ જવા માટે સંમતિ આપી. ૧૪મી જાનેવારીએ સંક્રાંતિ પછી એ મુંબઈ જવા પંજાબ મેઈલમાં ઉપડી ત્યાં અને આ પછી ૬ સાલ પછી તેઓ આવ્યા અને તે પછી પણ જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે આવી પહોંચ્યા અને જતા. પરંતુ આમ થવાથી એમનામાં પણ એટલો ફેરફાર થયો છે કે પૂ. મદારાંગશ્રી સાથે સંબંધ થવાથી પિતાજીમાં કેટલું બહુ પરિવર્તન થઈ ગયું છે એનો અચને ચોક્કસ ખ્યાલ આવી ગયો.

જાનેવારીમાં જ 'શ્રી સ્વામી સમર્થ મદારાંગશ્રીનો પરિચય' પુસ્તક પર લખ્યું અને ભોપાલના એક હાપખાનામાં છપાવ્યું પણ ખરું. એ પુસ્તકની નજલ અલ્લહાબાદ મોક્ષવામાં આવી. આ પછી પોતદાર સાહેબ માર્યમાં જ્યારે

અક્ષલકોટ ગયા ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ એમને “ભાર્ગવ ભક્તિમાર્ગ સોપાન” પુસ્તકના હિંદી તથા સંસ્કૃત પદોને એકત્રીત કરીને એનું સંપાદન કરવાની આજ્ઞા કરી. અને એના એક ભાગને ‘ભાર્ગવ સ્તોત્ર કુસુમાંગલિ’ એ નામથી છપાવ્યો. પૂ. મહારાજશ્રીએ રચેલાં પદ, ભજન આરતી તથા અષ્ટકા આ ‘ભાર્ગવ ભક્તિમાર્ગ સોપાન’માં આપ્યા છે. અલગત મોટા ભાગના પદો વગેરે મરાઠી ભાષામાં છે. એટલે હિંદી અને સંસ્કૃતમાં જુદા જુદા છપાવવાનું કહ્યું હતું, આ કાર્યના સંબંધમાં જ પોતદાર સાહેબને પૂ. મહારાજશ્રીએ એમની પૃથ્વી કૃપાને લઈને એક શાલ ભેટ આપી હતી.

આજ વખતે પોતદાર સાહેબને સપ્તશ્લોકા (ધર્મોપદેશ) નું હિંદીમાં ભાષાંતર કરવાની સૂચના, પણ આપી. પોતદાર સાહેબને તો સંસ્કૃત આવડતુ ન હતું એટલે એમણે પૂ. મહારાજશ્રીને એ મુશ્કેલીની હકીકત રજુ કરી. ત્યારે એમણે કહ્યું, “તમારે જેની મદદ લેવી હોય તેની મદદ લેજો પણ અનુવાદ સ્પષ્ટ અને સરસ થવો જોઈએ કારણ કે એ સંસ્કૃત સાન શ્લોક જ મારી ગીતા છે — એ જ મારો ધર્મોપદેશ છે.”

આનાનુસાર ભોપાલ આવીને તરત જ એમણે ‘ભાર્ગવસ્તોત્ર કુસુમાંગલિ’ છાપખાનામાં છપવા માટે આપી દીધી અને એ સાતે શ્લોકોનો અર્થ સમજવા માટે એમના મિત્ર તથા સંબંધી શ્રીયુત કેશવ શાસ્ત્રીને બેસસા મળવા ગયા. એમની પાસેથી એ શ્લોકોનો સંપૂર્ણ અર્થ સમજી લીધો. બેસસાથી ભોપાલ આવીને અક્ષલકોટ પૂ. મહારાજશ્રીને પત્રથી ખબર આપ્યા કે ‘ભાર્ગવસ્તોત્ર કુસુમાંગલિ’ છપામે કે નરન જ આપની પાસે એની નકલ લઈને આવી પહોંચીશ. પરંતુ તે માર્ગમાં હોળા, રંગપંચમીથી ઈદ બુધી ભોપાલમાં દિંદુ — મુસલમાન હુલ્લડ ફાટી નીડળ્યા. તેને લીધે શહેરમાં કફેસુ નાંખવામાં આવ્યો હતો. કફેસુ લાચ પાડવામાં આવજે એવો મહેમેથી જ ખ્યાલ હતો એટલે અમને બધાને યુનુકાપા દાહવર સાથે કારમા છોર મોકલી દીધા. દસ દિવસ બુધી ઓદિસ બધે રાખી અને તેઓ એ દસ દિવસ ધરમાં એકલા બેસી રહ્યા. આને લઈને અક્ષલકોટ જવાનું બંધ રહ્યું.

આ પછી થોડા દિવસે પોતદાર સાહેબને અક્ષલકોટ બોલાવ્યા, પૂ. મહારાજશ્રીનો સ્વીકૃતિ સંદેશો હતો કે “પોતદાર સાહેબે ૧૭મી એપ્રિલ — રામનવમીથી છેક ૫. શિવાનંદ સ્વામીની જન્મોત્સવ બુધી અક્ષલકોટ પૂ. મહારાજશ્રી પાસે રહેવા આવી જવું.” ૧૯૫૪ થી ૬૦ ના સાત વર્ષોમાં આ

પહેલી જ વાર પોતદાર સાહેબને ૫. મહારાજીએ જાતે બોલાવ્યા હતા. દારણ કે અત્યારે સુધી તો એ પોતાની મેજે જ જતા હતા. ફેનમાં હાલમાં આવ્યું હતું કે છોડરાઓને નિશાળમાં ગરમીની રજા મે મહિનામાં પડશે. ત્યારે બધાને લઈને જ આવવું અને મને પણ પાંચ છ દિવસ માટે ખાસ આવવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું.

રામનવમીને દિવસે પોતદાર સાહેબ અકલકોટ પહોંચી ગયા. પૂ. મહારાજાશ્રીને ‘ભાગવ સ્તોત્ર કુસુમાંગલિ’ની નકલ ભેટ આપી. પુણ પરની ‘પરશુ’ની ભવ્ય છબી જોઈને એઓ ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેજ વખતે તેમણે પોતદાર સાહેબને સમત્લોકીના અનુવાદ અંગે યાદ કરાવ્યું ત્યારે પોતદાર સાહેબે કહ્યું કે એ સાતે શ્લોકોનો અર્થ મેં જરાબર સમજી લીધો છે પરંતુ હજી એને લખી શક્યો નથી. ત્યારે પૂ. મહારાજાશ્રીએ કહ્યું કે “હવે દશમ, અગિયારસ અને બારસના દિવસોમાં મારે મૌન હોય છે તે દિવસોમાં તમને એકાંત લાગશે અને એકલાપણુ લાગશે એટલે આ દશમીએ સવારે સાત-સાડા સાત વાગ્યે જ લખવાનું શરૂ કરી દો.” એટલે બીજો દિવસે પોતદાર સાહેબે સવારના જ એ લખવાનું શરૂ કરી દીધું. બે ચાર લીટી માંડ લખી હજી એટલામાં તો મહાના આંગણામાં ઠાઈ સૌરજીકાર સાંભળવામાં આવ્યો. એમણે બહાર જઈને જોયું તો આંગણામાં આવેલા એક ઔદુંબરના જાડની આસપાસ બધા ભેગા થયા હતા જેમાં પૂ. મહારાજાશ્રી પણ હતા. મહાના આંગણામાં આવેલા એ ઔદુંબરના જાડને નરી કુંપળો ફૂટેલી જોવામાં આવી. એ જોઈને બધાને ખૂબ આનંદ થયા દારણ કે મહાના હાથ માટે લાકડું જોઈતું હતું ત્યારે એ જાડને મૂળમાંથી જ ઠાપી નાંખી ભીખેડી નાંખ્યું હતું. ત્યારે પૂ. મહારાજાશ્રીની આજ્ઞાથી એ જાડની નાની નાની ડાળાએને ત્યાં જ ઠાપી દેવામાં આવી હતી. અને બે મહિના પછી એમાં નવા અંકુર અને કુંપળો ફૂટી નીકળ્યા હતા. એક એક અંકુરમાં ત્રણ પાંદડીઓ દેખાતી હતી.

સત્ત્ર ત્રણ દિવસ સુધી લખ્યાં કહ્યું ત્યારે એ કામ પૂરું થયું. ન્યાડે તેરસને દિવસે પૂ. મહારાજાશ્રીએ મૌન છોડ્યું ત્યારે એમણે પોતદાર સાહેબને કહ્યું કે તમે ન્યાડે લખવાનું શરૂ કર્યું તે જ વખતે આ જાડને નરી કુંપળો ફૂટી હતી એ જ એવું મહત્ત્વ દર્શાવે છે. એ પછી થોડા વખત સુધી પૂ. મહારાજાશ્રી દરેકને કહેતા કે, “પોતદાર માટેબે લખેલું આ સાખ્ય એટલું ખાવશાળી છે કે એના પ્રભાવથી સુકા જાડને નરી કુંપળો ફૂટી છે. એવું

એનું સામર્થ્ય અને સક્તિ છે. ” પ. મહારાજશ્રીને અનુવાદ પસંદ પડ્યો એથી પોતદાર સાહેબ બહુ ખુશ થયા.

આ પાંચ દિવસની અઠ્ઠલોકોટની યાત્રા પછી પૂ. મહારાજશ્રી જેટલા તત્ત્વ અને ઉપવાસ વગેરે કરતા હતા તે બધા પોતદાર સાહેબે કરવાનું શરૂ કર્યું, એ પછી છેક ૧૯૬૨ સુધી એ પ્રમાણે તત્ત્વ અને ઉપવાસ એ કરતા રહ્યા. એ પછી એ બધા કેમ છોડી દીધા એ આગળ કહેવામાં આવશે. આ યાત્રા વખતે જ પોતદાર સાહેબને આપોઆપ પોતાની મેજે વેદની મહત્તા ધ્યાનમાં આવી. વેદધર્મ કેટલો સારો, સરળ, શાસ્ત્રોક્ત અને સંપૂર્ણ છે તથા માણસ સહજ રીતે સહેલાઈથી આચરી શકે એવો છે એ અંગે એમના મનમાં એટલી બધી ખાતરી થઈ - એનો પ્રભાવ એટલો બધો પડ્યો કે જેમ જેમ વધુ વખત જતો ગયો તેમ તેમ એ મહત્તાના મૂળ એમના મન પ્રદેશમાં જિંડા ને જિંડા ઉતરતા ગયા. આમ હવાં પોતદાર સાહેબે વેદના ચારે ભાગો પૈકી એક ભાગનું વાંચન કે નિરિક્ષણ કર્યું નથી એ બાબતે તમામને જરા આશ્ચર્ય તો થશે જ. આમ હતાં તેઓ વેદ અને વેદ ધર્મ અંગે આટલા ભાવિક છે એ એક આશ્ચર્યજનક હકીકત તો છે જ. અને લાગે છે કે સપ્તલોકોટીના અનુવાદ કરતી વખતે એમને વેદમાં શું હશે એની સહજ પ્રતીતિ થઈ ગઈ હોવી જોઈએ. અને એટલે એમને વેદ વાંચવા કે સાંભળવાની કોઈ જરૂરત રહી નહીં. પૂ. મહારાજશ્રીએ ભાષાંતર જોઈને કહ્યું કે, “ હજી આને વિસ્તૃત રીતે સ્પષ્ટ બનાવો અને ભોખાસ જઈને એને છપાવી દાદો. ” પોતદાર સાહેબ તથા ખીજા ધણા લોકો એક વખત બેસાડતા ત્યારે એમણે પોતે જ ‘ યજ્ઞ અને દાન ’ એ વિષય ઉપર ખૂબ સુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું હતું. અને જાને માગેની મહત્તા સમજાવી હતી. એટલું જ નહીં પરંતુ પોતદાર સાહેબને તો કહ્યું કે “ આ વિષે જેટલું સમજ્યું છે તેટલું પુરતું નથી. કોઈ પણ જાતના સંશય વગર દીક્ષા પોલીને તમે આ વિષય ઉપર લખો. ”

એપ્રિલ મહિનાના છેલ્લા અઠવાડિયામાં પોતદાર સાહેબ ભોખાસ ગયા. ૧લી મેના દિવસે એમને રાત્રે થયેલા દીવ્ય દર્શનનું એમણે In search of happiness - મુખની શોધમાં - પુસ્તકમાં કર્યું છે. એનો અર્થ એ જ હતો કે તમે ‘ સુખ વિષય પર કોઈક લખો એવો આદેશ તેમને મળ્યો હતો.

અત્યાર સુધીમાં સાર્વસ્તોત્ર કુસુમાંન્ડિની નકલો પુરતી સંખ્યામાં છપાઈને આવી ગઈ હતી. ખીજા બાજુ દયમી મેના દિવસે મહિમાં શ્રી નેશીએ

ભગવાન પરશુરામના એક સુંદર ચિત્રને સરઘસ આપાડે વરંધાડામાં ઢાટીને
 જનાપાડ પર્વત પર એ ચિત્રની સ્થાપના કરવાનું નામ્હી હતું. પોતદાર
 માટે જ આ સરઘસમાં ભાગ લેવા માટે મહિ રવા હતા. તેજ દિવસે તેઓ શ્રી
 નંદીની મૂચના મુજબ તેમણે બેનાવેલા દેડાણે આવેલા ડો. આપેના પરશુરામ
 મંદિરમાં દર્શને જઈ આવ્યા. પરંતુ તેઓ જ્યોતિ (પરશુરામ જ્યોતિ) ના
 દિવસ સુધી ત્યાં રોકાયા નહીં. મહિના સરઘસ વખતે તેમાં તેમણે ભાર્ગવસ્તોત્ર
 કૃત્તમાન્તસિની કેટલીક નામો વહેંચી હતી.

અમારી શાળામાં થોડા વખત પછી રજા પડતી હતી. રજામાં અધ્યક્ષશ્રી
 જતી વખતે ‘સખાસોજી’નું ભાષાંતર લઈ જવાનો વિચાર હતો. પરંતુ તકસો
 વહેલી ઇમાદ આવી એટલે એ ને એ નામો પોસ્ટ મારફત અધ્યક્ષશ્રી
 મોહસાવી ત્રીધી. એમાં મુકેલો ૫. મહારાજશ્રીના કેટલાક પોતદાર સાહેબે પોતાની
 ઓરડીમાંના ૫. મહારાજશ્રીના ફોટાની જ નકલ છે. આ ફોટા પુસ્તકમાં
 મુકવાની પરવાનગી પોતદાર સાહેબને અધ્યક્ષશ્રી આવી એટલે એમણે એ
 ફોટાના ખસોટ કરાવીને એમાં મુક્યો હતો, જાણી પોતાની ઓરડીમાં મુકેલો ૫.
 મહારાજશ્રીના ફોટા મુકવાની પોતદાર સાહેબની બીવકુલ ઇચ્છા ન હતી. એ જ
 વખતે ‘સત્ય ધર્મ પ્રકાશ’ નામની એક નાની ચોપડી - પુસ્તિકા પણ સાથે-
 સાથે હાથવામાં આવી હતી. આ ‘સખા વચન’ ‘સાત વચનામૃતો’ ૫.
 મહારાજશ્રીના જ હોય સાતસોજીની જ કહાના છે. ફેર ફેર એટલે જ છે
 કે ‘સખાસોજી’ સંસ્કૃતમાં લખાવેલું છે જ્યારે ‘સત્ય ધર્મ પ્રકાશ’
 હિંદીમાં આપ્યું છે. આ બન્ને પુસ્તકો એક જ વખતે સાથે જ પોષ્ટથી
 અધ્યક્ષશ્રી મોહસાવી આપ્યાં. ‘સખાસોજી’ ધર્મદિશ અંગે તરત જ ૫. મહારાજ-
 શ્રીના મંત્રીનો હામજા આવ્યો કે આ પુસ્તક વાંચ્યાં પછી ૫. મહારાજે
 હૃદયમાંથી જે વાક્યો કાઢ્યા તે તમારા હૃદયમાં અંતિ કરી લેવા જેવાં છે.
 ૫. મહારાજશ્રીએ કહ્યું હતું કે, “આ અનુવાદ વાચના જ મારું હૃદય આનંદ
 વિભાજ થઇ જાયું છે. પુસ્તક અમુક છે.”

એક હકીકત કહેવાની રહી ગઇ. ગઇ વખતે જ્યારે પોતદાર સાહેબ વેદ
 ધર્મની મહત્તા જાણીને પ્રજાવીન થયા હતા ત્યારે પાણ કરતાં થોડા વંચા માટે
 ગાંધાપુરથી દ્રેઈનમાં બેઠા ત્યાં મનમાં આપેઆપ એક કાવ્ય સ્ફૂરી આવ્યું
 ત્યારે એ ખૂબ વિચારમાં પડ્યા કે ક્યાં કાવ્ય અને ક્યાં કાવ્ય રચવાની મારી
 પોષ્ટના. પરંતુ કાવ્યના શબ્દો તો રોડ પર જોર કરીને હિંચા લાગ્યા એટલે

એમણે જાળવામાંથી પેન દાઢીને કાઢ્યા ઉપર એ કાવ્ય ટપકાવી લીધું. આ એમનું કાવ્ય - એ જ શ્રી મદ્યુરની આરતી જેમાં એમણે ગુરુ સમીપ પોતાની એક માત્ર ઈચ્છા જણાવી છે અને તે એ કે “ધર્મ પ્રચારક તરીકે જ મારે જીવન વીતવા દો. ધર્મ પ્રચારક તરીકે મમસ્ત્ર જીવન ગાળવા મારી ઈચ્છા છે.” આ કાવ્ય એમણે ધોંડ સ્ટેશન પરથી જ અક્કલકોટ પોસ્ટમાં મોકલવાની દીધું. કાવ્ય વાંચીને પૂ. મહારાજશ્રીએ “આ કાવ્ય જમે તેમ મારી દાઢીને લખાયલું નથી પરંતુ હૃદયના પવિત્ર લાવ અને જોડી લાગણીથી લખાયલું છે” એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો.

અમને બધાને સાથે લઈને પોતાદાર સાહેબ ૨૭-૨૮ મેના દિવસે સવારે અક્કલકોટ જવા નીકળ્યા. રાતે નાસિકની એક હોટલમાં આરામ કર્યો. બીજા દિવસે નાસિક-પૂના તથા પૂના-સોલાપુર રોડ આગળ પૂનાથી આર પાંચ માઈલ દૂર હતા ત્યારે પારખે સાહેબના ફાયરને અમારી ગાડી ઈશ્વારાથી રોકા અને પારખે સાહેબનો એક કાગળ પોતાદાર સાહેબને આપ્યો. પારખે સાહેબે કાગળથી ખચર આપ્યા હતા કે ‘તમે અક્કલકોટ જવ છો પરંતુ પૂ. મહારાજશ્રી પૂના આવી ગયા છે અને થોડા દિવસોમાં ખાપોલી જવાના છે. એટલે તમને યોગ્ય લાગે તેમ અક્કલકોટ જવાનું રાખો અગર ખાપોલી આવો. જો તમે ખાપોલી જવો તો મને ખૂબ આનંદ થશે.” એટલે અમે બધા તરત જ ખાપોલી ગયા. પૂ. મહારાજશ્રી ખાપોલી પહોંચ્યા ત્યાર પછી ૪૫ મિનિટે અમે ત્યાં ગયાં. રહેવાનું અમળત પારખે સાહેબને ત્યાં જ રાખ્યું હતું.

પોતાદાર સાહેબને સ્વપ્નામાં આશા મળેલી તે પ્રમાણે હમણાં હમણાં એમણે અક્કલકોટથી ભોંપાલ સીધા જ જવા આવવાનું રાખ્યું હતું. પહેલાં તો તેઓ ટ્રેઈનમાં કલ્યાણથી પૂના અને ત્યાંથી અક્કલકોટ જતા અને એજ રસ્તે પરત ભોંપાલ આવી જતા હતા. મોટરમાં જતા ત્યારે પણ ખાપોલીથી પૂના જતા આવતા હતા. પરંતુ હવે તો ટ્રેઈનમાં ધોંડ મનમાં ઘડીને ગોલાપુરથી ટેકસીમાં અગર બગમાં અક્કલકોટ જતા હતા અને પાછા ફરતા પણ એજ પ્રમાણે અક્કલકોટથી બસમાં ગોલાપુરથી મનમાં ધોંડ ટ્રેઈનમાં અને ત્યાંથી ભોંપાલ આવતા. આ વખતની મુસાફરીમાં કારણે અમે બીજા જ રસ્તે ગયા હતા. નહીંતર અમે પૂ. મહારાજશ્રીના પહેલા જ ખાપોલી પહોંચી ગયા હોત અને ત્યાં જ રોકાઈ ગયા હોત તો હડપસર અમને રોકાવું ન પડત.

અમને ખાપોલી આવેલા બોઈને પૂ. મહારાજશ્રી ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને

એમણે પારખે સાહેબને કહ્યું કે “ પોતદાર સાહેબ અકલંકાદ જતી વખતે હવે કોઇ દેહાણું રોકાતા નથી. પાછા ફરતાં પણ કોઈને મળવાનું હોય તો મળાને તરત જ સીધા ભોપાલ જતા રહે છે. અને એજ બરાબર છે.” બીજે દિવસે સવારે પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબ તથા પારખે સાહેબને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને એમને પૂ. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ તથા સ્વામી વિવેકાનંદના હુવનના દેહવાડ પ્રસંગો કહી સાંભળાવ્યા. ત્રીજે દિવસે અમે બધા પૂ. મહારાજશ્રીની સાથે પૂનામાં એક શિસ્થીએ ન્યાર દરેલી શ્રી ગુરુદત્તની આરમ્બ પદાણની મૂર્તિ જોવા ગયા. ચોથે દિવસે પૂ. મહારાજશ્રીની સાથે, પેન, અક્ષીબામ, ચોલ વગેરે જઈ ફરી એમની સાથે ખાપોલી આવી ગયા. એ પછી એક દિવસ અમે બધા અમારી તેમજ પારખે સાહેબની ગાડીમાં પૂ. મહારાજશ્રી અને એમની મંડળી સાથે મુંબઈ પહોંચી ગયા. અહીં દેરડેરે પૂ. મહારાજશ્રીનું સ્વાસ્થ્ય થતું અમે જોયું. રાત્રે પાછા અમે ખાપોલી આવી ગયા. ત્રેકે પૂ. મહારાજશ્રી તો પોતાની જગ્યાએથી નીકળાને બીજે કોઇ જગ્યાએ પાછી પથ્થુ પીતા નથી પરંતુ અમે બાળકોએ તો ચાહ કોઈ મીઠાઈ મેલવી જીકાવ્યા હતા. આમ કરતાં અમને ખાપોલીમાં પંદર દિવસ નીકળ્યા ગયા.

આ વખતે પિતાજી પોતાની સાથે, મને જનોઈ દેવાનું હોવાથી સારી રકમ લઈને આવ્યા હતા. મારા જનોઈને માટે પૂ. મહારાજશ્રીની અનુમતિ પિતાજીએ આગળથી જ લઈ લીધી હતી. મારી જનોઈની સાથે જ બીજા દેહલાક ગંગીબોના બાળકોને પણ જનોઈ દેવાની હોવાથી મહંના અતેવાસીએએ પણ સારી રીતે તૈયારી કરી લીધી હતી. એટલે જ્યારે પંદર દિવસ પછી અમે અકલંકાદ ગયા ત્યારે પોતદાર સાહેબે આ વાત પૂ. મહારાજશ્રીને કહી. એટલે એમણે પંચાગ મંગાવી જોયું તો મુહૂર્ત તો બધા વીતી ગયા હતા. એટલે આવતે વરે જોઈશું એમ કહેવાથી એ પ્રકરણ તો પતી ગયું.

એક દિવસે ખાપોલીમાં પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબના સાંભળતા પારખે સાહેબની સાથે વાત કરતાં એમ કહ્યું કે “ હમણું આજકાલ પોતદાર સાહેબને કોઇ વખત મથુપતિ, કોઈ વખત બીજા કોઈ દેવ, કોઈ પ્રસંગે કોઇ સંત મહાત્માના દર્શન દરેક ધર્મી મોલીસે કલાક થયાં કરે છે. ખાતા પોતાં - જીતાં બેસતાં એક પથ્થુ પળ એવી જતી નથી બ્યારે દર્શન ન થયાં હોય - એ સ્થિતિ ખાલી બ્રામક અવસ્થા છે. એ પછીની અવસ્થા સંદેહાત્મક આવરો અને પછી સન્ય સાક્ષાત્કાર થયો. ” પોતદાર સાહેબને તો આ અવસ્થા -

સ્થિતિ અંગે કોઇ પણ પ્રકારનું જ્ઞાન - જાણકારી ન હતી. એના અર્થ પશુ એ જાણતા ન હતા. એટલે તે વખતે તો એમણે માત્ર એ વાત સાંભળી લીધી. પરંતુ આ પછી થોડા દિવસ બાદ એમને ભોપાલમાં શ્રી પારખે સાહેબ તથા શ્રી મોન્ડકરના એમ બે કાગળો મળ્યા. એ કાગળોમાં પોતદાર સાહેબને એમણે પરમાર્થમાર્ગ પર સાધેલી પ્રગતિ અંગે ધન્યવાદ આપ્યા હતા. પોતદાર સાહેબ તો એમાં કાંઈ સમજતા ન હતા. પરંતુ આવા પત્ર માટે એ જરૂર પ્રસન્ન થતા હતા.

આ વખતે અમે પંદર દિવસ અકકલકોટ રહ્યા હતા. આ વખતે પણ પહેલાના જેવી જ પરિસ્થિતિ રહી. એટલે પોતદાર સાહેબ ફક્ત સુવાનો સમય બાદ કરતાં, બાકીનો તમામ સમય પૂ. મહારાજશ્રી પાસે જ બેસી રહેતા અમર બેસી રહેતા. પૂ. મહારાજશ્રી જ એમની સાથે બોલતા હતા. જો સુવાની વાત ન હોત તો તમામ વખત એમની બંનેની વાતચીત ચોવિસ કલાક ચાલતી રહેત. એ દેટલું બોલતા અને દેટલું સાંભળતા એ તો એ બેજ નાણે.

આ વખતે ખૂદ પૂ. મહારાજશ્રીએ ‘આરતી સહયુરની’ ગાઈ બતાવીને ‘હુ’ કે એમાં અધીમાત્રાનો પણ દોષ નથી અને એ છપાવી લેા. એટલું જ નહીં પણ સત્ય ધર્મ પ્રકાશમાં જે પ્રમાણે ધર્મચક્રનો બ્લેક છપાયો છે તે જ પ્રમાણે આમાં પણ છાપબે. એમને પહેલી મેની વાત થાક હતી પરંતુ તે કાંઈ બોલ્યાં નહીં. આમ અકકલકોટમાં એક મહિનો રહીને અમે ભોપાલ પાછા આવ્યા.

આજ વખતે પોતદાર એજન્સીજને બેન્કમાં ટેશ કેડીટની વ્યવસ્થા હોવા છતાં અને રૂપિયાની વ્યવસ્થા થઈ શકે એમ હોવા છતાં ક્યાં તો વધારે માલ આવ્યો હોવાથી કે પછી બીલોના રૂપિયા અટકી પડ્યા હોવાથી ભોપાલ સ્ટેશન પર ફર્નિચરના બે વેગનો અટવાઈ રહ્યાં હતાં. અને એ વેગનોનો માલ છોડાવવામાં રૂપિયાની વ્યવસ્થા કરી બેન્કમાં ભરી દેવાની મુશ્કેલી ઉભી થઈ હતી. પોતદાર સાહેબની ઇચ્છા હતી કે આઠ દિવસમાં આનો નિકાલ કરી પછી પુણિમાને દિવસે અકકલકોટમાં પૂ. મહારાજશ્રી પાસે જઈ ચકાશે અને સ્ટાફને પણ માલના ટેમ્પેરેન્સી તકલીફમાંથી મુક્ત કરી ચકાશે. પરંતુ ધ્યાન પ્રયત્ન પછી એઓ સ્ટાફને એ ચિંતામાંથી મુક્ત ન કરી શક્યા કે ન અકકલકોટ જવાનું માંડી વાળ્યું. તા. ૧૭-૧૮ જુલાઈએ આમ એમણે અકકલકોટ તરફ પ્રયાણ કર્યું. દેવ મુજબ મોલાપુર સ્ટેશને હિતરીને ટેક્સીમાં બેઠા અને મહામાં

મગા. ત્યાં ખજર પડી કે પૂનાથી આરસપહાણની શ્રી સુરેવદતની ૨ તિમા લઈને સરખસના રૂપમાં બધા મઠમાં આવે છે. એટલે પૂ. મહારાજશ્રી પણ મોટરમાં સરખસ પાછળ આવે છે.

પોતદાર સાહેબ પણ જે રસ્તે સરખસ જતું હતું ત્યાં પહોંચી મથા. એમને જોતાં બધાં ધર્મી ધર્મી ચાલતી મોટર અટકી ગઈ. પોતદાર સાહેબે મોટરનું ગારણું ખોલી નીચા નખાંને પૂ. મહારાજશ્રીનાં ચર્ચુ પકડવા પ્રયત્ન કર્યો એટલે પૂ. મહારાજશ્રીએ જમણા હાથથી એમનો. ડાબો હાથ પકડીને એમને મોટરમાં પોતાની પાસે બે બેસાડી દીધા. પોતદાર સાહેબને જોઈને એ ખુબ આનંદીત દેખાતા હતા. પોતદાર સાહેબ તે વખતે જરા ફીકરમાં હતા કારણ કેહતી છોડી તેજ વખતે એમણે સીગારેટ પીધી હતી અને એમને પૂ. મહારાજશ્રીને એની ગંધ આવતી હતી, એની ચિંતા થતી હતી. દબેક મિનિટમાં તો સરખસ મઠમાં પહોંચી ગયું. રાતે જન્મતી વખતે પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબને કહ્યું કે “આ વખત તમોરી ખૂબ આગુરતાથી રાહ જોતો હતો અને તમે આનંદથી ખૂબ આનંદ થયો છે. હું તો એજ વિચારતો હતો કે અત્યારે અહીં આપના માટે તમે જે જે ઈચ્છા કરો તે તમામ પાર પાડવામાં આવશે.”

બીજે દિવસે ૫ ધિંઆનો ઉત્સવ હતો. એ પછી બીજે દિવસે ઉત્સવ નિમિત્તે આવેલા લોકો મઠ છોડીને જતા હતા. ઉત્સવની ધાંધલ પુરી થયા પછી પોતદાર સાહેબને કહેવામાં આવ્યું કે ૧લી મેના દિવસે તમને ભોપાળમાં જે વિવિધ સમજવવામાં આવ્યો હતો તે વિવિધ ઉપર તમારે એક પુસ્તક લખવાનું છે એટલે આ પ્રસંગે તમારું આવડું ખૂબ જરૂરી હતું. એ પુસ્તક તમારે તમે જે ભાષામાં એવું ચીર્ષક (મથાણું) લખ્યું હતું તે અંગ્રેજી ભાષામાં લખવાનું છે. પૂ. મહારાજશ્રી આવી કોઈ આજ્ઞા કરી એવો પોતદાર સાહેબને તો ખ્યાલ સરખો ન હતો. અત્યાર સુધી તો નાની નાની પુસ્તિકાઓ લખેલી અને એમને સાહત્ય વગેરે વિષયોનો કોઈ ખ્યાલ કે જ્ઞાન ન હતો. પરંતુ પૂ. મહારાજશ્રીની કૃપાથી એ પુસ્તિકાઓ લખવાનું અને જખાવવાનું સરળ બન્યું હતું. પરંતુ આ વખતે તો પુસ્તક અંગ્રેજીમાં લખવાનું હતું અને વિવિધ પણ ‘સુખ’ હતો એટલે કામ ધણું કઠણ હતું.

એમને પોતાને જેની કલ્પના પણ ન હતી એવો પૂ. મહારાજશ્રીનો આદેશ સાંભળીને એ અત્યાર થઈ ગયા. પરંતુ બીજે દિવસે પણ ફરી એ જ વાન કહેવામાં આવી ત્યારે પણ પોતદાર સાહેબ ચૂપ જ રહ્યા. ત્રીજે દિવસે સુરદાર

હતો એટલે ફરી પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે “ આજે સુરવાર છે - સંકટ ચતુષ્થી - સંકટ એથનો દિવસ હોઈ તમારે ઉપવાસ પણ છે તો એ અત્રેજી પુસ્તકનો ઢાંચો ટુંકી નોંધ તો તૈયાર કરો. ” બપોરે બે વાગે પોતદાર સાહેબ પોતાની જગ્યાએ કાગળ અને પેન લઈને લખવા બેસી ગયા. થોડી વાર પછી જોયું તો પૂ. મહારાજશ્રી નીચે આંટા મારી રહ્યા હતા અને પોતદાર સાહેબને માટે દર કલાકે દલાકે આઠ ટોલી વગેરે મોહલાવતા હતા. બરાબર ત્રણ કલાક બેસીને પોતદાર સાહેબે ટુંકી નોંધ - કેટલા પ્રકરણ પુસ્તકમાં રાખવા વગેરે તૈયાર કરી એનું બંધારણ ઢાંચો તૈયાર કરી નાખ્યો. દરેક પ્રકરણનું ચિર્પક, મથાણું નક્કી કર્યું, પ્રકરણમાં શું લખવું અને કઈ કઈ બાબતનો કયાં સુધી ઉલ્લેખ કરવો એ નક્કી કર્યું અને ટુંકાણમાં સુદઝો લખી નાખ્યા. આટલી તૈયારી પછી એ પૂ. મહારાજશ્રી પાસે ગયા. પુસ્તક અંગેની પોતાની યોજના એમને બતાવી. થોડા વખત પછી મહના આગળમાં થોડા માણસો ભેગા થઈને હપના પોકારો કરતા હતા. બન્નેએ નીચે જઈને જોયું તો બધા ભેડા એકઠા થઈને મહના આગળમાં લગભગ પચાસેની સંખ્યામાં ઔદુંબરની કુપળા ફુટી હતી તે જોતા હતા. અત્યાર સુધી જે ઔદુંબર વૃક્ષ સુકાઈ ગયું હતું અને પોતદાર સાહેબ જ્યારે સપ્તલોકીનો દિંદી અનુવાદ કરતા હતા તે વખતે ફક્ત એ ઔદુંબરના ઝાડને ત્રણ પાંદડાં જ ફુટ્યા હતા, તે ત્રણ પાંદડાં મોટાં થયાં હતાં. બસ એટલું જ બન્યું હતું પરંતુ આજે તો ઢેકાણે ઢેકાણે એની કુપળા ફુટીને ૭ ૭ થઈ જમીનથી ઉંચી થઈ હતી. એટલું જ નહીં પરંતુ મુખ્ય ઔદુંબરના ઝાડના ફૂંદા થડમાં ઢેકાણે ઢેકાણે પતીઓ ફુટી હતી એટલું જ નહીં પણ એ ઝાડને લપેટાઈને એક પીપળા પણ જાગ્યો હતો. એક જ પીપળા હતો અને તે પણ ચપ્પતરાની ઉપર ઔદુંબરના ઝાડને લપેટાઈને સાત આઠ ઇંચ ઉંચો થયો હતો. ઔદુંબરના ઝાડના પચાસ કુપળાના કુમખા વચ્ચે પીપળા (અશ્વસ્થ - યા બોધીવૃક્ષ) જોઈને બધાના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો બાણે હૃદયની અદ્ભુત લીલાના દર્શન ન જોતા હોય ! પૂ. મહારાજશ્રી પણ ખૂબ આનંદમાં હતા. તે દિવસે ૨૩ જુલાઈ ૧૯૫૯ની તારીખ અને સુરવાર હતો. આ જ દિવસે સુખની શોધમાં In Search of Happinessનો જન્મ થયો. આ પુસ્તક શરૂ થયું અને તે જ દિવસે પીપળા - અશ્વસ્થનો પણ જન્મ થયો. આ પ્રસંગ જ્યાં - જે સ્થળે બન્ને તો સ્થળે બધાએ પ્રસંગને અનુરૂપ આરતી ગાઈ.

એ રાત્રે અને તે પછીના બે દિવસ પોતદાર સાહેબે એ પુસ્તકની નોંધને વધારે વિસ્તૃત કરી અને રવિવારે એ તમામ લખાણ પૂ. મહારાજશ્રીને

સંભળાવ્યું. એમણે કહ્યું કે “ આ તો ફક્ત નોંધ છે. ભોપાલ વાઘને એને મંપૂર્ણ રીતે વિગતવાર લખી નાંખો. એમાં તમને કોઈ મુશ્કેલી નહીં આવે. ” આ પછી પોતદાર સાહેબ મુજબ ગયા. ત્યાં એમને પ્લાઠ્ઠુડની એજંસી મળવાની હતી. એ બાબતમાં થોડી વાટાઘાટ કરીને પછી એ ભોપાલ ગયા. ભોપાલ ગયા પછી ત્યારે એમણે જાણ્યું કે એમની જેરહાજરીમાં રડાફના માણસોએ રૂબિયાની વ્યવસ્થા કરીને તેઓ અક્કલકોટ ગયા તેના બે જ દિવસમાં માવના વેગનો છોડાત્રી લીધા હતા ત્યારે એ ખૂબ ખુશ થયા. અક્કલકોટમાં પુસ્તકની નોંધ લખી હતી તેને ટાઇપ કરાવી લીધી. અને પછી ચાર પાંચ દિવસ પછી એમણે In Search of happiness સત્યની શોધમાં લખવાની શરૂઆત કરી. આ પુસ્તક લખવામાં એમના દૈનિક કાર્યક્રમમાં ફક્ત એમના ઊડવાના અને બાનમાં ખેસવાના સમયમાં મોકુફ થવા માંડ્યું આ સિવાય બીજા કોઈ ફેરફાર થયો નહીં. આ વખતે તેઓ ૧૧ થી ૫ પોતદાર એજંસીનું એડિસનું કામ લેતા અથવા પુસ્તક અંગે વિચાર કરતા હતા. પાંચ વાગે એડિસમાંથી આવીને સાંજનું ભોજન પનારીને નવ દશ વાગ્યા સુધી વિચારમગ્ન રહેતા તે અમે બધા સૂઈ જતાએ ત્યાં સુધી વિચાર ચાલ્યા કરતા. અને સૂઈ જતા પહેલાં પછી તેઓ છેક સવારે ચાર વાગ્યા સુધી લખવાનું ચાલુ રાખતા અને પછી તેઓ સૂઈ જતા. રાત્રે જે લખ્યું હોય તેને બીજા દિવસે સેક્રેટરી અંસારી ટાઈપ કરી આપતા. આ પ્રમાણે લખવાનું કામ અગિયાર દિવસ સુધી ચાલ્યું અને તે પછી પુસ્તક મંપૂર્ણ રીતે પુરું થયું.

પુસ્તક પુરું થયા પછી ત્યારે દિવસે પોતદાર સાહેબે એ પુસ્તક લખવા આપના અગાઉ પૃ. મદારાજીને વંચાવી લેવું જોઈએ એવો વિચાર કર્યો અને એ વિચારનો અમલ કરવા તરત જ અક્કલકોટ જઈ પહોંચ્યા. અહીં ચાલુ ક્ષણ સુધી સનન પૃ. મદારાજીને પુસ્તક વાંચી મંભળાવ્યું. એમણે સાંભળીને કહ્યું કે “ પુસ્તક સરન છે અને મંપૂર્ણ છે. ” બે ચાર દિવસ અક્કલકોટ રહીને તે ભોપાલ ગયા. અને પુસ્તક છપાવવા માટે ઉપાધ્યક્ષ કરવા લાગ્યા. જતી વખતે પૃ. મદારાજીએ કહ્યું કે “ જેમ લખવાનું પૂર્ણસ્વરૂપ છે તે જ પ્રમાણે પુસ્તક પણ મંપૂર્ણ છે. તમે આમાં જે લખ્યું છે તેમાંથી એક ચૌદ પણ કમી કરવાનો નથી તેમજ એક ઉમેરવાનો પણ નથી. ”

ભોપાલ આવ્યા પછી પોતદાર સાહેબ પુસ્તક છપાવવાનાં કામમાં લાગી ગયા. પોતાની જગમ તારીખ ઉપર પુસ્તક પ્રગટ થાન અને પોતે પૃ. મદારાજીને

એ પુસ્તક બેટ હરે એની એમની ત્રીજ છરજા હતી. સપ્ટેમ્બરની મધ્યમાં એ પુસ્તક મકિની પામેતા રસાલપુરના ખિસ્તી મિશન પ્રેસમાં છપાવવાનું શરૂ કર્યું અને મેજ સાથે પાનાથી વધારે પાનાઓ માટે એ પ્રેસ આપી શકતું ન હોવાથી પોતાના સાહેબ ક્રેડેર જઈને ત્યાં જ રવાના થયાથી તેઓ મેજ મળી વળતા અને પ્રેસમાંથી આવતા પુસ્તક સુધારી આપતા હતા. ત્યાંથી પાછા ઈંદાર આવતા હતા. અગિયાર દિવસમાં તો પુસ્તક સંપૂર્ણ રીતે છપાઈ ગયું એટલે અગિયારમે દિવસે જ મહા સ્ટેશનથી એની દશ નસીલો લઈને તેઓ ત્રીસમી સપ્ટેમ્બરે અકલકોટ રવાના થયા.

૧લી ઓક્ટોબરે લગભગ સાંજે સાત વાગે પ. મહારાજશ્રીના હાથમાં એ પુસ્તક અર્પણ કરતાં એમને જે અર્પણ આનંદ થયો તેનું વર્ણન હું શું કરું ? પુસ્તકની છપાઈ, એના કાગળો, એનું પુર્ક અને પુર્ક પરનું કવર એ તમામ જોઈને પ. મહારાજશ્રીને ખૂબ સંતોષ થયો. એમણે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું, “આજકાલની દુનિયામાં આ એક અદ્વિતીય-અનન્ય પુસ્તક છે.” આ પછી બે-ત્રણ દિવસ પછી પૂ. મહારાજશ્રીએ ફરીથી કહ્યું કે “હવે આ પુસ્તકને દેશના ખૂણે ખૂણે પહોંચાડવાનું કામ જાતે જ મુસાફરી કરીને કરવાનું છે. એ પુસ્તક ઉપર તમે કિંમત લાખી નથી પરંતુ એ તમારે કાઈને મફત આપવાનું નથી પરંતુ વેચવાનું જ છે કારણ કે મફત મળેલા પુસ્તકને સામાન્ય રીતે લોકો વાંચતા નથી. વળી ફરી જણાવ્યું કે “દેશના દિવસે (તે વખતે દેશના ૧૧મી ઓક્ટોબરે હતી) તમારી ઈચ્છા હોય તો હું બતાવું તે શબ્દોમાં આ કામ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરો. આજે તો પ્રતિજ્ઞામાં બોલવાના શબ્દો જ બતાવું છું. પછી ત્રણ દિવસ સુધી તમને એના પર વિચાર કરવાની તક આપુ છું. પછી તમારો મક્કમ વિચાર થાય તો દશમી તારીખે નોમ છે પછી બીજે દિવસે સવારથી મોન લઈને અગિયારમી તારીખે પેટીમાં રાખેલી અમારી પાકુડાઓ પર જળનો અભિષેક કરીને આ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો બોલીને મોન છોડજો. એટલું પ્યાન રાખજો કે હું જે કરી શકું છું તે જ મારી પાકુડાઓ પણ કરી શકશે અને એટલું પણ યાદ રાખજો કે એક વખત પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી એ વળલોપ બની જાય છે. આ પ્રતિજ્ઞા સાધારણ નથી. એને પૂર્ણ કરવાના તમામ સાધનો અને શક્તિ પણ તમને આપવામાં આવશે !”

આ શબ્દો સાંભળીને તરત જ તે વખતે પોતાના સાહેબે તો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો, પરંતુ ત્રણ દિવસની આપેલી અવધ સુધી તો રોકાવાનું હતું.

પ્રતિના આ પ્રકારની હતી. “ આજે વિન્યાદશમીના શુભ અને મંગળ અવસર પર હું શુદ્ધસિદ્ધાન્તો સંકલ્પ કરું છું. સર્વે જાપિ, દેવતાઓ તથા પિતૃઓ સાક્ષી રહે અને સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ સહાયતા કરે. હું શ્રુતિજ્ઞ (વેદના) પુનરજીવનનું કામ નિષ્ઠાપૂર્વક કરીશ. હું શ્રુતિના પુનરજીવનનું કામ નિષ્ઠાપૂર્વક કરીશ.”

આજ વખતે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું હતું કે “ મેં જે સંકલ્પ કર્યો છે તેમાં ‘કાર્ય’ તથા ‘નિષ્ઠાપૂર્વક’ એ બે શબ્દો જ વધારેનાં હોય છે. બાકીના શબ્દો જે હતા તે જ છે.” એમણે વર્ષો પહેલાં ભગવાન પરશુરામની માંગણીથી શુદ્ધસિદ્ધાન્તો જે સંકલ્પ કર્યો હતો તે આ પ્રમાણેનો હતો “ હું શ્રુતિનું (વેદનું) પુનરજીવન કરીશ.”

ચોગ્ર સમયે મૌન રાખવામાં આવ્યું. વિન્યાદશમીના દિવસે ઉપર જણાવ્યા મુજબ પૂ. મહારાજશ્રીની પાદુકાઓ પેડીમાંથી કાઢવામાં આવી અને તેના પર અલિપેક કરતી વખતે પ્રતિયાનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવ્યું. કદાચ આ પાદુકાઓનો પોતદાર સાહેબે જ સર્વ પ્રથમ આ રીતે સત્કાર કર્યો હતો. તે જ દિવસે સાંજે પોતદાર સાહેબ અક્ષલકોટથી વિદાય થયા. જવાના દિવસે વિન્યાદશમી હોવાથી પૂ. મહારાજશ્રીને મૌન હતું પરંતુ એના આગલા દિવસે પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબને કહ્યું હતું કે “ મુસાફરી અને પ્રયાગ કામ અંગે તમે સ્વતંત્ર છો.”

તા. ૧૩ એપ્રિલના રોજ પોતદાર સાહેબ ભોપાલ પહોંચ્યા ત્યારે સ્ટેશન પર માડી અને ડ્રાઇવર બુચ્છને બદલે પદાધિકારીને ટેકસી સાથે સ્ટેશન પર આવેલા જોઈને તેઓ ચક્રિત થયા. પુણ્યાથી ખગર પડી કે ફોરેના દિવસે જ ડ્રાઇવર બુચ્છખાંચે નોકરી છોડી દીધી હતી. પોતદાર સાહેબે તો ભારતની મુસાફરી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો તે જ વખતે આટલા પ્રમાણિક અને વિશ્વાસુ સર્વોત્તમ ડ્રાઇવરે નોકરી છોડી દીધી અને જતો રહ્યો એથી આશંકામાં પડી ગયા. પરંતુ તે વખતે એમને એ વિશે વિચાર કરવાનો સમય ન હોવાથી તરત જ એમણે બીજા એક કોચીઅન ડ્રાઇવર ચાખી લીધો. બીજા દિવસે તો એમને ઈંદાર જઈને ત્યાંથી નજીવાર ચાખલ દૂર દૂર આવેલા ચિંતામણી ગણપતિની સમક્ષ પૂર્ણિમાના દિવસથી જ પોતાના કામનું મુક્ત કરવાનું હતું. પૂ. મહારાજશ્રી પણ બુચ્છખાંચાની પ્રશંસા કરતા હતા. એટલે એમણે તરત જ બુચ્છખાંચાં નોકરી છોડી જતો રહ્યો છે, એ મનઘનતા એક દાયકા લખી નાંખ્યો. ૧૪મી એપ્રિલના સંજે ૧૧મી ત્રિપુલ કમળ અંચારી તથા એકાદ-૮-૮ થી અર્ચનને

બોલાવીને એમને દહુ દે. “ જો વર્ષથી તમે જેમ ધધાનું કામ સંભાળી રહ્યા છો તેનાથી પણ વધારે જવાબદારી અને માલિકીની જગ્યાએ હવેથી આવજો તમારે જ કામની દેખરેખ રાખવી પડશે. હું તો હવે ચારે દિશાએ મુસાફરી કરી આવ્યા પછી જ ધધા તરફ ધ્યાન આપી શકીશ. ” એટલું કહીને તે જ વખતે તેઓ ઈંદાર રવાના થઈ ગયા.

ખીને દિવસે એટલે ૧૫મી ઓક્ટોબરે ઉજ્જૈનની પાસે આવેલા ચિંતામણી ગણપતિના દર્શને ગયા. સવારે ૧૦ વાગે શ્રી ચિંતામણી ગણપતિની સમક્ષ પોતાના અંગ્રેજી પુસ્તકની નહત મુકી પાછા ફરવા લાગ્યા. પાછા ફરતા હતા તે જ વખતે કદા ૧૫ મિનિટ માટે મુશગધાર વરસાદ પડ્યો. એટલા વખતમાં તો તેઓ ક્ષિપ્રા નદીના દિનારે સખાશ્વતર આવેલા રેલ્વે પુલ નજીક આવી ગયા હતા. અહીં આવીને જોયું તો સડડ પર બીલકુલ કાચી માટી પર ચઢાણ કરવાનું હતું. ગાડી કદાચ ફસાઈ જાય એમ માનીને ત્યાં કામ કરનાર ગંધેડાવાળા તથા મજૂરોને મહેનતાણુ આપી પથ્થરોનો રસ્તો બનાવ્યો અને તેના ઉપર પથ્થરના ચીલા પર ગાડીના બંને પેડા ચઢાવી દીધા. પરંતુ મોટર ચઢાવતી વખતે જ મોટરનું ડાણું પાછળ પેડું પથ્થર ખસી જવાથી કીચકમાં ફસાયું. ખીજ ત્રણે પેડાં સલામત હતા. આ એક અજબ ઘટના બની જેનું કારણ કાંઈ સમજમાં ન આવ્યું. આ પછી વળાયો અને દોરિયા મુકીને એને બિલાવવાનો દેટલાક સોદાએ પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ પરિણામ એ આવ્યું કે પેડું વધુને વધુ ફસાઈ ગયું. અને હવે તો ગાડી સારી રીતે ફસાઈ ગઈ હતી.

પોતદાર સાહેબ ઈંદારથી ફક્ત એક દૃષ્ટિ પાછા પાને જ નીકળ્યા હતા. એ દિવસોમાં તેઓ બદારનું કાંઈ પણ ખાતાપીતા ન હતા. એટલે આ વખતે ખાવાપીવાનો તો કોઈ પ્રશ્ન જ ન હતો. કૂઠવર નવો જ હતો અને તે આ વખતે ખૂબ દેરાન થઈ ગયેલો દેખાતો હતો. આમને આમ ગાડીને બરાબર કાઢવાના પ્રયત્નોમાં જ સાંજના પાંચ વાગી ગયા. તે વખતે પાસેના એક શાગનો પટેલ બેતરમાંથી પરવારી પોતાના ચાર બળદો સાથે ઘર તરફ જતો જોવામાં આવ્યો. એણે મોટરની સ્થિતિ જોઈ પોતાના ચારે બળદો જોડીને મોટર કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પાછળ ત્રીસ મજૂરોએ ધક્કો પણ માર્યો અને પોતદાર સાહેબે પણ ગાડી ફર્સ્ટ ગીઅરમાં નાંખી ચલાવવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ગાડી ન આગળ ખસી ન પાછળ ખસી. એ તો એ ચઢાણ ઉપર આડી જ ઉભી રહી. સાંજનું અંધાર થતું હતું. એટલે તમામ માણસો શાકીને

પોતપોતાને ઘેર જતા રહ્યા. પોતદાર સાહેબે ઉજ્જવેનના દોલનગંઢમાંથી એક દુકાને મંગારી પરંતુ માડી પાસે આવતાં પહેલાં તો ૨૩ નં ક્રીયકમાં ફર્યાદી ગઈ. એનો ફાઈવર પણ ચાલો બોલતો બોલતો જતો રહ્યો. રાત્રે પામેના એક મહોલ્લાના ફીટરોએ આવીને મોટર ડાલવાની મજૂરી સંબંધી ઘોડા સોદા કરવા કહ્યું કે આપ આટલા ટેન્ડર આપો તો માડી કાઢી આપીએ. એટલે પોતદાર સાહેબે તેમને કહ્યું કે “ પહેલાં તમે માડી બહાર કાઢી આપો પછી મારી મરજી પડશે તે આપીશ. ” પછી તો એમણે રાતના બાર વાગ્યા સુધી મહેનત કરી પરંતુ માડી ન નીકળી તે ન જ નીકળી. એટલે હારી ચાકાને એ બધા પણ ચાલ્યા ત્યાં એટલે ફાઈવરને પૈસા આપીને ખાઈ આવવા કહ્યું હારણ કે એમને તો પાણી પણ પીવાનું ન હતું. ફાઈવર ખાઈને આવ્યો એટલે ફાઈવર આગલી બેઠક પર અને એ પાછલી બેઠક પર એમ બંને સૂઈ ગયા.

રાતના એક વાગ્યાના સુમારે કોઈ ઓળખીના ગૃહસ્થ આવીને પોતદાર સાહેબને પામેની વેપશાળામાં લઈ ગયા અને ત્યાં એમની સવાની વ્યવસ્થા કરી આપી. સવારે પોતદાર સાહેબ જીડીને ૬, ૬-૩૦ વાગે માડી પામે પહોંચી ગયા. એટલામાં સાંજે આવેલા ગંધાવાળાઓ અને પટેલ પણ આવી પહોંચ્યા. ફરીથી બળદો જોડ્યા અને મજૂરી ધકેલા દેવા લાગ્યા. પોતદાર સાહેબ જ્યારે માડી ફર્સ્ટ ગીયરમાં નાંખતા હતા ત્યારે એમણે જોયે થોડે દૂર એક વ્યક્તિને ઠાકમાં પરશુ સાથે જોએલી જોઈ. એમને જોતાં જ માડી હવે સ્ટાર્ટ કરતાં જ ચલાવતા જ નીકળે એવી એમને શક્તિ બેસી ગઈ. એમને લાગ્યું કે આ એની જ નિશાની છે. અમલખી તો એ થઈ કે માડી ચાલુ કરવાની સાથે જ પાંચ જ એકંડમાં માડી અંદરથી જ દાલીને પછી સડક પર સીસલામન ચડી ગઈ. એટલું જ નહીં પણ એક પાંચ સ્કોર્ચ તૂટી નડતી કે ટીપી પાંચ થઈ ન હતી કે બગડી પણ નહીં. ઈદાર પહોંચ્યા પછી માડી જોવવા ચારે દારખાનામાં મોકલી આપી. બરાબર તપાસ કરતાં માડીમાં કોઈ અત્યંત બગડા ન હોય. ગઈ કાલે આખો દિવસ કોઈ જ ખાણ ન હોવાથી ખાણખોને ઘોડા આરામ દેવો. આમ અડધોગી બેઠકું આ પ્રચાર મૂર્તિ વિચિત્ર મારણું બન્યું. તે જ દિવસે મધરાત્રિએ એમને એક સ્વાપ્ન આવ્યું કે “ તમારા કામમાં જે જે મુશ્કેલીઓ આવશે અને વિધો નાંખશે તે તમામતો વિનાશ થશે અને તમને દેવે તમને વિનમ્ર મળશે ”

ખીન્ને દિવસે ગરબાર હતો એટલે મોગવારે પોતદાર આદેશ એમના એક મિત્રને લઈને મહેરના તમામ પુસ્તક વેચનારાઓની દુકાને ગયા. સવારથી માંજ સુધી મહેરના હતી. પરંતુ દરેક દુકાનદારે પુસ્તક લેવાની ના હી. એક પણ પુસ્તક વેચાયું નહીં.

મોગવારે સવારે ભોપાલ પાછા આવનાં રસ્તામાં તેઓ શિહોરમાં પંદર મિનિટ મેડાયા અને ત્યાં બે ઓળખાતાઓને બે પુસ્તકો વેચ્યાં અને પછી ભોપાલ આવી ગયા. ઇલેક્ટ્રીક ના પેલા નવા દીંડીયાન મોડે મોટરી-માંથી રાજનામું આપી દીધું એટલે ડ્રાઈવર રસીદ ને એમના એક મિત્રને ત્યાં હતો તેને મોટરીમાં રાખી લીધો.

તા. ૨૩ મીને શુક્રવારની રાત્રે અને પછી ખીન્ને દિવસે બપોરે પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબને સ્વપ્નામાં પહોંચે કે “તમને જેટલું જોઈએ તેટલું” દૂધ મળતું રહે છે કે નહીં.” એમને ત્યાં ગળતું અહીં રોર દૂધ બાંધ્યું હતું અને દૂધ પુરવું હતું એટલે જન્મે વખત તેમણે ‘હા’ હી. અચાનક પોતદાર આદેશે શ્રી અન્સારીને પહોંચે ત્યારે એમણે હતું કે દૂધનો અર્થ કૃપા થાય. એટલે પોતદાર સાહેબે વિચાર્યું કે જો દૂધનો અર્થ આધાર થાય છે એ પહેલેથી જ જાણતો હોત તો હા થા માટે કહેત ? પણ હવે શું થાય ?

ભોપાલમાં પોતાની ઓફિસમાં બેસીને તેઓ પહેલાં પોતાની મુસાફરીની યાજના ધક્કા કારણ કે એમની ઈચ્છા પુસ્તકોનો ખૂબ પ્રચાર કરવાની હતી. તા. ૨૭મીને ૧૧ વાગે ઓફિસમાં આવ્યા પછી એક ઓફીસ આવી ગયું ત્યારે એમણે એક અવાજ સાંભળ્યો કે “પહેલા તમે દર્શન તો કરો.” ખૂબ વિચાર કરતા તેમને યાદ આવ્યું કે ૧૫ મીએ પૂ. મહારાજશ્રીની આજ્ઞાનુસાર જનારે ઉલ્લેખ ગયા હતા ત્યારે ચિંતામણી ગણપતિના દર્શનથી પાછા આવી મહાબળેશ્વર તથા પરશુરામ મંદિરના દર્શન કરવાનો કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો. પરંતુ મોટરની તકલીફને લઈને એ વાન લૂલ્યાઈ ગઈ હતી. એટલે ઉપર લખેલા વાંચકી એ વાનની યાદ આપવામાં આવી છે. યાદ આવતા જ જવાની વાર હયા લાગવાની હતી ? બપોરે બાર વાગે મોટરમાં ઉલ્લેખ સવાના થયા અને ૩-૩૦ વાગે મહાબળેશ્વર પહોંચ્યા. દર્શન કરતી વખતે મહાબળેશ્વરના બાણમાં પૂ. મહારાજશ્રીના દર્શન થયા. ઉપર ઓફિસરમાં તો બાણમાં પૂ. મહારાજશ્રીના ચહેરાના સ્પષ્ટ દર્શન થયાં. ખૂબ આનંદવિભોર થઈને પરશુરામ મંદિર ગયા અને રાત્રે ભોપાલ પહોંચી ગયા.

તા ૨૭મીએ ઉલ્લેખમાં બે વખત થયેલા પૂ. મહારાજશ્રીના દર્શનની વાત એમણે પૂ. મહારાજશ્રીને કામળમાં લખી મોકલી. ૨૮મીએ એક કામળ લખ્યો અને ૨૯મી પગેદિયે ઓઈ નમયે પૂ. મહારાજશ્રીએ એમને કહ્યું કે “ અમુક ઓઈ સત્ સુધિ અગર અવતારી પ્રપન્ન નામ લીધું હવે જે સવારે જાયા પછી યાદ નહોતું ગયું આજ જગ્યાએથી (સોપાન નહીં પણ બીજી ઓઈ જગ્યા હતી જે યાદ ન રહ્યું) પ્રચાર (ધર્મપ્રચાર) ગવાને માટે એ જ દિવસે (પારત્તના દિવસે) મુસાફરી શરૂ કરી હતી. અને જરાબર એક વર્ષ ઉપગત પર્યટન કરીને એ જ તિથિએ આવીને બ્રહ્મલોચન કંગાનું હવે પગ, તમને તો એક વર્ષ પણ નહીં લાગે. ”

આ સ્વાનર્શનનો પોતદાર સાહેબે એવો અર્થ ઘટાવ્યો હતો કે ૧૯૫૦ના ઓક્ટોબરમાં દ્વેરાના દિવસે તેઓ પ્રતિજ્ઞા લઈને અક્કલકોટથી નીકળ્યા હતા અને ૧૯૬૦ માર્ચમાં ભારતભરમાં પ્રયાગ કાર્ય કરીને એમણે કુરુક્ષેત્રમાં કાર્યની પૂર્ણાકૃતિ કરી. કામળી પૂર્ણાકૃતિનો તાગ એમણે કુરુક્ષેત્રથી નવમીએ અક્કલકોટ થઈ હતો અને દશમીએ પૂ. મહારાજશ્રીએ અક્કલકોટમાં બ્રહ્મલોચન કંગાનું હવે અઢાર વર્ષ પહેલાં બપોર લગવાન પગસુરામે પૂ. મહારાજશ્રીને ત્રિપુગમની દિક્ષા આપી તે પછી આ દશમીનો દિનમ-માર્ચ ૧૦નો દિવસ હતો એમને જન થયા પછી પોતદાર સાહેબ કુરુક્ષેત્રથી સીધા અક્કલકોટ આવ્યા હતા આ પછીની હપીકન છઠ્ઠા પ્રવચ્ચમાં આપી છે.

૧૫મી ઓક્ટોબર ઉલ્લેખમાં પ્રયાગ કાર્યનું મુક્તિ કર્યા પછી તાગ રોડ પ્રયાગ કાર્ય અંગના જે અદ્ભૂત બનાવો પોતદાર સાહેબે અનુભવ્યા તેમણે કેલસાકની હપીકન મે આપવી જરૂરી સમજીને આપી છે

૩૧મી ઓક્ટોબર દિવાળી હતી. ૨૨ વર્ષ દિવાળી પછી અક્કલકોટથી પૂ. મહારાજશ્રીના આવીવાનો એક તાર પોતદાર સાહેબ ઉપર આવ્યો હતો આ વર્ષે એ તાર ગુજ નવેજારે મળ્યો આ વખતના તારમાં લખ્યું હતું :
Be sincere & dutiful messenger of Peace-Victory every year Gajanan Maharaj કર્તવ્યપરાવલ તથા સાચા શાંતિ દૂત બનો સર્વન વિનય છે મનમન મહારાજ

તે દિવસેમાં એ વખત પોતદાર સાહેબના સેક્રેટરી શ્રી બનસારીએ એમને કહ્યું કે “ આપના પુસ્તકમાં ફક્ત પ્રકટ થયા ‘ સદાય-સદ માર્ગદર્શન ’ પ્રકટ થયા

સદૃશ પોતાની મહાસમાધિ (અવસાન) પછી પણ માર્ગદર્શન કરે છે એ વાંચીને કેટલાક મુસલમાનોએ વાંધો ઉઠાવ્યો છે. તેમનું એમ કહેવું છે કે અમારામાં તો પીરનું મૃત્યુ થાય એટલે એમને દફન કરવામાં આવે છે. એ પછી એ કેવી રીતે માર્ગદર્શન કરી શકે ? (કરી શકે નહીં) એવું માનવામાં આવે છે. એટલે મેં એમને જવાબ આપ્યો કે “ સાહેબે જે લખ્યું છે તે જ સાચું છે અને આપણે ત્યાં પણ એ જ હકીકત છે. એ પછી સંત જલાલુદ્દીન-રૂમીના ધર્મગ્રંથમાંથી જે લીટીઓ એમને સંભળાવી. સંત જલાલુદ્દીન મોટા ડ્રવિ અને સંત હતા. મહંમદ સાહેબની ત્રીજી પેઢીએ થઈ ગયા અને એમના અરબી પુસ્તકો (ગ્રંથો) ઇસ્લામ ધર્મના પ્રમાણરૂપ છે એમ મુસલમાનો માને છે. આપ અરબી જાણતા નથી એટલે હું ઢિંદી લીપીમાં બંને લીટીઓ લખાવી છે. આપ અરબી જાણતા એનો અર્થ ટાંપી કરી લાવ્યો છું. ”

પોતદાર સાહેબ ખૂબ આનંદ પામ્યા. શ્રી અન્સારીએ જ એમનું પુસ્તક ત્રણ ચાર વાર ટાઈપ કર્યું હતું અને એમાં ખૂબ રસ લીધો હતો. એમણે કાગળ લઈને જે લીટીઓ વાંચી તે નીચે પ્રમાણે હતી.

“ બાદ બજ વકાત તુરબતે મા દર જમીં મલુ
દર સીના હાય મરદુમે આરિફ મઝારે મારત ”

અર્થ આ પ્રમાણે છે.

“ After my death, try not to find my grave in the
earth, for thou shalt ever find me in the breast of
enlightened Ones ”

એનો શુબરાતી અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. મારા મરણ પછી મારી કબરને
આ પૃથ્વી ઉપર શોધશો નહીં, કારણ કે ધર્મના પંથે જનનારા સફરીઓના
હૃદયમાં જ હું છું.

“ મૃત્યુ પછી ના શોધશો, મુજ હૃદયને ધરતી મહીં
ધર્મ પંથે જે પડે તે પશિકના હૃદયમાં વસુ ”

પોતદાર સાહેબે આજ વાત એમના પુસ્તકમાં કહી છે.

પહેલી સફર મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં કરવાનું નક્કી કર્યું હતું અને તારીખ

રાખ્યો હતો. આ સમય માટે કરેલા નિયમ મુજબ એ બહારનું કંઈ જ ખાતા ન હતા. ફક્ત પ્રવાહી પદાર્થ જ લેતા હતા. એટલે આ પહેલી મુસાફરીમાં ખેતે હાથે જ ખાવાનું બનાવી લેવાનું નહીં હતું. આ બે ત્રણ પેઢીઓ અને પુસ્તકની ૧૦૦-૧૫૦ નંબો દારના પાછલા ખાનામાં મુકવામાં આવી.

ચોથી નવેમ્બરે સવારે ચાર વાગ્યે પહેલી મુસાફરી શરૂ કરી. સાડાનવ-દસ વાગે સાગરમાં ત્રણ ચાર પુસ્તકો વેચી તથા દમોદમાં પણ એક ચોપડી વેચીને સાંજે ચાર વાગે જળણપુર પહોંચ્યા. તે દિવસે જળણપુરમાં એક હોટલમાં આરામ કર્યો. તે દિવસોમાં તેઓ પલંગ પર સુતા ન હતા. એટલે દ્રાઈવર રશ્મિ પલંગ ઉભો કરી એમને જોઈતી હતી તેવી રીતે ઓરડાની ગોઠવણ કરી નાંખી. પછી ખાવાનું બનાવી ખાઈને લગભગ નવ વાગે પોતાની શેતરંજ પર ચાકર પાથરી આંખ બંધ કરી જીંધવા માટે તૈયારી કરી પરંતુ બંધ આંખોની સામે એક દેવીના દર્શન થયા. તેમને અચૂત અવસ્થામાં પણ આ દેવીના દર્શન થતા હતા. ત્યારપછી તેઓ જીંધી ગયા.

ખીજે દિવસે જળણપુરમાં ખૂબ જ ખતથી કામ કર્યું. પંદર પુસ્તકો વેચ્યાં. પાંચમી તારીખે આખો દિવસ સારું એવું કામ કર્યા પછી રાતે જ્યારે એ સુતા હતા ત્યારે ફરી પાછા એ જ દેવીના દર્શન એમને થયા. અત્યંત સુંદર ચહેરો - મોં ઉપર હાસ્ય અને આંખમાં ચંચળતા હતી. આ દેવી કોણ છે અને શા માટે દેખાય છે એ પોતદાર સાહેબને સમજાયું નહીં.

જળણપુરમાં પુસ્તક વેચવાનું કામ સરળ હતું કારણ કે અહીં ઓળખીતા તથા મિત્રો સારા પ્રમાણમાં હતા. પૂ. મહારાજશ્રીએ રોજ જે પ્રચારકાર્ય થાય તેનો રિપોર્ટ ડરવાનો આદેશ આપ્યો હતો એટલે પાંચમી તારીખના રિપોર્ટમાં પોતદાર સાહેબે લખ્યું કે “મિત્રો તથા ઓળખીતાઓમાં પુસ્તક વેચવાનું કામ સહેલું છે. જ્યાં જઈએ ત્યાં મન ફાવે ત્યાં જઈને પુસ્તક વેચાય ત્યારે મજા આવે.”

જળણપુરથી બાલાઘાટમાં એક પરિચિત સિવિલ સર્જનને પુસ્તક વેચી પોતદાર સાહેબ રાયપુર ગયા. એક હોટલમાં જઈ ખાવાનું બનાવી ખાઈને સૂઈ ગયા. ખીજે દિવસે રાયપુરથી ત્રીસ માઈલ દૂર રાજમ જઈને રાજમવાળેના દુકુળનું મૂળ સ્થાન જોઈ આવ્યા. મહા નદીનું પાણી તથા રેતી અડકલકોટ પહોંચ્યાડવા માટે સાથે લઇ લીધી. એ પછી લિવાઈનગરમાં એક મિત્રને ત્યાં

રજા અને પછી રાવપુર જઈને આખો દિવસ કામ કરું. સિવાઈમાં પુસ્તકો વેચ્યાં અને દસમી તારીખે નાગપુર પહોંચી ગયા. નાગપુર બપોરે પહોંચ્યા અને એક મિત્રને ત્યાં ઉતર્યા. મિત્રને ત્યાં ઉતરવાનું થાય ત્યારે પોતદાર સાહેબ રૂબરૂ બોલાવે છે.

નાગપુરમાં ઠીક ઠીક ઝોળખાણુ હતી એટલે ત્યાંનું કામ બહારી પગારીને પોતદાર સાહેબ ફરી જળણપુર આવ્યા. અહીં ગતે આરામ કરી બીજો દિવસે સ્નાન થઈને ઝાંસી ગયાં. ઝાંસીમાં પણ ઝોળખાણુવાળા હતા એટલે ત્યાં થોડા જ વખતમાં ૧૦-૧૨ પુસ્તકો વેચ્યાં.

૧૪મી નવેમ્બરે ઝાંસીથી નીકળી બપોર પછી શિવપુરી થઈને ગ્વાલીઅર પહોંચ્યા. અહીંયા પણ ઝોળખાણુવાળા સ્નેહીઓ મળ્યા. અહીં પુસ્તક વેચવાના તેમજ બે દેશલે ન વેચાવાના અનુભવો પણ મળ્યા. એમના એક જૂના એડેસો ઈન્ડિયન મિત્ર દેસવેમાં એરિયા કુબો-ટેન્ડન્ટ હતા. તેમણે ચોપડીઓ વેચાતી લેવાની ના પાડી. પુસ્તક તો ‘કુખ’ ઉપર હતું. પરંતુ એમણે કહ્યું કે શિવવારે દેશમાં જવા સિવાય બીજું વધારે કુખ કયું હોઈ શકે ? એમણે તો મિત્રે લખેલું પુસ્તક ભેટ તરીકે માત્ર લીધું અને પોતદાર સાહેબે આપ્યું પણ ખરું. એવા પણ માણસો છે જે દેશમાં જવાના કાર્યને જ કુખ માને છે એ એક નવો અનુભવ થયો. એથી જ રીતે એ એક પ્રોફેસર મિત્રને લઈને એક સેડી ડોક્ટરને ત્યાં ચોપડી વેચવા માટે ગયા. સેડી ડોક્ટર બહાઈ મતની હોઈ તે ઈરાનના બહાઈસ્તાને જ સર્વસ્વ માનતી હતી. એણે પોતદાર સાહેબ સાથે ધર્મની બાબત પર બે કલાક ચુકી ચર્ચા કરી પરંતુ ત્રણ રૂપિયાનું પુસ્તક ન ખરીદ્યું. અહીં વિરોધનો અનુભવ થયો. ચાર વર્ષ પછી પોતદાર સાહેબે લખેલા ધર્મપાઠનું વાક્ય વિરોધ એટલે નાસ્તિકનું જ નામ છે. એટલે ગ્વાલીઅરના આ અનુભવને લીધે જ આ માન્યતા દૃઢ સિદ્ધાંત તરીકે અપનાવી.

૧૫મીએ ગ્વાલીઅરમાં ચોપડીઓ વેચીને ૧૬મી આખા, મથુરાં થઈને સાંજે તેઓ દીલ્હી પહોંચી ગયા. આખામાં ત્રણ અને મથુરામાં બે પુસ્તકો વેચ્યાં. દીલ્હીમાં બે દિવસ રજા ત્યાં ભારતના મુખ્ય આચાર્યશ્રીને એક પુસ્તક આપ્યું. રેલ્વેમાં ચોપડીઓ લોકસભાના પરિચિત મિત્ર સભાસદોને વેચી, રેલ્વેમાં ચોપડીઓ ઠરાવગ્રામમાં ચોપડીઓ વેચનારા છુસેલોને આપી. આ બધા કામથી પરવારી તા. ૧૯ નવેમ્બરે અલ્હાબામાં એક મિત્ર ઓશન ભાર્તવને ત્યાં બેઠી પહોંચ્યા. અને આજ કામ માટે હવે જળપુર જતું છે એમ એમને વાત

કરી. પોતદાર સાહેબ જયપુર ફાઈ વખત ગયા નહીં દોવાથી શ્રી ભાર્ગવ અને એમના પત્ની પણ એમની સાથે જયપુર આવ્યા. ત્યાં શ્રી ભાર્ગવના કાકા સીરીલ જન્મ હતા. એમની સાથે પોતદાર સાહેબની ઓળખાણ કરાવી તા. ૧૯-૨૦ જયપુરમાં ડામ ડ્યુ. અહીં પણ એક કટ્ટર આર્ય સમાજીસ્ટ સાથે ચર્ચા થઈ જે કે એમણે તો ચોપડી ખરીદી. પછી ખાસ ખાસ મુખ્ય માણસો પાસે જઈ. એમને ચોપડીઓ વેચીને સંતોષ માન્યો. ૨૧મીએ જયપુરથી સવારે ૬ વાગે નીકળી સાંજે ચાર વાગે ભોપાલ પહોંચી ગયા.

મોટરમાં મુસાફરી કરતા ન્યારે પોતદાર સાહેબ પોતે જ ગાડી હાંકતા હતા. ફાઈવર રશીદને તો ગાડી બરાબર સારી સ્થિતિમાં રહે છે એટલું જ જોવાનું હતું. અને એ હામ એ સારી રીતે કરતો હતો. એ અમને હહેતો કે સાહેબ ન્યારે ગાડી ચલાવતા ત્યારે એટલી ઝડપથી ચલાવના કે પાછલી સીટ પર માથે છવ અહર લઇને હું બેસતો હતો. આ પાંચે દિવસે રોજ-દા હાઈને અહેવાલ અફકલકોટ મોડલવાનું દોવાથી આટલી ઝડપે ગાડી ચલાવવી પડતી હતી. એથી તો એ અહેવાલ ત્યાં જ છે અને એમાં ચોકકસ રીતે કંઈ જગ્યાએ ફાને ફેટલી ચોપડીઓ વેચી તેના રિપોર્ટ નામ સાથે લખતા હતા. આ પછી પોતદાર સાહેબને આ રિપોર્ટ દરેક મુસાફરી વાર ફાઇલ કરીને રાખ્યા છે એની ખબર પડી.

આ મુસાફરીમાં આ વખતે નાગપુરમાં પોતદાર સાહેબ પોતાના એક મદ્રાસી મિત્રને ત્યાં ઉતર્યા હતા. એમની સાથે વાતવાનમાં ન્યારે પોતદાર સાહેબે ચોપડીઓના પ્રચાર માટે દરેક સ્થામાં મુસાફરી કરવાનો કાર્યક્રમ એમને જણાવ્યો ત્યારે ધરના માણસો જેઓ થોડા વખત ઉપર જ ડૉન્યાકુમારી જઈ આવ્યા હતા તેમણે એક આલ્પમ દેખાડ્યું. આલ્પમમાં ન્યારે પોતદાર સાહેબે દેવીકુમારીની છબી જોઈ ત્યારે એમને જળપુરમાં ત્રણ રાત સુધી આંખ બંધ કર્યા પછી જે દેવીના દર્શન થતા હતા તે દેવી ચાદ આવ્યા. એટલે એમણે તરત જ નિશ્ચય કર્યો કે હવે પછી કન્યાકુમારીથી દક્ષિણમાં પ્રચાર કરવાની શરૂઆત કરવી. અને આ નિર્ણયની જાણ નાગપુરથી જ પૂ. મહારાજશ્રીને કરી.

એના જન્મમાં ભોપાલમાં એક પત્ર આવ્યો હતો કે “ તમે જે હામ હાથમાં લીધું છે તે કામને માટે તમારી પાસે પુરતી શક્તિ અને તમામ સાધનો છે જ અને એ તમને આપવામાં આવ્યા જ છે. આ રીતે જોતાં આ નજરે તમે સ્વયંપૂર્ણ જ છો. ” આ કાગળને પોતદાર સાહેબે ઉત્સાહથી વધાવી લીધો.

૧૧ ડિસેમ્બર ૧૯૫૬ના મેજ પોતદાર સાહેબ એન્ડ દંત ઓકસપ્રેસમાં મદ્રાસ જ્યાં નીડળ્યા. અને બારમી તારીખે તેઓ સાંજે મદ્રાસ પહોંચ્યા. ટિન્ને-વેલી જૂવાની ગાડી પકડી અને ૧૩ માર્ચે ટિન્નેવેલી પહોંચી ગયા. બસમાં સાંજે દંત્યકુમારી પહોંચ્યા અને ૨૫ હોટલમાં ઉતર્યા. ત્યાંથી પરવારીને દેવીના દર્શને ગયા તો દેવીની સૌંદર્યશાળી મૂર્તિ જોઈને મુગ્ધ થઈ ગયા. એમને જળપુરમાં જે દેવીના દર્શન થયા હતા તે આ જ દેવી હતા એવો દૃઢ વિશ્વાસ થોડા સુયોગ તો એ હતો કે તે જ દિવસે દેવીકુમારીની જન્મતિ હતી. મધ્યરાત્રિ મુખી સરથસ, અને રાક્ષસના પુતળાની દહનક્રિયા વગેરે જોઈને હોટલમાં પરત આવ્યા. દેવીકુમારીના બે નાના ફોટાઓ પણ ખરીદ કર્યા તેમજ ‘દંત્યકુમારી ક્ષેત્ર માંદમા’ નામની ચોપડી પણ ખરીદ કરી. ચોપડીના પહેલા પાના ઉપર લખ્યું હતું “ બહુ જ પુરાણ કાળમાં આ મંદિર સગવાન પરશુરામે બનાવ્યું હતું.” એમને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું.

આ પછીના ત્રણ દિવસો હોટલમાં જ ફર ફર સમુદ્ર તરફ નજર નાખતા પોતાના કામનો વિચાર કરવામાં જ વિતાવ્યા. ભોપાલથી નીડળ્યા પછી અન્યાર મુખી દુધ જ લેતા હતા. અહીં તેમણે કામ કરવું જ હોય તો હોટલમાં ન જમવા વગેરેના જે નિયમો એમણે લીધા છે તે નિયમો કાઢી નાખવા નિશ્ચય કર્યો અને એ નિયમ કાઢી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યા પછી તે જ દિવસથી હોટલમાં સવાર સાંજ અઞ્ચેલ હળવું શાગાહારી ભોજન લેવા માંડ્યું. તે જ દિવસે ૧૫મી ડિસેમ્બરે બપોરના ભોજન વખતે એમને એકે ફ્રેન્ચિસી સંજ્ઞાત શ્રી હીલીપ લેવેસ્ટીન સાથે ઓળખાણ થઈ. શ્રી લેવેસ્ટીન પેરીસ યુનિવર્સિટીમાં ધર્મ વિભાગના અધ્યાપક હતા અને પોતાની પત્ની સાથે કારમાં ભારતના તિર્થસ્થાનોની યાત્રાએ આવ્યા હતા. તેમનો વિચાર મંદિરો અને મૂર્તિઓ ઉપર સંશોધન કરવાનો હતો. પોતદાર સાહેબ તેમને પોતાનું પુસ્તક આપ્યું જે એમણે ભોજન બાદ બપોરે એક જ બેડમાં પુઝ વ્યું. સાંજે ત્યારે પોતદાર સાહેબ રેખલ પર જમવા બેઠા ત્યારે એ સંજ્ઞાત દર અંપલ ઉભારી જે હાથ નેડી પ્રકાશની મુદ્રા કરીને પોતદાર સાહેબની પાસે આવ્યા અને કહ્યું કે “ મેં આપનું પુસ્તક વાંચ્યું છે અને હવે અત્યારે જ ભોજન પછી આપ મારી ઓરડીમાં આવો. અગર હું આપની ઓરડીમાં આવું કારણ કે મારે આપની સાથે વાત કરવી છે.” પોતદાર સાહેબે એમનો વિચાર વધતી લીધા અને રાત્રે ગાઠ સાડા આડથી બાર વાગ્યા મુખી એમની સાથે ઠીક ઠીક ચર્ચા કરી. શ્રી લેવેસ્ટીને કહ્યું કે “ આ પુસ્તકમાં લખ્યું છે તે જ ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ છે. અમને પશ્ચિમ વાસી-

એને આજુ બે ઠાંધઃ જોઈએ હોય. આપ એ જાણુ જરૂર આવે. અમારી ચામડી હાથીની ચામડીની માફઃ જડી હોય છે નેથી ટાંધ પણ વાન એકદમ એમાં દાખલ થઈ શકેની નથી પરંતુ એઃ વખત એ વાત અંદર પ્રવેશી તો પછી ટી નીંજાતી નથી. તમારા પુસ્તકના વિચાર પશ્ચિમની પ્રજાને ખૂબ પસંદ પડશે. હવે અમે ધિયોએફિલ લોગથી તથા રામમૃણુ મિશનથી હંટાળા ગયા છીએ. અમે ૧૬મિ વાસીઓ વેરોતું મદરાસ સમજીએ છીએ પરંતુ એને માટે માન નથી. જ્યારે તમે બારતીઓને એને માટે આદર અને માન છે ત્યારે તમને એના મહત્વની માહિતી નથી. આપનું આ પુસ્તક પૂર્વ તથા પશ્ચિમ વાસીઓમાં ને ને હવિષ્યું છે તેની ખતિ કરી શકો એવા મને વિશ્વાસ છે. ” આ અને આવી જ ખીજ વાતો છે. મધરાત્રી મુધી થઈ.

બીજે દિવસે પાંતદાર સાહેબે હન્વાડુમારી હોડયું અને ત્રિવેન્દ્રમ પહોંચ્યા. અહીં બે દિવસમાં લગભગ ૨૫-૩૦ પુસ્તકો વેચ્યા. અને ત્યાંથી પછી એનાંકુલમ ગયા અને હોટલમાં જ રહેવા ખાવાનું રાખ્યું. એનાંકુલમ અને કોચીનમાં સાહે કામ થયું. સારા પ્રમાણમાં પુસ્તકો વેચાયા તો કોઈ કોઈ જગ્યાએ ‘એમાં’ અમને રસ નથી એવો જવાબ પણ મળ્યો. પછી બેંગ્લોર જઈને બે દિવસ ત્યાં પણ એજ કામ હ્યું. ત્યાંથી મદ્રાસ જતાં રાત્રે એમને અચાનક પૂ. મદારાજશ્રીના સ્વખર્શન થયા આમ અચાનક પૂર્વ સૂચના વગર એમને જોઈને આશ્ચર્ય થયું અને એમની તરફ જોતાં તેઓ બોલ્યા કે “અમે નવ અને નવ બાર દિવસ માટે આવ્યા છીએ.” જ્યારે અક્કલકોટ-મા આ વાત એમણે પૂ. મદારાજશ્રીને કરી ત્યારે એમણે કહ્યું કે હસિયુની મુસાફરી દરમ્યાન હું તમારી સાથે જ હતો એ વાતની ખાત્રી કરાવી હતી. બેંગ્લોરથી મદ્રાસ ગયા. મદ્રાસમાં એળખીતાઓની મદદથી ૨૪-૨૫મી એ સાહે કામ થયું. એમને માટે તો ત્રિવેન્દ્રમ, એનાંકુલમ, બેંગ્લોર તથા કોચીન તથા જ લાલ. મદ્રાસ એ આ પહેલા બે વખત જઈ આવ્યા હતા અને ત્યાં એમના પશ્ચિમિતો પણ હતા જ. મદ્રાસથી હૈદરાબાદ જતાં થોડે વખત વિજયવાડામાં ગોઈ ત્યાં પુસ્તકો વેચીને હૈદરાબાદ ગયા. હૈદરાબાદમાં પારબે સાહેબના મોટાભાઈ રહેતા હતા. તેમને ત્યાં જ મુકામ રાખ્યો. અહીં થોડા પુસ્તકો વેચ્યા. અહીં ફનીચરની મુખ્ય એજન્સી હોવાથી એળખીતી વ્યક્તિઓ હતી એટલે કેટલાક પુસ્તકો એમને વેચ્યા. પારબે સાહેબના મોટાભાઈ ઉપર અક્કલકોટથી પૂ. મદારાજશ્રીનો ડાગળ હતો કે પેાતદાર હૈદરાબાદ આવે કે તમે જન્ને તરત જ અક્કલકોટ આવો. કાગળ વાંચીને પેાતદાર

સાહેબે તો તે જ રાતે અકલકોટ જવાનો વિચાર કર્યો. પારખે સાહેબના મોટાભાઈ કોઈ કારણસર આવી ન શક્યા. બીજે દિવસે ૨૮મી ડિસેમ્બરે પોતદાર સાહેબ અકલકોટમાં પૂ. મહારાજશ્રી પામે હાજર થયા.

પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું “ તમે આવી ગયા તે સારું થયું. હવે પછીની દરેક સફર વખતે મુસાફરી પુરી કર્યા પછી અકલકોટ આવીને પછી જ ભોપાલ જવાનું રાખજો. ” પોતદાર સાહેબે દરેક જગ્યાએથી મોકલેલા અહેવાલો પૂ. મહારાજશ્રીને મળ્યા જ હતા. એ ઉપરથી પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે “ દક્ષિણમાં ધાર્યા ડરતા વધારે કામ થયું અને દક્ષિણ માટે થોડી શંકા હતી પરંતુ કામ ધણું મારું થયું છે. ”

પોતદાર સાહેબ કન્યાકુમારીથી મળ્યું સમુદીના પાણી તથા રેતી આદિયાનુસાર લાવ્યા હતા. પોતાના માતાજીનું સ્મૃતિ મંદિર પૂ. મહારાજશ્રી પિનાની મમાધિ નજીક બાંધવા માંગતા હતા. એના પાયામાં કન્યાકુમારીની રેતી નાંખવાની હતી. આ વખતે અમને હાલમાં આવ્યું કે ભોપાલ પાઠા વગની વખતે ધોંડ મનમાડના ચાર રસ્તા પર શીતળા રોશને હતરીને સોફારી જાને. ત્યાંના આગમની સડની ધૂળ-રજ એકઠી કરીને પછી ભોપાલ જાને. અંતે ફરી આવો ત્યારે લેના આવજો. આ વસ્તુઓ સ્મૃતિમંદિર માટે જોઈએ હોય અને મારી જનોઇ અને બાપ્ત્યાગ પસાર થયાં તે જગ્યા પણ જોઈ આવજો. ”

૧લી જાનેવારી ૧૯૬૦ અકલકોટમાં જ રહ્યાં. તે જ દિવસે પૂ. મહારાજને લેવા માટે પૂનાથી પારખે સાહેબની મોટર આવી હતી. એજ ગાડીમાં પોતદાર સાહેબને બેસાડી એમને ધોંડ રોશને ઉતારી દીધાં અને પોને આજગ ગયા. પોંટથી ચીનથી જવા માટે રાતની ગાડી પકડી. અને મવારે બગમાં માકોરી પહોંચ્યા. સોફારીમાં થોડા વખત રહી સોંપેલું કામ પનારીને બપોરે એક વાગે બગમાં મનમાડ ગયા અને ત્યાંથી પદાનુકોટ એકસમેજમાં ભોપાલ ગયા અને આમ બીજી મકર પુરી કરી.

આ દક્ષિણની મુન્શરીમાં પોતદાર સાહેબને એક અનુભવ એવો થયો કે એ જે ગ્રેડમાં જતા તે ગ્રેડમાં અગાડીયા જ કોઈ અદરર મજિ પુન્નાક વેચવાની નમામ લવચ્છા કરી દેતી હતી. આ અનુભવ એમને પછી દરેક મુસાફરીમાં થયો હતો કારણ કે આ સફર પાળેની દરેક મકરમાં તેમો જ્યાં

જતા હતા ત્યાં અને જોને મળના હતા તેને પુસ્તક વેચીને જ રહેતા એટલે હવે જોએલા અને નહીં જોએલાં શહેરમાં કોઈ ભેદભાષ કે તફાવત રહી નહીં. આ મુસાફરી વખતે પોતદાર સાહેબ ભારતના લગભગ બધા પ્રસિદ્ધ અને જોવાલાયક શહેરોમાં ગયા પરંતુ તેઓ પોતાનું પુસ્તક વેચવાનું કામડાગ કરતા એ સિવાય શહેર જોવાનું કે બીજું કોઈ કામ કરતા ન હતા. કામ પતે કે તરત જ એ શહેર છોડી બીજા શહેરમાં જતાં રહેતા. એ જ એમનો કાર્યક્રમ રહ્યો. એમને શહેરમાં શું છે અને એ શહેર કેવું છે એનાથી શી મતલબ હતી ? એમણે તો કદા પોતાના કામ પુરતી જ લેવાદેવા અને કાગળ હતી. એમને કામ કરવાની આગ મળી હતી, અને તેઓ ફક્ત એ જ કામ કરતા હતા.

- તા. ૨૫મી ડિસેમ્બર ૧૯૫૬ના દિવસે મદ્રાસમાં તેઓ સર સી. પી. રામસ્વામી 'આયંગરને મળ્યા હતા અને પોતાનું પુસ્તક એમને આપીને એમનો અભિપ્રાય જાણવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. ભોપાલ આવ્યા ત્યારે એમને ૨૫-૧૨-૫૬નો લખેલો એમનો એક કાગળ પોતદાર સાહેબને મળ્યો. એ અંગ્રેજીમાં લખાયેલા ડાગળનો ભાવાર્થ એ હતો કે “ મેં ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક આપનું ‘સત્યની શોધમાં’ પુસ્તક વાંચ્યું છે. આપ જ મને એ પુસ્તક આપી ગયા હતા. આપના શુદ્ધ મનનન મદારાંગત્રી (પ્રભાવિત થઈને) પાસે પ્રેરણા લઈને આપે જીવનની સમસ્યાઓ અને આપના આદર્શો તથા ધ્યેયોની પૃતિ વિશે ખૂબ ચિંતન મનન કર્યું છે. આપે સુખી માણસનું જે વર્ણન કર્યું છે તે ભોક્ષિના મનમાં માન, વિચાર અને જીતામુવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરેલો. આશા રાખું છું કે આપ જે પ્રમાણે જતનને વચન આપ્યું છે તે પ્રમાણે કરશે. ”

ભોપાલ પરત આવ્યા પછી પૂર્વ દિશામાં મુસાફરીએ જવાની તૈયારી કરવા માંડી ત્યારે એમને પોતાના સ્ટાફ તરફથી એલ્બીન ફનીંચરની એજન્સીમાં કાંઇ ગરબ હોવાની ખબર પડી. એક એવી વાત સાંભળી કે યા તો પોતદાર એજન્સીને જ સમસ્ત મધ્ય ભારતના એજન્ટ બનાવવામાં આવશે અથવા અત્યારના ચીફ સેલીંગ એજન્ટ પોતાના કોઈ મિત્રને ભોપાલની એજન્સી આપી દેવા ઇચ્છા રાખે છે. એટલે હવે પોતદાર એજન્સીનો ઓફિસ મુજબ માલ મોકલવામાં આવતો નહીં યા તો ખૂબ વાર પછી મોકલવામાં આવતો હતો. આમ થવાથી ધંધા સારી રીતે ચાલતો તે વ્યવસ્થામાં મુશ્કેલી આવવા માંડી. પોતદાર સાહેબ પૂર્વદિશા તરફ જ જવાના હોવાથી એમણે ચીફ સેલીંગ એજન્ટ સાથે વાત કરીને એજન્સી છોડી દેવા વિચાર કર્યો. જો કે આ ધંધા છેડવાથી મદિને

હનર દોઢ હનરનું નુકશાન થતું હતું તો પશુ પોતદાર સાહેબે મુખ્ય સેવીંગ એજન્ટને મળીને એજન્સી છોડી દીધી. આજ વખતથી પોતદાર એજન્સીના હાથમાંની 'બીજી એજન્સીઓનું' કામ પણ ફૂટી જવાની શરૂઆત થઈ. આ અંગે વધુ વિગત આગળ આપશે.

કલકત્તામાં પોતદાર સાહેબ પોતાના એક મિત્ર બલવીરસિંહને ત્યાં ઉતરવાના હતા. અને એમણે એવી ખબર અગાઉથી આપી પણ હતી. પરંતુ નીકળવાના પહેલાં એમને યાદ આવ્યું કે કલકત્તા જતા પહેલાં પોતાનું જન્મસ્થાન જોઈ આવવા માટે પૂ. મહારાજશ્રીએ અક્કલકોટમાં તેમને હતું હતું અને એ બાબતમાં આ મુસાફરીમાં તેમને વિલાસપુરમાં શ્રી સિંગવેકર (એમના મામા) પાસેથી વિગતવાર માહિતી મળશે એમ પણ જણાવ્યું હતું.

આ મુખ્ય પોતદાર સાહેબ ૧૦ જાનેવારી ૧૯૬૦ના દિવસે વિલાસપુર એકપ્રેસમાં બોપાળથી ઉપડ્યા અને ૧૧મીએ સાંજે વિલાસપુર પહોંચ્યા. ત્યાંથી પૂ. મહારાજશ્રીના ખડગપુરમાં જે (ક્વાટર) મકાનમાં જન્મ થયો હતો તેની માહિતી પૂ. મહારાજશ્રીના મામા શ્રી સિંગવેકર પાસેથી મેળવી લીધી. વિલાસ પુરના ૨૪ કલાકના નિવાસ કર્યાન શામજીએ પૂ. મહારાજશ્રીના ધણા અનુભવો અને બનાવોની હકીકત ડી. એ પછી તેઓ મેઈલમાં કલકત્તા ગયા અને ૧૩મીએ બપોરે ત્યાં પહોંચીને શ્રી બલવીરસિંહને ત્યાં જાતપા. તે જ દિવસે માંજે શ્રી બલવીરસિંહની સાથે દક્ષિણેવર તથા બેલુર માં જઈ આવ્યા. એ પછી ૧૪મીએ તેઓ ખડકપુર ગયા અને ત્યાં સમુદ્રએ સ્થિત સ્વરૂપ ધારણ કરીને માનવરોહ ધરીને પૃથ્વી પર પ્રવેશવાની ઈચ્છા કરી તે ખડકપુર રેલવેના ક્વાર્ટર્સ (મકાન)ને જોઈ તેમના જન્મસ્થાનની ચોરડીમાં બઈ એક કલાક બેઠી, શાંતિ મેળવીને ધન્ય જન્યા. જે પંજાબી દંપતિ ત્યાં રહેતા હતા એમણે મારો સન્દાર ક્યો, મકાન મોડું અને સરસ હતું અને એમાં શ્રી રામમજાણજી ધિંડવા રહેતા હતા. બપોરે ખડકપુર છોડીને કલકત્તા આવતા રહ્યાં. ૧૫મીએ દલકતામાં પોતાનું કામ કર્યું અને ૧૬મીએ પણ એ જ કામ કર્યું. દલકતામાં ખૂબ મિત્ર અને પરિચિતો હતા. કામ સારું થયું. લગભગ ૧૦૦ ચોપડીઓ તો પડેલે જ દિવસે ચેર્યાઈ ગઈ.

તારીખ ૧૬મીની રાતે કલકત્તા છોડ્યું અને ૧૭મીએ સવારે પુરી પહોંચ્યા. રવિવારે મમુદની સાથે આવેલી જગ્યા દિલ્લમાં મુકામ કર્યો. દલોડટર શ્રી

ઉમાનાથ પટનાયકને એમને જાગે એમની ઓફીસમાં મળ્યા અને પુસ્તક આપ્યું. એમણે પોતે જે હાથ માટે આવ્યા હતા તે હાથની વિગત હાંમે અને તે દિવસે રવિવાર હોવાથી શું કર્યું એ માટે એમની સલાહ માંગી ત્યારે શ્રી પટનાયકે જણાવ્યું, “અહીં સોનાથ મહાદેવની પાસે એક કેલીનો પદાડ છે. ત્યાં લગભગ ૧૨૫ વર્ષના તપસ્વી જાણા રહે છે. ત્યાં એક આગ્રમ પણ છે જ્યાં પરદેશી નરવજનાનીઓ આવીને ૧૫-૨૦ દિવસ રહે છે. તમે પણ વિચારક છો તો તેમને મળો. એમના નામની તો કાંઈને ખબર નથી. પણ નંગરાજાજાના નામે તેઓ ઓળખાય છે.” એમનો ઉપદાર માનીને તેઓ જંગલની જલદાર નીડળ્યા. પાસે જ રામકૃષ્ણ મીશનની લાયબ્રેરી હતી એમાં એક પુસ્તક ભેટ આપ્યું. સારી રીતે આનંદદાયક સમુદ્ સ્નાન કર્યું અને આશરે ત્રણ વાગે નંગરાજાજાના આગ્રમ પર પહોંચ્યા. જલદાર એક પુસ્તક વેચ્યું. અંદર જતી વખતે એમની સાથે બીજા બે માણસો હતા. એ જન્ને કટકથી આવ્યા હતા. જાણા પાટ પર બેસી હતા અને નીચે બેઠેલા એક શિષ્ય એમને કાંઈ વાંચી સંભળાવતો હતો. શિષ્યના પૂછવાથી પોતદાર સાહેબે પોતે સા માટે આવ્યા હતા તે જણાવ્યું. એટલે જાણા બોલ્યા : “તુખ તો મનમાં જ છે. એને કાંઈ કેકણે શોધવું જોઈએ” પડે છે ?” પોતદાર સાહેબે કહ્યું કે “ચોપડીમાં એ પ્રમાણે જ લખ્યું છે.” જાણાએ પૂછ્યું “ચોખમાર્ગ બતાવ્યો છે કે જાનમાર્ગ ?” જવાબ આપ્યો કે “વેદનો આધાર લીધો છે.” ત્યારે કહ્યું કે “આ પણ જાણું વેદ જ છે.” એટલે પોતદાર સાહેબે કહ્યું કે “યત, જ્ઞાન, તપ, કર્મ અને સ્વાધ્યાયનો રસ્તો બતાવ્યો છે.” જાણા બોલ્યા કે એ “શબ્દોના અર્થ માલમ છે ?” પોતદાર સાહેબે કહ્યું, “જેવું સમજવું તેવું લખ્યું છે.” જાણાએ કહ્યું, “શું લખ્યું છે તે બતાવો.” જાણા ઉપરાંત ત્યાં બીજા ત્રણ શ્રોતા હતા. એ બધાની આગળ આ શબ્દો ઉપર પોતદાર સાહેબે એક કુંકે વ્યાખ્યાન કર્યું. પછી જાણાની વિદાય માગી ત્યારે એ બોલ્યા, “ઠીક છે જગતના કન્યાજીવન કામ કરી રહ્યા છો.” આ પ્રસંગથી પોતદાર સાહેબને આનંદ થયો.

રાત્રે હોટલમાં આરામ કરીને બીજે દિવસે સવારે કટક પહોંચ્યા. અહીં આપો દિવસ કામ કર્યું. રાતે જાડીમાં નીકળી ૧૬મીએ કલકત્તા આવી પહોંચ્યા. કલકત્તામાં બીજા પુસ્તકો વેચીને બીજા દિવસે આરામમાં ગોઠતી જવા માટે વિમાનની ટિકિટ લીધી.

૨૦મીએ સવારે કલકત્તા છોડ્યું. આઠ વાગે ગોઠતી પહોંચ્યા અને શ્રીમુત

સૂર્યકુમાર બુવાનને મળ્યા. એઓ પહેલા સંસદના સભ્ય હતા અને હાલ તેઓ ગોહત્તી યુનિવર્સિટીના ઉપકુલપતિ છે. આ પુસ્તકના વિષય અંગે એક ક્લાસ ચર્ચા થઈ. યુનિવર્સિટીના ઓફિસર પણ મળ્યા. ૧૫ પુસ્તકો દુકાનદારોને રોકેટથી વેચી અને સાંજે ચાર વાગે ગોહત્તીથી નીકળી સાંજે છ વાગે કલકત્તા પાછા આવ્યા.

તા. ૨૧મીએ પોતે જ્યાં ૧૯૪૬-૪૭માં મેનેજર હતા તે કારખાનામાં ગયાં. ત્યાં પુસ્તકો વેચ્યાં અને પોતાના જૂના મિત્રોને પોતાના નવા કામથી વાર્ષિક વર્ષા રોકે કલકત્તાથી નીકળ્યા. તા. ૨૧મીએ સવારે ગયા પહોંચ્યા. ત્યાંથી રેલસી દરેકને બુદ્ધગયા ગયા કારણ કે પૂ. મહારાજશ્રીના આદેશ મુજબ ત્યાંના બ્રાહ્મણની થોડી પાંદડીઓ તથા આબુખાલુની માટી અડલકોટ લઈ જવાની હતી. બીજે દિવસે સવારે ૮ વાગે બુદ્ધ મંદિર પહોંચ્યા. ત્યારે તો ત્યાંના આગણમાં તમામ જગ્યા વાળી મુડીને સાફ દેરી નાખવામાં આવી હતી. અને એક પલ્લુ પાંદડું નીચે પડેલું જોવામાં આવ્યું નહીં. એઓ થોડો વખત બોધી-વૃક્ષની નીચેના ઓટલા પર ધ્યાનસ્થ બેઠા. ધ્યાનમાંથી જાણ્યા ત્યારે એ જ બોધીવૃક્ષની ડાબી ખાલુની માટી બીની લાગી કારણ કે અહીં મંદિરમાંથી તીર્થ જ વહીને બહાર આવતું હતું અને તેથી માટી બીની થતી હતી. એમણે આંગળાથી થોડી બીની માટી ઉપેડી મુઠીમાં લઈને પોતાની થેલીમાં મુકી. તે જ વખતે વૃક્ષ પરથી નાની નાની બે પાંદડીઓ એમની આશન પડી. આ બે પાંદડીઓ જ પૂરતી છે એમ વિચારી જેવું એમણે મેહુનું ફરવ્યું કે વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા કરતી એઃ જર્મા ઓ જીબી રહી અને એમના હાથમાં વૃક્ષના ત્રણ મોટા પાન મુકીને જતી રહી. કાંઈ પણ ઉચ્ચાર કયો નહીં. આ પ્રસંગનું રહસ્ય જે પાછળથી જાણવા મળ્યું તે થલું મદન અને શુદ્ધ હતું. નાની બે પત્તીઓ વગ અને દાન જે દરેક મનુષ્યને માટે કરવા સહજ છે તેનો સંકેત આપે છે અને મોટા ત્રણ પાન તપ, કર્મ અને સ્વાધ્યાય જેને માટે ખીમની-થરની મદાય અને મદદની જરૂર હોય છે તેના સંકેતરૂપ છે.

ત્યાંથી જસદી નીકળીને પોતદાર સાહેબ સંકરાચાર્યના મઠમાં ગયા. ત્યાં પણ એક મોપડી બેઠ આપી. પુરીયાં પણ તેઓ શ્રી સંકરાચાર્યના મઠમાં ગયા હતા પરંતુ તે વખતે પોતાની ખિમારીનો ઈલાજ કરાવવા માટે શ્રી સંકરાચાર્ય મુજબ ગયા હતા. ૨૨મીએ જંપાર નુધીમાં પોતદાર સાહેબ પટના ગયા. પટના કાંઈ વખત રેલવે ન લઈ જતાં ત્યાં પણ સારું કામ થયું. બીજે દિવસે

પટનાથી જનારસ ગયા. જનારસમાં એ દિવસ રહીને પ્રચાર દામ હતું અને તા. ૨૫મીએ અક્કલકોટ લ્હા માટે બપોરે જનારસ છોડ્યું. હાથી એકસપ્રેસના જે ૩૦૦માં પોતદાર સાહેબ જેણે હતા તેમાં ઘોડા બૌદ્ધધર્મ સંન્યાસીઓ પણ હતા અને એની પામેના જ ૩૦૦માં એમના ગુરૂ શ્રી ચિંતામણી પણ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં બેસા હતા. રસ્તામાં એ બૌદ્ધ સંન્યાસીઓના ઢંગ જોઈને એમને આગળ દીક્ષા ધર્મ સંપ્રદાયનો ખ્યાલ આવ્યો.

૨૬મી જાનેવારીનો દિવસ હતો. મનમાં સ્ટેશને ગાડી બદલીને ૨૭મીએ ચવાઈ નેઓ અક્કલકોટ પહોંચ્યા એટલે ત્યાં ઘોડા દિવસ પૂ. મહારાજશ્રીએ વસંતપંચમીને દિવસે બોધીવ્રતના (પાંદડાઓ) પાન તથા મૂળ પાસેની માટી આપવાનું પોતદાર સાહેબને હતું. એમણે પોતાની લોખંડી પેટીમાંથી થેલી ડાઘી ત્યારે એમને બહુ આશ્ચર્ય થયું અગિયાર દિવસ અગાઉ કીધેલા પાન તથા માટી કીલાં જ હતા. એનું રહસ્ય પોતદારના સમજવામાં આવ્યું નહીં. પૂ. મહારાજશ્રીએ તરત જ બજારમાંથી એક નવો જ પિત્તળનો ૩૦૦ મંગાવી બંને વસ્તુઓ તેમાં મૂકી.

તે દિવસે બપોરે વાતચીતમાં એમને પૂ. મહારાજશ્રીએ હતું કે “તમારા અંતરમાં રજોગુણનો પાર્શ્વભાવ કરવામાં આવ્યો હતો અને હવે એ દામ થઈ ગયું છે.” આ સાંભળીને પોતદાર સાહેબ ગભરાયા. પૂ. મહારાજશ્રીએ ત્યારે એમને ગભરાવેલા જોયા ત્યારે હતું કે “કામને માટે એ જરૂરી હતું.” જો આ મુસાફરીમાં એમ ન કરવામાં આવ્યું હોત તો તમે હોટલોમાં જન્મત નહીં અને જો બોજન ન લેત તો અમારું દામ શી રીતે કરતે ? જગતમાં જે કાંઈ દામ થાય છે તે રજોગુણથી જ થાય છે. જો રજોગુણ ન હોત તો જગતના તમામ કામકાજ બંધ થઈ જાત. ત્વષ્ટિક્રમનું ચક્ર જ બંધ થઈ જાત. એટલે ગભરાવવાનું કાંઈ જ હારણ નહીં. એ પછી પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ ફરીથી હતું કે “વિન્યાદશમી (૧૧ ઓક્ટોબર ૧૯૫૯) થી આજ સુધીનો સમય તમારે માટે એક ઠાળ (યુગ) થયો. કાલથી નવા અનુભવ થશે.”

જે ત્રણ દિવસ અક્કલકોટ રહીને આડમને દિવસે પોતદાર સાહેબે અક્કલકોટ છોડવાનું વિચાર્યું ત્યારે એમને કહેવામાં આવ્યું કે “ગયા વર્ષે આજ આઠમ પર ઔદુબ્ધ વૃક્ષની ડાળ રોપવામાં આવી હતી અને અષ્ટપ્રલોહીનો અનુવાદ પુરો થયો તે દિવસે એ ડાળ ઉપર નવા અંકુર ફૂટ્યા હતાં. એટલે આજે તમને અનુસા આપવામાં આવે છે કે જો જડ પદાર્થ અંકુરીત (નવપલ્લવીત) થાય

છે તો ચૈતન્ય શા માટે અંકરિત અને નવપદ્ધતીન ન થઈ શકે? પૂ. મહારાજ-
શ્રીના વચનો ઉમેશા ગૃહ હોય છે. પોતદાર નાદેજ ફક્ત સાંભળી જ રહેતા
નમજતા હતા કે નહીં તે તો એ જ નહોતું ?”

આ વખતે પૂર્વની સફર ફરી આવ્યા પછી પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું હતું
‘કે અહીં આપનારા લોકશાસ્ત્રી હજુ સુધી ફક્ત એક જ માણસે તમામ ડામમાં
મહા હરવાની ઈચ્છા દર્શાવી છે અને તે મુળઈના શ્રી હીરાવાસ ગેડ છે. એમનું
કહેવું છે કે પોતદાર નાદેજ બ્યારે સૌરાષ્ટ્ર આવશે ત્યાં જ એમની માર્ગ
રહીશ. એટલે તમે એમને દાગળ લખીને અહીંયા બોલાવો અને પશ્ચિમની
મુસાફરીએ ડાગે જવું તે એમની સાથે નહીં રી સે. એ મુજબ પોતદાર
નાદેજે મુળઈ દાગળ લખીને શ્રી ગાંધીને ત્યાં બોલાવ્યા. અને ત્યાં એવું નહીં
કયું કે પોતદાર નાદેજ બોલાવે જઈને શ્રી ગાંધીને પોતે આવનગરની તારીખ
લખી મોકલેને એટલે એ જ તારીખે શ્રી. હીરાવાસ ગેડ મુળઈયાં પેનમાં
આવનગર પહોંચી જશે. આમ નહીં કરીને પોતદાર નાદેજ બોલાવે ગયા.

હવે પશ્ચિમ તરફની સફરની તૈયારી કરવા માંડી. તવમી રેલુઆરીએ
મોટરમાં પોતદાર નાદેજ અન્નેર તરફ જવા રવાના થયા. ત્યાં એક હોટલમાં
ઉતર્યા. બીજે દિવસે પવાન નિગમકીન ચીસ્તી હરમદ ૫૨ ગયા તો ત્યાં
૫૫ ડિગ્રીઓના મંદિર જેવી જ દશા જોવામાં આવી. અન્નેર શહેરમાં થોડું
ડામ કયું. બપોરે અન્નેરથી જોધપુર ગયા. અહીં એમના એક એજાખીતા
શ્રી મુસાબમંદ ચીધીની મદદથી શહેરમાં રાત્રે રાત્રે મળવું એ મોઢ્યું. તા.
૧૧મીએ આખો દિવસ ડામ કયું. તા. ૧૨મીએ જોધપુરથી ઉદવપુર મોકલેને
એક ચોપડી વેચી સાંજે અમ્મવાદ પહોંચ્યા અને હીપક લોન્ગમાં મુકામ કર્યો.

પશ્ચિમની આ મુસાફરીમાં ઇસ્લામમાં જે મુશ્કેલીઓ આવી તેમાંની એક અને
પહેલી તો એ કે બેપાલ હોલ્યું ત્યારે એમની સાથે પાંચ રપિયા હતા.
જોધબેજાઈ કરીને ૧૮૦ રપિયા એકા કર્યા. એટલે એમને જુદી જુદી જગ્યાએ
કુસ્કી રેમીન રપિયા મેળવવા વિચાર કર્યો. સ્લાકના માણસોએ તો કયું
હતું કે ગરનામું મોકલે તો એમને તારથી રૂમ મોકલી આપીશું ૫૨૫
પૌન્ડ સારું એ નુસ્ખાનો બીજા ન કર્યો. જો કે મોટરની મુસાફરીમાં
૧૨ ૩૦/- રપિયાનો ખર્ચ થતો હતો.

બીજી મુશ્કેલી ત્રીજીએ આવી. પહેરે જ નિવસે બેપાલની નીજત પોતવા

નાદેય મદ્યોગ્રમા એ, ઓગ્રખીતાને મળરા ગવા ન્યા- જાઈવગન ગાડી એ-
જાણુ ગાખવાની મૂલના આખીને ગરા હતા ડાહ્યર જેવી ગાડી પવટાવવાની
ગણિય હતી & ગાડી એક વિન્ગીના થાળતા ગાથે અઘડાઈ પાળ્યા ખાનામા
ગણેવા પરતકાને તુ ગાન થયું. જા પણ પોતલા સાહેમે પુગન વેચીને
અર્થ હાલવાનો જે નિર્ણય કર્યો હતો તે જ પ્રમાણે રહેવા આદ્યો અને આ
નફર પર્તી રી

અમદાવાદમા જે દિ ન ગમ કર્યું અને નાજે દિનમે જાનનગ પડેલા. શ્રી
હીનાવાન ગાવી એ, વા અગ્રાહિ ત્યા આરી ગવા હતા અને એ, ધર્મશાળામા
મુલામ હોઈ હતો નાહી પગાખીને જન્ને જણુ એપ ઓ વેચરા નીજી પડળ તાજે
ભારત ગયી નીજી ગત સિદો પડેચી ગવા શ્રી હીગનાવનુ માસરુ સિદોગ્રમા છે,
ગસ્તામા એ, નાજા આગમ ગાડી થયું વગ નુધી અટકી પડી. ૧૬મી તારીખે
ભરાવ નગરજે અને શ્રી હીગલાલના જાન ઓગ્રખાનાઓમા ચોપડાઓ વચી
ગસ્તામા અને, ગ્રામમા મામજનોના હાથમા (પરશુ) ફુલાડી જોવામા આની
બપોર જન્ને જણા હતા પટો થા અન ત્યા હીગનાનના પોતાના મજાનમા
ગદરાતુ રાખ્યું. અહીયા જ પોતલા નાદેયને ખળગ મળી & (તત્ત ૧૯૬૧
મા હતાના પોતાના મજાનમા હીરાતાલભાઈએ શ્રી ગુરમદિગની ગ્થાપના હતી
છે અને જે ઓગ્રામા પાતલા સાહેમ ઠપ્યા હતા તે જ ઓગ્રા શ્રી ગુરમદિગના
મુખન પૂજના ઓગ્રા તગીર વપરાય છે) અહી પગશુ (ફુલાડી) મારી
ખેને છે એમ જાણા પછા પાતલા સાહેમ એક મગસ પગશુ અક્ષતગટ લઈ
જવાની ઈચ્છા ગ્રા એટલે હીગલાલભાઈએ ૮ થી ૧૦ માર્ચલ ફૂ આવેતા
એ, ગ્રામમાની એ સગમ પરશુ તેવા ગની હીગલાલભાઈ અહીના જ
ગટેવામી છે એને અહી બ દિનસ ગલા ન્યા હતમ વ્યવસ્થા ગી હીગલાલ
ભાઈએ જતે મળેના લાખે ૩૦-૩૫ શુદ્ધથો સાથે પોતલા સાહેબની
ઓગ્રખાણુ કરારી અને એની જ ચોપડીઓ વેચી પણ ખરી નાજે દિવસે.
અહીયા જન્ને જણા જુનાગઢ જવા નીજ્યા ગસ્તામા વેગવળમા થોડા
પરતો વેચા અને પ્રભાસપાળુના દર્શન ત્યા પ્રભાસપાટણમા જે પીપળા
હેમ ભગરાન શ્રીકૃષ્ણને તીર ગાગવામા આવન તે પીપળા પણુ જોયો પછી
જુનાગઢ પહોની ગરા

જુનાગઢમા એ સાગી દખાતી ધર્મશાળા જે બીજા ગામોની ધર્મશાળાઓના
જેની જ માણુ મજાજવાગી હતી તેમા હતાત રાખ્યો અહી એક સા

મહાત્માના ઢોંગ અને પાખંડ જોવાના મળ્યા. તેઓ લકડો અને લકડાધૂંઓ સાથે એક ઓરડામાં ઉત્તરો હતા. એમને કીક કીક નાટકના પાત્રોની માફક શણગાર પેઈન્ટ-પાવડર વગેરે કરવામાં આવ્યાં હતાં. એમને પૂરી રીતે શણગાર્યા પછી એમને પુરી હાલમાલથી ક્યાંક લઈ જવામાં આવ્યા. પોતઘર સાહેબ ઉપરના પોતાના ઓરડામાંથી જોતા રહ્યા હતા. મનમાં ને મનમાં ખૂબ ધુધવાના હતા પણ શો ઉપાય કરે ? આજે તો 'ધર્મના' મહાત્માઓ તથા તેમના લકડો વગેરે આ જ જાનના દોષ છે. એમના આ ઢોંગનો ધંદો ધીકતો આજે છે. મને વિચાર આવે છે કે આ બાબતમાં પોતાના ધર્મપ્રચાર વખતે કંઈ કરશે ખરા ? કંઈક કરવું તો જોઈએ. જોઈએ સમય શો ઉત્તર આપે છે.

અહીંયા પણ રાત્રે હીરાલાલભાઈના ઝોળખીતાઓને મળીને ચોપડીઓ વેચી. ૧૯મીએ સવારે રાજકોટ પહોંચી ગયા. વચ્ચે મોંઘલ રોડયા અને એક ચોપડી વેચી. રાજકોટમાં ત્રણમાર કલાકમાં સારું એવું વેચાણ કરીને જામનગર ગયા. પરંતુ રાતના જામનગર પાછા આવવાનું હતું એટલે અહીં ન રોકાતાં સીધા દારડા ગયા. જામનગરથી દારડા ગયી સડડ હતી. વચ્ચે વચ્ચે સડક ઢેકાણા વગરની હતી. રસ્તામાં કોઈ ગામ ન મળ્યું કે ન પીવાનું પાણી મળ્યું. અર્થાત્ દારડા મુઘી મોટર ડ્રાઈવીંગ કરવામાં ખૂબ મુશ્કેલી પડી. દારડામાં એક ધર્મયાગમાં ઉતર્યા. રાતના માફકજે લઈને પોતઘર સાહેબ તથા વાગ્યા મુઘી જીંથી ન શરૂ. સવારે ૭ વાગે જોડી નાહી પરવારી દારડાધીસના રૂપમાં પુ. મહારાજાઓના દર્શન કરી સંસ્કારાચાર્યના મંડમાં ગયા. મહાધીસ તો હતા નહીં તેથી એમના સેક્રેટરીને એક પુસ્તક ભેટ આપ્યું. એક બે નિવૃત્ત અધિકારીઓને પુસ્તકો વેચીને ૨૦ મીએ સવારે દસ વાગે દારડા છોડ્યું.

- બપોરે ત્રણ વાગે જામનગર આવ્યા. ત્યાં ચોડા પુસ્તકો વેચીને આરામ મારે રાતે રાજકોટ હતા રહ્યા. ખીન્ને દિવસે જિલ્લા પછી પોતઘર સાહેબ વગેરેના જવાના હતા અને શ્રી હીરાલાલ મુંબઈ જવાના હતા. તેઓ બન્ને માર્ગમ મુશ્કેલ જે તે સંદર્ભમાં પરત ગયા. વગેરે એક દિવસ પ્રચારનું કાર્ય કર્યા પછી તા. ૨૩ મીએ મુંબઈ હતા રહ્યા. સાંતે મુંબઈ આવ્યા. અને બે દિવસ મુંબઈ અને બે દિવસ પૂનામાં હામ દરવાનો પોતઘર સાહેબનો વિચાર હતો, પરંતુ મુંબઈ પહોંચ્યા ત્યારે હીરાલાલભાઈએ ટર્નું કે પૂનાથી પારખે સાહેબ તમારી સાથે ફેલ પર ચાલ કરવા મારે છે. પારખે સાહેબે એમને

જાણીએ' કે પોતદાર સાહેબે શિવરાત્રી ૧૨ અક્ષલકોટ પહોંચી જવું એમ
૫. મહારાજશ્રીની ઇચ્છા છે. પોતદાર સાહેબે ત્રિચાકુ' કે જે દિવસે દેાન ૫૨
રાત થઈ તે જ દિવસે અક્ષલકોટ માટે નીકળે તો બીજે દિવસે જ શિવરાત્રી
દેવાથી વખતસર પહોંચી જવાય.

તરત જ પોતદાર સાહેબે પોતાના એક મિત્રને પરગમ પુસ્તકો વેચવા
માટે આપ્યા. અને એક બીજા મિત્રને પચ્ચીસ પુસ્તકો વેચ્યાં. મુ'બઈથી
અક્ષલકોટ જતાં પહેલા સાહેબે તે આપોલી આવ્યા. ત્યાં પારખે સાહેબના
બંડોળમાં આરામ રહ્યો. તે જ દિવસે પારખે સાહેબ પશુ આપોલી આવી
પહોંચ્યા. પારખે સાહેબે હજુ કે પૂનાના સગાલ દૈનિક વર્તમાનપત્રે તમારાં
' સુખની શોધમાં ' પુસ્તક પર સારો અભિપ્રાય-સાર' અવલોકન લખ્યું છે.
એવી પણ ખબર આપી કે હાલમાં એમના પુસ્તકો લઈને શાખાદેશ પુસ્તકો
વેચવા માટે પૂના આવ્યા છે.

બીજે દિવસે સવારે પૂના પહોંચ્યા. ત્યાં રે'ડસર શ્રી આર. પી. પરંતપેને
મળ્યા અને એમણે જ પોતાને આપેલું સર્ટીફિકેટ પોતાના પરિચય માટે મોકલી
આપ્યું. પોતદાર સાહેબ જ્યારે લખની વિદ્યાપીઠમાં લખતા ત્યારે રે'ડસર શ્રી
પરંતપે ત્યાંના ઉપકુલપતિ હતા અને એમણે પોતાના આ વિદ્યાર્થીને એક
ઠીક ઠીક લાંબુ સર્ટીફિકેટ-ગ્રમાણુપત્ર લખી આપ્યું હતું. તે ગ્રમાણુપત્ર આજે
તેનીસ ૫૫૧ પછી વાંચ્યું અને ખૂબ ખુશ થયા. એ પછી પોતદાર સાહેબે જ્યારે
એમને પોતાનું પુસ્તક ભેટ આપ્યું ત્યારે એઓ ખુશ થયા અને જરૂર વાંચીશ
એમ જણાવ્યું.

બપોરે પૂનાથી અક્ષલકોટ જવા નીકળ્યા અને રાત્રે ત્યાં પહોંચી ગયા.
મહાશિવરાત્રી પર અક્ષલકોટમાં ઉત્સવ થતો નથી પરંતુ પારખે સાહેબ અને
પોતદાર સાહેબ બન્નેની મોટરો આવી હતી એટલે પૂ. મહારાજશ્રીને તુળબ-
પુર જવાનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો. આખો દિવસ ત્યાં જવા અને આવવામાં
પસાર થયો. ૫. મહારાજશ્રીને ૧૨ માર્ચ ૧૯૪૨માં જે ત્રિપુરી મંત્રની દિક્ષા
મળી હતી તેના બરાબર ૧૧ માસ અને ચાર દિવસ બાદ મહાશિવરાત્રિને
દિવસે એમને શ્રી ત્રિપુરાદેવીના દર્શન થયાં એટલે એમના એ બેએનીના અંતના
દિવસ માટે જ પોતદાર સાહેબને-૫. મહારાજને મોલાવ્યા હતા. પારખે સાહેબ
આવવાના ન હતા પરંતુ તે પશુ મોટર લઈને સાથે થઈ ગયા હતા. આ
પ્રશ્નની મુસદ્દરીમાં પણ રોજની હકીકત ૫. મહારાજશ્રીને મળી હતી. હવે

છેલ્લી સફર ઉત્તર દિશાની બાજી રહી હતી. એ બાબતમાં એમને પૂ. મહા-
રાજથી માથે થોડી વાતચીત થઈ. પૂ. મહારાજશ્રીએ ફક્ત એટલું જ કહ્યું
કે આ ઉત્તર-દિશાની મુસાફરીની પુર્ણાહુતિ કુરુક્ષેત્રમાં જ કરજો. હામીરથી
કુરુક્ષેત્ર આવતી વખતે રસ્તામાં પુસ્તક વેચવાનું કામ કરતા નહીં. કુરુક્ષેત્ર
જવાના જ છે એટલે પાછા ફરીને આવશ્ય ત્યારે થોડી વાતચીત કરીશું.

અક્ષલોટમાં એમણે જે સો ચોપડીઓ વેચી હતી તેના રૂ. ૩૦૦/-
એમને મળ્યા. ખાપેલીમાં શ્રી પારજે સાહેબે રૂ. ૫૦૦/- અગાઉથી આપીને
ભોપાલથી ચોપડીઓ મોકલી આપવા કહ્યું, આમ એકદમ એક સાથે રૂ.
૮૦૦/- હાથમાં આવ્યાં એટલે હવે પછીની ઉત્તર તરફની હામીરની મુસાફરી
માટે પૂરતી રકમ છે એવો વિશ્વાસ બેસી ગયો. જરૂર રસ્તાં વધારે મુશ્કેલ
આર્થિક બીંસમાં પશ્ચિમની સફર તો પૂરી થઈ હતી. હવે પછી એવું નહીં
બને એમ લાગ્યું.

ભોપાલ આવ્યા પછી ચાર પાંચ દિવસ પછી તા. ૧૯૬૦ના
બપોરે પોતહાર સાહેબ પોતાની ઉત્તર તરફની એટલે હામીરની મુસાફરીએ
ઉપડ્યા. એ જ રાતે ડારમા ઝાંસી પહોંચ્યા અને ગતે આરામ કર્યો. બીજે
દિવસે સવારે ડારમાં ડાનપુર પહોંચી પોતાના એ. ઈળખીતાને રૂપ ચોપડીઓ
વેચવા માટે આપી અને સાંજે લખની ગયા. અહીં પુસ્તકો વેચ્યાં અને રાત્રે
હોટલમાં આરામ કર્યો. તા. ૧૧મીએ સવારે હરિદ્વાર જવા નીકળ્યા. મેરાઠાઓ-
થી આગળ જતાં રહેતા બધા એટલે કોટકાર બંધ પહોંચ્યા. છંદગીમાં પહેલી
જ વાર એમણે દિમાચ્છાદીત દિમાલયના દર્શન કર્યા. અહીં રાતના આરામ
માટે હોટલના ઉપરના માળે રહ્યા હતા. એટલે એમણે ચાંદની રાતે બરફાચ્છાદીત
દિમાલયના અદ્ભૂત દર્શન કર્યા.

બીજે દિવસે જંગલખાતાના ખાનગી રસ્તે હરિદ્વાર પહોંચ્યા. અહીં એ.
બંગાળી હોટલમાં દિવસ અને બીજે દિવસે હોળીના તહેવાર અને રંગ છાંટવાનું
થાય એથી બીજા દિવસ સુધી ઓરડામાં જ રહ્યા. ૧૪મીએ સવારે હરિદ્વારથી
ઋષિકેશ પહોંચ્યા. એનાથી થોડે દૂર મુનિની રેલી નામક સ્થળ આગળ ગંગાના
ખૂણ નિર્મળ વારી વહેતાં જોઇ એમનાથી રહેવાનું નહીં અને સવારે હોટલમાં
સ્નાન કર્યું હોવા છતાં ફરી વાર નાથા- બાજી કોઈ પણ નદીમાં સ્નાન
કરવાની એમને ટેવ જ નથી અને નહાતા પકુ નથી. પાછા ફરતી વખતે એમણે
સંતર્પિ આશ્રમ જોયો. આશ્રમના પુસ્તકાલયમાં પોતાનું પુસ્તક બેટ આપ્યું.

અહીંયા વિશ્વશાંતિમાં શત સંવત્સરી યજ ધાય છે એમ ખબર પડી. ભારત સરકાર તરફથી આ યજ થતો હતો અને રાષ્ટ્રપતિએ એ યજનું ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું. બપોરે પંખબ રાજ્યની રાજધાની ચંદીગઢમાં પહોંચ્યા. જીંદગીમાં પહેલી જ વાર એમણે ચંદીગઢ જોયું. અહીંના એક સરદારજી એમના મિત્ર હતા એટલે તેમની હોટલમાં જિતયા. સરદારજીએ પોતે ૨૦ ચોપડીઓ ખરીદી લીધી અને એ વેચવાની જવાબદારી પોતાના માથે રાખી. અહીં પોતદાર સાહેબ એક દિવસ વધારે રહ્યા અને સરદારજીની વિદાય લઈ જમ્મુ તરફ રવાના થયા.

પંડાણકોટ અને જમ્મુ વચ્ચે રસ્તામાં સખત વરસાદ નડ્યો. હારની છત પર જાહે એક વાગતું હોય તેવો અવાજ થતો હતો. એટલા મોટા ડરા પડતા હતા કે પોતદાર સાહેબને એક કલાક સુધી એક ઝાડ નીચે રોકાવું પડ્યું. જમ્મુમાં પણ વરસાદ પડતો હતો અને એક પણ હોટલમાં જગ્યા ખાલી ન હતી. બહુ મુશ્કેલીથી રીઝર્વ કરેલો એક ઓરડો એ રીઝર્વ ડરનાર આવે તો ખાલી કરવાની શરતે સરકારી વિશ્રામશૃદ્ધમાં મળ્યો. પરંતુ કોઈ આપ્યું નહીં એટલે પોતદાર સાહેબ નિરાતે ત્યાં ગયા. તા. ૧૭મી માર્ચે સવારે આઠ વાગે એઓ જમ્મુથી શ્રીનગર જવા રવાના થયા. રસ્તામાં ઉધમપુર છોડ્યા પછી પહોડો શરૂ થયા. વરસાદને લીધે પહોડોની માટી રસ્તા ઉપર પડી હતી. બહુ મુશ્કેલીન પછી રસ્તો ડરતાં ઢરતાં એ ગામમાં પહોંચ્યા તો ત્યાં તો માલથી ભરેલી સેંકડો ટ્રેકો અટકી પડી હતી. એટલે એ પણ એમની સાથે જ રોકાઈ ગયા. થોડા કલાક તો રોકાવું પડ્યું. પછી ત્યાંના પી. ડબલ્યુ ખાતાના એક ઈન્ચાર્જ શ્રી મહંમદ વાસીનખાની સાથે એમને ઓળખાણ થઈ. એ ઈન્ચાર્જ પણ કોઈ ખાસ જરૂરી કામ માટે શ્રીનગર પહોંચી જવા માગતા હતા અને એક આગ્રહી સાથીની શોધમાં જ હતા. એટલે ત્યાંના એક ડાક બંગલામાં મોકલા અને પછી આગળ વધવા પોતદાર સાહેબને ધસા સમજાવ્યા. પોતદાર સાહેબે તો કહ્યું કે ગાડીમાં જ રાત વીતે તો પણ કું તો શ્રીનગર થઈને જ ગાડીમાંથી ઉતરીશ.

એટલે પછી યાસીનખાએ પોતાની તથા પોતદાર સાહેબની ગાડી જવા દેવા માટે ત્યાંના ફાફિડ અધિકારી પાસે રજા મેળવી લીધી. અને પછી તેઓ પોતદાર સાહેબની સાથે જ એમની કારમાં બેઠા અને વાતો કરતા આગળ વધ્યા. એઓ અહીંના જ વતની હતા અને એમની કાર પાછળ આવતી હતી. એમના સાથમાં આનંદ થયો.

નેએ લગભગ મુકામ સુધી પહોંચી ગયા ત્યારે ખૂબ થાકી ગયા હતા પરંતુ
 ઉપર પહોંચતા જ એમને તાજગી આવેલી લાગી. અહીં આદિ શંકરાચાર્યજીએ
 બંધાવેલું એક મંદિર જોયું. ત્યાં પોતાનો એક ચોપડી મૂકી અને પાછા ફરવા
 લાગ્યા. ત્યારે ત્યાં બેઠેલી એ વ્યક્તિએ કોણ જાણે “ અમારા મહંતજીને મળીને
 જા” એમ કહ્યું અને પછી તરત જ એ એક નાના મંડાનમાં ગયા અને દાર
 ખોટ્યાં. એટલે પોતદાર સાહેબ અંદર ગયા. મહંત અર્જુનગીરીજીને ગરમ
 કામળા રમણ વીંટીને એક ઇલેક્ટ્રીક હીટરથી તાપતા જોવા પોતદાર સાહેબ
 સામે બેઠા. પછી જ્યારે મહંતજીનો શિષ્ય બારણા બંધ કરવા લાગ્યો ત્યારે
 પોતદાર સાહેબે કહ્યું કે “ હવે આવે એટલા માટે બારણાં ખુલ્લા રાખો.”
 ઓરડામાં યુગળાયણ થતી હતી. મહંતજીએ પોતદાર સાહેબ અહીં શા માટે
 આવ્યા છે તે પૂછ્યું. પોતદાર સાહેબે એમને પોતાના આવવાનું પ્રયોજન
 કહ્યું. ફરી શ્રી અર્જુનગિરિએ પોતદાર સાહેબને પૂછ્યું કે “ આપ ફક્ત
 સાદા મુતરાડિ વસ્ત્રો પહેરીને ધોતિયાં અને ચંપલમાં જ અહીં આવ્યા છો
 અને અહીં તો બરફ પડે છે. જો અહીંની ઠંડા એક વાર શરીરમાં ઘુસી ગઈ
 તો પ્રાણ લઇને જ જાશે.” ત્યારે પોતદાર સાહેબે ખાત્રીપૂર્વક કહ્યું કે
 “ હાઈ જ થવાનું નથી. અહીં હું મારું કામ કરવાને આવ્યો છું અને
 કામ પૂરું કરીને જ પાછો જઈશ.” પોતદાર સાહેબનો આ આત્મવિશ્વાસ જોઈ
 મહંતજી ખૂબ પ્રભાવિત થયા અને જોડ્યા કે “ આપ સાચા અને ખરા
 સંન્યાસી છો. અમે બધા તો નામના સંન્યાસી હોઈએ.” આ પછી ત્યાંની
 મુલાકાતીઓની ચોપડીમાં પોતદાર સાહેબને ઈર્ષક લખવાની વિનંતિ કરી. અને
 પોતદાર સાહેબે કોણે લખીને જ્યારે વિદાય લેવા માંડી ત્યારે ફરી મહંતજીએ
 કહ્યું કે “ આપ આપનું પુસ્તક ઈર્ષસિંહજીને આપો.” મહંતજીના ઓરડામાં
 સુવરાજ ઈર્ષસિંહનો જ કોચ હતો, શંકરાચાર્યજીને ન હતો.

શંકરાચાર્ય હોલ પરથી તેઓ હોટલમાં પહોંચ્યા ત્યારે ખૂબ થાકી ગયા
 હતા એટલે ફરીથી બહાર જવાની ઇચ્છા જ ન થઈ. ખીજે દિવસે નરમહંમદ
 આવ્યા અને પોતદાર સાહેબને એક બે બગીચાઓ દેખાડ્યા. થોડા ચોપડીઓ
 વેચનારાઓને ત્યાં જઈ ચોપડીઓ વેચી. રસ્તામાં પોતદાર સાહેબે પૂ. મહારાજશ્રી
 માટે એક ગરમ સાલ ખરીદી લીધી. સાજે હોટલ પર આવ્યા પછી નર સાહેબ
 અને એમણે ઘણા વખત સુધી ધર્મ ઉપર વાતો કરી. નર સાહેબે પોતે ૨૫
 ચોપડીઓ વેચાતી લીધી અને પછી પોતાને ત્યાં જમવા માટે ખૂબ આમંત્ર
 દર્શો. પોતદાર સાહેબે એ આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો અને એમને ત્યાં સરસ

શાકાહારી જગજી જગ્યા. રાતે શેઠલમાં આરામ કરીને બીજે દિવસે સવારે
શ્રીનગરથી નીકળ્યા.

રસ્તો તો પહેલાં આવતી વખતે હતો તેવો જ હતો. ડાઈ ડાઈ જગ્યાએ
ઝગઝગાર હતા રોડાવું પકડું. સવારે પાંચ વાગે શ્રીનગર છોડ્યું હતું. રસ્તામાં
એક જગ્યાએ બહુ જ ખરાબ વળાંક હતો. એટલે સ્વાસ્થિ મુખી રોડાવા પછી
પોતદાર સાહેબનો આગળ જવા માટે નંબર લાગ્યો. રસ્તાની વ્યવસ્થા મિલટરી
એક્ઝીસરના હાથમાં હતી. વળાંક આવતાં બે એક્ઝીસરોએ પોતદાર સાહેબની
માઠી રોકીને હાથે કે “રસ્તો એટલો ખરાબ છે કે અમે કહી મોટી દોશને જ
જગ્યા છઈએ છીએ. આપની કાર જવા નહીં દેવાય, જરૂર તો તમારી જાગને
આક્રમમાં મૂકો”. એમને પોતદાર સાહેબે હાથે કે “મારે જમ્મુ નથી જમ્મુ-
હું તો કુરુક્ષેત્ર જઈ છું”, સહીસલામત રીતે મારી માઠી મારી જગામદારી પર
બઈ જઈશ.” ત્યારે તેમણે હાથે કે “આપ જઈ શકો છો.” એ પછી બન્ને
જગ્યાએ પોતદાર સાહેબ સાથે વારે વારે હાથ મેળવ્યા (સેકેટેન્ડ કરી) ત્યારે
ચહેરા પર એવો ભાગ હતો કે બંને કે આ માઠી નીચે ખીણમાં પડી અને
આ માણસ ખાલી જોખમ બેઠી રહી છે. અંગ્રેજી અક્ષર “હુ” જેવો
લાંબો વળાંક બહુ જ ખતરનાક હતો. પરંતુ પોતદાર સાહેબે સહેવાઈથી એ
રસ્તો પાર કર્યો, એમને ડાઈ ખાસ સાવચેતી રાખવી ન પડી. ફાઈવર રશીદ
પાછલી સીટ પર બેઠો બેઠો ગભરાતો હતો. જ્યારે જોખમ પુસાર થઈ ગયું
ત્યારે હસ્યો અને બોલ્યો કે સાહેબ જાણે આપની સાથે ડાઈ ખીણ વ્યક્તિ
બેઠી હોય એમ લાગતું હતું. જમ્મુ અને પડાવુંકોટ થઈને જલંધર આવીને
રાગ્યા. અહીં એમણે ત્રાહ પીધી. રશીદને જમાડયો અને પછી આખી રાત
માઠી ચલાવીને રશીદે સવારે પાંચ વાગે કુરુક્ષેત્રમાં આવી પહોંચ્યા. સત્ત
આવીસ હજાર માઠી ચલાવવાનો એમના જીવનનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો. કુરુક્ષેત્ર
જઈને ત્યાં એક ધર્મશાળામાં બે ઝગુ હજાર આરામ કર્યો. પછી બેમીયાને
માથે સહન પરશુરામ કુંડ અને ગીતા જન્મ સ્થાન (જો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને
અર્જુનને ગીતા કહી હતી તે સ્થાન) વગેરે જોઈ આવ્યા. અહીં સવામી
સંવાલદં જેઓ પૂર્વ જન્મના ઉત્તર ગદિયની ડાઈ હાથકોટમાં જન્મ હતા તેમને
એક પ્રસ્તાવ બેઠ આપ્યું. પછી અમલકોટ તાર કરીને ચાંચી દિશાની મુસાફરી
આને પુરી કરી છે એવી ખબર આપી.

તે દિવસે કુરુક્ષેત્રમાં બે ઝગુ હજાર આરામ સહને ત્યાંથી નીકળ્યા. દોલ્લી

થઈને મથુરા પહોંચ્યા. રાતે વેઈટીંગ રૂમમાં સૂતા. સવારે ટ્રાઈવર રજીદ સાથે ગાડી લોપાલ મોકલી દીધી અને પોતે રરમીએ ફૂટીઅર મેઈલમાં મુળઈ ગયા. બીજે દિવમે સવારે મુળઈ પહોંચ્યા તો સ્ટેશન પર શ્રી હીરાલાલ ગાંધીની ગાડી હાજર હતી. તેમાં તેઓ આપોલી ગયા. ત્યાં બંગ્લામાં નાહી પરવારી સાંજે અક્કલકાટ પહોંચ્યા.

આ પ્રમાણે જ નવેમ્બર ૧૯૫૬થી ૨૩ માર્ચ ૧૯૬૦ સુધીમાં સમસ્ત લારતના પાંચ મુસાફરીઓ કરી. હવે જ ૫. મહારાજશ્રીની આજ્ઞાનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન કરીને ખોતદર સાહેબને મતોપ થયો.

હવે એમના જીવનના બાકીના પ્રકરણ તરફ જઈએ.

૬

બધી જ મુસાફરીની હકીકત અક્ષરેઅક્ષર મોહનવામાં આવી હતી. આ વખતે ન્યારે પોતઘર સાદેબ અક્ષરેઅક્ષર જોઈને ત્યારે તે દિવસે પૂ. મહારાજ-શ્રીને મૌન હતું. બીજે દિવસે પણ મૌન જ હતું એટલે પોતઘર સાદેબે પ. મહારાજશ્રીને કામચોરની તથા યાત્રાની તમામ હકીકત કહી સંભળાવી, જે સાંભળીને પૂ. મહારાજશ્રીને ખૂબ આનંદ થયો. ત્રીજે દિવસે ન્યારે મૌન છોડ્યું ત્યારે એમણે પોતઘર સાદેબને કહ્યું, “આ તમારા કામથી તમામ દેવો પ્રસન્ન થયા છે અને સંતોષ પામ્યા છે પરંતુ હજી આ કામ પૂર નથી થયું. તમારા મારફત જે કામ કરવાનું છે તેનો એક અગત્યનો ભાગ આ મુસાફરી દ્વારા થઈ ગયો છે. હવે તમારે ભારતમાં ભાષાવાર જે રાજ્ય રચના થઈ છે તે પૈકીનો એકાદ પ્રદેશ પસંદ કરી લેવાનો છે. જો તે ભાષી પ્રદેશ પસંદ કરી ત્યાં જાહેરાતો, વ્યાખ્યાનો અને પ્રવચનો મારફત ગ્રામ્ય ગ્રામ્યો તથા શહેર શહેરમાં આ પ્રચાર કરવાનો છે. એ પ્રદેશની દરેક વ્યક્તિ તમારી અનુયાયી બને એ ઉદ્દેશ અને ક્યેવ રાખીને કામ કરવાનું છે. કામમાં સંપૂર્ણ સફળતા મળે ત્યાં સુધી એ કામ કરવાનું છે.”

આ નવી આગા સાંભળીને પોતઘર સાદેબ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. પાંચ મહિનાથી એમના વેપારની પરિસ્થિતિ ખરાબ હતી હતી એવું કારણ સમજાતું ન હતું છતાં એવી આશા રાખતા હતા કે આ સફર પૂરી થઈ પછી જ્યું કોઈ થઈ ગયે કામચોરની મુસાફરી પછી તો એટલી થકા હતી કે પ. મહારાજશ્રી આગા છે અને ન્યારે એમનું કામ સંપૂર્ણ પ્રમાણિતના અને મહત્વનાયો હતું છે તો પછી થકા માંગે ચાવતા જ હશે પરંતુ ન્યારે એમને ખબર પડી કે આ મુસાફરી દ્વારા તો એમના કામનો એક નાનો ભાગ જ પૂરો થાય છે, અને મહત્વનું કામ તો હજી બાકી જ છે ન્યારે એમને ખબર પડ્યું. પ. મહારાજશ્રીએ ત્રીંદુ-ચાંદુ એમનું કામ આ સ્વરૂપે પૂર કર્યું

એમ માનીને એ ખૂણી આનંદમાં મગ્ન હતા એટલે આ નવી આરા મળતા જ એમણે કયો પ્રદેશ પસંદ કરે એમ મહારાજશ્રીને પૂછ્યું ત્યારે મહારાજશ્રીએ ‘હું’ કે, “ એ પ્રદેશનું દર્શન તમને થઈ જશે, અને હવે અહીંથી ગયા પછી આ નવા કામની ભૂમિમાં તથા કાર્ય કંઈક અંશે શરૂ કરીને પછી બધાને લઈને ગરમીની રત્નઓમાં અહિં આવી જાએ. ” પોતદાર સાહેબે પોતાના દિલમાં જે વિચારો ઉઠતા હતા અને જે ઝડપથી થતી હતી એ તમામ હકીકત પૂ. મહારાજશ્રીને જણાવી એટલે ફરી એમણે કહ્યું કે, “ તમને ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ અને મુશીબતો જણાય તો પણ આ અને આવાં કામો તમે અગાજી ડયા જ છે—અનેકવારે ક્ષર્ણ છે. એટલી મદદ રાખજો કે કામને નિમિત્ત બનાવીને હું જ આ કાર્ય કરી રહ્યો છું. જે સંદેશો જગતને આપવા માટે જન્મ લીધા છે તે તમેને નિમિત્ત બનાવીને તમારી મારફત જ આપવાનો છે. આ હકીકત તો તમને પહેલા જ ઠાસંગથી ખબર છે—માલમ પડી ગઈ છે. ”

આ તમામ આજ્ઞા સાંભળીને પોતદારજી થત થઈ ગયા અને આદેશને શીર પર ચઢાવ્યો. આ પછેના ચાર પાંચ દિવસો ખૂબ આનંદમાં ગયા. પોતદારજી મુસાફરીથી પરત આવતા ત્યારે સફરમાં, ખાવાપીવાની જે તકલીફ પડતી તેનો ખૂબ વાળી દેતા. પ. સૌ. શારદામાં વિવિધ વાનગીઓ બનાવતા અને પોતદારજી પૂ. મહારાજશ્રીની સાથે જ આનંદપ્રમોદ કરતા કરતા ભોજન કરતા અને મસ્ત રહેતા. તે દિવસોમાં એમને બુખ પણ સારા પ્રમાણમાં લાગતી હતી અને એમનો ખોરાક પણ વધ્યો જ હતો.

થોડા દિવસો પછી પોતદારજીએ અકલહોટથી જવાની પૂ. મહારાજશ્રી પાસે આજ્ઞા માગી. પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું, “ અહીંથી પૂના થઈ ચીપલુન પરશુરામ મેન્ડ (જ્યાં ૧૯૪૮ ના બનેવારીમાં પૂ. શ્રી સાથે એક વખત દર્શન કરી આવ્યા હતા) જાએ. ત્યાં જઈને સવારે જોડા ત્યારથી મીન રાખજો. સ્નાન વગેરેથી પરવારી લગવાન પરશુરામની મૂર્તિના ચરણ પર જમણા હાથ રાખી કામો હાથ તમારા હૃદય પર રાખીને તમે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા તથા વખત બોલ્યા પછી જ મીન તોડજો. ત્યાર પછી પૂના તથા પછી રાખનવમીએ (૫-૭ એપ્રિલ) સવારે બોપાલમાં જે એરડીમાં તમે ખાનમાં બેસો છો તે એરડીમાં ચાંદીની નાની પાકુકાઓ છે તે પાકુકાઓ પર જમણા હાથ રાખી કામો હાથ હૃદય પર મુકાને તથા તમારી પ્રતિજ્ઞા બોલજો. બોપાલમાં જવ તે જ દિવસે બાર વાગ્યાથી બીજા દિવસના બાર ચુધી મીન રાખવાનું છે. એ મીન ઉપર જમણાવેલી તમામ વિધિ પુરી કર્યા પછી જ હોડજો. ”

આદેશ ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક નાલગી ત્રીસ મઠ ઠકવાના દિવસે ફર્યાદી પ
મહાગામીઓએ જણાવ્યું, “ જે સમયે તમે ભાવન પશુગામના ક્ષેત્રમાં
એમના ચરફોડો સ્પર્શ કરી તમામ પ્રતિષ્ઠા બાવના હતા તે જ વખત એ
ચરફોડો જ સમવાન પશુગામની ત્યા પ્રતિષ્ઠા થયે અને એ હકીકતની
આબિતિ પણ તમને મળી જશે ” પોતપોતાને તા આ સાલગી ખૂબ આનંદ
થશે મારણ ગજના નિત્યક્રમ અત્ય તો પણ માડા નહીં વાગે પશુગામ
એ સ્થાન છોડીને હિમાલય જતા રહે છે મ મહાગામીઓના વચનોની નાબિતિ
પણ પોતપોતાને મળી ગઈ પશુગામની ભૂતિના દર્શન ગતી વખત ન
એમને લાગુ કે જણે માસાલ સમવાન પશુગામ જ સ્વયં સ્વરૂપે હાજર છે
આ દર્શનથી એમણે હૃદય આનંદની નાચી જીયુ અને અત્યંત ભાવાવશમાં
એમણે પોતાના નાચીદારો તરફ નજર કરી જોય તો એ લોકો પણ પાતલા
જની માફક ભાવપૂર્ણ હૃદયે જોઈ રહ્યા હતા એમન પણ એ દિવસ દર્શન
થતુ હવે એમણી ૧૪ કાંઈ બોલી શકે નહીં

આજાનુસાર અમયજ પાતલાજી ભાષાય પડેલા અને મોન ધરીને પ્રતિન
મે ત્રી પશુ ગામ

આ પછી બોધાત નહીં એમને પોતાના ધધા તરફ ધ્યાન દેવાનું શરૂ કર્યું
ત્યાર એમને ખબર પડી પોતે માનતા હતા, એના હંગા વધારી પગિચિયનિ
વધારે ખગમ હતી માનિ ગ ૨૦૦૦/- ની આવક કલાર મહિનાની બધે
ચઈ ચઈ હતી ગળીવ હાજર અને હાજર પછી જેમનમ કરીને સ્પર્શનો
પગાડ અને આદિનનુ ભાગ રૂપિયા મળી આવેલો રૂપિયાનો ખર્ચ પૂર થતા
હતો આજ ફર્માઈના એ રસી બરા થઈ તે પહેલાના યાદા મહિનાથી
આદિનનુ કામ મદદગુ પેપમ મિલનુ એજનીનુ કામ હવે પગલુ તે નહીં
જેતુ હવે જે પ્રમાણના કાગળ પોતલા આદેશ મારના હતા તે મિન આપી
થઈતી ન હતી અને જે લાભ મિલ મેજની તેના મર્યાદામાં માત્ર ૬
ખપત ખાત ન હતી પાડવા આના હંગા હિન્દી જ ચિયનિ હતી પચાઈતુડની
મધ્ય પ્રવાસની જ એજની હતી પગલુ એનો ભાવ વધારે દોષથી એની ખપત
થતી નહીં અને એ ધધા મમનો ન હતો અને મૂડીની મૂડી લીર વચ
પરગનો ધધા ચઈ ચપ્પા ન હતા, એવે થા વખત પગ હાજર અને
ગજ પૂગની આદિમા અને પ્રાચીન-વખારો બધે દરવામા આવા ગજામની
મેડ રિપન એજની હતી પગલુ તની આવક અધી ચઈ ચઈ હતી બપાતના

મૈદા મિલ સાન આડ મહિનાથી બધ પડેલી ટેવાથી એની આવકમાં પણ ખૂબ ઘટાડો થયો હતો. અને ખીજ બાબુ કામમાં મેકાયેલા નોકરોને છૂટા કરી શકાતા ન હતા. મૈદા મિલ બે કે ચાલુ થઈ ગઈ હતી પરંતુ છેલ્લા કેટલાય મહિનાની ખોટ એકદમ તો પૂરી પડી શકે એમ ન હતું.

પોતદાર સાહેબને એમના ધંધામાં અનેક પ્રકારની મદદ કરનાર મિત્રો અને સહાયકો પણ હિદાસીન જણાતા હતા. દરબાર દિવસ સુધી તો હવે, પાછો ધંધો કેવી રીતે જમાવવો એની ભાંજગડમાં પોતદાર સાહેબ ગુંચાઈ રહ્યા. જેમ જેમ તે મહદ્વ્ય એક પછી બીજો ધંધો વિડસાવવાની યોજના કરતાં તેમ તેમ એમને આશ્રય વધારેને વધારે ગ્રાહ અધિકારનાં જ દર્શન થતાં. છેવટે અત્યંત ગભરાયા ત્યારે ૨૨મી એપ્રિલ ૧૯૬૦માં એમણે પ. મહારાજશ્રીને એક વિગતપૂર્ણ તાર કર્યો, તારમાં એમણે જણાવ્યું હતું કે “આપના કાર્યમાં હું નિમિત્તપણે સહદ્વ્ય કામ કરી શકું એવું સાધન આ મારા ધંધાની હાલત તો કામગીરી થઈ ગઈ છે અને બધ પડવાની તૈયારીમાં છે.” એમને આશ્વા હતી કે આ તાર પહોંચ્યા પછી તો બહુ ઠીક થઈ જશે પરંતુ એમના તારના જવાબમાં જે તાર મળ્યો તે નેવેલે તેવા જ નીચે આપ્યો છે.

પહેલો તાર આ પ્રમાણે હતો. “Knock the door and be sure at once it is open Gajanan Maharaj”

“દરવાજો ખટખટાવજો અને ખાની રાખજો કે એ તૂટ જ ઉઘડે છે.”

—ગજનન મહારાજ

બીજો તાર,

Message of peace may spread the atmosphere Nature may obey the law of Almighty. —Gajanan Maharaj

શાંતિનો સંદેશો વાતાવરણમાં પથરાઈ જશે. કુદરત પણ ઈશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે.

—ગજનન મહારાજ

પોતદાર સાહેબ ધંધો અંગે ખૂબ જ ચિંતાતુર હતા એટલે તો એમણે અછવકોટ તાર કર્યો ત્યારે ત્યાથી તો ચુદ ભાષામાં જવાબ આવ્યો. ધંધો ક્યારે બરાબર ચાલશે અને કેવી રીતે એનો ઉકેલ આવશે એ જાગતમાં પૂ.

શ્રાવ્યે બિલકુલ સુપકાદી મેવી હતી. પોતદાર આદેવના મનમાં તો એવો વિચાર પડ્યો આવી ગયો કે આ તાર મોકલ્યો કે ન મોકલ્યો તે અરખું જ થયું. એમને તો પોતાને ધીરજ મળે એવો કાંઈ જવાબ જોઈતો હતો. આ જવાબમાં મનની ચિંતા તો દૂર થતી ન હતી. બે તાર પછી તરત જ અકલકોટથી એક પોસ્ટ કાર્ડ મળ્યું. કાર્ડમાં જણાવ્યું હતું કે તમારા તારના જવાબમાં બે તાર ડયા છે અને તે પછી મરાઠીમાં ન કરતા પૂ. મહારાજશ્રીએ હવે તે મુજબ અંગ્રેજીમાં જ મોકલ્યા હતા. આ બે તારના જવાબમાં પોતદારજીએ અકલકોટ જણાવ્યું કે આ તારોથી કાંઈ સમજ પડતી નથી. આ બંને તારોનો અનુવાદ અને સીધોસાદો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે : “ દરવાજા ખટખટાવો અને ખાત્રી રાખો કે એ તરત જ ખૂલી જશે. ” — “ શાંતિસંદેશ એક વાતાવરણ પ્રસારીત કરી શકે છે. કુદરત ઈશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરી શકે છે. ” જે વ્યક્તિએ હમણાં જ એક પુરા મહિના સુધી પુરા ખંત અને ઉત્સાહથી પોતાનું સૈપિયું કામ કર્યું હોય અને જેને હજી પોતાને મેપિયું નવું મદરવતું કામ ખૂબ ઉત્સાહ અને ખંતથી કરવાનો આદેશ મળ્યો હોય તે વ્યક્તિના મુખ્ય અને ચિંતિત મનને ઉપરના સંદેશથી આશ્વાસન શું મળે ? એની ઉમ્મત ક્યાંથી રહે ? અને શાંતિ ક્યાંથી થાય ?

આ તાર મળ્યા તે પછીના થોડા દિવસોમાં અમારી શાળામાં રમ પડવાની હતી એટલે ૩૦મી એપ્રિલની સાંજે પોતદાર સાહેબે ઉજ્જવેનમાં જ પોતાને મેપિયું નવું કાર્ડ શરૂ કરી દીધું. ઉજ્જવેનની રોડની લેણમાં એમની સાળાનાં બેક પર એમણે એક હોટલમાં ‘ મુખની ગ્રામમાં ’ એ વિષય પર લખાવું કર્યું. આગમે દિવસે જ એટલે ૧૯૬૦ના મે ની પહેલી તારીખે ઉજ્જવેનની થિયોસોફિકલ સોસાયટીમાં એક ક્વાર્ટ સુધી ‘ અઠત્થર ’ એ વિષય પર વ્યાખ્યાન કર્યું. આમ એમણે પોતાને મેપિયા કામની શરૂઆત ઉજ્જવેનમાં અને ટિંદીબાપી પ્રાંત મધ્યપ્રદેશમાં કરી.

આ વિષય અંગ્રેજી એટલું જાણતું જરૂરી છે કે એક હજાર રૂપિયાના ખર્ચ વાદ જ આ કાર્યક્રમ પસંદ થયું હતું. ધીમે ધીમે ધધામાં કમ ગોઠા કમો શ્રી પોતદાર નેઈ રવા દતા એ જ અરમામાં દિલ્લીથી એક મદરસ સાદેન ‘ કીયટ ’ સિવાના મચીનની એજન્સીનું નમ્બો કરવા ઉજ્જવેન આવ્યા હતા અને ચાર પાંચ દિવસ સુધી પોતદારજીની પાળ પડ્યા હતા. છેવટે એક હજાર રૂપિયાના બે સ્વચ્છ મધ્યપ્રદેશની મચીનની એજન્સી આવીને રવાના થયા.

પોતદાર સાહેબનો ખ્યાલ હતો કે પહેલાં બીજી એજન્સીઓ માટે જેમ મધ્ય-પ્રદેશના તમામ જિલ્લામાં ફરવાનું થતું હતું તેમ આ એજન્સીમાં કામચંદા માટે ફરવું તો પડશે જ અને તે વખતે સાથે પોતાને સોંપેલા કાર્ય અંગે સભા વ્યાખ્યાનો પણ ગોઠવી શકાશે.

એમ હાથે છે કે બીજું પોતાને સોંપાયેલા કાર્યનું ક્ષેત્ર જ આ એજન્સી મારફત-હિંદી ભાષી પ્રાંત-મધ્યપ્રદેશ-નક્કી કરવાની વિધિની મરજી હતી. એટલે પછી પોતે પોતાના કાર્યક્ષેત્ર માટે હિંદીભાષી પ્રદેશ પસંદ કરી લીધા છે એવી મતલબનો પત્ર પણ એમણે પૂ. સહચરશ્રીને અડકલકોટ લખી દીધો.

આમ પ્રચારકાર્કની લાપલ્સથી શરૂઆત કરીને ૧૯૬૦ના મે ની આઠમી તારીખે અમને બંધાને લઈને માધવજી ઉલ્લેખથી અડકલકોટ રવાના થયા. બીજે દિવસે સાકારીમાં ચાર છ કલાક આરામ લઈને હમી મે ના દિવસે બપોરે ૧૨ વાગે સાકારીથી નીકળ્યા અને સાંજે અડકલકોટ પહોંચી ગયા.

જે મોટરમાં મુસાફરી કરતા તે કાગે ઠીક ઠીક લાંબી મુસાફરીમાં અને ઠીક ઠીક સમય કામ આપ્યું હતું પરંતુ એને સમારકામ માટે કારખાનામાં મોકલી ન હતી. એની કાળજી પણ લઈ ચકાઈ ન હતી તેમજ એને માટે પૂરતી રકમ પણ ન હતી. એટલે આ ગાડી દ્વારા અડકલકોટ મહત્તા દરવાજા સુધી તો આવી શક્યા પરંતુ મહત્તા દરવાજા આગળ આવ્યા પછી ગાડી એકદમ આગળ પાછળ થઈ શકી નહીં. અને બીલકુલ અટકી પડી. એનો એક અગત્યનો સ્પેરપાર્ટ લાંબી ગયો થા બગડી ગયો હતો. તરત જ એ સ્પેરપાર્ટ ખરીદવા માટે દ્રાઈવર રશીદને મુબઈ મોકલી આપ્યો. બે ત્રણ દિવસ પછી મુબઈથી શેઠ હીરાલાલ ગાંધી પોતાની કારમાં રશીદને સ્પેરપાર્ટ સાથે અડકલકોટ લઈ આવ્યા. એ ભાગ-સ્પેરપાર્ટ ખેસાડી દીધો એટલે એજન તો ચાલુ થઈ ગયું. પરંતુ ગાડીનો દરેક ભાગ બીલો થઈ ગયો હતો. એજન ચાલુ થયું ત્યાં સ્ટીયરીંગ વીલ બગડી ગયું એટલે હીરાલાલ શેઠે તો પોતાની ગાડી સાથે અમારી ગાડીને બાંધીને અમારી ગાડી મુબઈ લઈ જવા વિચાર્યું અને હજાર દોલહજાર ખર્ચાને બરાબર સમી કરાવીને મોકલવાનું કહ્યું. પોતદાર સાહેબને આ વાત જાણી તો એમણે પૂ. મહારાજશ્રીની સંમતિ લેવા કહ્યું. પૂ. મહારાજશ્રીની સંમતિ મળતા દ્રાઈવર રશીદને સાથે લઈ ગાડી લઈને એ મુબઈ જતા રહ્યા.

આ વખત અમે ત્રણ અડકલકોટ લગભગ આઠત્રીસ દિવસ મુખી રહ્યાં.

અમારા માનવા મુલ્ય અને પિતાજી હોતા હતા તે પ્રમાણે આ તમામ વખત એ બહુ ચિંતામાં રહેતા હતા. કારણ કે એમના ધંધા અંગે એમને થોડું પણ આત્મવાસન અને - સંતોષ થાય એવા થોડા બોલ-પણુ પૂ. મહારાજશ્રી તરફથી એમને સાંભળવાના મળતા ન હતા. ત્યે વર્ષે મારા જનોઈ કરવા ધાકું હતુ તે આ વર્ષે કરવા વિચારું પરંતુ પિતાજીની પાસે તો બોપાલ પાછા જવા માટે પણ પૂરી રકમ ન હતી. એટલી તંત્ર પરિસ્થિતિમાં એ મુકાઈ ગયા હતા એટલે પૂ. મહારાજશ્રી પાસે મારા જનોઈ બાબત તો વાત કરી ગાળા એમજ ન હતું.

પોતદાર સાહેબે પૂ. મહારાજશ્રીને હાથ કે પેલા બે નારોના ચૂદ અર્ચની મમજણ નથી પડતી. ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ હાથ કે એ તારો તો બહુ જ અગત્યના છે. ફરી પોતદાર સાહેબે એવા અર્થ પૂછ્યા તો પણ કોઈ જવાબ ન મળ્યો. ધંધાની મુશ્કેલી બાબતમાં તો અત્રાહથી તમામ હકીકત સખી જણાવી હતી, છતાં ફરીથી પૂરી વિગતવા ફરી ફરી હકીકત કહી સંભળાવી. છેવટે એક દિવસ પૂ. મહારાજશ્રીએ કહેવા માંડ્યું : “ જે હંચલા દોષ તે માગો, તરત જ મળી જતો ” અને આ વાક્ય વાંચે ધરીએ-એનું એ જ વાક્ય સંભળાવ્યા હયું. પોતદાર સાહેબ તો અચંબામાં-ચૂંચવણમાં પડ્યા. આમ પૂ. મહારાજશ્રીએ ફસવાર વખત એનું એક વાક્ય કયું, એટલે પોતદાર નાદેરે હતું : “ મારે જે જોઈએ છીએ એની તો આપને ખબર છે. અને છતાં આપ મને કેમ પૂછો છો કે માટે શું જોઈએ છીએ ? આપે તો આના કમી છે કે હંચર પાસે કોઈ પણ માંગતું નહીં કારણ કે જો એ તમારી માંગણી મુજબ તમે માંગેલી વસ્તુ આપને તો કોઈ બીજી વસ્તુ લઈ લેશો. કઈ વસ્તુ એ લઈ લેશે એ તો તમને પામી ખબર નથી - ખબર પડતી પણ નહીં. કારણ કે આખરે તો મનુષ્યજીવન એની ઈચ્છા પર આધારિત છે. એટલે મનુષ્ય તો જે જે આપવા જેલું દોષ તે તો એ આપે જ છે. છતાં પણ જે મનુષ્ય જીવે કમીને કોઈ ખાસ વસ્તુ એના નિર્માત્ર મમય પડેલા માગી લે છે ત્યારે એને મંગલી - આપવામાં આવેલી કોઈ એકાદ લઈ લેવામાં આવે છે - એ તો હંચરી નિયમ છે. ”

આ પાઠ પૂ. મહારાજશ્રી કોઈ બોલવા જ નહીં. આ પહેલાં આપનાંકરથી નીકળતા પહેલાં પોતદાર સાહેબ પૂ. મહારાજશ્રી પાસે રમ માંગતા પરંતુ આ રમતે રમ આગરાનો પણ એમનો વિચાર ન હતો. પૂ. મહારાજશ્રી પોતે

થઈને અડકલકાટથી જવાનું કહે ત્યાં જ જવું એવો નિર્ણય લ્યો. આખં-
 ૬-૧-૧૯૬૦ જેઠ માસની પુનમના દિવસે જ્યોતે પોતદાર સાહેબને પૂ.
 મદારાજનીએ ડહું કે, “ ભોપાલના લેદિની માંગણી-પોતદાર માલજાને ત્વા
 ગફિત મોઝી આપી છે. એ સક્તિ તમારી તમામ વ્યવહારીક મુશ્કેલીઓ-
 અડચણો દૂર કરશે અને તમારું તમામ કામ પણ દરશે. મારું આ એક વાક્ય જ
 તમે આ વખત આવીને જતાવેલી તમામ વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે
 પ્રયત્ન છે. આનાથી ખીલું અધિક મારે તમને કાંઈપણ કહેવાનું નથી. આજે જ
 ભોપાલ જવાની તમને રજા છે. મારી તરફથી તો તમને ભોપાલ જવાની રજા
 આપી હોય છે. એટલે તમારી ગાડી મુજઈથી દુરસ્ત થઈને આવે એ પછી
 તમે ભોપાલ રવાના થઈ જાઓ.”

આ વાત થયા પછી પણ આંક દિવસ સુધી ગાડી માટે અડકલકાટ રોકાવું
 પડ્યું. પરંતુ આ આંક દિવસ સુધી પોતદાર સાહેબ કાંઈ જ બોલ્યા નહીં.
 એટલું જ નહીં પરંતુ પૂ. મદારાજનીએ એક જ વાક્યમાં એમની અડચણોના
 વિવરણો જે જવાબ આપ્યો તે જવાબથી પણ એમને કાંઈ આનંદ ન થયો.
 એ આંકે આંક દિવસો ઉદાસીનતામાં ગયા. ગાડી જ્યારે મુજઈથી આવી પહોંચી
 ત્યારે ભોપાલ સુધી પહોંચવાના પણ પોતદાર સાહેબ પાસે પૈસા ન રહ્યા. મારી
 માતાજી પાસે થોડા રૂપિયા હતા એટલે પૂ. સૌ. ચારદામા પાસેથી માંગવા ન
 પડ્યા અને અમે બધા ભોપાલ જવા ઉપડ્યા. તે દિવસની રાત તો અમે
 નાશીકમાં ગાળી. ખીજે દિવસે જ્યારે નાશીકથી આગળ ચાલ્યા ત્યારે કારના
 એક પૈકામાં દર વીસ પચ્ચીસ માર્ઈલ પર પંકચર પડ્યું એટલે અમારે દર
 વખત અડધા દસાં મેડાવુ પડ્યું. આમ જ વખત પંકચર પડ્યું. અમારી
 મુસાફરી દુઃખદ થઈ પડી. આ ગાડીમાં આ પહેલાં ક્યારેય આવી મુશીબત
 પડી ન હતી.

ધુળિયામાં જમી કરીને જ્યારે અમે આગળ રવાના થયા ત્યાં આંક - ૬૨
 માઈલ પગ ફરી પંકચર પડ્યું એટલે પોતદાર સાહેબે રશીદને કહી દીધું કે હવે
 જો પંકચર પડે તો પંચરવાળી જગ્યાએ જ આપની રાત મહેલુ પડશે. પરંતુ
 એ પછી તો કોઈપણ જાતની મુશીબત વગર ગાડી છેક ભોપાલ સુધી સમસ્યા
 નવ વાગે આવી પહોંચી. અડકલકાટનો આ વખતનો નિવાસ આ પહેલાના
 મુકામ કરતાં ખૂબ વિચિત્ર નીડ્યો.

ભોપાલ આવ્યા પછી ખીજે દિવસે પોતદાર સાહેબ પોતાની આશિષમાં

ગયા ત્યારે તો ત્યાંની હાલત અગાઉ જોઈ હતી તેના કરતાં વધારે ખરાબ જોવામાં આવી. સન ૧૯૫૪ થી એકીસ લાકડું અને ઈશ્વારીઓના પગાર દર મહિનાની ચોક્કસ તારીખે અચૂક રીતે ચૂકવવામાં આવવા હતા તેમાં હવે મુશ્કેલીઓ આવતી એટલું જ નહીં પરંતુ આ રકમ ચૂકવવાનું અસંભવિત લાગવા માંડ્યું. જે જે બીલો આવવા માંડ્યા તે બીલોની રકમ ચૂકવવાનું પોતાદાર સાથે જ મુલતવી રાખવા માંડ્યા. આમ જે ચાર દિવસ મુધી પૈસા આવવાનું હોયતું પડ્યું એટલે પોતાદાર સાથે જ ખૂબ જ ગભરાઈ ગયા, જો કે આમ ગભરાઈ જવાનું તો એમના સ્વભાવ અને અન્યાર મુધીના અનુભવની તફાવત વિશ્લેષણ હતું. એમણે આજ દિન મુધી કોઈના પૈસા ચૂકવવામાં દિવસોનો તો શું પણ ધોડીવારનો - કસાક અડધા કસાકનો વાવંદો પણ ક્યો જ ન હતો. એમની આમ વાવંદો કરવાની દેવ જ ન હતી. પરંતુ અન્યારે તો બીજો કોઈ ઉપાય જ ન હતો. સફળ કરવું જ પડ્યું. પૈસાના શ્રવણમાં આ સખત આઘાત લાગ્યો એટલે માંડ એક અઠવાડિયું થયું એટલે એ અક્ષલક્ષ્ટ જવા નીકળી પડ્યા. અગાઉથી ખબર તો લખી હતી. તા. ૨૬ મીએ તેઓ અક્ષલક્ષ્ટ પહોંચ્યા. પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે, “ તમને શું એમ લાગે છે કે જે શક્તિ અન્યાર મુધી તમારું રક્ષણ કરતી હતી તે હવે તમારું રક્ષણ નથી કરતી ? ધ્યાન રાખજો કે એવું કશું જ નથી. હવે તો એ શક્તિ તમારી છાંછી મુધી તમારી પાછળ રહીને તમારું રક્ષણ કરતી રહેશે. ”

એક દિવસ પૂ. મહારાજશ્રી પોતાદાર સાથે જ એરણમાં રહેતા હતા ત્યાં ગયા અને એમને કહ્યું કે, “ તમે આજે પૂના જઈ શ્રી પારખે માટે જન તમારી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપજો. જુઓ શું થાય છે ? ” પૂ. મહારાજશ્રીનું આ વાક્ય સાંભળીને પોતાદાર સમજેબની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. એમણે પૂ. મહારાજશ્રીને કહ્યું કે, “ હું તો આપની પાસે જ આવ્યો છું, બીજા કોઈની પાસે જવા નથી આવ્યો અને હવે તો મને લાગે છે કે હવે મને મદદ કરનાર નથી રહ્યું. ” પોતાદાર માટેનું બોલતું સાંભળીને પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું : “ એમાં ગભરાઈ શા માટે આવે છે ? જે બીજા મદદ ન કરે તો પણ તમે જાને જ તમારી જાનને મદદ કરી શકો છો. એટલી શક્તિ તો તમારી પાસે છે જ. ” આ વાતથી વધુ બાક આ દિવસ મુધી પોતાદાર માટે જ અક્ષલક્ષ્ટ રહ્યા ત્યાં સુધી પહેલાંના જેવા જ નિત્યક્રમ રહ્યો. રોજ એ પૂ. મહારાજશ્રી પાસે જતા. ત્યાં પૂ. મહારાજશ્રી જે કહેતા તે સાંભળતા એ જ એમનો હાર્દક્રમ રહ્યો. પોતાદાર માટે જ પાસે તો હવે એક જ વાત રહી હતી

‘કે ખીલકુલ સાધન વગરના ચર્ચ પૂ. મહારાજશ્રીએ સોંપેલું કાર્ય કરવા મંડી પડ્યું. એટલે જ એઓ કોઈ ધંધાની વાતનો આગ્રહ રાખતા હતા. એમની ઈચ્છા હતી કે જો ધંધા બરાબર ચાલતો રહે અને ધરની ચિંતામાંથી મુક્ત થવાય તો પછી પોતે જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાની કારમાં ફરી રોકે અને ભાગ્યે-સભા વગેરે ગોઠવી પોતાને સોંપેલું કામ કરી શકે એવી એમની ઈચ્છા હતી. પરંતુ એમનો ધંધા તો દિનશ્રિતિદિન બગડતો જતો હતો અને એટલે તો પોતદાર સાહેબે ભોપાલમાં જ રહેવું એ જરૂરનું હતું, અને તો પૂ. મહારાજશ્રીનું કામ કરવાનું અશક્ય હતું. એટલે આ આઠ દિવસના મુકામ વખતે ફક્ત પૂ. મહારાજશ્રીએ એમને જો કહ્યું તે સાંભળ્યા સિવાય ખીલું કશું જ થયું નહીં. એકવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે, “કોઈપણ જાતની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. જો કોઈપણ જાતની ચિંતા કરવાની હોય તો તમને મેંપેલા ડામની જ ફક્ત કરો. બધી પરિસ્થિતિ આપોઆપ મુધરશે અને અનુકૂળ થઈ જશે.”

પોતદાર સાહેબે એક દિવસ મહારાજશ્રીને પૂછ્યું કે, “આપ તો કહેતા હતા કે તમારો દિગ્વિજય જોઈને તમામ દેવતાઓ ખૂબ સંતોષ પામ્યા હતા.” ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ જવાબ દીધો હતો કે, “કાશ્મીરથી પાછા ફરતી વખતે તમારી ગાડી એક ખીલુમાં ઉછી રહી હતી તે વખતે તમામ દેવતાઓએ નજરે જોયું હતું કે એક તરફ દિમાસય અને બીજી તરફ તમે હતા. એમને દિમાસય કરતાં તમે ખૂબ લીધા સાગ્યા હતા. એ જ એમના સંતોષનું કારણ હતું.”

એક વખત પોતદાર સાહેબ ખૂબ જ ગભરાઈ ગયા અને એમણે (પૂ. મહારાજશ્રીને) કહ્યું કે “હું તો હવે ભોપાલ છાંં જવાનો નથી અને બીજો કોઈ મથક જતો રહીશ.” ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું : “એક વાર વિવેકાનંદજી પણ ગભરાઈને આપધાન કરવા તૈયાર થયા હતા. ત્યારે એમના ગુરુશ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ એમને પોતાની ગાડીમાં બેસાડી દક્ષિણે વર લઈ ગયા હતા. એજ રીતે આજે તમને આશિષ આપું છું કે તમને લુખીચક્રી રોડી અને દાળબાતની (પેટ પૂરતા ભોજનની) કોઈ કાળે કમી નહીં રહે. અહત નહીં રહે.”

“આંગળીને વેઢે ગણી ચકાય એવી મહાન વ્યક્તિઓમાં તમારી ગણવી છે. તમારા હાથથી (આસમાનને ઝસેફ ચલાવતા જેવું) મહાન કાર્ય થવાનું છે.

મહાન કાર્ય કરવાની શક્તિ આવતાં પહેલાં - મહાન કાર્ય જનતા પહેલાં તમે ગણાવો છો તેવી મુશ્કેલીઓ આવ્યા જ રહે છે. એ ડાંઈ નવી દુષીકત નથી. તમે જો ઈચ્છા કરો તો નવી નૃષ્ટિ જ જનાવી શકો એવા છો. તમારી પાસે તમામ સિદ્ધિઓ મોજુદ છે. "

અરૂપર્ણિમાનો દિવસ નજીકમાં જ હતો. સાત આઠ દિવસ અગાઉ પોતદાર સાહેબને એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યું હતું. પોતદાર સાહેબે બીજો દિવસ એ સ્વપ્નની દુષીકત પૂ. સદશરૂને કરી ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીનો આનંદ સમાતો ન હતો. તેઓ બોલી ઉઠ્યા, " જુઓ તમે કોણ છો તે તમને 'કંટલુ' ચોખ્ખું ચોખ્ખું બતાવી દીધું છે. આજે પણ નોમ છે અને નોમનું મહત્ત્વ ધ્યાનમાં રાખીને કારણ કે તમે મૌન રાખીને નવમીએ જ પ્રતિષ્ઠા લીધી હતી અને તમે કુશ્મેતમાં હતા ત્યારે પણ નોમ જ હતી. આજ તમને સ્પષ્ટતાથી કહી દેવા માગું છું કે તમારા કાર્યની નહીં પરંતુ તમારી મહત્તા - ઉંચાઈ દિમાસયથી પણ વધારે મહત્ત્વની છે. કામ તો થશે જ કારણ કે આ અને આવા કાર્ય તમે આ પહેલાં પણ કર્યાં જ છે - અને વખત કર્યાં છે. "

બે દિવસ પછી અરૂપર્ણિમાના દિવસે પોતદાર સાહેબે પૂ. મહારાજશ્રીને કહ્યું કે " સૌશાપુરે જઈને આપને માટે કોઈ બેટ લાઈ આવવા માગું છું. " પરંતુ આમ કરવાની પોતદાર સાહેબને મના કરવામાં આવી અને કહ્યું કે " જો તમે અરૂપર્ણિમાને દિવસે ડાંઈ આવવા જ માગતા હોય તો નીચે જાણાવેલા વાક્યો ઋજુ વખત ઉચ્ચારીને અને અરૂદક્ષિણા આપો. સ્થિતોન્નિમ જન સંદેહઃ, કરિષ્યે વચનં મમ. " અર્જુને ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણને આમ કહ્યું હતું પરંતુ ત્યાં 'મમ'ને બદલે 'તવ' લખ્યું છે કારણ કે એને તો શ્રીકૃષ્ણે કલા મુજબ કરવાનું હતું પરંતુ તમારે તો 'મમ' ઉચ્ચારવાનું છે કારણ કે તમારે તો તમે જ વચન આપ્યું છે તે જ કાર્ય કરવાનું છે. "

આખરે અરૂપર્ણિમાનો દિવસ આવ્યો. તે દિવસે બીજા સિપ્પોએ અરૂ પૂજા કરી અને પોતે સાથે લાવ્યા હતા તે બેટ પણ અરૂચલે ધરી. પોતદાર સાહેબે અરણ્યરૂપથી કરતી વખતે ઉપર જાણાવેલા વાક્યો બે વખત બોલી બતાવ્યા. ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ પોતદાર સાહેબને માથે પ્રેમથી હાથ મૂક્યો અને તે વખતે પોતદાર સાહેબે અન્યંત જાણાવેલમાં જોઈ રહેલી સદશરૂની આરતી પ્રેમપૂર્વક નોંટે અવાજે ગાઈ. આ પછી દિવસભર બીજા કાર્યક્રમો ચાલુ રહ્યા. પાંચે પછી ત્યારે પોતદાર સાહેબ અને પાંચે સાહેબ પૂ. મહારાજશ્રીની પાસે બેઠા

હતા ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ પારખે સાહેબને કહ્યું કે “પુસ્તકનું વેચાણ કરવું એ પોતદાર સાહેબનું મુખ્ય કામ ન હતું. એ વેચવાનું કામ તો હું કાંઈ ખીજને પણ સોંપત અને એ કરના પણ ખરા, પરંતુ પુસ્તક વેચવાના બદાને મારે પોતદાર સાહેબ મારફત ત્યારે દિશાઓમાં સંદેશો મોકલવાનો હતો અને આંતરે દિશાઓમાં સંદેશો પહોંચાડવાનું આ કામ પોતદાર સાહેબ સિવાય ખીલું કાંઈ કરી શકત નહીં.”

પણ ત્યારે દિવસ પછી પોતદાર સાહેબ અકબકાટથી જવાના હતા. જવાના આગમે દિવસે તે પૂ. મહારાજશ્રી પામે ઉપરના ઓરડામાં બેઠા હતા. તે જ વખતે પૂ. મહારાજશ્રીના એક મુળર્થના શિષ્ય રજા લેવા આવ્યા હતા. તેમને પૂ. મહારાજશ્રી મોટે ઘાટે કહેતા હતા કે “ભગવાનને એકાંગી સમજવાની ભૂલ ન કરતા. ભગવાન કેવળ દયાસાગર જ છે એમ માનીને બેસી ન રહેતા. પ્રસંગ પડે એ એટલા બધા દૂર ઘઈ શકે છે કે દુનિયાભરના તમામ કાયદા, કાનૂન કે તાકાત પણ એટલી ઠોર નથી બની શકતી.” શિષ્ય તો વિદાય થઈ ગયા પરંતુ પોતદાર સાહેબને મનમાં ને મનમાં એમ સમજાવું કે શિષ્ય મારફત જાણે પૂ. મહારાજશ્રી પોતદાર સાહેબના સવિધની વાત કહેતા હતા. આગળથી જ જાણે સૂચના આપવા માગતા હતા. પોતદાર સાહેબ જ્યારે વિદાય લેવા ગયા ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું, “મારું નિવેદન વાદ રાખજો.” પોતદાર સાહેબે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું : “નિવેદન ? નિવેદન વળી કયું ?” ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે “પંદર દિવસોમાં મેં તો ફક્ત એક જ નિવેદન કયું છે. નવમીના દિવસે જ કયું છે તેને વાદ રાખજો.” પોતદાર સાહેબને ખૂબ જ શર્મ લાગી કારણ કે નિવેદન શબ્દ તો એડ નાના માણસે મોટા માણસને કરવાનું હોય કે લેખિત આપવાનું હોય અને મહારાજશ્રી તો પોતદાર સાહેબને કહેલી વાતને નિવેદન કહેતા હતા. પોતદાર સાહેબ ફરી પાછા જીલ્લાઈના અંતમાં ભોપાલ આવી પહોંચ્યા અને કામની ધરડમાં લાગી ગયા.

ઓફિસમાં લીધેલા ટેલિફોનનું એક્સટેન્શન ધરમાં પણ હતું. એ આ વખતે બંધ કરી કપાતી નાખ્યું. મુસાફરીઓ પણ બંધ કરવામાં આવી. બંને ઓફિસના ખર્ચમાં પણ થઈ ગઈ એવી બધી ગીતે ડરડસર અને કાપડપ કરી નાંખી પડારો કર્યો. આમ છતાં આવક એટલી બધી ઘટતી જતી હતી કે કાપડપની કશી જ અસર પડે એમ ન હતું. સ્થિતિ મુજબ એમ ન હતી. અકબકાટમાં જે નાંખણું હતું તેના ડરડા અનેક મણી વિષગીત સ્થિતિ હતી.

અને આ પરિસ્થિતિમાં કોઈ કોઈ વખત અક્ષલકોટ કાચળ લખવા સિવાય બીજું કશું થઈ શકે એમ જ ન હતું. આ પરિસ્થિતિમાં આજ વખતે પોતદાર સાહેબના મામાજી જે ઈદારની ઓફિસ સંભાળતા હતા (ઈદારની ઓફિસ તો હવે બંધ પણ કરવામાં આવી હતી) તે બિચાર યથા અને એમનું અવસાન પાત્ર થયું.

મામા સાહેબનું પોતદાર એન્જીનીયર પાસે દોહડું બાંધી હતું. અને આજે પણ પોતદાર એન્જીનીયર તો એમની કરબદાર જ રહી છે. પોતદાર એન્જીનીયર પાસે એમનું કરબદાર પરત આપી દેવા જોડવી મૂડી ન હતી. બીજા દોહડુદારે પણ પોતાના દોહડા માટે તરેહ તરેહની ઉધરાણી કરતા જ હતા. પોતદાર સાહેબે તો જે કોઈ દોહડુદાર આવે તેને બીલડસ ગલરાયા વગર પોતાની રૂમમાં મોકલી આપવા એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા સ્પષ્ટાકના માથાએને આપી હતી. સ્પષ્ટાકના માથાએને પણ નોકરીમાંથી છૂટા થવા જ માગતા હતા કારણ કે ધંધો હવે ધીરે ધીરે નાટ થતો હતો પરંતુ પોતદાર સાહેબ કોઈને હોડવા માગતા જ ન હતા. ધીરે ધીરે વધારે ને વધારે મુશીબતોમાં અંતર્યામી આ. આમ જેમ તેમ કરીને એમણે દોહ મહિનો તો કાઢી નાંખ્યો છેવટે ૨૭ સપ્ટેમ્બરે તેઓ એકાએક અક્ષલકોટ જતા રહ્યા. આ વખતે તો ભોપાલની અર્થાતિ દૂર કરવા માટે એમણે પંદર દિવસ અક્ષલકોટ રહેવાનું નક્કી કર્યું હતું. એમણે મનોમન એ પણ નક્કી કર્યું હતું કે પૂ. મહારાજશ્રી સાથે કોઈ બાનગી વાનગીત ન કરવી. એમનો મીનને દિવસ હોય ત્યારે જ અક્ષલકોટ પહોંચી જતું. અને ચોર પંદર દિવસ પછી ફરી પાછા એ મીન ધારણ કરે ત્યારે અક્ષલકોટથી નીડળા જતું. અર્થાત જવાને દિવસે કે નીડળાવાને દિવસે એમની સાથે કોઈ વાનગીત ન થઈ શકે એવી વ્યવસ્થા કરવી. પોતદાર સાહેબ જ્યારે અક્ષલકોટ પહોંચ્યા ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીને મીન હતું. મનુ દિવસ મુઠી મન રાખ્યું હતું. પોતદાર સાહેબ માના બીજા ગધા સાથે તથા શ્રી શાયાદ સાથે ખુબ આનંદથી રહેતા હતા. પૂ. મહારાજશ્રીએ મીન છેલ્લું તે પછી પણ પોતદાર સાહેબે પૂ. મહારાજશ્રીના કુરસદના વખતમાં એમની પાસે ગઈને હાલવા બેસવાનું બંધ કર્યું. જે વધુ દિવસ પછી પૂ. ચારદામાએ હતું કે પૂ. મહારાજશ્રી બપોરે જમ્યા પછી રોજ તમારી રહ છુએ છે અને તમે જતા નથી. ત્યાં એમને પોતદાર સાહેબે હતું કે “દેજ સવારે અને સાંજે ભોજન કરતી વખતે તો સાથે જ બેસીએ છીએ અને તે વખતે અમને જે કહેવાનું હોય છે તે તો તેઓ કહે છે જ. પરંતુ હવે ઉપર જઈને એમની પાસે બેસવાનું મારાધી પાની શરૂ એમ નથી. કેમ કે હવે માટે એમને કોઈપણ પુણ્ય નથી. માગ્યું

નથી ઠ એમની સાથે બોલતુ પણ નથી હવે પછી જનાર એઓ મોન ધારતુ
 હરને ત્યાં હ બોધાન જતો રહીશ " આજ વખત પૂ. મહારાજશ્રીના મામા
 સાહેબ શ્રીયુત સિંગવેડ વિનાસપુ (મ મદેશ)થી આવ્યા હતા એમની સાથે
 બેસીને પોતદાર સાહેબ ગપ્પા માર્યા હતા હતા

એવ વખત પાતદાર સાહેબ મનના ચોક તરફ જતા હતા ત્યાં પૂ
 મહારાજશ્રીએ તાળા પાડીને એમને પોતાની પાસે બાબાવ્યા એટલે પોતદાર
 સાહેબ, મામાસાહેબ અને શારદામા નવું પૂ. મહારાજશ્રી જે બતાવતા
 હતા તે જોના ગયા પૂ મહારાજશ્રીએ બધાને એક લમરી દેખાડી, જે
 હિપચી એમના માથા ઉપર પડીને નીચે પડી હતી એ લમરીના
 મહોમા એક ઈયળ હતી એ લમરી અને ઈયળને દેખાડી પૂ મહારાજશ્રી
 બોલ્યા, " આ લમરી અને ઈયળને જોઈ લો આ લમરી આ એક સામાન્ય
 ઈયળ-કીડાને પકડીને પોતાના ઘરમા-દરમા લઈ જાય છે અને ત્યાં જ રાખે
 છે પછી જ્યાર જનાર એને ઈચ્છા થાન ત્યાં એ લમરી ઈયળને હખ માર
 અને પછી દરની બહાર ઉડી જાય છે બિચારી ઈયળ-કીડાને એથી ખૂબ
 હખ થાય છે અને જ્યારે જ્યારે એને કાને લમરીનો શુભરવ પડે
 ત્યાર એ ગલગાય છે એને લાગે છે કે ફરી માછો હખ મારશે કે શુ ?
 આમ ખૂબ જ પ્રભાઈ ગમી માનસિ. સ્થિતિમા ભ્રમમા ને ભ્રમમા જ એ
 પાતાતુ શ્રવન વ્યતીત હ છે એને બમર વારે વારે એની પાસે આવે
 એ ગમતુ નથી પરંતુ લાચાર હોવાથી એ કાઈ પણ કરી શકતી નથી
 આમ ગલરાટમા એને શ્રવન, ન શ્રવન એ સગપ્ત જ જણાય છે લમરીના
 તો આમા આનંદ આવ છે એ આ ઈયળને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી તો
 પોતાના દરમા લાવતી નથી એ પાતે પણ ઈચ્છા મરી જાય એવું ઈચ્છતી
 નથી પરંતુ લમરીનો હખ વારે વારે સહન કરી કરીને ઈયળ તો બિચારી
 શ્રવતા મના જેવી જ શ્રવ છે લમરી તો આ હખ મારવામા જ આનંદ લે
 છે હેવર પરિશ્રમ તો એ આવે છે કે ઈયળ ખુબ લમરી બની જાય છે
 લમરી રૂપ જ બન છે અને પછી તો લમરી બનીને દરમાથી બહાર ની ગા
 સ્વતંત્ર બન છે પછી તો એજ લમરી વળી બીજી ઈયળને પોતાના દરમા
 પકડી લાવે છે અને એજ ધન્યાની પુનગણતિ થાન છે ગુરુ અન સિધના
 સળધનુ આજ સાચુ દર્શન પગપૂર્વથી-અનાદિકાળથી ચાલી આ યુ છે અને
 આજ પડ એજ પા પગ ચાલ જ છે '

આ પ્રસંગ બન્યા પછી આખો દિવસ ૫. મહારાજશ્રી ખૂબ આનંદમગ્ન રહ્યા. અને તે પછી એમનું પાસિક મૌન શરૂ થયું. ૫. સારથીમાએ પોતધરજીને કહ્યું કે જ્યારે તમે એમની પાસે ઉપર જઈને બેસ્યા નથી ત્યાં એમણે તમને આપવા માટે એક લેખિત સંદેશ આપવા કહ્યું છે. પોતધર સાહેબે કહ્યું કે “ મંદેશો લઈને હું શું કરવાનો છું ? જે હાંઈ એમને કહેવાનું હતું તે બધું આગળની મુલાકાતોમાં કહેવાઈ ગયું જ છે. હવે વધારે કહેવાની જરૂર શું છે ? પરમ દિવસે મવારે મૌન છોડશે કે તરત જ હું તો પેમેન્ટર ટ્રેઈનમાં ભાષાય જાનો રહીશ. ”

છેલ્લે મૌનનો દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. ૨૬મી સપ્ટેમ્બરના દિવસે પોતધર સાહેબ જ્યારે જવાની નૈવારી કરતા હતા ત્યારે જ ૫. સારથીમાએ એમને (પોતધરજીને) બોલાવ્યા. એમના હાથમાં એક લેખિત સંદેશ આપ્યો અને કહ્યું કે ૫. મહારાજશ્રીની આજ્ઞા છે કે એમનું ત્રણ દિવસનું મૌન છે ત્યાં સુધી એમણે જવાનું નથી. મૌન છૂટે તે પછી એમની સાથે વાત થાય તે પછી જ એમણે જવાનું છે. પોતધર સાહેબે સંદેશ લઈ લીધો અને આ પ્રસંગે એમણે ‘ આજ્ઞા ’ આપી એ સાંભળી જતા વિરમય પણ પામ્યા. પોતાની જગ્યાએ જઈને સંદેશ ખોલીને વાંચી લીધો. મરાઠીમાં લખેલા એ મંદેશના હિંદી ભાષાનરનું (ચુગ્ગાતી).

(૧) જે સ્થિતિમાં છે તેજ સ્થિતિમાં રહો. હુઆતો ખરા કે તમે જે મેળવ્યું છે તે કંઈકુ દિવ્ય છે. પહેલાં પણ આ પ્રમાણે કહ્યું હતું અને અન્યારે પણ એજ કહ્યું છું.

(૨) હોટીમાં હાઈ પડી જવાથી તમારી દોડો ફૂલી રહી છે એવું તમને જણાય છે પરંતુ એ કાણાની નીચે જ મારો સંરક્ષક હાથ છે. આ વાત પણ અજાણ તમને હતી છે. આજ પણ એ જ કહે શું.

(૩) તમારી પાસે અંશરૂનો બંડાર છે. આડે સિદ્ધિઓ તમારી સામે જ હતા છે એ વાત હવે કહેવાની જરૂર નથી અને હતાં આટલી રીતના કેમ હાથપો છે ? તમારું ચિત્ત જે હમેશા ચોર મગ્ન રહી ચુકે છે તે આજે જોગ વિગેમાં સંકળ્યું છે. તમે જરૂર એટલું નિશ કરી સંતોષો છે કે મોટી નો પર્મની રિયા છે. હું તમામ બોધ હું અને નાંખતું છું.

(૪) તમે દંડપટ્ટણની 'દાયામા છોં. આ કામધનુ' બુઝો ! પારસમણી દાયામા ન છે. ચિંતામણી પણ દાયામા ન છે. બુઝો તો ખરા !

(૫) અહીંથી તરત સીધા ભોપાલ જાવો. નાં ગયા પછી જે ગાંધી થઈ શકે તે કો. અને જે બનતુ રહે તે બોલો કંડો. "

.. ગુમારોપ !

" આ મંદિરો ખાસ વાદ રાખજો કે તમે એક મહાન મુખ્યવર્તક છો. " આ પછી 'શ્રીની આગાધી' એમ લખાને નીચે પૂ. શારદામાના હસ્તાક્ષર અને તારીખ ૧૫-૮-૧૯૬૦ લખી હતી.

પોતદાર માહેમે સંદેશો વાચ્યો. પોતે ખૂબ ઉદાસ હતા પરંતુ મંદિરો તો અદ્ભૂત અને અપૂર્વ હતો. ત્રણ દિવસ પછી પૂ. મહારાજશ્રીનું મૌન છૂટ્યું ત્યારે એ વિદાય માગવા ગયા ત્યારે એમણે પૂછ્યું, " સંદેશો વાચ્યો ? " એમણે ફક્ત એક જ વાક્ય મહત્વનું છે. " હું જોઈ રહી છું, હું સાંભળી રહી છું. " એક વાત હંમેશા ધ્યાનમાં રાખો કે જે વધારે લાડકા હોય છે તેને જ વધારે દુઃખ અને કષ્ટ ભોગવવા પડે છે. શ્રી કુંતાજીએ પણ પોતાના પુત્રને અત્યંત દુઃખ પડતું હતું તે જોઈને શ્રીકૃષ્ણને આજ પૂછ્યું હતું કે " તમે મારા પુત્રને તમારા લાડકા સખા-મિત્ર કહો છો અને છતાં એને ત્યારે જાણુ વિપત્તિઓથી ઘેરાયેલો જ ગણો છો. " ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કુંતાજીને જે જવાબ આપ્યો હતો તે જ તમને પણ લાગુ પડે છે. તમારે માત્ર પણ એ જ જવાબ છે. ગુરુશિષ્યની આ તકરાર તો સ્પષ્ટિના આરંભથી જ ચાલી આવે છે. અને આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે જે વ્યક્તિ બહારથી રંગાયેલી-સાગી લાગે તે અંદરથી પણ રંગાયેલી જ હોય છે એવું કાંઈ નથી. પરંતુ જે અંદરથી રંગાયેલો હોય છે તેને બહારના રંગની જરૂર નથી હોતી. આજ વખતે પોતદાર માહેમને માટે થોડા લાડુ આપવામાં આવ્યા પોતદાર સાહેબે ખાવાની ના પાડી ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું, " મેં જ તમારા માટે મંગાવ્યા છે એટલે ખાઈ લો. " પોતદાર સાહેબે એક ટુકડો ખાધો અને કહેવાડ્યું કે " બાધી આપો, મોલાપુર રોડનના વેઈટીંગ રૂમમાં જઈને ખાઈશ. " અને પછી અકલકલટવી ગયા થઈ ગયા.

તે દિવસે પરમાજ એટલો જાણી પડ્યો હતો કે મોલાપુર-અકલકલટવાળા

બમ વચ્ચે આવતું એક નાણું પાર કરી સફી નહીં. શ્રી સાબાદ દર વખત એમને સોલાપુર સુધી મુકવા આવતા હતા તે પણ સાથે જ હતા. નાણું તો બળદ ગાડીમાં બેસીને પાર કર્યું. મોક્ષાપુરથી સામે એક બસ આવી એટલે એ બસમાં એ બંને સોલાપુર પહોંચ્યા. આખો દિવસ મોક્ષાપુર રહેશનના વેપારીઓ દુકાનમાં ગાળી રાતના મદાસ - મુળઈ મેઈલમાં પોતદાર સાહેબ સોલાપુરથી ઉપડી ગયા. રસ્તામાં કેટલીયવાર એમણે સંદેશો વાંચ્યો હશે. સંદેશો આજે પણ એમને મેઢિ થાક છે.

ભોપાલ પહોંચ્યા પછી સંદેશો મળ્યો એ વાંચીને એ ખૂબ પ્રસન્નતા અનુભવતા હતા. તો પણ એમની આર્થિક અને ઔદીસની મુશીબતોમાં રજા માત્ર ફેર પડ્યો ન હોવાથી અહીં આવ્યા થાક પણ એ મુશીબતો દૂર કરવાની અંજલમાં પડી ગયા. ૩૦મી સપ્ટેમ્બરના દિવસે તો એમની બંને દેખનીનો સાથ આપરનો દિન હતો અને શાપલ્ય મૂકનારાઓને શાપલ્યતું વ્યાજ પણ ચૂકવવાનું હતું. વ્યાજની રકમ ચૂકવવા માટે પણ ઉછીની રકમ લાવ્યા ત્યારે જ વ્યાજ ચૂકવી શકાયું. બીજી બધી પરિસ્થિતિ તો પહેલાના જેટલી જ સુસ્કંધ હતી. પોતદાર સાહેબ તો દમેશની મદદ સવારે અગિયારથી મળે પાંચ સુધી ઔદીસમાં બેસના અને તે પછી ધરમાં જ રહેતા. આમ આ વખતે દોઢ બે માસ ભોપાલમાં ગમે તેમ કરીને વિતાવ્યા પછી પાછા પોતદાર સાહેબ બપોરે ૫. મદારાજશીની પાસે જઈ પહોંચ્યા અને એમને કહ્યું “જેણે આખી જીંદગી સુધી પૈસાને હાથનો મેલ ગણ્યો છે એને જ આજે પૈસા મારે નરહત્યું પડે છે એ તે કેવો ત્યાગ છે ?” ૫. મદારાજશી કાંઈ મોઢ્યા નહીં. પરંતુ અંદર જઈને ૫. શરદામાને બોલાવી લાવ્યા અને પોતાની સામે જ બેસાડ્યા જેથી પોતદાર સાહેબ આખોઆપ ચૂપ થઈ ગય. પોતદાર માટેએ આજ મુઠ્ઠી કાંઈ બીજી વ્યક્તિની હાજરીમાં ૫. મદારાજશીને પોતાની અંગત બાબતો કહી કહી ન હતી. એટલે એમની આ ટેવ જાણીને ૫. મદારાજશીએ આ ઉપાય કર્યો હતા. પરંતુ આથી તો પોતદાર સાહેબને વધારે ખરાબ લાગ્યું. અંદરથી મળે વિગેહની ભાવના થતી હતી પરંતુ એમ કરવાથી પણ શું ? વધારામાં વધારે તો એ પોતે ૫. મદારાજશીની પ્રવાસથી લીધા વગર જ અકબકાટથી રવાના થઈ ગયા અને બીજે દિવસે એમ કહ્યું પણ ખરું. પરંતુ મુશીબત તો એ હતી કે અકબકાટથી ભોપાલ જવા માટે એમની પાસે બીજકુવ પૈસા જ ન હતા. છતાં અકબકાટથી આધા જતા રહેવાનો વિચાર કરી બસ રોકેડ સુધી તો ગયા. મોક્ષાપુરની બસ ઉપરબને હજી અડધા કલાકની

ના યસ સ્ટેડ પર આવ્યા કે તરત જ પોતદાર સાહેબે પોતાના વિચાર બદલ્યા. શ્રી શાખારને એમણે કહ્યું કે “હું તો નથી આવતો તમે જ પાછા આવ. હું તો યસ સ્ટેડ પરથી જ અકલકોટ સ્ટેશને જઈને ત્યાંથી જ રવાના થઈ જઈશ.” આંગળી યસને બે ત્રણ કલાકની વાર હતી એટલે તેટલો વખત પોતદાર સાહેબ અકલકોટના રાજમહેલની સામેના મેદાનમાં જઈને બેઠા. પોતદાર સાહેબે સવારેથી કાંઈ ખાધું ન હતું. નાજી પછી ન હતી. આ, મેદાનમાં વરસાદને લઈને એમના કપડાં ભીનાં થયા હતા, આમ છતાં સાંજે અકલકોટ સ્ટેશને જતા રવાના સ્ટેશનના સ્ટોલ પરથી થોડુંક ખાઈ લીધું—નાસ્તો કર્યો. અને બોપાલની ટિકિટ તો હતી જ એટલે બોપાલ તરફ રવાના થઈ ગયા. સવારે થોડું સ્ટેશને પહોંચ્યા ત્યાં એમણે પોતાની આર્થિક સ્થિતિનું વર્ણન કરતો એક પત્ર પૂ. મહારાજશ્રીને લખવાનો વિચાર કર્યો. કાચળ પૂરો, લખ્યો પછી ખરો પરંતુ એ ફાટી નાંખ્યો અને મનમાં જતી ગ્રાંટીમાં ચઢી બેઠા. વખત આગવાને મારે એમણે પોતાની કાચરી ડાહીને રાંચવા માંડી. કાચરીમાં પૂ. મહારાજશ્રીએ એમના પર કરેલી કૃપાનું લખાણ વાંચ્યું અને પોતે હમણાં જ એમની સાથે જે અસભ્ય વર્તન કર્યું હતું તે માદ આવતાં જ ખુબ જ ક્ષોભ પામ્યા અને બાથરૂમમાં જઈને ખુબ રહન કર્યું. પાંચ છ મિનિટ પછી મોં ધોઈને પાછા બેઠક પર બેસી ગયા. મેઈસ ગ્રાંટી ઝડપથી હોડતી હતી. મેઈસ હલાતમાં બેઠા હતા એટલે ડબ્બામાં બેઠેલા બીજા મુસાફરને કશી જ ખબર ન પડી. અહમદનગર પહોંચ્યા અને ગ્રાંટી હલો રહી એટલે તરત ઉતરી પડ્યા. ટિકિટ બોપાલ મુધીની હતી. મુસાફરી અહમદનગર મુધી જ કરી હતી એટલે એ બાબતનો સ્ટેશન માસ્તર પામેથી જાણેલો લઈ લીધો. થોડાગ્રાંટી કમી તાર ઓડીસે જઈ બીજો દિવસે જ અકલકોટ પરત આવવા બાબતનો પૂ. મહારાજશ્રીને એકસત્રસ તાર ડ્રો દીધો. પાછા સ્ટેશન પર આવી ખાઈ લીધું. અકલકોટની ટિકિટ લીધી અને તરત જ ગ્રાંટીમાં બેસીને બીજો દિવસે સવારે અકલકોટ પહોંચી ગયા.

અકલકોટ પહોંચ્યા અને મહામાં જતાં બંગેળ જ પૂ. મહારાજશ્રીના ચરણોમાં પડીને ખુબ રડ્યા. પૂ. મહારાજશ્રીએ એમની પીડ પર પ્રેમથી હાથ ફેરવતા કહ્યું “પાછા આવી ગયા. ચાલો હવે તમારે કોઈ ફીકર નથી. હવે તમને ક્યાંયે જ કાલ્લ જાનની ચિંતા નહીં રહે.” બપોરે જમીને પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું “હવે બે દિવસ પછી બોપાલ જાવો. એટલું માદ રાખવું કે તમને એક મિનિટ મારે પાડું છું” હોડતો નથી. એક મિનિટ મારે પછી

તમારાથી આઘો રહેતો, નથી. તમે અહીં આવીને રહો છો તેના કરતાં ભોપાલ હોય છે. ત્યારે કેટલીય વધારે નજીક તમારી પાસે હોઈ શું એક મિનિટ માટે પણ તમે તમારાથી દૂર હોના નથી - હું ત્યાં જ હોઉં છું એની આત્રી તો તમારો દરવાન પાસે આપી ચક્રશે. જે પ્રમાણે અહીં તમારી દેખભાજી રાખું છું તે જ મુજબ ન્યાં તમારી દેખભાજી રાખના અને ધણાજે ભેગો છે. તમે ન્યાં રહો છો પરંતુ ન્યાં પાસે તમે અને વાદ દરો છો ન્યાં હું તમારી પાસે જ આવું છું. તમારી પાસે હાજર થઈ છું. "

" એટલું વાદ રાખજો કે તમારી યોજના સંમળને જ તમને (છેક એવટલું) સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપશે છે. અને કાર્ય કરીને પણ 'બતાવશે' છે. પરંતુ તમારે હજી એ મહત્વનું કામ કરવાનું છે. અને તમને જે આજે જ તમારે માટે નિશ્ચિત કચેલી પરિસ્થિતિ પર લઈ જવામાં આવે - ફળ આપી દેવામાં આવે - તો તમારાથી એ મહત્વનું મહાકાર્ય થઈ નહીં શકે. એટલે તમારી વ્યવહારિક પરિસ્થિતિના તાજા બંધ કરી દઈને ચાવી મારી પાસે જ રાખી છે. સમન આવશે ન્યાં ચાવીનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. કાર્ય પુરું થતાં તમામ તાજાં જિઘાડી નાંખવામાં આવશે અને તમારી પરિસ્થિતિ સુધરી જશે. ખરેખર તો તમારે કાંઈ જ કરવાનું નથી. જે કાંઈ કામ કરવાનું તે તમને નિમિત્ત બનાવીને હું જ કહે' છું. "

" આ પ્રસંગે તમે અદમદનગરથી પાછા આવી ગયા તે ઠીક જ થયું છે. નહીંતર તમે ભોપાલ જ્યાં હોત તો ત્યાં તમારી નાની પુત્રી જ્યોતિ પાસે માટે નદિશો મોકલી જ આપ્યો છે. એને મોએથી સંદેશ સાંભળીને તરત જ તમારે પાછા આવવું પડતું ખરે, હવે આનંદથી પાછા આવ અને કાંઈ વાતની ચિંતા કરતા નહીં. "

પાલદાર સાહેબને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે હવે સ્થિતિમાં કાંઈ મુશ્કેલી થશે. પરંતુ ભોપાલ પહોંચ્યા ત્યારે કાંઈપણ પ્રજ્વાલ વગર જ એમણે ગણી લીધું કે પરિસ્થિતિ જેવીને તેવી જ રહો છે. મુશ્કેલી હોવાનું કાંઈ ચિન્ત એમને લગતું નહીં. અકસ્માતની આ મુશ્કેલી પાલદાર સાહેબે તર્કવિત્ક-ચંકા-કુશંકામાં કરી હતી. ક્યારેક ચંકાઓ ઉત્પન્ન થતી તો થોડા વખત પછી ચંકાના વાદળ વિખરાઈ જતા સાગરા હતા. કાંઈ વખત ચંકા અને કુશંકા-તર્ક વિત્ક એક સાથે થતા. આમ એમની સ્થિતિ વિચિત્ર હતી. એમની માનસિક સ્થિતિનો ખ્યાલ તો ક્વી રીતે નમજની શકાય ?

પાછલી બે મુસાફરી પછી બ્યારે એઓ દોઢ બે મહિના સુધી ભોપાલમાં રહ્યા હતા ત્યારે તો એમણે પોતાની પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટારવા માટે બે ત્રણ ઉપાયો વિચારી રાખ્યા હતા. તેમાં (૧) ધંધાને ચાલુ હાલતમાં જ રેચી દેવો અને જે ઉંમત ઉપજે તેમાંથી કંઈ મુક્ત થવું. (૨) ધંધા ચાલુ રાખી કાંઈ પૈસા ગ્રાહી શકે-મુઠી ગ્રાહી શકે એવો ભાગીદાર ગોઠી દાઢવો. (૩) અગર તો ધંધા બંધ કરવો અને જે મુશીબતો આવે તે વેડી લેવી. અકકલકોટ જઈને બ્યારે બ્યારે તે પાછા ભોપાલ આવતા ત્યારે આ ત્રણમાંથી ગમે તે એક ઉપાયને અમલમાં મુકવાનું વિચારતા હતા. જો કે, કશું જ કરી શકતા નહો. આ વખતે પરત આવ્યા પછી તમામ મુશીબતોથી પોતાને ઘેરાયેલા જોઈને અને પોતાનો કોઈ ઉપાય કામચાલ થતો નથી એ જોઈને પૂ. મહારાજશ્રી પાસેથી આનું કારણ જાણી લેવાનો આગ્રહ રાખ્યો. હક પકડી અને તરત જ પોતે ૨૦મી નવેમ્બરે અકકલકોટ આવે છે એ સતલજનો કાગળ લખી ત્રાખ્યો. કાગળમાં એમ પણ લખ્યું કે આ વખતે તો મારી આ કુદરશાનું કારણ જાણવા માટે જ આનું છું અને જ્યાં સુધી કારણ જાણવા નહીં મળે ત્યાં સુધી અન્નગળ હોડી દઈને ઉપવાસ કરીશ. અકકલકોટ જવાના સાત આઠ દિવસ પહેલાં આ કાગળ એમણે પૂ. મહારાજશ્રીને લખીને નાંખી પણ દીધા નેથી જો અકકલકોટ એમને જવાનું ન હોય તો પૂ. મહારાજશ્રી એમને તાર કે પત્રથી ખબર આપી શકે. પરંતુ એમના કાગળનો પૂ. મહારાજશ્રી તરફથી કાંઈ જવાબ ન મળ્યો એટલે પૂ. મહારાજશ્રી એઓ અકકલકોટ જાય એમાં સંમત છે એમ સમજીને તો. ૨૦મીએ પંજાબ મેઈલમાં એ અકકલકોટ પહોંચી ગયા તો ત્યાં એમને ખબર પડી કે તો. ૨૦મીએ એમને અકકલકોટ અને મુળઈથી ટેલિફોન કરવામાં આવ્યો હતો અને જાણ્યું હતું કે એમણે આવવાની જરૂર નથી. અને એ આવે નહીં. પરંતુ ભોપાલની ટેલિફોન ઓફીસમાંથી જવાબ મળ્યો હતો કે પોતદાર સાહેબનો ટેલીફોન નંબર ભાગેનો જ ન હતો. ટેલિફોન મંત્ર એમ જ ન હતું કારણ કે ૨૦મી તારીખે રવિવાર હતો. ઓફીસ બંધ હતી અને ઘરનો ટેલિફોન તો ત્રણચાર મહિનાથી કાપી નાંખવામાં આવ્યો હતો. પોતદાર સાહેબને આશા તો હતી જ કે કાગળ તો મળી જ ગયો છે તો તેનો કાંઈને કાંઈ જવાબ મળે જ. એમ માનીને પોતદાર સાહેબ જમવાના વખત સુધી તો શાંત રહ્યા. પરંતુ ત્યાં સુધીમાં બે દવાક્રમા તો તેમને કારણ જાણવા નહીં મળે એવો જવાબ મળી ગયો હતો. એટલે મંગળવારના રોજ જાણના ભાજન પછી એમણે ઉપવાસ શરૂ કરી દીધો.

ચાહ, 'કાફીનું', પાણી અને ખાવાની કાષ્ઠપણ ચીજ-તમામ બંધ કરી દીધાં. સવારે અને સાંજે જ્યારે પૂ. મહારાજશ્રી કાફી પીના હતા ત્યારે પોતદાર સાહેબને બોલાવવા મોકલતા હતા પરંતુ એ જતા જ નહોં. પૂ. શારદામાએ ખુબ સમજવના પરંતુ પોતદાર સાહેબ પોતાની હક પર મક્કમ રહ્યાં અને પૂ. મહારાજશ્રીએ તો કારણ જતાવવાની, ગોખ્યા ના જ સંલગાવી હતી. આમ અત્યંત અશાંત વાતાવરણમાં મંગળ, બુધ અને ગુરુવાર પસાર થયા. છેવટે પૂ. શારદામાની ધણી સમજવટે પછી શુક્રવારે પોતદારજીએ એક કપ ચા લીધી, પરંતુ જમવાના સમયે એમણે જમવાની ના જ પાડી અને ઉપર અગાશીમાં જઈ તાપમા જઈને બેસી ગયા. બપોરે એક વાગે જ્યારે એમને (પોતદારજીને) હૃદયમાં આવ્યું કે તમારે લોધે બધાને દેરાનગતિ થાય છે ત્યાર એમણે કહ્યું કે “ જમીશ તો નહી પરંતુ પૂ. મહારાજશ્રી જમી રહેશે અને ઉપર જતા રહેશે એટલે એમની અનુમતિ-રજા લઈને કાલે સવારે ભોપાલ જતો રહીશ. ” આ આગ્રહની બે મુલાકાતો વખતે નિદાન બોજન વખતે પૂ. મહારાજશ્રીની અને પોતદાર સાહેબની મુલાકાત થતી જ હતી, પરંતુ આ વખતે તો એવા કાંઈ બેટ પાસ થઈ નહોં. પૂ. શારદામા તો આશ્ચર્યચિત થઈને બોલ્યાં પણ ખરા કે “ એ પણ એક અનુભવ હતો છે કે પહેલાં તો રૂને સુવાનો સમય બાદ ડરતા બાકીનો તમામ વખત એક બીજાની સાથે રહેતા હતા અને આજે નહીં. જ રહેવા છતાં એક બીજાને મળતા કે જોના પણ નથી. ”

પોતદાર સાહેબને ખબર પડી કે પૂ. મહારાજશ્રી પોતાના ઓરડામાં ગયા છે એટલે એમણે ત્યાં જઈને ભોપાલ જવાની રજા માગી. બીજે દિવસે સવારે જવાની રજા પણ મળી ગઈ. અમ લાગતુ હતુ કે માતસિંહ સંઘર્ષ જતો રહ્યો હતો અને જો તે દિવસ સાંજે પોતદાર સાહેબને જમવા બોલાવવામાં આવ્યા હોત તો તેમણે જમી પણ લીધું હોત. પરંતુ તે દિવસે જમતી વખતે કાંઈએ એમને યાદ પણ પડ્યાં નહોં. એટલે એમણે પણ એની પરવા ન કરી.

રાત્રે બી શાખાએ પોતદાર સાહેબને મળ્યા અને કહ્યું કે “ તમને ભોપાલ જવાની રજા તો મળી ગઈ છે પરંતુ પૂ. મહારાજશ્રીની ઈચ્છા છે કે બીજી ડિમેન્શન શ્રી દત્તજીવંતિ છે તો કાલે સવારે તમે ગાલુગાપુર, તુલગપુર અને પંદરપુર જઈને દત્તજીવંતિ પર જાંબાર સુધીમાં અડકલકોટ પાછા આવી જવ અને દત્તજીવંતિ કરીને પછી જ ભોપાલ જાઓ. ” આ આજ્ઞા જ હતી અને પોતદાર સાહેબે આજ્ઞા માથે ચઢાવી માની લીધી.

બી મુદ્દેર દત્તજનિને જ આ સ્વામી સમયે મહારાજની વચ્ચે તર્કિ
કૃત્યવામાં આવે છે. એ જાને એક જ સ્વરૂપ છે. એટલે એ દિવસ બધું
માન્યમયી કૃત્યવામાં આવે છે. આ દિવસે મુંબઈ, પૂના, ગોલાપુર વગેરે
મહેનમાંથી અનેક શિષ્યો અને બળા અન્નવંશકાટમાં ઉન્નવ નિમિત્તે આવે છે.
પોતદાર આટલું પાત્ર છેક ૧૬૫૬થી આ પ્રસંગ અદ્યતન આવે છે. આમલે
ધર્મે તેા દત્તજનિ પર એજો દક્ષિણમાં કન્યાકુશળી લીર્યમાં હતા. આ વખતે
દત્તજનિ નિમિત્તે નડી પરંતુ પોતાની આધુનિક પરિસ્થિતિના કારણે જાણવા
મારે જ આવ્યા હતા. અને જ્યારે એમને દત્તજનિ પર લાગર રહેવાની આત્મા
મળી હતી ત્યારે એમણે આત્મા માનીને ખરી જ રહેવાનું નક્કી કર્યું.

બીજે દિવસે મરાઠે અને ગ્રામ્યપુર વચ્ચે ઉપડી ગયા. ગાયુગાપુરની
ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો. ગ્રામ્યપુર પશુ દિવસ રહીને પછી પંદરપુર ગયા
અને ત્યાં થોડા ક્યાક ગાળને મુજબપુર થઈ બીજી રિમિઅર બપોરે એક વાગે
અક્ષત્રમંદ પહોંચી ગયા. મુકામાં તેા મહેમનો આવી ગયા હતા. પાછલા યોગમાં
પોતદાર આદેશને માટે જવા ગયામાં આવી હતી એટલે એમણે ત્યાં જ
મુકામ કર્યો.

દત્તજનિનો ઉન્નવ સાજની-જીવવાલો ત્યારે પોતદાર સાદેમને નીચે
ગાવાલ્યા ત્યારે પશુ એ નીચે ન ગયા. ઉન્નવમાં હજુ મળુ ન લીધે અને
પોતાની વચ્ચે જ બેમી ગયા. રાત્રે પૂ. મહારાજશ્રીના હાથાદાર કરવાના વખતે
પશુ એમને ગાવાલ્યા ત્યારે એમણે હૃદયકાન્તુ કે પૂ. મહારાજશ્રી હાથાદાર કરી
રહેશે અને ઉપર જશે પછી એ ખાઈ વેશે. એમની હાલ પ્રમાણે વ્યવસ્થા
ગવામાં આવી. બીજે દિવસે પશુ એ જ પ્રમાણે પૂ. મહારાજશ્રીના જમ્યા
પછી પોતદાર સાદેમને ખાધુ. આજે તેા જ્યાં મહેમાન બતાવ રહ્યા હતા.
મહેમાનોમાંથી ડાઈક પોતદાર સાદેમને પુછ્યું 'પશુ ખર' કે આ વખતે તમે
પૂ. મહારાજશ્રી સાથે આમ કેમ વર્તો છો કે ત્યાર એમણે જવાબ આપ્યો કે
“એજો પોતે જ આવું કરાવે છે માટે એમને જ પૂછો. મને તેા કશી જ ખબર
નહી. પરંતુ ઉન્નવમાં જ્યાં મેંવાની અને બીજાંકલ હિંમત નથી એ વાત
ખરી છે.”

બીજે દિવસે તા. ૮-૧૦-૧૯૬૦ના રોજ મહેન મેનેજરે સવારે આઠ વાગે
પૂ. મહારાજશ્રીને એક સંજ્ઞા પોતદાર સાદેમને આપેલો અને કહ્યું કે “આજ
આપ ભોપાલ જઈ રહ્યા છો પછેનું ઉન્નવ જાને. પરમ દિવસે બની શકે તેા

ઉત્તરેન જઈને ચિંતામણિ તીર્થમાં ગાડીમાં-જઈ આવ્યો. એ ચિંતામણી તીર્થ ન જઈ શકાય તો એક રાત પણ ઉત્તરેનમાં ગાળ્યો. ”

આ પછી પૂ. શારદામા ૫૦-૬૦ રૂપિયા ખર્ચને માટે આપી ગયા અને એમણે કહ્યું કે આપને કહેવડાવ્યું છે કે કોઈ ચિંતા ન કરતા. આ પછી પૂ. શારદામા તરત પાછા આવ્યા અને ફરી કહ્યું કે આ વખતે પણ વિદાય લેવા આવ ત્યારે, કશું જ બોલશો નહીં એવી આજ્ઞા છે. આ પછી પોતદાર સાહેબે એ સંદેશો વાંચ્યા. સંદેશો, નીચે મુજબ હતા.

“ હવે જો, આ દેવી શક્તિનો પોકાર જ તમારા જન્મનો અને તમારા કાર્યનો હેતુ શું છે તે પુરવાર કરે છે. આ તમે કરી શકશો. હે ભગવદે ! હવે તમે ઈયળ કયા રચ્યા છો ? હિમાલય પણ તમારી મહાન્તા જોઈને શરમાઈ ગયો છે. તમારું જ વ્યક્તિત્વ છે તેને ખગખર પૂર્ણ રૂપે પગથી તે મસ્તક સુધી બરાબર જોઈ લો. તમને સંદેહાત્મક ભૂમિકા મળવાની છે. એની તમને અગાઉથી જ ખબર આપવામાં આવી હતી અને એજ પરિસ્થિતિ-ભૂમિકાનો તમે આજ સુધી અનુભવ કરી રચ્યા છો. પરંતુ સાવધાન થઈ આવ. આ ભૂમિકા જલ્દી જ પસારી જવાની છે. જલ્દી જ મુગ પરિવર્તન થવાનું છે. ”

“ હવે જો, એ દેવી શક્તિનો પોકાર પૃથ્વી-આકાશ-પાતાળ સર્વ જગ્યાએ ગાજી રહ્યો છે. સાંભળો, સાંભળો. જે પોકાર તમે એક વખત સાંભળી ચૂક્યા છો, જે પોકાર સાંભળીને એકવાર (જીક્યા) બગૃત થયા છો એ પોકાર સાંભળો અને હવે જો. ” સાંજે વિદાય લેવાનો વખત આવ્યો ત્યારે પોતદાર સાહેબ બિલકુલ ચૂપ રહ્યા. પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું, “ તમે ફક્ત આગળ ધપવાનું કામ કરો. હું પાછળ પાછળ જ છું. ” અને પછી પોતદાર સાહેબના માથે પ્રેમથી હાથ ફેરવ્યો અને આશીર્વાદ આપ્યો. “ વિજયી બનો. ”

પોતદાર સાહેબ જરા નિહળ્યા ત્યારે એમને ક્યાં ખબર હતી કે હવે ફરી અક્કલકાંટ આવવાનું જ નથી.

એમને કહ્યા મુજબ એ ધોંડ, મનમાડ, ખંડવા અને ફતિહાબાદ ગાડી બદલતા બદલતા ફૂટી ડિસેમ્બરે સવારે ઉત્તરેન આવી પહોંચ્યા. દર વખતની માફક એંડ હોટલમાં જ ઉતર્યા. વોડાગાડી ફરી ચિંતામણી ગાયુપતિ જઈ આવ્યા અને રાતના બેપાસ રવાના થઈ ગયા અને જમી ડિસેમ્બરે સવારે મેર પહોંચ્યા.

બોપાલમાં પરિસ્થિતિ નેવી ને નેવી જ રહી હતી. પોતાદારજી ખૂબ આશાવાંદી છે. પરંતુ વારે વારે નિરાશા માંપડતી હોય ત્યાં આમાન્ય અમમર્થ માણસ શંકાપુર્ણ હોય છે. વેરાઈ અથ એમાં નવાઈ નથી. ચાલુ હાલતમાં ધંધો વેચી દેવાની વાત તો હવે પૂરી થઈ ગઈ હતી. એને વેચવાથી દેવામાંથી મુક્તિ ધવાય એટલી રકમ મળી શકે એમ ન હતું. પોતાદાર સાહેબના નુકસાનની રકમ એટલી વધી ગઈ હતી કે નવો સાગીદાર મળવો પણ શક્ય ન હતું અને ધંધો બંધ કરવાનું પણ એક વા ખીજ ડારણે બની શકે એમ ન હતું. આ સંજોગોમાં થોડો સમય રાહ બેસા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય ન હતો. આમ છવનકમં તો એનો એ જ રહ્યો અને મહિનો પૂરો થવા આગ્યો ત્યારે એમણે અહલકોટ તાર : થો' કે "હું, અહલકોટ આવવા માગું છું. આવી ગયું ?" આના જવાબમાં તા. ૪-૧-૧૯૬૧ના રોજ તાર મળ્યો કે "હમબુર્ગ અહલકોટ આવવાની કોઈ વહેર નથી. પરંતુ પૂલ્ક બહારાજીએ હવેલાવ્યું છે કે એમની સૂચના મુજબ જો, તમે સાચા રસ્તા ઉપર જ પ્રયાણ કરશો - ચાલકો તો તરત જ તમારી મુશ્કેલીઓમાંથી મુક્ત થશો. તેઓ એમ પણ જણાવે છે કે તમને પહેલાં પણ આજ સંદેશો આપ્યો હતો. અત્યારે પણ તમને પસંદ પડે તે અંગર તમે ઈચ્છો તે રસ્તો લેવાને માટે નહન સ્વતંત્ર છો." પૂ. મહારાજીની આગાથી બાણુરાવ ખરાડડર.

તાર બહુ જ સ્પષ્ટ હતો. તા. ૧૩-૨-૧૯૫૮માં પરશુરામ ક્ષેત્રમાં જે સંદેશો મળ્યો હતો તે જ પ્રથમના સંદેશોના ઉલ્લેખ છે. તારમાં એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે પૂ. મહારાજીએ બતાવેલા સોનેરી પથ ઉપર તમે ચાલ્યા કરશો તો તમારી આફતો તરત જ દૂર થશે. તમારે જે રસ્તે કામ લેવું હોય તે રસ્તે જવા માટે સ્વતંત્ર છે. આમ નાં નારે ખૂબ આનંદદાયક હતો પરંતુ પોતાદાર સાહેબને આ તારથી કક્કા ક્ષણિક આનંદ જ થયો. વધારે અસહ્ય થઈ નહીં, કારણકે તારમાં 'જો' સાચા રસ્તા ઉપર એમણે લખ્યું હતું. એ 'જો' શબ્દ એમનો આનંદ મારી નાંખે. સુવર્ણ - સોનેરી રસ્તા ઉપર ચાલવાનું તો કોને ન મમે ? એ મુજબ કરવાની - ચાલવાની ગતિ તો હોતી જોઈએ ? એવી અનુકૂળતા પણ મળવી જોઈએ. પરંતુ આ બન્ને વાતો - ચાલવાની રાત્રિ અને અનુકૂળતા પોતાદાર સાહેબ પાને હતી નહીં.

આ તારની એટલી અસર તો પડી કે પોતાદારજીએ હમબુર્ગની ચિંતોસોદ્ધિદ્ર મોઆબીના મંત્રી ઉપર એક પત્ર લખ્યો કે જો તમારી ઈચ્છા હોય તો ૧૫મી

જતેવારીએ હું વિક્રમ લોહમાં વ્યાખ્યાન આપવા ખુશી છું. મંત્રીએ વ્યાખ્યાનના વિષય જાળન પૃષ્ઠાનું ત્યાગે એમણે 'તપનુ મદત્ત' એ વિષય જાળની ટીકા. આ કાર્યક્રમ મુદત્ત તા. ૧૪મી જતેવારીએ પોતદાર સાહેબ ઉચ્ચત પદોંગી ગયા. મેન્ડ હોટલમાં મુકામ ર્યો અને ૧૫મીએ વ્યાખ્યાન આપી સાંજે ભોપાલ પરત આવી ગયા.

ત્યાંના લોકોએ વ્યાખ્યાન સારું હતું એવો અભિપ્રાય આપ્યો. એક નિવૃત્ત પ્રોફેસરે તો પોતદાર સાહેબ પાસેથી એ ભાષણની નકલ પણ માંગી. ત્યાં પોતદારજીએ કહી દીધું કે મારા અંગ્રેજી પુસ્તકમાં 'તપ' ઉપર જે લખ્યું છે તેના ઉપર જ આ વ્યાખ્યાન આધારિત છે. 'કોઈ ખીલું ભાષણ મેં તૈયાર નથી કર્યું'. પ્રોફેસરે જવાબ આપ્યો કે મારે તો આપણું હિંદી વ્યાખ્યાન જોઈએ છીએ. અંગ્રેજી નહીં. પોતદાર સાહેબે આજે જે વ્યાખ્યાન આપ્યું છે તેમાંથી જે વાદ રહેશે તે ભોપાલથી લખીને મોકલી આપવાનો વાવદો કર્યો.

બીજે દિવસે ભોપાલ ગયા તો ત્યાં વ્યાખ્યાન મોકલવા માટે પ્રોફેસરને પત્ર પણ મળ્યો. પોતદાર સાહેબને જેટલું માદ રહ્યું તેટલું લખીને તેની એક નાનું પ્રોફેસરને મોકલી આપી અને એક નકલ અકસીકોટ પૂ. મહારાજશ્રીને મોકલી આપી. (આ વ્યાખ્યાન પોતદાર સાહેબના 'ધર્મપાલ' પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટ રૂપે આપેલું છે). આ વ્યાખ્યાન ખૂબ પ્રસંશા પામ્યું પરંતુ પોતદાર સાહેબને પ્રસંશા ગમતી ન હતી. એમની તો એ ઈચ્છા હતી કે પ્રેક્ષકમાંથી કોઈ બહાર આવે અને તપની મદત્ત માંલગીને પોતે એ પ્રમાણે આચરણ કરવા નેયાર છે એમ જણાવે. સાચી પ્રસંશા તો એ જ કહેવાય. ખાલી મૌખિકની કાંઈ કિંમત નથી.

આ દરમ્યાન ધંધાની પરિસ્થિતિ તો વધારે ને વધારે ખરાબ થતી હતી. મોહનાની શરૂઆતમાં જ એકાઉન્ટન્ટ નોકરીમાંથી છૂટા થયા હતા. પરંતુ મેકેટરી શ્રી અંસારી ચાતુ રહ્યા હતા અને એમને મદદ કરવા માટે ખીજે એક માળસ રાખી લીધા હતા. પોતદાર સાહેબ વેપારને પડી ભાંગતો જોતા હતા અને ચિંતા કરતાં હતા અને જ્યારે વધારે મલરામ્ જતા ત્યારે અકસીકોટ એક ટાગળ લખી નાંખતા.

એફિસનું ભાડું વખતસર ચૂકવવાનું પણ મુશ્કેલ બનતું હતું. અને ધીરે ધીરે એફિસના ભાડાની રકમ ચડતી જ રહી. મકાન માલિકે ભાડાની બાકી

પડતી રૂઝ માટે પોતદાર સાહેબ પાસે ઉધરાણી કરવા માંડી પરંતુ એમની પાસે તો કાંઈ ઉપાય જ ન હતો.

કેશુઆરીમાં એક ગૃહસ્થ શ્રી એમ. એસ. રાવ પોતદાર સાહેબને મળવા આવ્યા. શ્રી રાવ પોતાની સાંસારિક પરિસ્થિતિથી કંટાળી ગયા હતા. નિરાશ થઈ ગયા હતા. એમણે ‘મુખની શોધમાં’ ‘In search of happiness’ પુસ્તક વાંચ્યું હતું અને એમની માનસિક સ્થિતિમાં-નિરાશાજનક સ્થિતિમાં એમણે એ પુસ્તકના લેખકને મળવાનો વિચાર કર્યો, કે જેથી લેખક પાસેથી માર્ગ માર્ગે કોઈ ઉપાય મળી આવે. શ્રી રાવ સાંતિના ઉપાયની શોધમાં આવ્યા હતા. એમણે સંન્યાસ લેવાનો પોતાનો વિચાર પણ જણાવ્યો, પરંતુ પોતદાર સાહેબ પાસે સંન્યાસની કાંઈ વાત જ ન હતી. એમણે તો ધર્માચરણ કરવાની, લગ્ન કરવાની અને નોકરી કરવાની મલાઈ આપી. પોતદાર સાહેબને ખબર પડી કે રાવસાહેબની સરકારી નોકરીમાંથી જ એમને કાંઈ કુઝ આવી પડ્યું છે, એ વર્ણી ‘સરપે-૩’ કરવામાં આવ્યા છે એટલે એ તો ‘વૈરાગ્ય’માં ગામડામાં રહે છે. ઉગ્જૈનમાં ‘તપત્તુ’ મદતર’ એ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપતાં પોતદાર સાહેબે ઈચ્છા રાખી હતી કે આ પ્રમાણે આચરણ કરવા તૈયાર થાય ના મારુ. તેનાં જવાબમાં જ જાણે શ્રી રાવ આવી પહોંચ્યા હતા. પોતદાર સાહેબે પુસ્તકમાં જણાવ્યા મુજબનું આચરણ કરવા રાવસાહેબને કહ્યું અને એ મુજબ આચરણ કરવા શ્રી રાવ તૈયાર પણ થયા. આચરણ શરૂ પણ કર્યું. અને એક જ વર્ષનાં અનુભવમાં એમને ખાતરી થઈ કે પુસ્તકમાં લખેલી એક એ. વાન ધણી જ અમનની છે. એ જ વર્ષમાં રાવસાહેબ નોકરીના કામમાં નિર્દોષ થયા. નોકરી પર ફરી આવ્યું પણ થઈ ગયા અને એમના લગ્ન પણ થઈ ગયા.

મવસાહેબ જવાને પહેલી વાર આવ્યા અને પોતદાર સાહેબે જણાવેલા માર્ગનું આચરણ કરવાનું સ્વીકાર્યું ત્યારે પોતદાર સાહેબે આ લકીકા પ. મદારાજશ્રીને અક્ષલેષાત જણાવી હતી. તેના જવાબમાં અક્ષલેષાતથી તરવ જ ના. ૪ માર્ચ ૧૯૬૦ના રોજ નીચે મુજબ નાર આવ્યો હતો.

“ ૫. મદારાજશ્રીના અંતરમાં ખૂબ જ આનંદ થયો છે. ખૂબ મનોપામર થયો છે. એમણે કહ્યું છે કે તમામમાં શું છે એવું તમને દહે જાન થયું છે. ”

૫. મદારાજશ્રીની આજ્ઞાથી.

આજ માથે માસમાં મારી તથા નદીની ખડેનની દક્ષા ધારણની પરીક્ષા હતી. અમે જાને નાપાસ થયા હતા. આગલા પાંચ વર્ષોમાં તો અમે ઉપલા નજારે પાસ થયા હતા, પરંતુ આ સાલ તો જાને નાપાસ થયા. અમને તો હવે આગળ લજવાનું નથી એમ કહી દેવામાં આવ્યું. ત્રણ વર્ષ પછી એ પહેલી જ વખત ઉનાગાની રમમાં અમે અડકલોટ જઈ શક્યા ન હતા.

એકિસ મહિનામાં અમારે ત્યાં જે ગૃહસ્થે રૂપિયા પાંચ હજારની થાપણ મોકલી તે પરત લેવા એ ગૃહસ્થ આવી પહોંચ્યા. બીજી કોઈ વ્યવસ્થા થઈ નહીં. એટલે પોતદાર સાહેબે પોતાની મોટર એમના નામ પર રૂા આપી અને હમી જૂને માંજ એમને ત્યાં મોટર મોકલી પણ આપી.

જુલાઈ મહિનામાં તો મકાન માલિકે લાડાને માટે કડક ઉપરાણી કરવા માંડી અને એમના વકીલ મળુ પોતદાર સાહેબને મળવા આવી ગયા. પોતદાર સાહેબે એમને કહી દીધું કે “જે જુલાઈની ૩૧મી સુધીમાં કોઈ ગ્રાન્ટ-વ્યવસ્થા નહીં થાય તો એકીસ ખાલી કરી નાંખશે.” આજ દિન સુધી તો એકીસનો ધણો ખરા સામાન પોતદાર સાહેબે લેવા દીધો હતો અને રૂ. ૧૫ થી ૨૦ હજારનું ‘દંડુ’ ચૂકવ્યું હતું. પરંતુ હજી દેવું તો ઘણું બાકી રહ્યું હતું. ૩૧ જુલાઈએ મકાન માલિકને એકિસનું લાફું આપી શકાયું નહીં. એટલે પોતદાર સાહેબે એમને મકાનનો કબજો લઈ લેવા જણાવી દીધું. પોતાના માણસોને પણ એકિસ ખાલી કરવા સૂચના આપી દીધી. ભોપાલમાંના જે ત્રણ ગોડાઉનો તો આ-અગાઉ ખાલી કરી જ નાંખ્યા હતા. એકિસ ખાલી કરવાના દસ બાર દિવસ તો પોતદાર સાહેબે ખુબ જ વ્યથિત મનોહશમાં વિતાવ્યા હશે એમ જ માનવું રહ્યું. ૧૩ ઓગસ્ટ ૧૯૬૧ના દિવસે એકિસ ખાલી કરવાનું શરૂ કર્યું. એ દિવસે પોતદાર સાહેબ ઘેર ગયા અને ઉપરને માથે જતા રહ્યા તે છેક ૧૪ મે ૧૯૬૩ સુધી એટલે ૨૧ માહિના ઉપર રહ્યા બાદ ગ્વાલીઅર જવા માટે જ નીચે ઉતર્યા હતા, જેનો ઉત્તેજ આગળ કરવામાં આવશે.

એકિસ ખાલી કરવાનું કામ ૧૪મી ઓગસ્ટે આખો દિવસ ચાલુ રહ્યું. ધણો ખરા સામાન મકાનમાં ઉપર મુડવામાં આવ્યો અને બાકીનો થોડો સામાન ગોડાઉનમાં મૂકી દીધો. ૧૫મી ઓગસ્ટે મકાન પૂરેપૂરું ખાલી કરીને મકાન માલિકને કબજો આપી દીધો. આમ ૧૫ જુલાઈ ૧૯૫૪થી એકિસની શરૂઆત થઈ હતી તેનો ૬ વર્ષ અને એક મહિને અંત આવ્યો.

મહાનમાં - થરમાં હિપરના ત્રીજા મંત્રે કનુ ઓરડા હતા અને દાદર
 મહતાં જ એક નાની ઓરડી હતી, જેને હાલ તુરત ઓફિસ બનાવી દીધી.
 એજ ઓરડીમાં પોતદાર સાહેબે પોતાની ઓફિસ બનાવી અને પહેલાની માફક
 રાજ ૧૧ થી ૫ એમાં બેસવાનું રાખ્યું, જેથી ડાઈ આવે તો તેને અહીં જ
 ઓફિસમાં મળી ચડાય. આમ એકદમ ઓફિસ બંધ થવાથી - કરવાથી ડાઈ
 સ્ટેશનદાર આવીને નકાદા કંઠે અને તોફાન કંઠે એવો એમને ભય હતો. સદસ્યએ
 ડાઈ સ્ટેશનદાર આવ્યો જ નહીં. મેકેટરી શ્રી અંસારીએ પણ નોકરી છોડી
 દીધી. દહે તે એક પરાવાળો અને મોટર તો ન હતી છતાં ડાઈવર રચીદ
 બે જ નોકરો રહ્યા હતા અને મેજર હાજર થયા હતા.

ઓફિસ બંધ થવા પછી પાંચ ૭ દિવસ પછી જ્વાહીરખાંની રજીસ્ટર
 માફક કંપનીઓ ઓફિસમાંથી પોતદાર એજંસી, મનોહર એજંસી, પોતદાર
 સાહેબ તથા આગાહ ઉપર ૧૯૬૦ની સાબનો દિસાબ તથા વાપિંક રિપોર્ટ
 તરત જ મોકલવા માટે અને જે એ મોકલવામાં નહીં આવે તો કોર્ટેસર
 આગળની તમ્બીજ દરમ્યાં આવશે એવી માલખની નોટીસ આવી. પોતદાર
 આદેખની બંને કંપનીઓ વાપિંક ૧૧ ૩૧ ઓક્ટોબરથી ૩૦ સપ્ટેમ્બરનું
 હવું. ૩૦, મરેચખર ૧૯૫૬ના ૧૮બાબનું ઓડીટ, ઓડીટરને આપવાની રકમની
 જોગવાઈ ન થઈ સહવાથી ઓડીટ ડરાબ્યું જ ન હતું. બ્યારે ૧૯૫૬ના ૧૧નું
 ઓડીટ થઇ સહયું ન હતું ત્યારે ૧૯૬૦ની સાલનું ઓડીટ તો થઇ શકે
 એમ જ ન હતું અને હરખ્યું. પણ ન હતું. એટલે કંપનીના કાવદા મુજબ
 ગુનો તો કાઈ સુધ્યો જ હતો. આ તમામ દરમ્યાંથી મળવાઈ જઈને પોતદાર
 સાહેબે અક્કલકોટ એક કામગી ૫. મહારાજશ્રીને લખ્યો જેમાં એમણે જણાવ્યું
 કે "ઓફિસ બંધ થવાથી દહે ડાઈ, ડેરી, જેલ વગેરે કુખ્ય જોગવાઈના
 આવશે એમ ઓખ્યું દેખાય છે. એટલે દહે મારે શું કરવું એ બાબમાં
 આપની આમે વાનગીત કરવા માટે રહેવું. ભાકું મમે તેની પામેથી લઈને કું
 અકલકોટ આપની પામે આપનું મળવા, માટે આવું શું." ૨૨મી, ૨૩મી
 ઓગસ્ટે લખેલા આ કામગીનો બ્યારે ૨૭મી ઓગસ્ટે બે તારથી આવ્યો.
 તારમાં જણાવ્યું હતું કે ૫. મહારાજશ્રી તમને મળ્યા કે તમારી સામે વાન-
 ચીન કરવા માગતા નથી એટલે આવશે નહીં. તારના બ્યારેમાં ફરી પોતદાર
 સાહેબે "માટે આવવાની ખાસ જરૂર છે અને કું આવું જ શું." એમ
 લખી જણાવ્યું. એના બ્યારેમાં ફરી ૩૨, ઓગસ્ટના એજ તારથી જણાવવામાં
 આવ્યું કે ૫. મહારાજશ્રી બહાર જઈ રહ્યા છે એટલે મળી શકેને નહીં.

તારની સાથે મંડનો મેનજર લખેલો એક પત્ર પાંચ પૌનદાર સાહેબને મળ્યો જેમાં જણાવ્યું હતું કે “તમને આવવાની મના કરવામાં આવી છે છતાં જો હું કરીને આવેશો તો ગુરુ મંદિરમાં (ખાવાપી મક જેને શ્રી મંદારાશ્રી ગુરુમંદિર કહેતા હતા) તમને રૂંધે નહીં મળે.” આ કામગીરી અને ત્રણ તારોનો પૌનદાર સાહેબના મને ઉપર કટકો આઘાત લાગ્યો હશે એ અમે તો કહી શકીએ એમ નથી. છતાં તારમાં તથા કામગીરી શું લખ્યું છે એ એમાંથી અમને જણાવ્યું.

પૌનદાર સાહેબ તો પૌનાના ભોખાળના અને ઈંદારના ઘર કરતાં પશુ અધિકારીને વધારે મહત્વનું માનના હતા પરંતુ એમની આ માન્યતા હમણાં તો ઘોડી પડી હતી.

૬મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૧ના રોજ અમે જ્યાં ઈંદાર રહ્યા નીકળ્યા. મારા જન્મ પછીનો જસનો આ પહેલો જ પ્રવાસ હતો. પૌનદાર સાહેબ એકલા ભોખાલ રહ્યા હતા જ્યારે અમારી સાથે એમણે ડાઈવર રશીદને મોકલ્યો હતો. ઈંદારમાં ભાડાના ઘરમાં રહેવાની માનાજની આજ્ઞા હતી. પહેલાં અમે અમારા બાપદાદાના મકાનમાં માર્નિંગ ચોકમાં રહેવા હતા તેને જણે અમારા મામાની મદદથી એમના ઘરની નજીક એક સરના ભાડાની ઝોરડી રાખીને ત્યાં રહેવાનું નક્કી કર્યું. ચારેક મહિના અમે આ મકાનમાં રહ્યા. આ મકાનમાં રહેતા હતા ત્યારે જ ૧૯૬૧ના નવેમ્બર માસમાં મારી તાની બહેન વિજયાબે એક હોસ્પિટલમાં જન્મ થયો. હું તથા મારી સહુ નાની બહેનો ઈંદારમાં જ જન્મ્યાં છીએ.

આ ચાર મહિના પૌનદાર સાહેબે એકાતવાસમાં જ ગાળ્યા. ૧૯૬૧ના ૧૩ સેપ્ટેમ્બરની ૩૧મી તારીખે અમે જ્યાં વિજયાબહેનને લઈને ભોખાલ આવી ગયા અને ભોખાળના ઘરમાં આનંદથી રહેવા મળ્યું એટલે અમે ૧૯૬૨ની સાલ આનંદમાં જ જરો એવી આશાએ ફરીની આવને વિદાય આપી દીધી.

૧૯૬૧ની સાલ વીતી ત્રણ મહિના પછી એ સાવમા અમને જે આઘાતો લાગ્યા—જે આફતો આવી ને નો જીવાતી જ નથી. અકલકોટનું મંદિર જ્યાં અમે રજના દિવસોમાં ખૂબ જ આનંદ કરતા હતા તે આ સાલમાં જ અમારે માટે બંધ થયું હતું. લખવાનું પણ બંધ થયું હતું. શરૂઆતમાં તો અમને લાગતું હતું કે અમે નાપાસ થતા હોવાથી પિતાજીએ ગુસ્સામાં જ અમને

હોડાડી ક્ષીધાં હમે, પરંતુ પછીથી અમને ખબર પડી કે એમણે તો અમારે માટે એક નિર્ણય કર્યો હતો. એમનો આ નિર્ણય વ્યાજબી હતો. ટાઈ વખત અમે જે મોટર વગર બહાર નીકળતા ન હતા તે મોટર પણ ૧૯૬૧માં જ વેચી દેવામાં આવી. અમને તો મોટરમાં જ ફરવાની ટેવ પડી હતી. એટલે બ્યારે બ્યારે હું સાર્ઈકલ ધીખવાની વાત કરતો ત્યારે પિતાજી મોટે ધઈને કાર ધીખી જઈને એમ જ કહેતા હતા. આજ સુધી હજુ હું સાર્ઈકલ ધીખ્યો નથી. પગપાળો જ ફરું છું અને એનો જ મને શોખ છે. અમે ક્યારેય પણ અમારા ખર્ચને માટે “પૈસા નથી” એવું સાંબાલ્યું ન હતું. આ ૧૯૬૧ની સાલમાં જ એ શબ્દો સાંભળવા પડ્યા.

એટલે તો અમારા બાળમનમાં ૧૯૬૧ની સાલને વિદાય આપતાં ખૂબ જ આનંદ થયો હતો.

નાની એળી વિજવાના લાડ-પ્યારથી - વૅંપાલના વસવાટમાં ૧૯૬૨ના આરંભ થયો. પોતાદાર સાહેબે પોતાના ચાર મહિનાના એકાંત વાસની હકીકત અમને કહી અને અમે અમારા ચાર મહિનાના વિવેકો એમને સંભળાવ્યા. ત્રણ મહિના પછી હું તો ઈન્દોરથી આવી ગયો હતો. આગલે મહિને દોસ્તોની સાથે રમતાં રમતાં એક મોટર કારે અથડાયો હતો. પરિણામે કેટલાય દિવસો સુધી મારે ઘરમાં જ-પથારી વચ્ચે રહેવું પડ્યું. આ પછી તો મેં તમામ મિત્રોની સેવિત છોડી દીધી હતી.

સન ૧૯૫૮થી પોતાદાર સાહેબે પોતાનો જીવનક્રમ અનેક નિયમો કરીને નિયમબદ્ધ કરી નાંખ્યો હતો. એ જ વખતે એમણે વાંચતાં લખતાં ચરમાનો ઉપયોગ કરવાનું પણ બંધ કરી દીધું હતું. ભોપાલમાં મોકરી કરતા હતા ત્યારે દર મહિને કોઈને કોઈ રથળે મુસાફરીમાં જવું પડતું હતું એ વખતે ટ્રેઈનમાં સમય વિતાવવાને માટે એ નવલકથાઓ વેચાતી લેતા અને પુરી કર્યા પછી કોઈને આપી દેતા હતા. આવી જ એક મુસાફરીમાં એમની આંખોમાં એકદમ તત્કાલિક થવા લાગી અને એને લીધે માથું સખત દુખવા લાગ્યું. આ વખતે એ મુંબઈ જતા હોવાથી ત્યાં પહોંચી એમણે આખો તપાસાવી અને ત્યારથી એમણે ચરમા પહેરવાનું શરૂ કર્યું. ૧૯૫૧થી એમણે વાંચતી અને લખતી વખતે ચરમા વાપરવાના શરૂ કર્યા. અને હવે તો તેમને માટે ચરમા વગર વાંચવું લખવું મુશ્કેલ થઈ ગયું હતું. પરંતુ મળવામાં ચરમા રાખીને ફરવાનું એમને પસંદ ન હોવાથી એક જોડ ઓફિસમાં, એક જોડ ઘરમાં અને એક ચરમાની જોડ મુસાફરીમાં સરકેસમાં જ રાખી મુકતા હતા. સન ૧૯૫૮માં ત્યારે એમણે કેટલાક નિયમો નક્કી કર્યા ત્યારે એ પણ વિચાર કર્યો કે આ શરીરને ચરમા ઉપર કર્યા સુધી આધાર રાખવો પડશે ? શરીરની આ નિર્બળતાને દૂર કરવી જ જોઈએ. આમ પૂરેપૂરે નિષ્વચ્ચ કરીને એમણે ચરમા પહેરવાનું બંધ કર્યું. જે

કે આથી એમને શક્યશક્યમાં ચાર ૭ દિવસ નક્કી કરી દેશે તો પણ પછાથી એમની આંખોનું તેજ પહેલાં હતું તેવું જ થઈ શકે. એટલે ચરમા તો ઉમેશને માટે છૂટી ગયા. પોતઘર સાહેબે લખેલા તમામ પુસ્તકો ચરમા છોડી દીધા બાદ જ લખ્યાં છે. ચરમા છોડ્યા પછી એમણે રાત્રે લખવા વાંચવાનું બંધ કરી દીધું અને અમને પણ દેહના દત્તા કે રાત્રે લખવા વાંચવાથી આંખનું તેજ જરૂર ઓછું જ થાય છે.

૧૯૫૮થી જ એમણે ધાબીને ત્યાં ધાવડાવેલાં કપડાં પહેરવાનું બંધ કર્યું હતું. અને ખોતે જ પોતાના પહેરણ અને ધોતિયું ધાઈ લેતા હતા. એટલું જ નહીં પણ જમ્યા પછી પોતાના એકાં વાસણો પણ ખોતે માંજી લેતા હતા. પરંતુ હવે ૧૯૬૨ની શરૂઆતમાં જ એમણે આ બંને કામો ધરના માણસો પર છોડી દીધાં હતાં. અમારે બાળકોને શાળામાં જવા માટે કપડાં ધોવા ધાબીની જરૂરિયાત પડતી હતી. પરંતુ હવે અમારે શાળામાં જવાનું બંધ થયું હોવાથી આપોઆપ ધાબી અમારે ત્યાંથી બંધ થઈ ગયો.

ઈદારથી પાછા આવ્યા પછી અમે જોયું કે ધરમાં રેડિયો, સીવવાનો સમો વગેરે દેખાતા ન હતાં. પૂછવાથી ખબર મળી કે એ તમામ વસ્તુઓ વેચીને જ અમને ઈદાર પૈસા મોકલાવ્યા હતા. અને હવે તો ધરનો ખર્ચ ક્યાંથી કાઢવો એ પ્રશ્ન અમારી સામે ઊભો થયો હતો. એટલે ધરમાં રહેલા પંદર વર્ષના બે લોકોના કબાજે વેચી દઈને ધરમાં જરૂરી ચીજો વસાવી લીધી. આખા ધરમાં રહેલી વસ્તુઓ વેચીસાટીને આ સાલ જેમ તેમ અમે નિભાવ્યું હતું. આ તમામ ચીજો વેચતી વખતે પોતઘર સાહેબને જરાપણ મનમાં સંકાય કે અગ્રહ થતો નહીં. ઉલટ વેચાણની કિંમત હાથમાં આવતાંની સાથે જ પહેલાંની માંફડ તેઓ ખર્ચી નાખતા હતા. આજે પણ એમની દૃઢ માન્યતા છે કે “ જે ચીજ પૈસાથી વેચાતી લઈ શકાય છે એની કોઈ કિંમત નથી કારણ કે એ તો મને ત્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે પૈસાથી ખરીદી શકાય છે, પરંતુ મનુષ્ય પોતાના અંતરના જિંડાણમાં તો એ ચીજ ઈચ્છે છે, જે કવોટો કે અબજો રૂપિયાથી ખરીદી શકાતી નથી. એને જરૂરી માર્ગદર્શનના અભાવે એ પોતાની ઈચ્છિત ચીજ વસ્તુ મેળવી શકતો નથી. એટલે એ નકામો તરેહ નંદની તુચ્છ વસ્તુઓ એકઠી કરે છે. ”

ધરમાના કેટલાક ધરેણાં અને ચાંદીની વસ્તુઓ વેચીને જે રૂ. ૪૦૦૦/-ની રકમ મળી હતી તે ઓફિસ ખર્ચમાં વાપરી નાંખી હતી. એ પછી પણ જે

દંડોનાં બાકી સિલક રજા હતા તે એકએક બાળે કરીને વેચીને ગિલાવ કર્યો હતો.

૧૯૬૨ની શરૂઆતથી જ પોતાના સાહેબે પૂજા વગેરે બંધ કરી દીધાં હતાં. માનસિક તપ માટે બાનમાં બેસવાનું પણ બંધ કરી દીધું હતું. પણ પછી એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ‘મારી હાલત સારી થઈ ગયું’ એવી પ્રાર્થના એમના મોમાંથી નીકળતી એટલે જ પૂજા કરવાનું એમણે છોડી દીધું હતું. કારણ કે પ્રાર્થના કરવી અગર દુઆ માગવી એ કૃત્ય એમને યોગ્ય લાગતું ન હતું. એમણે પોતાના પુસ્તકમાં જ લખ્યું હતું કે “ઈશ્વર સર્વજ્ઞ હોય એ બધું જ જાણે છે. એણે તમને બધું જ આપ્યું છે. પછી એની પાસે કંઈ પણ માંગવાનો શો અર્થ ?”

પોતાને જોઈતી હતી તે વસ્તુ એમને મળી ચૂકી હતી એટલા જ કારણસર કદાચ એમણે માનસિક તપ અને બાન પણ છોડી દીધાં હશે. અને એટલે જ બાનમાં બેસવાનું એમને નિરર્થક લાગ્યું હોતું જોઈએ. એમનો અભ્યાસ હવે એટલો થયો હતો કે એ હવે ઇચ્છા થાય ત્યારે અને ઇચ્છે તેટલો સમય કલાકો સુધી મનને કંટિત કરી શકતા હતા.

૧૯૫૮થી એમણે શરૂ કરેલાં ઉપવાસ ત્રણ વગેરે પણ ૧૯૬૨ની શરૂઆતથી એમણે બંધ કર્યાં, એટલું જ ‘નહીં’ પણ સ્ત્રીઓએ કરવાના પ્રતો જે માનાશ્રુ જ કરના હતા તે પણ એમણે બંધ કરાવ્યાં. પોતાના અનુભવની એક વાત કહેતા કે “વ્રત અને ઉપવાસ ડરવાથી કોઈપણ દેવ-દેવી પ્રસન્ન થાય છે એમ ચોપડીઓમાં લખીને લોકોમાં કેવળ મિથ્યા શ્રમ જ ફેલાવવામાં આવ્યો છે.” એમણે પુસ્તકોમાં લખ્યું છે તેમ “શારિરિક તપને માટે ખાવા પીવામાં નિયંત્રણની જરૂર છે પરંતુ એને માટે કોઈ ખાસ તિથિ, માસ કે તારીખ હોવી જોઈએ એ કંઈ જરૂરનું નથી. કોઈપણ તપસ્વી પોતાની જ ઇચ્છા મુજબ શરૂઆતમાં થોડું અને પછી વધારે મજબૂત નિયંત્રણ—ખાવાપીવાની બાબતમાં—નક્કી કરી શકે છે. આ વ્રત ઉપવાસનો હેતુ તો એજ છે કે એ ગમે તેટલું ખાય તો પણ એને અપચત ન થવો જોઈએ. અગર ગમે તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે તો એનામાં અશક્તિ ન આવે કે ગમે તે ખાત તો શરીરમાં બગાડ ન થાય. આ મુખ્ય હેતુ તો અત્યારના ચાલુ વ્રત ઉપવાસથી કદી સિદ્ધ થતો જ નથી.”

પહેલાં અમારા ઘરમાં દરેક તહેવાર ઉજવવાનો હતો તે પણ અમને બાળકોને

સમજાવીને—ખાજાકાને સમજાવ્યું પડે એવી દલીલો કરીને અને બાજોડા કબૂલ રાખે તે પછી, ૧૯૬૨થી તમામ તહેવારોની ઉજવણી પણ બંધ કરાવી દીધી હતી. એમની દલીલોમાં પૈસાની કમીનો તો કોઈ સવાલ એ લાગતા નહીં પરંતુ આ ઉત્સવોને જે ધાર્મિકરૂપ અપાનું, એને જે રીતે રંગવામાં આવના—સમજાવવામાં આવતા, તેમાં રહેલા ધર્મના ખોટા સ્વરૂપ ઉપર જ એ દીકા દીપ્પણી કરતા હતા. અમારા બાલમાનસ પર દીક દીક અસર પડતી. અમને ગમતું પણ હતું. એમના શાક્યોમાં રહેલું તથ્ય અમે સ્વીકારતા અને આજે પણ સ્વીકારીએ છીએ. પોતદાર સાહેબ તો દિંદુઓ, મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓના તહેવારોમાં પણ માનતા હતા. એમને મન એ તમામ સરખાં જ હતા એ જોઈને અમને હસવું આવતું હતું. એ તો માનતા હતા કે તહેવાર એટલે તહેવાર—ઉત્સવ અને એ દરેક મનુષ્યને માટે હોવા જ જોઈએ. તહેવારને અને ન્યાય, ભત અગ્રદાયને વગા સંબંધ ક્યાંથી અને શા માટે હોવા જોઈએ ? એનાથી તો ઉત્તરું સાંપ્રદાયિક વેરઝેર બંધ છે. અને તમામ મીઠાસ જતી રહે છે. અમે ભ્યારે પૂછ્યા કે અમે કોઈ તહેવારમાં ભાગ લઈ શકીએ ખરા ત્યારે એ કહેતા કે “આપણે રાષ્ટ્રીય તહેવાર ૧૫ ઓગસ્ટ અને ૨૬મી જાનેવારી છે એટલે ભાગ જ ને લેવો હોય નો આ બે તહેવારોમાં ભાગ લેવો જોઈએ.”

અન્યાર સુધી જે લખાણ હતું છે તેના ઉપરથી એટલું જોઈ શકાય છે કે પોતદાર સાહેબના પોતાના જીવનમાં ૧૯૫૪થી ૫૮ સુધીમાં જે ક્રાંતિ અગર પરિવર્તન થયું હતું તેની અસર ૧૯૬૨માં અમારા ઉપર સખત રીતે દેખાતી હતી. હવે તો તેઓ ચોવીને ક્યાક અમારી સાથે જ રહેતા હતા. કોઈ જગ્યાએ કોઈપણ વખત એ બહાર જતા જ ન હતા. એટલે તો અમારી બધાની ઉપચાય પર એમની નીકળુ દષ્ટિ સગત રહ્યા હતા. એમાંથી અમને ખોટું જ કાપડો થયો. અને અમને ખાતરી છે કે ભવિષ્યમાં પણ કાનદો જ થશે.

૧૯૬૮ના મેની ૦૬મીએ પોતદાર સાહેબ બેઠા બેઠા એક કાવ્યનું શુંદર કરતા હતા. કાવ્યની પહેલી લીટી હોક પર આવી એટલે એમણે તરત જ એ કાવ્ય પૂરું લખી નાખ્યું. કાવ્ય લખ્યું તો ખરું પણ હવે શું ? એમણે તરત જ એ કાવ્ય અક્ષરશઃટ મોકલી આપ્યું. જ્યાં ઓગસ્ટમાં નાર આવ્યો હતો તે પછી પોતદાર સાહેબની મુશીબતો અત્રે એકપણ નાર કે પત્ર આવ્યો ન હતો. એમ ખતું હતું કે એ તો પોતદાર સાહેબનો અત્રે પ્રાપ્ત હતો અને અક્ષરશઃટમાં કાંઈ સંબંધ એની સાથે હતો જ નહીં. પરંતુ એમણે અમલોતરમાં જે

કામની પ્રતિષ્ઠા લીધી હતી એ કામને અંગે જે દાંડં સાહેબને એ લખના તે અકલંકોત મોહલતા અને તેના જવાબમાં એમની પ્રસંશના રૂપમાં એક બે લીટીઓ અગર પણ જરૂરથી મોકલવામાં આવતો હતો.

આ કાવ્ય અકલંકોત મોહલતા પછી ફરી પાછું ૪લી જુન એક નવું કાવ્ય સ્ફૂરી આવ્યું તે પણ લખાને અકલંકોત મોહલી આવ્યું એટલે ન્યાયી એક પણ આવ્યો હતો કે આ કાવ્યો સાંભળ્યા પછી પૂ. મહારાજશ્રી જોત્યા હતા કે “ એક મહાનુભાવની અરેજ કોઠકત્યાજીદારી વાણી. ” એમણે એમં પણ કહ્યું હતું કે “ આ બંને કવિનાઓ અહીં જ ઉપાવીયું. અને પૂ. મહારાજશ્રીએ પ્રથમ કાવ્યનું શિર્ષક ‘ ધર્મ માયા ’ રાખ્યું છે અને બીજાનું ‘ કિમવા ’ રાખી પુસ્તકનું નામ ‘ જમર-જાન ’ રાખવાનું મુચ્ચું છે. ” આ કાગળમાં ૧૫મી જાનેવારી ૧૯૬૧માં ઉર્જનમા જે ભાષણ કર્યું હતું (તપતું મહત્ત્વ) તેની પણ એક નકલ આ પુસ્તકમાં જાપાવવા માટે મંજાવવામાં આવી હતી.

આટલી મુશીબત અને મુશ્કેલી લેણી સ્થિતિમાં પોતાને માટે ‘ મહાનુભાવ ’ શબ્દ વપરાયો જોઈને પોતદાર સાહેબને જરા વિચિત્ર તો લાગ્યું અને પોતાની મુશીબતોની હકીકત લખવામાં આવે છે ત્યારે આસ્વાસન તો નથી મળતું પરંતુ સહાનુભૂતિ પણ નથી મળતી તેથી જરા ગુસ્સો પણ આવ્યો. નિદાન કાગળના જવાબનો આશા તો રાખવામાં આવે છે અને બીજી બાજુ પોતાને ‘ મહાનુભાવ ’ કહેવામાં આવે છે. આથી ગુસ્સામાં એમણે એક કાગળ લખ્યો ત્યારે ત્યાંથી જવાબ આવ્યો કે “ એક મહાનુભાવની અંગે કત્યાજીદારી વાણી ” એ જ પૂ. મહારાજશ્રીનો જવાબ છે, મતલબ કે “ તમે તમારી જાનને સાંસારિક અને વ્યવહારિક બાબતમાં મમે તેજસા નીચા ધારે તો પણ પૂ. મહારાજશ્રીની દૃષ્ટિમાં તો આપ મહાનુભાવ જ છો. ”

હવે આ પુસ્તક ‘ જમર-જાન ’ શ્રી ચારખે સાહેબના પ્રેસમાં પુનામાં જાપવામાં આવ્યું. જાપવામાં કેટલીક મુદ્દાની જૂલો જોઈને પોતદાર સાહેબ ગુસ્સે થઈ ગયા કે આમ તો મને બિલકુલ સાધનહીન અને ગરીબ બનાવી દીધો છે અને જેની પાસે આ પુસ્તક જાપાવ્યું છે તેમને એટલું પણ સમજાયું નહીં કે એક યુરરીડર તો રાખી લેવો જોઈએ. આ અંગેના એક કાગળ પણ એમણે અકલંકોત લખી નાંખ્યો.

આમ સમય વિતતો ગયો નવા ઓગસ્ટ મહિનામાં ફરી એક કવિતા સ્ફૂરી.

તેનું ચિર્પક પોતદાર સાહેબે “મદિર, મસ્જદ, ગુરદારા” રાખ્યું અને અક્કલોટ મોઢી આપી. આ કાવ્ય એમણે ખૂબ કાળજીથી લખ્યું હતું એટલે અક્કલોટથી શું જવાબ આવે છે એની એ રાહ જોવા સાચા. પરંતુ જ્યારે એ કાવ્ય પહેલિયાની પાવતી સૂઝાં ન આવી ત્યારે પોતાની સ્થિતિ દર્શાવતી આ અરજી-કવિતાના રૂપમાં લખી મોઢી. ટિકિટને માટે પશુ પૈસા ન હોવાથી કાવ્ય ‘નું’ પાણીટ ટિકિટ ચોટવા વગર જ મોઢી આપ્યું. એના જવાબમાં પૂનાથી પૂ. મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી રૂ. ૫૦૦) મળ્યા અને અક્કલોટથી એક રૂ. ૨૨ મી સપ્ટેમ્બરે તાર પછી મળ્યો. તાર સાળાદેએ મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી મોઢીનો દોતો અને એમાં લખ્યું હતું કે “અક્કલોટ સિવાયના ખીજ કાઢપણ નિરૂપણી સ્થળે વળા રહે. તમને બધું જ કહેવામાં આવ્યું છે. સમજાવ એ મુંઝવણ થાય સાથે તેમ કહે. કરી થકા છે.” તેર માસ પછી એક તાર આવે અને તે પછી આ શબ્દોમાં આવે એ પોતદાર સાહેબને મારે એક નવો જ અનુભવ હતો. એથી તો એ આનંદીત જ નહીં પરંતુ આંસા તથા ઉત્સાસથી પ્રફુલ્લ થઈ ગયા. તે રાત્રે ૯-૩૦ થી ૨-૩૦ સુધી અમારા બધાની સાથે પૂ. મહારાજશ્રીના ચુલ્લુગાન કરતા રહ્યા. અમે પશુ ખૂબ રસનવાથી સાંભળી રહ્યા.

આ સંપ્રદેયજનની શરૂઆતમાં ધરના લાડા માટે મકાન માલિકે વફીલ મારફત નોટીસ મોકલાવી હતી. ઓક્ટોબરની પહેલી તારીખે તમામ લોકો ચૂકને કરીને મકાન ખાલી કરી દેવાની અને નહીંતર કાયદેસરે પગલાં ભરવામાં આવશે એવી નોટીસ હતી. પોતદાર સાહેબે આ નોટીસનો કોઈ જવાબ આપ્યો ન હતો. એમણે એક કાગળ અક્કલોટ લખ્યો અને તેમાં લખાવ્યું હતું કે આ નોટીસને કારણે અમે ધર તો ખાલી કરવાના નથી. ધરમાંથી કંઈ મુકવામાં આવશે તો નોકર્મી બંધનું અને પછી પત્રે આજ્ઞા આજ્ઞા અક્કલોટ આવી મના ઓટલા ઉપર પડી રહીશું. આ કાગળના જવાબમાં તાર આવ્યો જેમાં લખાવ્યું હતું કે “તમને પૂ. મહારાજશ્રીએ વાટે વાટે કહ્યું છે કે અહીં આવગો નહીં. એઓ તમારી સાથે બોલવા માગતા નથી. તેમ મળવા પાત્ર માંગતા નથી એટલે તમે કોઈ ખીલુ વગર જોણી કાંઠા અને ત્યાં રહો.” પોતદાર સાહેબે તો એમને કાગળ લખી નાખ્યો હતો-કરણ કે બધાને લઈને પત્રે આજ્ઞા ૭૦૦ માફત મુસાફરી કરવાનું અણગમ હતું પરંતુ મહારાજશ્રીએ તો એ વાત શક્ય માન્યને સંપત્ત ના જ પડી હતી.

૨૨. સપ્ટેમ્બરના તારથી જ આનંદ મળ્યો હતો તે આ તાર પછી તો નહીં થઈ ગયો.

જાગર આ વખતે જ એકટોળરમાં કંપનીઓના રજીસ્ટરે કંપની એન્ટના ઉલ્લંઘન-ભંગ માટે જવાબદારની ફોજદારી કોર્ટમાં જે કેસ દાખલ થયો હતો તેનો સમન્સ પ્રાપ્ત થયો. સમન્સમાં ૧૭મી એકટોળરે કોર્ટમાં હાજર રહીને જવાબ આપવાનો હતો. પોતદારે સાહેબે પોતાની પામે જવાબીબર આવવા જવાના પંચ ન હોવાથી પોતે કોર્ટમાં હાજર નહીં રહી શકે એવી મનઃકાયના જવાબ આપી દીધો.

એફીસ બંધ થયા પછી પાપુ પોતદાર સાહેબ પર ઇન્કમટેક્સ એફીસમાંથી આવકવેરા માટે નોટીસ આવતી હતી. સન ૧૯૬૧-૬૨ માટે ૫-૭ નોટીસો તો મળી હતી પરંતુ પોતદાર સાહેબ એક પછી વખત હાજર થયા ન હતા. ૧૯૬૧માં સપ્ટેમ્બર માંદગામાં પહેલી સૂચના મળી ત્યારે જ તેમણે ઇન્કમટેક્સ એફીસમાં જવાબ લખી દીધો હતો કે “ મારી પોતાની તો કોઈ જ આવક નથી અને સૂચનામાં જે તારીખ જણાવી છે તે તારીખે તો હાજર રહી શકું એમ નથી. મારે ધણું દેવું થઈ ગયું છે એટલે દિવસમાં કોઈપણ વખતે લેણુદાર આવી ચઢે તો તેને ચોખ્ખું જવાબ આપવાની મારી ફરજ છે એમ મને લાગે છે. આપનો એફીસનો સમય જ માટે લેણુદારોને મળવાનો અમય છે એટલે આપ કોઈ ઇન્સ્પેક્ટરને મોકલીને એમની મારફત જે માહિતી જોઈતી હોય તે મંગાવી લેશો. ” આ પછી એમના નરહથી એક ઇન્સ્પેક્ટર આવીને પૂછપરછ કરી જોઈતી માહિતી મેળવી ગયા. પરંતુ ૧૯૬૧માં ફરીથી ઇન્કમટેક્સ એફીસે પોતદાર સાહેબની ૧૮૦૦૦ ની આવક ગણીને એક હજારનો આવક વેગે ભરી જવાની સૂચના મોકલી આપી. ત્યારે પોતદાર સાહેબે જવાબ લખી મોકલ્યો કે “ મેં તો ૧૪ નવા પેશાની દમાયી કરી નથી એટલે આવકવેરાની રકમ ગ્રાપી શકાય એમ નથી. ”

અત્યાર મુધી એફીસના જે બે નોકરો રહ્યા હતા તે પણ પગાર નિયમિત ન મળતો હોવાથી નોકરી છોડી ગયા. ઘરમાં જે નોકર હતો તેને પણ ૧૯૬૧ની સાલમાં છુટો કર્યો હતો. ફક્ત એક વાસણ માળનારી બાઈ રહી હતી. એને પણ આ વર્ષે મે માસથી છુટી કરી દીધી. હવે તો ઘરનું તમામ કામ ધરના માણસોએ જ કરવા માંડ્યું અને આજ સુધી એ જ સ્થિતિ ચાલુ રહી છે. પોતદાર સાહેબ સ્વાવલંબી જીવનમાં માનના હોવાથી એમને તો આથી ખૂબ આનંદ થયો હશે.

૧૯૬૦થી “પોતદાર એજન્સી” ની એજન્સીઓ બંધ પડવાનું શરૂ થયું

તે ૧૮૬૧માં પુર થયું અને તમામ એજસીઓ ૧૪ થઈ ગઈ એજ વર્ષમાં પોતદાર સાહેબની (લોન્ડનમાંથી ધરી) મૈદા મિલ પડી જતી રહી આ બંને એજસીઓનું અમલદાર વચ્ચે માથે જ માથું દેવું અને બ્યારે એના માલિકોએ એ પગલે વેળા જાણવું ત્યાર પાત્ર સાથે ખુશીથી એ છોટી દીધી ધવા બધા પડના પછી પણ એ એજસીઓ પૂનાની પેપરો મિલ્સ તથા રતલામની બોર્ડ મિલનું કામ ગ્રહી લઈ પગલું તમા પછી થઈ જતનો વેપાર થતો ન હતો એવે પાત્ર નામે એ બંને કંપનીને જાણવી દીધું કે “તમે મારી પાસે કાંઈ આશ નથી, તારનું દેખાડું નથી રેસીડન્ટની સગવડ નથી પોસ્ટ બોક્સ નથી પણ નથી અને હરે ધધા મારાની કાંઈ હિસાબ પાડ્યું નથી એટલે આપ બીજા કંઈ એજન્ટ નીમી લેજો” આમ આ કામગીરી સંપૂર્ણ ૧૮૫૪માં જેમ એમણે ના ગીમાંથી છુટાના મેળે તે હોતો તમજ ધધામાંથી પણ નિવૃત્તિ લઈ લીધી એટલે જના તેઓ પાત્ર કાંઈ નોમ્સી કે ધધો નથી કરવાના એવું અમને બીજાને જના ધધા અમ બધા જ અજાણ્ય થતા હતા હાલ બ્યારે એમને જાણું કે “આઓનું શું થયું ?” ત્યાર એ તો જ જવા : કઈ તો જે શક્તિ મારી તરફ જોઈ ગઈ છે અને મારું નક્કી છે તેનામાં કુ બાગાનું કમલું કરવાની શક્તિ નથી ?” અમને પણ એ એમજ ખેતો “મે મારે કાર્વેસર પત્રક કરી લીધું છે અને એ જ માગી નોમ્સી મારા ધધા છે બીજા કાંઈ કુ કરવાનો નથી એમાંથી જ મા : તથા તમારો નિર્વાહ મરી નહીં પગલું નોમ્સી-ધધો વેપાર છે જ કરવાનો નથી

૧૬૩માં તો ફક્ત શ્રી ગંગાજી કુનડાની કામગીરી આપ્યો તે જ અમ મજલનો બનાવ હતો પાત્ર આક્રમ એમને બિલકુલ ઓગળતા ન હતા તમને કામગીરી હતા કે તેઓ એ વર્ધી પૂ મહાગજથીના શિષ્ય બન્યા છે અને એમની આગા છે : આમાંથી નવા વર્ધી પૂનામાં ‘સત્સંગ મંડળ’ શરૂ કરવામાં આવ્યું જેટલું અને એ વિચારમાં જ કાંઈ માહિતીની વચ્ચે જાણ તે પાત્ર પાત્રની મેળની લખે પણ મળનાની સાથે જ પોતદાર સાહેબ એનો જવાબ લખી નાખ્યો અને પૂ સત્સંગની આગા સમજન પૂનાના સત્સંગ મંડળ મારે જે કાંઈ લાગુ લેખો તમે નેચા કરવાના હતા તેની નેચામાં પણ (આ વ્યાખ્યાન / ધર્મપાત્રના પુસ્તક રૂપ આજ નવ વર્ધી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આ પૂ છે) પૂના નવ મ ગ મારે હ લખણે લખીને એમણે માલવી આપ્યા થો : વિચારમાં ગંગાજીની મારે તરફથી પોલીસ

એક આરોપી તરીકે મેજસ્ટ્રેટની સામે હાજર થવું પડે છે. વિધિની કેટલી વિચિત્રતા !

‘કાર્ટનું કામકાજ તો વખતસર શરૂ થયું’. પોત્તર થયો અને તેઓ હાજર પણ થયા. પોત્તર સાહેબે તો આર્થિક સંકટામણને લઈને કંપનીના દિસાગ તપાસાવ્યા નથી અને રજીસ્ટ્રારને વાર્ષિક રિપોર્ટ મોકલ્યા નથી એ વાત કબૂલ કરી લીધી. મેજસ્ટ્રેટ આ કબૂલાત ઉપરથી ચૂકાદા આપ્યો કે મનોહર ઈન્ડસ્ટ્રીઝ અંગે રૂ. ૭૫) દંડ અથવા ૧૨ દિવસની કેદ અને એમ. જી. પોત્તરને રૂ. ૫૦) દંડ અથવા દસ દિવસની જેલની સજા ફરમાવવામાં આવે છે. સજા થઈ એટલે પોત્તર સાહેબે કહ્યું કે “હું તો ફક્ત ગ્વાર્ડીઅર જવા આવવાનું લાડું જ લાગ્યો છું.” એટલે મેજસ્ટ્રેટ જવાબ આપ્યો કે “ત્યાં તો તમારે જેલમાં જવું જ પડશે” એમ કહીને ખુરસી બનાવી તે ઉપર બેસવા જણાવ્યું. પોત્તર સાહેબ એક પોસ્ટકાર્ડ અને પેન લાવ્યા હતા તેનાથી માતાજીને એક ઠાગળ લખીને ઉભે તો બાવીસ દિવસ પછી જ ભોપાલ આવીશ એમ જણાવી દીધું. પોસ્ટકાર્ડ રસ્તામાં કાઢી (પોસ્ટમોકસમાં) ટપાલ પેટીમાં નાંખી દેવાનો વિચાર કરી ખિસ્સામાં મુક્યો.

આજ કેસમાં બીજા એક કાયદેકદર તરફથી ભોપાલના એક વકીલ હાજર થયા હતા. પોત્તર સાહેબ અને એમની વચ્ચે ઝાંસી સ્ટેશન પર અહીં આવતી વખતે જ ઓળખાણ થઈ હતી. પોત્તર સાહેબ એમને બીલકુલ ઓળખતા ન હતા પરંતુ વકીલ એમના તરફ ખૂબ આદર અને માનની દૃષ્ટિથી જોતા હતા એમ સ્ટેશન પર થયેલી વાતચીત પરથી પોત્તર સાહેબને લાગ્યું. આ વકીલ સાહેબ આર વાગે કાર્ટમાં આવીને કહેવા લાગ્યા કે “ફક્ત રૂ. ૧૨૫) ખાતર તમારે જેલમાં જવું પડે એ તો મારાથી સહન થવું નથી. મારા એક સનેડી પામેથી હું રૂપિયા લાગ્યો છું અને એ આપ કાર્ટમાં ભરી દો. હું એમ માનીશ કે મેં આ કેસમાં મદત જ દામ કર્યું છે.” થયું કરીને શ્રી ગુપ્તા વકીલ હતા. પોત્તર સાહેબે એમની પાસેથી રૂપિયા લઈ કાર્ટમાં જમા કરાવ્યા અને પડેલી ગાડી પકડી ભોપાલ રવાના થઈ ગયા. વકીલને તો બીજા દિવસે કોઈને મોકલી રૂપિયા મંગાવી લેવા કહ્યું હતું એટલે બીજા દિવસે એમનો માણસ આવીને રૂપિયા લઈ ગયો.

અન્વાર મુંદીના એમના દુવન ઉપરથી એટલું તો જોઈ શકાય છે કે આ પ્રનંગ એમને મારે અન્વન વિકટ અને દુઃખદાયક હતા અને એની એમના

માનસપટ હિપર કોઈને કોઈ વિખરિત અસર પણ થઈ હતી. એટલે જ એમણે ત્રણ સાડાત્રણ મહિના સુધી પૂનાના સત્સંગ મંડળ માટે એક પણ લેખ મોકલ્યો ન હતો. અને છેવટે બ્યારે લખવા બેઠા ત્યારે ચાર નાના લેખ ‘જીવન સંઘર્ષ’ ૧૨ લખી મોકલ્યા. ‘જીવન સંઘર્ષ’ ની પરિભાષા સમજાવવાને માટે જ ત્રણે આ પ્રસંગ ન બન્યો હોય ? શી ખબર ? એમને જ ખબર !

જીવનસંઘર્ષ પરના લેખો પૂનાના લોકોને ખૂબ પસંદ પડ્યા પરંતુ આથી એમણે પોતદાર સાહેબ પાસે આ વિષય પર ખીજ લેખોની માંગણી કરી ત્યારે એમણે એ વિષય પર લખવાનું જ છોડી દીધું. એમણે એમ વિચાર્યું કે કદાચ વધારે લેખો લખવાથી લોકોને વધારે લાભ નથી થતો. આજ વિષય પર દોષ, અરોષ એ નામથી એમનો એક લેખ ‘ધર્મપાઠ’ પુસ્તકમાં છપાયો છે. આમ એમણે વધુ લેખ લખવાનું બંધ કર્યું ત્યારે શ્રી કુલદેવીએ તમામ લેખોનો સંગ્રહ ‘ધર્મપાઠ’માં છપાવ્યો અને ૧૯૬૪ના માર્ચમાં એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. પોતદાર સાહેબે આ પુસ્તકમાં પોતાના વિચારો બહુ જ સ્પષ્ટ કર્યા છે. એટલે આ પુસ્તકમાં એમના ‘ધર્મસંબંધી’ વિચારો આ જીવનચરિત્રમાં આપ્યા નથી. આ સિવાય એમના ખીજ પુસ્તકોમાંથી પણ ધર્મ પરના એમના વિચારો જાણી શકાય છે.

૧૯૬૩ના માર્ચમાસના અંતમાં ‘મડ, મંદિર, મસ્જિદ, ગરબારા’ પુસ્તક છપાઈ ગયું હતું. આ કવિતા તો ૧૯૬૨ના એપ્રિલમાં અક્ષલકાંટ મોકલાવી હતી પરંતુ એ મળી છે કે નહીં એની કોઈ ખબર અમને મળી ન હતી. ૧૯૬૩ના એપ્રિલમાં એમના લાઈ શ્રી ગજનન પોતદારે બ્યારે દાદીમાને ભોપાલ મુકવા માટે ખામ મુબઈથી આવ્યા ત્યારે એ કાવ્યમાં રહેલા માત્રા વગેરેના દોષ બતાવ્યા ત્યારે માત્રા દોષ જોને કહેવાય એની પોતદાર સાહેબને સમજાય આપી. એટલે પોતદાર સાહેબે એમની સૂચના મુજબ સુધારીને ફરીથી અક્ષલકાંટ એ કાવ્ય મોકલી આપ્યું. પોતદાર સાહેબ ચાર વર્ષથી ઈંદોર દાદીમા પાસે ગયા જ ન હતા એટલે દાદીમા એમને મળવા ભોપાળ આવ્યા અને એક બે દિવસ રહીને પરત ચાલ્યા ગયા. ખીજ બાજુ બ્યારે કાવ્યની નકલ અક્ષલકાંટ પહોંચી ત્યારે ત્યાંથી કાગળ આવ્યો કે “ આ સાહિત્ય છપાય તો સારું એવું ધર્મકાર્ય થાય. ” અક્ષલકાંટથી આવેલા કાગળમાં આ કવિતા સાથે ૧૯૬૩ના ફેબ્રુઆરીમાં લખેલી એક નાની પુસ્તિકા ‘Last Step’ - ‘છેલ્લું સોપાન’ પણ મોકલવામાં આવી હતી. ‘છેલ્લું સોપાન’ બ્યારે અક્ષલકાંટ મોકલવામાં

આવી ત્યારે ત્યાંથી કાગળમાં એને “ સુખની શોધ કરનારા માટે છેલ્લું સોપાન ” - *Searchlight for seekers of happiness* એવું નામ આપ્યું હતું. એનો અર્થ “ સુખની શોધ કરનારાઓ માટે ત્રીજ પ્રકાર ” થાય છે. કાગળમાં ‘ મઠ, મંદિર, મસ્જિદ, ગુરદારા ’ તથા ‘ છેલ્લું સોપાન ’ છપાવવામાં આવે તો ખૂબ ધર્મકાર્ય થાય એ વાંચીને પોતદાર આદેશ ખૂબ વિચલિત થઈ ગયા હોય છે ધર્મકાર્યમાં અતિ ઉપયોગી આ પુસ્તિકાએ! છપાવવા માટે એમની પાસે પેનાની કોઈ સગવડ ન હતી. પ્રેસવાળાએને પૃથ્વી તેમણે લાપી આપવાની તો હા પાડી અને પેનાની ઉપવળ નથી એમ પણ હજુ પરંતુ એમની પાસે કાગળ નથી એમ જણાવ્યું. એટલે જીવનમાં પહેલીવાર પોતદાર સાહેબે પેના ઉધરાવવા, માંગણી કરી અને તેમા એમને એક સજ્જદમ્ય તરફથી રકમ મળી ગયા પુસ્તિકા છપાયાં પણ અરં. પોતદાર સાહેબને આ બે પુસ્તિકા પોતાના ધર્મકાર્યના પ્રચારમાં પ્રથમ અગ્રસ્થાન ભોગવશે એ વિશે પહેલાં યાત્રુ એમને કોઈ શંકા ન હતી અને આજે પણ નથી.

પોતાના વિચારો લેખ અને પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાનું આ ૧૯૬૩નું વર્ષ છેલ્લું જ વર્ષ હતું. ત્યારપછી સુખ, ધર્મ તથા ઈશ્વર પર એમણે એક યાત્રુ લેખ લખ્યો નથી. તેમજ લખવા વિચાર કે ઈચ્છા પણ થઈ નથી. પોતાના દર્શિનિ-દ્રુ સ્વપ્ન દરતા વિચારો એમણે ‘ સુખની શોધમાં ’ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. એનો ઉદ્દેશ અનુવાદ એમના જુના મંત્રી શ્રી અમ્બારી કરી રવા છે. બીજા પુસ્તકો (અમર-ગાન, મઠ, મંદિર, મસ્જિદ, ગુરદારા, છેલ્લું સોપાન તથા ધર્મ પાઠ આ તમામ પુસ્તકોમાં તમામ વિચારો સ્વપ્ન રીતે જણાવ્યા હોઈ હવે ધર્મ, ઈશ્વર, સજ્જદ અને સુખ સમગ્રતા અને અનુભવવા માટે કોઈને પાંડ બીજા કશાની જરૂર રહેતી નથી.

અમારું આ વર્ષ નાની મોટી અનેક પ્રકારની અડચણો વાળું વીનું. આ વર્ષમાં જ ૧૯૬૩માં ઉચ્છ્વેનમાં અમારા જીવનમાં શ્રી અવરોહરજી સાથે પરિચય થયો. શ્રી અવરોહરજી અમારી માતાના મામા થાય છે એ તો પાછળથી ખબર પડી. મારી દાદીમા ૧૯૫૨માં ગુરુદી ગયા અને દાદા ૧૯૫૮માં એ પછી તો માતાજીના એ જ એક નિકટના ગાજર બાજર રવા હતા. આ પંદર વર્ષમાં પોતદાર સાહેબ અને અવરોહરજી ભોળાવમાં બે વખત અને બે વખત ઉદારમાં જ મળ્યા હતા. પત્ર વહેવાર પણ થયો ન હતો. પોતદાર સાહેબ પોતાના સ્વચ્ચ પ્રમાણે અંત સમયનું કે અંતે કરનાં માનુષને અને નેનામાં રહેલી માનવતાને

થયાં મહત્વ આપે છે અને શ્રી અવટેકર હનમુખ્યા અને મળતાવડા સંભાષના છે, સરકારી નોકરી કરે છે અને આ વર્ષે તો એમની થેડમાં કાંઈક કમી કરીને એમની બદલી તારથી અચાનક ઉલ્લેનથી ભોપાલ કરવામાં આવી હોવાથી એ ભોપાલ આવ્યા હતા અને બાબેઝલીમાં આવેલી એમની ઓફીસમાં જ રહેતા હતા અને પોતદાર સાહેબને દર રવિવારે માંજે મળવા આવતા હતા, અને ઉપર જણાવેલા વિષયો પર કલાંકા મુખી ચર્ચા વિચારણા કરતા હતા. ઉલ્લેનમાં જ એમનો જન્મ થયો હતો. મહાન પાત્ર પોતાનું જ હતું અને કાંઈ વેપાર પણ કરતા હતા. પરંતુ વેપારમાંથી થતી આવક પૂરતી ન જણાવાથી નોકરી લીધી હતી. જૂના વિચારનાં હોઈને જૂના રીતરીવાજો મુજબ સ્નાન, સંધ્યા, પ્રજા વગેરે પારાયિક મન અનુસાર ચુસ્તપણે કર્યા કરતા. એમના માતાજી લગભગ ૮૦ વર્ષના હતા. એટલે એમને તથા બાળકોને ભોપાલ લાવી શકાય એમ ન હતું. અને ભોપાલ અને ઉલ્લેન બે ઘરનો ખર્ચ કરવાનું પોપાય એમ ન હતું. એટલે પોતાનાથી થઈ શકે એટલું—અરજીઓ—નિવેદનો વગેરે એમણે કરી જોયાં પરંતુ સરકારમાંથી કાંઈએ સામગ્રી જ નહીં. છેવટે કોર્ટમાં કેસ દાખલ કરવા સિવાય બીજા કાંઈ ઉપાય રહ્યો નથી એવા નિશ્ચય પર એ આવ્યા હતા. એ વાત જ્યારે પોતદાર સાહેબે જાણી ત્યારે એમણે હતું કે “અમારા ધર્મમાં આનો ઉપાય છે. તમે અગ્નિહોત્ર રાખો. આપની બદલી જરૂર ઉલ્લેન થશે.” આજ વખતે ‘ધર્મપાઠ પુસ્તક’ બીજું પ્રકરણ અગ્નિહોત્ર લખાયું હતું. એ એમને વાંચવા આપ્યું અને એક પંડિતજીએ એનો અનુભવ પણ કર્યો હતો—આચરણ કરીને—તે પણ એમને સંલગ્નાવ્યો. બે ત્રણ મહિના પછી જાવેદગીએ ઉલ્લેન જઈને વિધિપૂર્વક અગ્નિહોત્રની સ્થાપના કરીને પોતાની પત્નીને મેજ મેજ થું કરવાનું એની વિધિ સોંપીને એ પાછા ભોપાલ આવી ગયા. થોડા મહિનામાંજ તારથી એમની બદલી કરી પાછી ઉલ્લેન થઈ ગઈ. આ પ્રસંગ અમને આશ્ચર્યકારક અને યાદ રહેવા લાયક એટલા ખાતર લાગ્યો છે કે ૧૯૬૪ના મકરસંક્રાંતિ પર મામાસાહેબ અવટકર જ્યારે રજા લઈને ઉલ્લેન જવાના હતા તેના બે જ દિવસ અગાઉ પોતદાર સાહેબે એમને અમારી બધાની રૂબરૂ એમની બદલી થવાની છે એ હકીકત જણાવી હતી. સંક્રાંતિ પછી જ્યારે એ પાછા ભોપાલ આવ્યા ત્યારે અમારા ઘર આવીને પોતાની બદલી ઉલ્લેન થવાના અને તરત જ ઉલ્લેન ઓફીસમાં હાજર થવું પડ્યું એ સમાચાર અમને જણાવ્યા. અને ૭ દિવસ પછી એ ઉલ્લેન જ્યાં પણ રહ્યા. પોતદાર સાહેબને આ સ્થાનાંતરની ખબર જ્ઞી રીતે પડી એ તો અમને ખબર નથી, પરંતુ માંડે

ખ્યાલ છે કે જો મામા નાદેએ પોતે અગ્નિહોત શરૂ કર્યું હોત તો તપ્ત જ માસમા પાતકા સાદમ બધીની વાત કરત પગ્તુ અગ્નિહોત તો ઉજ્જેનમા એમના પત્ની કરના હતા અને તે પશુ એનું મહત્વ જાણના વગર એટલે ૮ મહિના પછી જ પોતકા માદેમે કહ્યું કે “હવે મામા નાદેમની બધી ઉજ્જેન થઈ જશે”

આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ એજા પાતક કર્યો છે. હવેના ૬૪ મહિનાથી અમે ઉજ્જેન ગીએ છીએ અને શ્રી જલકેશ્વરજી અમને ખૂબ જ મદદગાર થઈ પ્રકાશ છે અને અમારી સાથે ખૂબ જ મારો વહેવાર ગણે છે. જ્ઞાપ્ય એટલા ખાતર જ એટલે કે આ રીતે એ અમને મદદગાર થઈ શકે એટલા ખાતર તો એમની બધી ભોખાવ નહીં થઈ હોય ? ભોખાવથી એમની બધી ઉજ્જેન થવા પછી લગ્નમગ્ન બે વર્ષ પછી જ અમે પાછા ઉજ્જેન આન્યા હતા, અને શ્રી જલકેશ્વરજીએ પોતાના ધર્મા એક અગ્નિહોત શરૂ કર્યું છે અને તપ્તુ રીત વધારોગ ધર્માચરણ કરે છે એ જાણને પોતકા સાહેબને ખૂબ આનંદ થયો.

‘ધર્મપા’ મા અગ્નિહોત નકરણુમા તથા દાન પ્રકરણુમા એક સદગૃહસ્થને આ પ્રયોગથી થયેલો અનુભવ આપ્યો છે. આ અનુભવનો ઉલ્લેખ પાતકા સાહેબે લખેલા પાચે પુસ્તકમા પણ આપેલો છે. ૧૯૬૦મા એમણે મુસાફરીએ પૂર્ગ કરી અને ભાપણો માર્ગન પ્રયાગ કરવાનો આદેશ મળ્યો ત્યારે જ પ, મદારાજ શ્રીએ એમને કહ્યું હતું કે “શુખની નોધ”મા તમે ધર્મની બાબતમા જે કાંઈ લખ્યું છે તે તમાના પોતાનો જ અનુભવ છે એમ મેંદાને બધક કહી શકા છે.” તે વખતે પોતકા સાહેબે કહ્યું હતું કે તપ, સ્વાધ્યાસ અધ્યાત્મના વિવિધા અને અનુભવ છે પગ્તુ થત અને દાન બાબતમાં તો મને ખીતકુન જ્ઞાન નથી ત્યાં પૂ મહાગાનજીએ જવાબ આપેલ કે “તપ અને દાનની વિધિતમા તો તમે ત વખતે જ દતા એજે તમારે જોના આચરણની જરૂર જ ન હતી” માર્ચ ૧૯૬૩મા ધર્માચરણ પ્રત્યે રૂચીરાળા એક સદગૃહસ્થ પાતકા સાહેબની મુલાકાત આન્યા પાતકા સાહેબે એ ગૃહસ્થને પોતે ધર્મપાતકા અગ્નિહોત અગ્નિ જ વિધિ લખી હતી તે તમામ જતારી અગ્નિહોત અગ્નિ અમાજ પુસ્તકમા લખેલી વિધિઆ ગીલી સપૂર્ણ છે એની અમને ત વખતે જ ખબર પડી દાન અગ્નિ પ્રણ એ ગૃહસ્થને અમાર આપી ત્યાં ૫૩ પુસ્તકમા લખેલી વિધિઓ તપ્તુ દોરા બલે એમની ખાતર થઈ જ્ઞાન ૧૬૩મા જ પોતકા સાદમ ધર્મના જ પાચ અગ્નિ ૧૩, તપ, દાન ૬૪

અને સ્વાધ્યાય વાંચાવ્યા છે તે અનુભવ અને પ્રયોગસિદ્ધ જ છે એવી પ્રતીતિ થઈ ગઈ.

૧૮૬૩ના રિસેગ્ગરમાં માતાજીના નાના ભાઈ મારા મામા ઓશુત મનાદર ડરમ્પેસડરના લગ્ન ઉલ્લેખમાં જ નક્કી થયા. માતાજી એમની એકની એક બહેન અને મામા એમના એકના એક ભાઈ થાય. પરંતુ મામાના લગ્નમાં જવાની માતાજીને પિતાજીએ રજા ન આપી. માતાજીએ અનેક રીતે વિનંતી કરી પરંતુ પિતાજી એકના બે ન થયા. પોતદાર સાહેબે તો માતાજીને કહી દીધું 'કે' "૧૮૬૨માં મેં મહિનામાં બ્યારે મારા નાના ભાઈના લગ્ન હતા ત્યારે પણ મેં એમને કહ્યું હતું કે તમે બધા જે વિધિયા લગ્ન કરો છો તે ખરેખર વૈદિક વિધિ નથી. તમે તો ફક્ત અસત્ય વૈદિક વિધિને વિકૃત કરી નાખીને નાય, ગાન, શાભા અને ખાવામાં જ રચ્યા પચ્યા રહો છો. એટલે આ બધા કરતા તો હું કહેડાર પાસે જઈ કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવીને જ લગ્ન થાય એ વધારે યોગ્ય ગણું છું. બાકી તમારે તો લગ્નમાં વેદીમાં જે વસ્તુ કરો છો તે અગ્નિને ધરમાં લાવી અગ્નિહોત શરૂ કરવો જોઈએ. પરંતુ તમે મારા ધર્મમાં અને મારી ધાર્મિક વિધિઓમાં માનતા જ નથી. તેમજ અગ્નિહોતની ધરમાં સ્થાપના પણ કરવાના જ નથી તો પછી હું તમારા લગ્નમાં બાગ લઈ શકીશ નહિ કે કંઠાવીમાં મારું નામ પાડુ છાપવા નહીં છઉં. "

આ મહા પણ પોતદાર સાહેબે જતાવ્યા પ્રમાણે ધર્માચરણ કરનાર શ્રી રાયસાહેબના લગ્ન ભોખાલમાં ૧૮૬૩ના માર્ચમાં તાત્કાલિક નગરમાં થયા ત્યાં પણ પોતદાર સાહેબ એ લગ્નમાં ગયા નહીં અને અમને પણ જવા દીધાં નહીં. ૭ મહિના પછી તો એમણે અગ્નિહોત શરૂ કરી દીધાં. એ પછી ૩-૪ મહિનામાં જ સરકારી નોકરીથી કંટાળી નોકરી છોડી દહને મીમેન્ટના વેપાર અંગેના એક કારખાનામાં નોકરી લઈ લીધી.

આ વખતે પોતદાર સાહેબે મામા બરડેડર પર એક કાચળ લખ્યો અને જણાવ્યું કે, "તમારી બહેનને તમારા લગ્નમાં મેં મોકલ્યા ન હતા. પરંતુ તમે હવે જીવનમાં એક મહત્વનું પગલું ભરી રહ્યા છો એટલે તમારું લગ્નજીવન સદા સુખરૂપ વહે એટલા ખાતર તમે અવગ્રહ અગ્નિહોત શરૂ કરી દો. " પરંતુ એક યા બીજા કારણથી એમણે અગ્નિહોત શરૂ ન કર્યો. અને આને એમનું લગ્નજીવન બીજા અનેક ઘટનામાં જીવવામાં આવે છે તેમ સુખી નથી. જે લગ્નમાં

પાતપન્ની અગાઉથી તરત જ પોતાના ઘરમાં અગ્નિહોત્ર ચક્ર કરવાની પ્રતિના લેશે અને સાંજ સવાર એમાં આહુતિયો આપમે એવા જ લગ્નમાં પોતે ભાગ લેશે અને અમને પણ રજા આપશે, એમ ન થાય તો એવા ક્ષેત્ર પણ લગ્ન પછી ભલે તે અમારા કુટુંબ પૈકીના જ કોઈના હોય તો પણ તેમાં પોતે ભાગ નહીં લે એવા નિશ્ચય પોતદાર સાહેબે કર્યો છે.

જનોઈ અથવા ઉપનયન અંગે પણ તેઓ આવા જ વિચારો ધરાવે છે. ખાસી જનોઈ પહેરીને બ્રાહ્મણ કહેવડાવણુ એ તો એક મજાક છે એવી એમની માન્યતા છે. અને તેમાં પણ જ્યારે એમના સસરા અવસાન પામ્યા અને એમને ખબર પડી કે શ્રી મનોહર કરગેલકરે વિધિપૂર્વક જનોઈ પહેર્યું ન હોવાથી એમના પિતાના અંતિમ સંસ્કાર પણ કરી શક્યા નહીં, ત્યારે તો એમને આધાર લાગ્યો કે હવે તો પંડિતો મનફાવે તેમ કરવા લાગ્યા છે. ૧૯૫૮ની સાલમાં જ્યારે અમે ઈંદોરમાં હતા તે વખતની આ વાત છે. તે વખતે અક્કલકાંટથી પાછા બોપાલ આવતાં ઈંદોર ગયા ત્યારે એમણે દાદામાને તો કહ્યું પણ ખરું કે “કોઈ બ્રાહ્મણ પંડિતને બોલાવીને દસ વીસ રૂપિયા દક્ષિણા આપીને મનોહરને જનોઈ પહેરાવી દાં એટલે થયું.” અને એમ મનોહરને જનોઈ અપાવું પણ ખરું પરંતુ પાછળથી રોજ સંધ્યા અને માથત્રી જપ કરવાનું પાતદાર સાહેબે મનોહરભાઈને કોઈ દિવસ કહ્યું નથી. ૧૯૫૯માં મને જનોઈ આપવાનું નક્કી થયું હતું. માની છાજા હતી કે બધા સગાં-સંબંધી, મિત્રો વગેરે જનોઈમાં ભાગ લઈ શકે એટલા ખાતર જનોઈ બોપાલ કે ઈંદોરમાં આપવાનું નક્કી કરવું જોઈએ. પરંતુ જનોઈને અને સગાં સંબંધીઓને શો મંબંધ છે એ પોતદાર સાહેબ સમજી શક્યા નહીં. એમણે કહી દીધું કે “જનોઈ અક્કલકાંટમાં જ કરીશું. જેને આવવું હોય તે આવે.” ૧૯૫૯માં જનોઈનું મુજત કંઠી રીતે સુકી ગયા તે વાત તાં મેં આગળ લખી જ છે. ૧૯૬૦માં તો પિતાજીની આર્થિક પરિસ્થિતિ જ એવી હતી કે સહેજ પણ ખર્ચ કરી ગડાથ એમ ન હતું એટલે ૧૯૬૦માં પણ જનોઈ આપી શકાયું નહીં. ૧૯૬૧માં છટ્ટા ધારણમાં અમારા નપાસ થયા પછી આ પ્રશ્ન જ્યારે ફરીથી ઘરમાં ચર્ચાયા ત્યારે પિતાજીઓ કહ્યું કે વિધિના મંડેલ જ એવો છે કે જવંતને જનોઈ આપી ગડાથે જ નહીં. જનોઈનો પ્રથમ અને મુખ્ય હેતુ તો જનોઈ પછી તરત જ વેદાધ્યયન કરવાનો છે. અને વેદાધ્યયન થઈ શકે એવું આગવું વાતાવરણ નથી. એટલે જ્યારે વેદાધ્યયન કરવું જ નથી તો પછી જનોઈ આપવાની પણ જરૂર નથી. પરંતુ જ્યારે માએ ખૂબ જ આમત્ત કર્યો

ત્યારે એમણે પોતાનું જ જનોઈ ઉતારીને ફકા હીધુ કે જોયી પોતે તો જનોઈ પહેર છે અને બીજાને જનોઈ માટે ના પાડે છે એમ કંઈ કહી શકે નહીં.

શ્રીયુત જવડેકરજીનો અમારા ઘર સાથે કેવી રીતે-અંબધ થયો તે હકીકત તો હું અગાઉ આપી ચુક્યો છું પરંતુ અમે બધા-બાળકોના જીવનમાં તેઓ કેવી રીતે પ્રવેશ્યા તેની વિગત હવે આપીશ. અઠવાડિયામાં એક બે વાર જ્યારે મામાસાહેબ અમારે ઘેર આવતા ત્યારે એમની સાથે-કલાક બે કલાક પોતાના ખાસ વિષય ઉપર પોતદાર સાહેબ ચર્ચા કરતા અને તે વખતે નલિની તથા હું સામે બેસીને એમની ચર્ચા ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક આલળના હતા. ખરેખર તો પોતદાર સાહેબનો ધર્મ કયો છે? એમના વિચારો શા છે? વગેરે જે પ્રશ્નો અમે સીધા જ એમને પુછી શકતા ન હતા તે મામા સાહેબને લીધે અમે જાણતા થયા. ખરેખર તો આજ પ્રસંગોથી શ્રી જવડેકરજીની સાથે અમારો સીધો સંબંધ થયો અને એમણે અમારા જીવનમાં પ્રવેશ મેળવ્યો. આમ ધીરે ધીરે પોતદાર સાહેબની વાતોનો અમારા ઉપર વધારે ને વધારે પ્રભાવ પડતો ગયો અને મામાસાહેબ જોપાલથી પાછા ઉત્તરે આવ્યા ગયા ત્યાર પછી તો અમે આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે “અમે તમારા ધર્મ સંબંધી વિચારો અંગે પુરેપુરું જાણી લીધું છે. તો હવે અમને એ પ્રમાણે વર્તન કરવાની, તે વિચારોને આચરણમાં સુકવાની પરવાનગી આપો.” ત્યારે શરૂઆતમાં તો એમણે હજી થોડીવાર શરૂ જવાનું કહ્યું પરંતુ પછી જ્યારે અમે અમારો આગ્રહ આણું જ રાખ્યો ત્યારે એમણે બીજા જ દિવસે ૨૬મી જાન્યુઆરીના પર્વત દિવસથી જ ધર્મચર્ચા શરૂ કરવાનું કહ્યું એટલે તે જ દિવસથી ૨૬-૧-૧૯૬૮થી મેં, નલિનીબહેને તથા જ્યોતિએ એમના ઉપદેશમાં જાણ્યાવ્યા પ્રમાણે ધર્મચર્ચા શરૂ કર્યું. પિતાજી પોતે જ અમને સવારે જાગાડતા, ચાહ પોતા અને નાહવા માટે ગરમ પાણી પાણી કાઢી આપતા. આમ એક મહિનાની અંદર તો એમણે અમને એ માર્ગે ચલાવી દીધા. શારિરીક તપ માટે અમે કટલાક નિયમો લીધા અને મનને કન્દિત કરવા માટે સવાર સાંજ ધ્યાનમાં બેસવાનું શરૂ કર્યું. આ પ્રસંગે અમારા બધાના જીવનમાં અમે બધા પાણુ ખૂબ જ મહત્વનો ગણીએ છીએ અને શ્રી જવડેકરજીને પાણુ ખૂબ તજજન્ય અંગત મનીએ છીએ.

ગ્વાલીઅરના રજીસ્ટ્રાર સાહેબે ૧૯૬૮માં બીજા ક્રોા પાણુ દાખલ કર્યા. આને કારણે પોતદાર સાહેબને ત્રણ ચાર વખત ગ્વાલીઅર જવું પડ્યું હતું.

પરંતુ આ વખત એમણે શ્રી ભાર્ગવ કર્ગને એક વકીલ નહી લીધા જેથી તેમને ઘોડી સત્રનડ મળી ગઈ આ વખત પાત્ર દડ થયા અને ગ્રહમ ભરી પાત્ર દીધી. વકીલ તરફથી ખમગ પાત્ર મળી ગઈ કે હવે કાઈ ન બાકી નથી હાલમાં ભરવા, વકીલને આપવા અને જ્વાનીઓને જવા માટે ખર્ચ કરવાનો તન માટે પોતદાર સાહેબ પાસે તો હવ એવી ગઈ વસ્તુ ન હતી કે જે વેચીને પાત્ર આ દેવુ ભરી શકાત. હવે તો શરેવાના કપડા અને શાનલો ન બાકી રહ્યા હતા આ વખતે જ એમણે ઉત્તરવાના વિમાની પોલીસીઓના એમને ખ્યાલ આપ્યો ૧૯૪૮માં ૧૯૫૬ના અગામી વ્યારે એ નોમ્ડી ડગ્લા હતા ત્યારે એમણે બે અલગ અલગ કંપનીઓમાં છુદ્દી સુધીના પાત્ર ઉત્તરવા હતા અને તેની પોલીસીના કાગળ તેમની પાસે હતા આ પોલીસીઓ બગલત્ર ૪૦,૦૦૦ ચાવીસ હજારની હતી. નોકરી છોડી દીધી ત્યાં સે મવામાં રૂપિયામાં પુર થયે નહી એમ ધારીને એમણે પોલીસી 'પડઅપ' કરાવી દીધી હતી એટલે એમથી એમને લગભગ અડાઘ હજાર રૂપિયા મળે એમ હતા. એને એમણે એ પોલીસીઓને 'Surrender' 'સરન્ડર' 'હરવાનું' વિચાર્યું. આમ સરન્ડર કરવાથી પોલીસીની પાકવાની મુદ્દતમાં જેવાક વર્ષ બાકી હોવાથી રૂપિયા ૧૮૦૦૦/- ને મળે શ ૧૦,૦૦૦/- દશ હજાર મળે એમ હતું. પાત્રના સાહેબની પાસે પૈસાની જમણેન હતી ખાતે પાત્ર એમણે પૈસાને બહુ મહત્વ આપ્યું ન હતું અને સહન સમયમાં વ્યારે એમને ગરીબ સામાન્ય માનવી ઓનો નિકળ્યા પછિયન થયો ત્યારે તો પૈસાને એ માટી બગલત્ર જ મનુષ્ય લાગ્યા હતા. એસે એમણે એક પછી એક એમ બન્ને પોલીસીઓ સરન્ડર કરી દીધી. આથી ૧૯૬૨-૬૩માં અમે ખાવાપીવામાં જે મુશ્કેલી અનુભવી હતી તેને કંઈક ૧૯૬૪માં કાઈક ગહન અનુભવવા માડી આ પોલીસીઓમાંથી આવેલી રકમ પૈકી શ ૪૦૦૦/- તો મકાન માલિકને ચૂકવી ખાવાના બાકીના પાત્ર છ હજાર રૂપિયા મદદના ખર્ચમાં આપ્યા અને થોડા અમે ઘન ખર્ચના પદ્ધત મદિના સુધી વાપરી શકવા

૧૯૬૪માં શ ૧૫૦૦) ની એક પોલીસી મામનદારને આવકવેગની રકમ ભરવા માટે આપી હતી. આવકવેગ ખાતાની બેલકારી વિષે પહેલા મે લખ્યું જ છે એટલે ત્યાં કચેરીમાં આ રકમ મૂકવા ન થઈ એવે આવકવેગ કચેરી તરફથી આ ખેતન માટે રૂગી મામલનદારને ખબર આપી પાત્રના સાહેબ તો મામનદારને કહી દીધું કે " આવકવેગ ભરવાને મારી પાસે પૈસા નથી પગુ એક વીમાની પોલીસી છે જે સરન્ડર કરાવીને તેમને આપના તૈયાર છું "

મામલનાદારે હા પાડવાથી પોતદાર સાહેબે પોલીસી નરન્ડર કરાવીને આવકવેરા પટે મામલતદારને આપી દીધી એટલે એમણે પોતદાર સાહેબની કબજામાં જ પોલીસી અંગેની વિધિ કરીને પોલીસી આવકવેરા અધિકારીને મોકલવા માટે ઓફીસના કર્મચારીઓને હુકમ પાડ્યો આપી દીધી. અને એ હુકમ મોકલાવી પાડ્યો દીધો હશે એમાં કાંઈ શંકા નથી. પરંતુ આવકવેરા અધિકારીએ આજ રૂપના આવકવેરા માટે એજ મામલતદારને ફરીથી ૧૯૬૪માં ઉધરાણી કરી. એટલે જ્યાં મામલતદારને ત્યાંથી પટાવાળો માલ જપ્ત કરવાનો હુકમ લાખને આવ્યો ત્યારે પોતદાર સાહેબને અજબબી થઈ. એમણે પટાવાળાને કહી દીધું કે દુક અને મગરે લઈ આવો અને થોડા સમયે તે માલ જપ્ત કરીને લઈ આવ. અસંખ્ય વારંવાર બંધનવાર તો ફક્ત એક પટાવાળો જ હતો પરંતુ એ સજ્જન હતો. એને પહેલાની કડીકતની થોડી માહતતી હતી એટલે એણે તો પોતદાર સાહેબને મામલતદાર સાહેબને મળવા સમજાવ્યા પરંતુ પોતદાર સાહેબે તો આ આધળી નરન્ડરના પ્રતિનિધિઓને મળવાનું મુખપતાલ્યું છે. એમ સમજીને મળવા જવાની તો પાટી અને પટાવાળાને પોતાની ફરજ બજાવવા જાણવી દીધું. પરંતુ પટાવાળાએ માલ જપ્ત નહીં કરતાં ચાર પાંચ દિવસ પછી આવવાનું કહી એ આવ્યો ગયો. ચાર પાંચ દિવસ પછી એ પાછો આવ્યો ત્યારે પોતદાર સાહેબના ઘરમાં જળ કરી શકાય એવી કોઈ કપડાં બિસ્તરા સિવાય બસતુ કે માલ નથી એવો રિપોર્ટ તૈયાર કરી લાવ્યો. પરંતુ પોતદાર સાહેબે એને તરત જ જવામ આપ્યો કે “ખગ્ગર તમે જે ઉકીકત લખી છે તે માત્રી તો છે જ જ્યાં તમે મજાનના ખુલ્લુખુલ્લા ફરીને જોઈ લો. તમે જે કોઈ ઈનામની આશાથી આવી અરજી-રિપોર્ટ લખ્યો હશે તો મારી પાસે તમને આપવા માટે કોઈપણ જાતની સમજ નથી.” પટાવાળાએ કહ્યું કે “એવી કોઈ ખબર નથી અને કોઈ જોઈતું પણ નથી પરંતુ આપને ત્યાં જપ્તી કરવાને માફ દીલ માફ ઈનકાર કર છે.” આમ એક સામાન્ય પટાવાળાની સહૃદયતાથી એક વિપત્તિમાયા અમે બચી ગયા. ત્યાં ખીજ તગકથી મકાન માલિક તરફથી આફત આવીને ઊભી થઈ ગઈ.

૧૯૬૪માં પિનાજીના આર્થિકતા અને સર્વકાવની મદદ લઈને જે અહીં મહેનામાં એમના પુસ્તક *In search of happiness* મુખની શોધમાનો લિંદી અને મગરીમાં અનુવાદ કર્યો. એ ઉકીકત પ્રસ્તાવનામાં જણાવી છે.

૧૯૬૪માં મેસરસ ઓફીસમાંથી પણ પોતદાર એજેસીના નામ પર નોટીસ

આવી આ વખતે તો કાંઈ મજા કરનાર ન હતું તેનાર વક્ત્રીન ઇલા એટલું
 પંચા પાત્ર ન હોવાથી મેં માર્દવ દુર આવેના હુનાર હાલના આવેલી
 રજીસ્ટ્રારની ઓફિસમાં મેળાદાર નામે જાતે જ બ ચાલવાની નાની નાની
 અને છેવટેનાં હુકમ કરાવી લીધા પછી સંતોષની જે રીતે જાણવાની આવી
 તેને માટે સવડ - પેના ન હતા

આજ વરે પગા એક ' પ્રોશનન ટેક્સ ' માટે ૧૦ રૂપિયાની નવી માસણી
 ની મુદ્દાગી દેખાડી ઓફિસમાંથી પેના નામે પાન સુચના આના જે
 સુધને પ્રોશનન ટેક્સ મામલામાં આવતો હતો તે માનમાં તો એમજા કાંઈ પણ
 પ્રાર્થના હોય જ કર્યો ન હતા એવે આવક તો થઈ જ ન હતી પરંતુ
 જ્યારે પેનાદાર નામને આ રજીસ્ટ્રારની ત્યારે ત્યાંના અધિકારીએ લખી
 માલુમ આપના કુપર આ નામના આવકવેગની સુચના બહુ ઝે એવે આ
 નવા હો તો એના કુપર આજ રજીસ્ટ્રારને આદેશવામાં આ ગ છે એવે
 અમે એ હતી રજીસ્ટ્રાર નો નામની જ પાસે પરંતુ આ હો પાસે જ્યાં ભરો
 નથી ત્યાર એ અધિકારીએ એ હતી વસુનાત માટે માનનારનાં નામો યુ
 એવે ત્યાંથી પાસે હાલ રહેવાની સુચના નથી પરંતુ પાના માટે
 મામલતદાર કચેરીમાં હાલ રથગ નહીં. ૧૬૧માં આ વખતે ખીતે પગલા ૧
 આ થો પરંતુ તે પાસે પાસ નામનાએ લઈ આપે અને જાણી કરવા લાવ
 કે જે નીજ નથી એવું પચનાસુ કરીને તેને ગિરોઈ કરી દીધા

૧૬૬૪ના રિજીસ્ટ્રારના અવધા " જુખી જોતમ " અને " જુખાયા
 ને નાત " એ જાનને દિદો અન મગાડી પુનતો હપાઈ થયા હતા અને એની
 રજીસ્ટ્રારની નકલ અમને મામલતદારમાં આવી હતી આ પુનતો નગરામાં અને તેમ
 થરના બં ન કુટખીઆને તો ખુબ આનંદ થયો પરંતુ પેનાર સાથે તે
 થર્મપાર અન આ ન પુનતોના હાથ મની જાગના એવ જ કહેત રતા
 મરી પાસ જે સાધન દેખ ના આના કરવા વધા નાની રીત આ પુનત ૧
 હપાવન આ ભારાજ જાણ નાં નાં વિચરન પણ પૂનાના વર્તમાનપત્રમાં
 હપાવા અન આ ૧ પરિચય પત્ર આપવામાં આ થા પરંતુ આ કવચી અન
 પાના નામે ૧ વચ્ચે નાં થયો પત્રદેવાર થયો તેવામાં મોમન ના મુ
 જા મેટો એમ નથ

આ નગર રજીસ્ટ્રારની રીતે રજીસ્ટ્રારને આપાન જ નાં પરંતુ દિદુના ન
 કરીને પાડીનાન નામ રજીસ્ટ્રાર એવી પેનાર નામે અચરજ ખજા

મળી. પોતાની માલ મિલકત, કાર તથા વેપાર વગેરે તમામ વેચીને એ ક્યારે જતા રહ્યા એની કાર્દને જ ખબર ન પડી. પોતદાર સાહેબને એમની પોતાની ચારી ગરીબ આર્થિક સ્થિતિમાં પણ ખૂબ આઘાત લાગ્યો. બોપાલમાં રજસાહેબ પોતદાર સાહેબને તો ખૂબ જ આધારરૂપ હતો. બંધધો બંધ થયા પછી એમના તમામ સ્નેહી સંબંધીઓ એમની તમામ મુશીબતો બાબત જાણ્યા હતા. પોતદાર સાહેબ ક્યારેક મદદ માટે કપિયા માગે અને એમને ના તો હાલવાયે નહોતું અને પૈસા જશે એ કુરચી એમણે તમામે પોતદાર સાહેબની સાથે મળવા બેસવાનું બંધ કર્યું હતું. પરંતુ રજસાહેબ કોઈ જુદો જ પ્રકૃતિના માણસ હતા. ઉલટ પોતદાર સાહેબ બ્યારે બ્યારે એમને માફ કરતા ત્યારે એ માફ કરતાની સાથે જ આવી જતા અને જે કોઈ કામ સોંપવામાં આવે તે ખુશીથી કરી આપતા હતા. મનોહર ઇન્ડસ્ટ્રીઝ બ્યારે બંધ પડી ત્યારે વરસાદને લીધે કારખાનાના તમામ મકાનો પડી ગયા એટલે રજ સાહેબના ધર પાસેના એક ગોડાઉનમાં તમામ મશીનરી અને સામાન મુકી દેવામાં આવ્યો હતો. આ કંપનીને બેંક ઓફ બોપાલનું ધન દેવું હતું. એટલે બેંક દાવો થયો હતો. પોતદાર સાહેબ તો કાર્ડમાં લાગર થયા ન હતા એટલે તમામ મશીનરી, સામાન વગેરે જગતીમાં લીધા. ત્યારે પોતદાર સાહેબે એમને શ્રી રજ સાહેબ પાસે મોકલી આપ્યા. રજસાહેબે તમામ મશીન, સામાન વગેરે કાર્ડમાં સોંપી દીધાં એટલે ગોડાઉનમાંથી બધું મંલાણી લઈ ગોડાઉનને તાબુ લગાવી પોતાના તરફથી લુભેદાર તરીકે રજ સાહેબને જ આવી મોપી.

આંધા જ એક કેસ મનોહર ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ઉપર ખીલ્યો એક સ્થાનિક કાપડની માલે પણ કાર્ડમાં દાખલ થયો હતો. પોતદાર સાહેબ આ કેસનું તમામ કામદાન કરવાને તથા દેખરેખ રાખવાને રજસાહેબને મુખન્યારપત્ર આપ્યું હતું. કાર્ડના ચકાવ્યાથી પોતાના જ માણસ જેવા રજસાહેબ મળ્યા વગર આવી ગયા, એનો આઘાત ધર્યા દિવસ મુખી પોતદાર સાહેબના હોલ પર રહ્યો. રજસાહેબ અને એમના પત્ની શ્રી માણીયા બેઠમ સાથે તો આખરે ધર જેવો સંબંધ હતો.

બેંક મનોહર ઇન્ડસ્ટ્રીઝની મશીનરી વગેરે લઈ તો લીધા પરંતુ એને વેચવાની બધું જ કડાકટ પડી. આથી બેંકના અધિકારીઓએ પોતદાર સાહેબની સલાહ લીધી એટલે એમણે મનોહર ઇન્ડસ્ટ્રીઝની જે ૧૭૦૦ ચોરસ ફૂટ જમીન ૩૬૫ લાઈનની નજીક અને બોપાલના અનાજ બજારની સામે પડી રહી હતી તે અંગ્રેજી તમામ દસ્તાવેજ વગેરે વાગંથ આપી દીધા અને જમીનના વેચાણ

૧૭ જાનેવારી પછી કેબુઆગીના અંત સુધી અમારે ઉધાર લાવીને ખાવાની વ્યવસ્થા કરવી પડી, બે-ઠમાં રૂપિયા ન હતા. વીમાની પોલીસી હતી નહીં, અને ઘરમાં કોઈ વેચવા જેવી ચીજ પસુ રહી ન હતી. એટલે અર્ચની તીવ મુશ્કેલી હતી. મકાન માલિક પણ સખત ઉચ્ચારી કરતો હતો. એટલે ‘પેપેક’ મિલના જે એક દુકાનર રૂપિયાના રોરો હતા તે મકાન માલિકના નામ પર કરી આપીને ભાડા પેરે બંધા કરાવ્યા. અત્યાર સુધીમાં એને પાંચ હજારનો બાપી ચૂકવ્યા હતા. મકાન માલિકને આપ્યા પરંતુ અમારી ખાધાખર્ચની બરદાશીઆન તો હજી બાકી જ હતી તેવું શું કરવું તે સવાલ હજી બાકી રહ્યો હતો. ઈવરે ૧૯૬૫ના માર્ચ મહિના સુધીના ૧૦ મહિના પોતદાર સાહેબે બિશ્વ માગીને નિર્વાહ ક્યો. પાંચ સળંગનો પામે એમણે પાંચસો પાંચસો રૂપિયા માગ્યા ને એ ગૃહસ્થોએ વીનાનકોય ઉપરથી આપ્યા ખરા. આ પામે ગૃહસ્થોમાંથી કોઈ પિનાજીના પહેલાના મિત્રો ન હતા. પરંતુ હમણાંના પરિચિતો જ-એળખીના જ હતા અને તે પણ મધ્યમ સ્થિતિના જ હતા. આ પાંચસો રૂપિયામાં મકાનમાલિકનું ભાડું ચૂકવેલું થતું ન હતું. ૧૯૬૪માં મકાન માલિક વફાત મારફત નોટીસ આપી હતી. પરંતુ પોતદાર સાહેબે એના તરફ કોઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં એટલે ૧૯૬૫ના આગસ્ટમાં ફરીથી મકાન માલિકે માત્રાજી તથા ‘પિનાજી ઉપર ભાડા માટે નોટીસ બુઝવી. મકાન બૌ. સુમનિબાઈ પોતદારના નામે હતું એટલે માત્રાજી પર પણ નોટીસ કાઢી હતી. નોટીસમાં બાકાના, રૂ. ૧૭૦૦/- તથા ‘કાર્ટ’નો ખર્ચ ચૂકવી અને મકાન ખાલી કરવાની’ સૂચના હતી. પોતદાર સાહેબે એની પણ દરકાર ન કરી. આખરે બન્યો ૧૯૬૬ ડિસેમ્બર કાર્ટમાંથી નમન્સ આવ્યો ત્યારે જ ખબર પડી કે ૧૬૧ આકરોબરે મકાન માલિકે દાંવા દાખલ કરી દીધા હતા. પોતદાર સાહેબે તો મકાન માલિકને જાણ દીધું જ હતું કે તમને દીક પડ ત્યારે દાંવા દાખલ કરી દેજો. અને કાર્ટમાં કેસ ફાઇન અમને મકાન ખાલી કરાવી દેશે. કાર્ટમાં હું હાજર થવાનો નથી.

અમારા મકાન માલિક બોપાલના મોટા, ગણના વર્ગના છે. જીતા-સમિતિ, અનાયાલય, વિવેકાનંદ સ્મારક સમિતિ જેવી કટૌટીક સંસ્થાઓના નબાનદ છે. સામાન્ય રીતે ધાર્મિક ગણાય છે. ધનનુ અને ઈર્ષાનું શોડું અભિમાન પણ છે. કો-ટાકટર છે અને ટેન્ડર ભરે છે ત્યાં ટોવાગા પર આવેલી હાલુમાનજીની જાણ રાખે છે. એમ દલીલ સકાય કે જોકે ટેન્ડર મળી દરાવવાને મરે હાલુમાનજીને પણ નોટીસોમાં જોડી દીધા છે. પોતદાર સાહેબે પોતાનું “ઈન વર્ચ એક હેપીનેસ” નુખની માધ્યમ-ગુજરાતી પૃસ્તક એમને

પણ આપુ' હતું પરંતુ ધનના મદમાં ખૂંપેલા માનવીને સત્ય, ઈશ્વર, સદ્ગુરુ કે સુખની સાથે સંબંધ જ ક્યાં હોય છે ? ખેર, ૧. આ પ્રસ્તુતમાં એમની નિંદાને સ્થાન નથી.

કોર્ટનો સમન્સ મળ્યા પછી પોતાદાર સાહેબે ધરના તમામ માણસોને દહીં દીધું હતું કે આ ધરમાંથી નીકળ્યા પછી આપણે ભોપાલમાં બીજું મકાન બાંટી રાખીને રહેવું નથી. કોર્ટનો માણસ આવે ત્યારે જે કાંઈ આમાન હોય તે ઝાળામાં ભરીને પગે ચાલી નીકળીશું, બીજા માંગીને પેટ ભરીશું, ઝાળામાં પણ પણ્ય ફક્ત શેતરંજી, ચાદર અને એક એક જોડ કપડાની લઈ લેવાની. ઠંડી માટે ત્રણ ગરમ કામળા એક જણે ખભાપર ચઢાવી દેવા પડશે. અને થોડા વાસણુ પણ સાથે રાખીશું. આ સાંભળીને અમને તો ખૂબ આનંદ થયો. મેં તથા માતા-જીએ ધરમાં રહેલા થોડાં કાંસા, પીત્તળ અને સ્ટીલના વાસણો જનરલમાં જઈને વેચી નાંખ્યા અને તે રકમમાંથી ગાંધી, દુધવાળા વગેરેના માસિક ખીસ ચૂકવી દીધા. ચાંદીના વાસણુ તો અમારી પાસે રહ્યા જ ન હતા.

તા. ૮મી ડિસેમ્બરે પિતાજીએ અકલકોટ પૂ. મહારાજશ્રીને એક પત્ર લખીને જણાવ્યું હતું કે “ હવે આ બધું જ બનવાનું છે, પરંતુ મને એની કાંઈ ચિંતા કે ફિકર નથી. છતાં આપના આદેશ મુજબ લખાયેલી ચોપડીઓ અમૂલ્ય હોઈ મને પ્રાણથી પણ વધુ પ્રિય છે. મારી વિનંતી છે કે આપ કોઈને મોકલીને આ ચોપડીઓ મંગાવી લેા અને કાંઈ સ્થળે સુરક્ષિત રાખો. અકલકોટ મંગાવી લેા. ” પરંતુ ૧૯૬૧થી જેમ બનતું હતું તેમ આ કાગળનો પણ કોઈ જવાબ ન આવ્યો. ૧૫મી ડિસેમ્બરે કોર્ટમાં કેસ નીકળ્યો પરંતુ ત્યાં શું થયું તેની ખબર ન પડી એ પછી તા. ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯ પણ પસાર થઈ ગઈ. છેક ૨૦મીએ મકાન માલિકના માણસે આવીને ખબર આપી કે “ ૧૫મીએ આપની કોર્ટમાં રાહ જોઈ હતી પરંતુ આપ આવ્યા નહીં એટલે બીજે દિવસે ૧૬મીએ મકાન માલિકની જુવાની લઈને કરાવ લખી નાખ્યો છે. અને આપની વિરૂધ્ધમાં જતી અને મકાન ખાલી કરવાનો હુકમ થયો છે. ” એટલે પોતાદાર સાહેબે એમને કહ્યું કે “ કોર્ટનો માણસ હુકમ લઈને આવે એટલે એની પાસેથી ૨૪ કલાકનો સમય માગી લઈને મકાન ખાલી કરીને કબજે મેળી દઈશું. ”

પરંતુ આ વખતે અમારા મકાનમાલિક એમના પત્નીની સાથે દક્ષિણ તરફ રામેશ્વર વગેરે તીર્થની યાત્રા કરી પ્રુથ્વ કમાવા જતા રહ્યા હતા અને દોઢ બે મહિને

પરના આગ્યા. અમે વાસણો વગેરે વેચીને જે રકમ આવી હતી તે તે ખર્ચી ચૂક્યા હતા એટલે આ વખત દરમિયાન ફરી દૂધ, અનાજ વગેરે માટે દેવું થઈ ગયું હતું. એટલે ૧૧મી જાનવારીએ પોતદાર સાથેમે સમુદ્ધર આવેશમાં અક્ષરફાટ હાજર લખ્યો કે “ અમે જાણએ ધર છોડીને જતા રહેવાની તૈયારી કરી તો પછી હવે પાર કેમ થાય છે ? આ દીવ થાય છે એટલે તો હિરોડું અનોજ, દૂધ વગેરે અમને અમારે દેવું થયું જાય છે. હવે કાર્ટનો માણસ મકાનનો કબજો લેવા ક્યાં આવશે ? ” આ ૧૧મી જાનવારી ૧૯૬૬નો પત્ર લખ્યા પછી આજે સુધી પોતદાર સાથેમે ખીજો એક પાત્ર હાજર અક્ષરફાટ પૂ. મહારાજશ્રી પર લખ્યા નથી. આ છેલ્લો જ કાગળ હતો.

છેવટ જાનવારીના અંતમાં મકાન માલિકે પાતાના મહેતાજી મારફત નંદિયા મોકલ્યો કે “ (૧) આપ જાણ કેઈ ખીજ મકાનમાં જવા માગતા હોય તો હું મકાન કોઈ કાઢું અને એ મકાનનું બે મહિનાનું ભાડું પાત્ર ભરું અને મારા ખર્ચે તમારો મામાન ખર્ચેડીને એમા ખર્ચેડી આપું. (૨) આપ જાણ ખીજ શહેરમાં જવા હચ્છા હો તો આપને આપના મામાન સાથે ખીજ પહોચાડવાની હું મારા ખર્ચે વ્યવસ્થા કરી આપુ અથવા તો અહીંથી પચ્ચીસ માઈલ દૂર મારું એક ગામ છે ત્યાં મારા મકાનમાં આપને જગ્યા મળી જશે. દૂધ અને અનાજ પાત્ર આપને મળતા રહેશે. હું આપને ત્યાં લઈ જવા નધા મકાન જતાવવાની તમામ વ્યવસ્થા કરી આપીશ. ત્યાં તમારે ત્યાં સુધી રહેવું હોય ત્યાં સુધી રહી શકશો. ”

રહેવાની જગ્યા નથી કે આ નંદિયાનો જવાબ પાત્ર એ જ પ્રમાણે આપ વામાં આગ્યો કે એમને (મકાનમાલિકને) આપ જણાવશો કે “ અમારે કેઈ પણ પ્રકારની મદદ જોઈતી નથી. અમે અમારું કેડી લઈશું. અમે તો ઈચ્છીએ છીએ કે કાર્ટનો માણસ આવે અને અમને ધરમાંથી જદાર કાઢે. અમે એને પાત્ર હવરની ઈચ્છા માનીને ચોવીસ કલાકમાં મકાન છોડી દઈશું. ” ના છુટકે મકાનમાલિકે વકીલને વાત કરી એટલે વકીલે પણ સંદેશ મોકલ્યો કે “ હવે પોલીસની મદદથી જાતી કરવાનો અંત આપને મકાનમાંથી જદાર દાવવાનો એક જ છેલ્લો ઉપાય Last Step બાકી છે. ” એનો જવાબ આપી દીધો કે “ જે Last Step છેલ્લું મોપાન પુસ્તક લખી શકે છે તેને આપ ફાગટ જોવા ઉપાયની ખીજ શા માટે જાણે છે ? જે કરવું હોય તે કરે. ”

આખરે ૨૮મી માર્ચનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. પોતદાર સાથેમે જગ્યા

ઠોઠા અને એક કોળિયો પણ હજી મોમાં મૂક્યો ન હતો ત્યાં દરવાજો ખખડ્યો. એટલે મેં એમને આવીને ખબર કરી કે, દરવાજા ઉપર મકાન માલિકના મહેતાજી અને કોર્ટના માણસો બે પંચ સાથે આવ્યા છે. તરત જ જમવાનું એમનું એમ છોડી દઈને પોતદાર સાહેબ બહાર આવ્યા. કોર્ટના માણસોએ મકાન ખાલી કરવાનું વોરંટ બતાવ્યું ત્યારે પોતદાર સાહેબે કહ્યું કે, “કાલે રાવારે ૧૦ વાગે તમે બધા આવજો. અમે મકાનમાંથી નીકળી ગયા, હોઈશું”. પછી સામાનનું તમારું જો કરવું હોય તે, કરજો.” આ પછી પોતદાર સાહેબ તો નિશ્ચિંત થઈને બેસી ગયા અને અમે બધાએ નીકળવા માટે અર્ધી તૈયારી કરવા માંડી. અમારે ખાસ તો, ગજુત્રીના ચોડા વાસણો, બિસ્તરા અને એક એક જોડ કપડાં લેવા જિવાય બીજી કંઈ નેચારી કરવાની પણ ન હતી.

અમારા મકાનની નીચે એક સ્કુટર એન્જીનીની દુકાનના મેનેજર શ્રી વિમલબાબુ માંજે મળવા આવ્યા. જ્યારે જ્યારે અમને બેંક, રેલ્વે સ્ટેશન વગેરનું કામ પડતું ત્યારે એ જ અમારું કામ કરી આપતા હતા. એમને મકાન માલિકના મહેતાજીએ તમામ હકીકત જણાવી હતી એટલે એમણે અમાને તરત જ કહ્યું કે “કોર્ટના માણસો આવે તે પહેલાં જ તમે મકાન ખાલી કરીને નીકળી આવ અનં મારો મકાનમાં આવો અને વચન આપો કે તમે હંમેશા તમારા મકાને જ જશો.” પોતદાર સાહેબે તો એમને પણ કહી દીધું કે “અમે કોર્ટના મકાનમાં જવા માંગતા નથી. તેમ કંઈ મકાન ભાડે પણ રાખવા ઈચ્છતા નથી. પરંતુ તમે જો અમને ખરેખર મદદ કરવા જ માંગતા હો નો અમારા બધા પુસ્તકો તમારે ત્યાં સુવ્યવસ્થિત રીતે રાખી મુકજો.” એ માટે પણ વિમલબાબુએ તૈયારી બતાવી એટલે સાંજે ૭ વાગે પુસ્તકો લઈ ગયા. અમાને જાણી રહેલો ચોરા નામાન પણ એમને વેચાતો આપી દીધો જેથી એની કિંમતમાંથી દૂધ અને અનાજવાળાના માંજાના ઉપિયા ચૂકતે આપી દેવાય. અમારા મકાનમાં પોતદાર એન્જીનીના ચોરા નામાન હતો અને એમાં તો અમે કુદુંબના માણસો જ સાચીદર હતા.

આ વખતે વિમલબાબુએ ખૂબ જ સહજનતાથી અમને મદદ કરી. એમણે અને એમના મદદનીશ મહકાગીઓએ અતે જ અમારા પુસ્તકો લઈ જઈને ઘેર વ્યવસ્થિતપણે ગોઠવી દીધા. મોટી મીઠુણતીઓ સળગાવીને રાતના દશ વાગ્યા સુધી મકાન ખાલી કરવાનું કામ કર્યું. વીજળીનું જોડાણ તો ત્રણ મહિનાથી કાપી નાંખેલું એટલે મીઠુણતીઓથી કામ લીધું. અને કોર્ટમાં કેસ

૫૫૫ વિનાન ગવની ચોપડીઓ ત્યજવાની ચોખ્ખા સફળ ન થઈ એટલે હવે
 મનોહરભાઈ ખર્ચની રૂમ માં લે છે દાળ, ૧૫ અને ભાડા સિવાય અથા-
 ભો ૧૫ અને ભાડા સિવાય અમા ૧૫ બાંને ગઈ જતનો ખર્ચ ન હતા
 અન્યન પોતદાર આદેશનો મીઠાગ અને ચાહનો ખર્ચ વિશેષમાં થતો હતો
 અમે કઈ સિનેમા જોવા જતા ન હતા નન ૧૯૫૬થી પાલનગ નાદેશને મિત્રોમાંથી
 નફાગ થઈ ગઈ હતી અને ૧૫૫થી એમણે સિનેમા જવાનું બિનકુલ ૧૫
 મ્મી દીધું હતું મેં અને નવિનીમહેને સન ૧૯૬૫માં વિજ્યાના જન્મ પછી
 કઈપણ સિનેમા ન જોવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો અને ત્યાંથી આજીવનથી
 મિત્રોમાં જોવાનું મન ન થતું નથી અમે જ્યાં હાથે જ પોતાના કપડા ત્રાતા
 હોવાથી લોમી વગેરે નાં પડુ અમારો ખર્ચ નથી તેમ હવા લોનનો ખર્ચ પણ
 રૂબા પડતો નથી પોતદાર આદેશ ના જલ્દાગના કઈ ઉપચારમાં માનતા
 નથી અને અમે જ્યાં નો એમના ધર્મના અનુચાર નાં એ એમના ઉપશ-
 મુલ્ય આચરણ જવાન લીધે અમારા મધાના શરીર મુદ્દ અને તદુચ્ચ ઠે
 એમ તા પોતદાર સાદે ૧ પોતાના પૂર્વ જીવનમાં જિભાગ રહેતા હતા અને હતા
 અને ઈન્જેક્શન વાગે લેવા પડતા હતા, ૫૦૫ નન ૧૯૫૭માં એમનું
 ઠે નો છે નો તાવ આવી ગયા પછી આજીવન જીવો માફગી ના શ માધાગણ
 માથું દુખવાની પણ એમણે ફિઝિક નથી કરી અમે જ્યાં બાળોને માટે
 ભોપાળમાં વૈદ્ય ૧૬૫૦ હામીમની વ્યવસ્થા મળવામાં આવી હતી ૫૦૫
 ૧૬૫માં ફક્ત એના વિત્તાન કાન ફૂલા ત્યાં જ વૈદ્યની દવાની ૧૬૫ પડી
 હતી આ પછી ઈલા આ વર્ષથી અમારા ઘરમાં વૈદ્ય ૧૬૫૦ હામીમની
 ૧૬૫ દવા આવી નથી આ વાગે વર્ષમાં ૧૬૫ જિભાગ નથી પાંચ એન હાં ૩
 ના એ જ મ્મી મમન અમાર નર્તન નફાચાગના નિયમો મુલ્ય ૫૦૫
 ન ૬ માધાગ ૩ હામન, શરીર અને નાધાગપુ તાગ ૧૬ વખત આવા જતો
 ૫ ૧ એ બ દિવનમાં નો ત જતા રહેતા અને અમે પાછો હતા તેવા
 થઈ જતા

ભોપાળમાં તા અમે ૧૫૫ જ પનમ ૫૦ મુતા હતા પાલનગ નાદેશ
 માટે નો કનવેપીવાની ગાદી હતી ૫૦૫ ૧ ૫૮થી એમણે પવન અને ગાદી
 ૫૦ મુતાન જાધ રૂ અને ત્યાં પછી તો ૧૬૬૧ના એમજીમાં વ્યા
 એફિન જાધ થઈ વાગે જે એગડામાં પનમ હતો તમા એવીતન ફનીચ
 અને પુત્રાદ ગાવાયા મેન્ડે જાગ જ પનમો એક જો કિનમાં મામી દીધા
 ૧ ૬૦માં જાગ અમે ઈ દાગ્યા ભોપાળ આવા ત્યાંથી જાગએ પનમ ૫૦

સુવાનું માંડી વાળ્યું. ગાદી અને ઝોલવાની ચાદર પથુ, ધીરે ધીરે બંધ થયા, અને આજે તો અમે એક સ્તરે જ અને એક ચાદર પર જ સૂઈએ છીએ. દાંડના દિવસોમાં એક નાંલિની સિવાય બધાને ગરમ કામળાની જરૂર પડે છે. અમારા આપા સાદા જીવન પહેવાર અને આર્થિક કષ્ટને માટે તો એટલું જ કહેવું બસ થશે કે આપું કષ્ટમય જીવન જ અમારે માટે ચોખ્ખુ હતું. અથવા તો માધવજી પોતદારના કાર્ય માટે જરૂરનું છે, એમ માનીને અમે બધા આનંદપૂર્વક જીવન ગુજરીએ છીએ. અમને આ જીવનમાં બધાં આનંદ તો એટલા માટે છે કે અમે સત્યની ઉપાસના કરીએ છીએ અને સત્ય, કેવળ સત્ય બોલવા તરફ ખાસ ધ્યાન રાખીએ છીએ. કોઈ પણ પ્રકારના જોખમનો કે હરો વિચાર જ થતો નથી. અહીં ઉજ્જવેન આવ્યા પછી શરૂઆતમાં તો આડોશીપાડોશીઓના વાતાવરણનો કંઈક પ્રભાવ અમારા પર પડ્યો હતો પરંતુ ધીરે ધીરે અમે બોધાણમાં હતા તે જ પ્રભાવે અમારી સાધકવૃત્તિ પર પાછા આવી ગયા. મંભવ છે કે હવે કદાચ અમારા વાતાવરણનો પ્રભાવ એમના ઉપર પડતો હશે.

આ પહેલાં જ મેં જણાવ્યું છે કે મારા મોટાભાઈ મનોહરભાઈ ૧૩ ઓગસ્ટ ૧૯૧૬માં આ પુસ્તક મારે લખ્યું એવો પૃ. મહારાજશ્રીને સંદેશ લખીને આવ્યા હતા. એ જ વખતે લગભગ છ વર્ષ પછી પોતદાર સાહેબને પૃ. મહારાજશ્રીના સંબંધમાં મનોહરભાઈ મારફત સમાચાર મળ્યા. આ દરમ્યાન પૃ. મહારાજશ્રી તરફથી એમને કોઈ પણ મળ્યો ન હતો કે કોઈ આવનાર જનાર પથુ ન હતા જેની મારફત કોઈ સમાચાર મળતા રહે. મનોહરભાઈ આઠમી મેના સંમેલનમાં લામ લેવા આક્ષલક્રિત પહોંચી ગયા હતા. એ પછી એક વખત પૃ. મહારાજશ્રી મુંબઈ આવ્યા ત્યારે એમના દર્શન થવા હતા. આ બંધાથી મનોહરભાઈ એટલા બધા પ્રભાવિત થયા કે એમણે પોતદાર સાહેબને લખ્યું કે “આપના જીવનમાં ૧૯૫૮માં આ બધું પારવર્તન કેમ થયું તે હવે મને સમજાયું છે.” એ પછી મનોહરભાઈને પથુ નોકરી છોડી સ્વતંત્ર ધંધા કરવાની અનુમતિ પૃ. મહારાજશ્રીએ આપી અને તે પછી મનોહરભાઈએ નોકરી છોડી દીધી એટલું જ નહિ પણ ‘પરશુરામ ટ્રેડિંગ કંપની’ એ નામથી ૧૯ ઓગસ્ટથી કંપનીનું કામકાજ શરૂ કરવાનું પથુ પૃ. મહારાજશ્રીએ જ સૂચવ્યું. એટલે મનોહરભાઈએ નોકરી છોડતા પહેલાં એક વખત ઉજ્જવેન જઈ આપું થું એમ પૃ. મહારાજશ્રીને કહ્યું પણ ખરું

ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે ઉજ્જનેન જવ છે ત્યારે આ ચરિત્ર લખવાનો મારો સંદેશો જ્યાંતને કહેના આવજો.

ઉજ્જનેન શહેર વિષે તો શું લખું ? શહેરની કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે અમારે સંબંધ નથી. અમારે જધાને તો ધર્મપ્રચાર કરવાનો છે એટલું જ અમે જાણીએ છીએ. પરંતુ એ માટે જ્યાં સુધી સમય પાક્યો નથી હોતો ત્યાં સુધી ખીજના કહેલા દેવ-પાખંડવાળા ધર્મ આચરણ માટે અમારે આંખો ઉઘાડી રાખી જોઈને અફસોસ કરવાનો જ રહ્યો. ધર્મ અંગે જેટલું જણવાનું મળ્યું છે તેટલું હમણાં અમારી પાસે જ રાખીએ. સાંભળ્યું છે અને સાંભળીએ છીએ કે ઉજ્જનેન તીર્થસ્થળ છે પરંતુ જે શહેરો તીર્થસ્થાનો નથી ત્યાંના રહેવાસીઓમાં અને ઉજ્જનેનવાસીઓમાં જરા પણ ફેર નથી. હવટું એમ લાગે છે કે ધર્મના નામે જેટલા પાખંડ, દેવ, દુરાચાર અને લુટ અહીં ચાલે છે તે તીર્થસ્થાનો ગણાતા નથી એવા શહેરોમાં તો નથી જ ચાલતા. એટલા એ શહેરો તો બધી ગયા છે. અમને કોઈ મંદિરમાં જવાની જરૂરત પણ પડતી નથી. કેમકે જે દિવ્યતાના દર્શન મંદિરોમાં હોય છે તે તો અમને અમારા નાના ઘરમાં પણ જોવા મળે છે. અમને એવો વિશ્વાસ જ નહિ, અનુભવ પણ છે.

પોતદાર સાહેબ તો કહે છે કે આ મકાન અને આ વાતાવરણ તમને આપવામાં આવ્યા છે તો એ તમામને તથા મકાનમાલિકનાં દુષ્ટતાપૂર્વકના આચરણને શાંતિથી સહન કરતા રહો. એક દિવસ તો જરૂર આમાંથી મુક્તિ મળશે.

આ જીવનચરિત્ર હવે પુર થવા આશુ' છે એવા મને અત્યંત આનંદ થાય છે. વારંબી જાનેવારીએ આ પુસ્તકની સરખાત કરી અને આજ ત્રીસમી જાનેવારીએ એ પુર થાય છે. આ પછી આની એક નકલ મારે મનોહરભાઈને મોકલી આપવાની છે.

આ છેલ્લા પ્રકરણમાં પોતદાર સાહેબને વિષે મેં જે અત્યાર સુધી જણાવ્યું છે અને સાંભળ્યું છે તે તમામ પ્રસંગોના ઉલ્લેખ કરવા વિચાર્યું છે. છેલ્લે ૧૯૬૦ની સાલથી આજ સાત વર્ષો સુધી શ્રી પોતદાર સાહેબ પોતાનું જીવન જે બેફિકરાઈથી કેવળ પુસ્તકોના વેચાણ ઉપર ચલાવે છે તે દર્શ વસ્તુ છે. દર્શ અહીં ઉપર ચલાવે છે. ઉપરાંત વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે જ્યારે મુશ્કેલીઓ અને મુશીબતો આવી તે અસિમ ધીરજથી અને શાંતિથી કંઈના આધારે, ક્યા વિસ્વાસથી એ બેફિકરાઈથી સહન કરી શકે છે? હું તો ફક્ત એટલું જ જાણું છું અને માનું છું કે તેઓ જેને શબ્દોમાં સમજાવી કે વર્ણવી શકતા પાત્ર નથી એવી કોઈ અસૌક્રિક શક્તિ તેઓની પાસે છે. અને એનો તેઓ અનુભવ પાત્ર કરી રહ્યા છે. એ જ અસૌક્રિક અને દિવ્ય શક્તિના આધારે તેઓ આ સધળી પાર્શ્વિક વસ્તુઓ તરફ તદ્દન અનાસક્ત રહી શક્યા છે અને એ દિવ્ય શક્તિને પોતાના જીવનમાં વધારે ને વધારે અનુભવ કરવા, સમજવા અને ઉતારવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

એમની આ માનસિક સ્થિતિ વિષે તો આટલું કહી અને લખી શકાય કે :

(૧) પૂ. મહારાજશ્રીનો સન ૧૯૫૪માં શ્રી પોતદાર સાહેબ પર પડેલો અદ્ભુત પ્રભાવ. જેમ જેમ પોતદાર સાહેબ પૂ. મહારાજશ્રીની પાસે ને પાસે જતા ગયા તેમ તેમ આ પ્રભાવ પણ વધી પામતો ગયો.

(૨) આ પછી એમને સન ૧૯૫૮ની તેરમી ફેબ્રુઆરીના પ્રથમ પ્રસંગ

પછી લગભગ ચાર સાલ સુધી સ્વપ્ન દષ્ટાંત, સ્વપ્ન આદેશ અને સ્વપ્નમંત્રો જ્ઞાન તથા પ્રશ્નોના ઉત્તર પૂ. મહારાજશ્રી તરફથી મળ્યા હતા. એમાંના કેટલાક મહત્વના દર્શનો આ અગાહિના પ્રવૃત્તિમાં જણાવ્યા છે. બીજા કેટલાક દર્શનોની મને માહિતી છે. કેટલાકની જાણકારી નથી. પરંતુ જ્યાંએ અમે એમને એ બાળન પૃથ્વી માંડ્યું ત્યાંએ એમણે ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૩માં એમની ડાયરી જ બાળી નાખી અને બાળી નાંખવાનું કારણ પૃથ્વી એમણે કહ્યું કે એ ડાયરી બીજા કોઈને ઉપયોગી નથી. ૧૯૬૨થી આ સ્વપ્ન દષ્ટાંત બંધ થઈ ગયા, અને ચાર ૭ મહિને એવો કોઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. સ્વપ્નમાં પૂ. મહારાજશ્રીના એમને દર્શન થયાં કરતા અને ક્યારેક બીજા પાત્ર અનુભવો થતા. આ બધા એકત્ર કરાય નો વિપુલ ભંડાર થાય એમ છે.

(૩) એમને વખતો વખત અક્કલકોટથી પત્રો તથા તાર પણ મળ્યા છે પરંતુ ડિસેમ્બર ૧૯૬૫માં જ્યારે ઘર બાળત એમના ઉપર ફરિયાદ થઈ અને દાવો થયો ત્યારે આ તમામ પત્રો તથા તાર એમણે બાળી નાંખ્યાં જેથી કદાચ કોર્ટના હુકમથી ઘર તરત ખાલી કરવું પડે ત્યારે આ તમામ અમુલ્ય વસ્તુ બીજાના હાથમાં ન જાય. આ પત્રો તથા તાર બાળવામાં પણ અગાઉ ઉત્તમેષ થયો છે. તમામ પત્રો તથા તારની હકીકત એમને આજે પણ વાદ છે.

(૪) વખતો વખત એઓ અક્કલકોટ જતા ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહેવા વચનો. આમાંથી પણ કેટલાક આ પુસ્તકમાં ઉભા છે. આવા તો કેટલાક વચનો પોતદાર નાહેળ અમારી માથેની વાતચીતમાં ખૂબ બારપૂર્વક અને મહત્વનાથી અમને કહેતા હતા.

(૫) ૧૯૫૬ની શરૂઆતથી એમના શરીરમાં ઝેર ઝેર થતી અવર્ણનિર આતરિક દિવસાલ (ફેરફાર). આ દિવસાલ ખાસ કરીને પીટ, મેહો, (ડાયાળ) તથા કમરના મધ્ય ભાગે થાય છે, જેથી એમને અપૂર્વ આનંદ થતો હતો. આ ફેરફાર નો થાય છે, કેમ થાય છે એ તો કોઈ નિષ્ણત ડૉક્ટરની પણ સમજાવટની બહાર છે. ભલે ને ડૉક્ટર ગમે તે રીતે નપામે તો પણ આ બધું એને સમજાય એમ નથી—સમજાયુમાં આવી શકે એમ નથી. ફક્ત તેપથી જ આ આનંદ મેળવી શકાય છે. ૧૯૫૬ના ડિસેમ્બરમાં જ્યાંએ દક્ષિણ વાત શરૂ કરવાની હતી ત્યારે આ ફેરફારના ચિન્હો એમને એટલી તીવ્રતાથી જણાતાં કે એમને પોતાને પણ એમ જ લાગતું કે એમના જન્મનો દેવ ધોડા જ

વખતમાં સિદ્ધ થશે. પરંતુ ૧૦ ડિસેમ્બરે જ્યારે પ્ર. મહારાજશ્રીના દર્શન થયા, ત્યારે એમણે (૫, મહારાજશ્રીએ ૬) પૂછ્યું કે “કેમ પોતદાર સાહેબ ! આ માર્ગ કેટલો મુશ્કેલી ભર્યો છે તે સમજાય છે ને ?” પોતદાર સાહેબે તરત જ વ્યાખ્યા આપી દીધી, “હા.” અને ત્યાર પછી જ પોતદાર સાહેબ જાણી ગયા કે છેલ્લી સ્થિતિ તો હજી દૂર છે. આંતરિક ફેરફાર આવશ્યકી આવે જ છે.

(૬) સન ૧૯૫૬માં જ્યારે પોતદાર સાહેબ મુશ્કેલીમાંના ઉન્નત ઉપર અણલંકાર વ્યા નીકળ્યા ત્યારે ૧૬ જુલાઈની સવારે અલમદનગર નજીક એમને એક અસૌક્રિક પ્રકાસની અનુભૂતિ થઈ હતી. આનું આગેદ્ય વર્ણન તો થઈ ચૂકે એમ નથી પરંતુ એટલું માત્રમ પડ્યું હતું કે આકાશમાં વિજળી ચતી વખતે જે પ્રકાશ-કેન્દ્રો વ્યાપ્ત છે તેવા જ પ્રકારનો આ પ્રકાશ છે એના પર દષ્ટિ ત્રિચર ફરી શકાય એમ છે. આ પછી એટલે ૧૬૫૬ પછી આવા અનુભવ સામાન્ય રીતે મદિનામાં બે વાર થાય છે, કોઈ માલને ત્રણ વાર, કોઈ મદિને ચાર વાર, કોઈ વખત એકવાર થાય છે અને કોઈ મદિને તો એક વાર પાત્ર એ અનુભવ થતાં નથી. એટલે તો મેં સામાન્યપણે બે વાર આ અનુભવ થાય છે એમ જાણ્યું છે. આ અનુભૂતિ મને ત્યારે અને મને તે સ્થળે થાય છે અને એ વખતે એમના બોલવા ચાલવા, ફરવા વગવાના કાર્યોમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. આ અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે ૨૦-૨૫ મિનિટ સુધી ચાલે છે અને પોતદાર સાહેબ એમાં તલ્લીન થઈ જાય છે. આ અનુભૂતિનું નામ શું, એને ક્યા નામથી ઓળખી શકાય એની એમને ખબર નથી. પરંતુ એમની દષ્ટિ આગળ એક વિચિત્ર અને પ્રેરણાદાયક દ્રશ્ય નજરે પડે છે. અગર જે ઉંઘમાં આવી અનુભૂતિ થાય છે તો તરત જ આંખો ખૂલી જાય છે અને જોઈ આંખો આગળ કે ખૂણી આંખોએ એ એક સરખા જ સામે છે - એક જ પ્રકારનો દેખાવ દષ્ટિત્રિચર થાય છે.

(૭) અધિકારમાં કે પ્રકાશમાં - ચોક્કસ કલાકમાં ક્યારેક બે વાર તો ક્યારે એકવાર - વધારે પ્રમાણમાં સાંજના એક જુદી જ અનુભૂતિ થાય છે. આ તથા અનુભવ સન ૧૯૬૨થી શરૂ થયો છે. હમણાં હમણાં તો આવા અનુભવ દિવસમાં ઘણીવાર થાય છે. પરંતુ એ અનુભવ એક બે મિનિટથી વધારે ટકતો નથી. આ અનુભવનું વર્ણન કરતાં એઓ કહે છે કે “આ અનુભવ જેમ ઊંચો જગત જગત થઈને જુગાઈ જાય છે, અગર જેમ સમુદ્રની લહેરો ઊડી ઊડીને

પાછી સમુદ્રમા જ વિવિન થાય છે, લગભગ એ જ પ્રકાર ક્યારેક ધીરા, મદ, ક્યારેક મધ્યમ પ્રમાણથી શરૂ થઈ, અબક અબક થઈને વિવિન થઈ જાય છે ”

(૮) ૧૯૫૮ની શરૂઆતથી પાતળાં આરોગ્યને ક્યારેક મુખ્યાનુભૂતિ-મૂર્તિઓના દર્શન થતા આ સ્થિતિ “ In search of happiness ”-મુખની ગોધમા-પુસ્તક લખતા સુધી એટલે કે દાદ વર્ષ સુધી ગી એટલે તો એમણે પોતે જ કાગ લાકવાનું છોડીને ફાઈવગને કાગ લાકવાનું કામ સોંપી દીધું એમને સતત એ બીક રહેતી કે આવા કોઈ અનુભવને લઈને કાંઈ અકસ્માત થઈ બેસેરો આ મૂર્તિઓના પ્રત્યક્ષ દર્શન થવા એ અનુભવ લગભગ દાદ વર્ષ પછી બંધ થઈ ગયો અને તેને બદલે બીજા જ પ્રકારનો દિવ્ય અનુભવ થવા લાગ્યો. આ દિવ્ય અનુભવ દર્શનો અનુભવ દષ્ટિ સમક્ષ થવા લાગ્યો અને પછી તો આખો વખત ચોવીસ ઘાંટ સુધી ક્ષણે ક્ષણે અને મિનિટે મિનિટ એ દેખાવ નજર આગળ અનુભવ રૂપે રહેવા લાગ્યો. આજે પણ એ જ સ્થિતિ છે આ અનુભવ પગુ જેમ ઊઘાડી આખા આગળ થાય છે તેમ જ બંધ આખોએ પધુ થાય છે, પરંતુ એમને ગતના અધકારમાં આ અનુભવ થતા જેવો આનંદ થાય છે તેવો આનંદ દિવસના અનુભવ રખતે થતો નથી દિવસમાં આ કાળા ગંગો દેખાય છે જ્યારે ગતના પ્રમાણમાં દેખાય છે પોતે આ દૃશ્ય દેખતા દનાકો સુવા એકાતવાસમાં ગી શકે છે અને એકાતને મહન પણ કરી શકે છે નમય વિનાવવાનું માટે એમની પાસે આ એક મહત્વનું સાધન છે એ સાધનને નીધે તો એમના દિવસો, અવાડિયા, મદિનાઓ અને વર્ષો આનંદથી પસાર થઈ જતા આ અનુભવ અને દૃશ્યને શુ નામ આપવું એ તેઓ કહી શકતા નથી એટલે જ એમને ખબર છે કે પૂ મહારાજશ્રીએ એમને એ વખત કહ્યું હતું કે “ આ જે સામે દેખાય છે એના ઉપર તો એક દિવસ વિજય રાખી કવનો છે ” પાનદાર આરોગ્ય પણ એ મારી રીતે ખેંચે છે કે આ જે બધું સામે આવે છે એને એક દિવસ બદલવાનું છે અને જે દિવસે એ દમન પળાવેલું અવરૂપ દેખારો ત્યાં અને તે પછી તરફ મુશ્કેલીઓ અને અગોથી મુકત થઈ ગકાગ અને ત્યાર જ જ-મહેતુ અને પોતાનું માર્ગ શરૂ કરી શકાગ ઉપર જળા પુ છે તેમ આ રૂપ એમની આખા આગળથી એ મિનિટ માટે પણ દૂર ખસેડે નથી આ અનુભવ એમને સતત થતો જ રહ્યો છે મારા વિચાર મુજબ તો મ વચના માત્ર પ્રમાણમાં એમની ન પત્તિ-મિલ્લિના જે ગસગો લખ્યા છે તેમાં તો બરાબ રૂત્તા આજ વગ્તુ આ આખી હકીમત જ વધાર મહત્વની છે હવે તો એમને જાણ અને જાણમાં પેગમાં જળાવણી અનુભૂતિ-જળાવેલો

અનુભવ જેમ પ્રત્યક્ષ થાય છે તેમ આ આત્મા પેરામાં જતાવેલા અનુભવ પણ ચાલુ થવા કરે જ છે. આ અનુભવ શું છે, કેવો છે એવા સવાલના જવાબમાં એ એક જ જવાબ અમને આપે છે: “ કઠોર તપ કરે અને જાતે જ અનુભવ કરી સો. ” તો પછી ‘ ધર્મપાઠ ’માં ‘ ઈશ્વર ’ નામક ચોથે પાઠ અને Last Step ‘ છેલ્લું મોપાન ’માં છેલ્લો અધ્યાય આ અનુભવ ઉપરથી જ લખાયો છે ? હું કહી શકતો નથી.

એમના જીવનમાં અમત્કારિક પ્રસંગોને કાંઈ સ્થાન નથી અને એઓ અમત્કારોને કાંઈ મહત્ત્વ કે અગત્ય આપતા જ નથી. પ્રસંગોપાત મેં આ પુસ્તકમાં એક બે પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે જ્યારે કાંઈ ભાવિ પ્રસંગની આગાહી એમણે બેત્રણ દિવસ અગાઉ કરેલી. પરંતુ આ પ્રસંગોએ કરેલી આગાહી તો એમણે સદજ સ્વભાવ મુજબ જતાવી અને કરી હતી. કાંઈ સિદ્ધિ મેળવ્યાના કારણે જતાવી ન હતી, એવા દાખલાઓ તો અમારા બાળકોના જીવનમાં અનંત છે. એમનો ડ્રાઈવર પણ કહેતો હતો કે “ સાહેબ જે વાત કહેતા તે વાત પથ્થરમાં કોતરાઈ જતી. ” આવું તો વર્ગોથી અનુભવતો આપ્યો છું પરંતુ આ તો એમના સદજ સ્વભાવ મુજબ જનવું. એમ તો એ કાંઈ વખત ભવિષ્યસંબંધી વાતચિત કે ચિંતા કરતા જ નહીં અને જ્યારે કાંઈ વખત ખીજ દિવસ માટે કાંઈ યોજના, કાંઈ વિચાર કરવામાં આવતો ત્યારે એ ગોલી ઉડાતા, “ હજી કાલ તો પડવા દો. પછી કાલે એને માટે વિચાર કરજો. આજે શા માટે ફિકર કરે છે ? ”

સન ૧૯૬૨થી સાધારણ અને સામાન્ય માણસોના જેવો જ એમનો રોજનો નિત્યક્રમ રહ્યો છે. રાત્રે નવ વાગે સૂઈ જાય છે અને સવારે બે, ચાર કે છ વાગે જ્યારે હાથ જોડી જાય ત્યારે જોડી જાય છે. બાકીનો વખત એ બેસી જ રહે છે. ક્યારેક થોડો વખત ભેલા રહેવામાં અને ફરવામાં ગાળે છે. રોજ બે વખત ભોજન કરે છે. અડવાડિયે એક દિવસ અવજો-મીઠા વગરનો ખોરાક અને મહિનામાં એક બે વખત પ્રવાહી જ આખો દિવસ લે છે. સ્વાદિષ્ટ ભોજનનો શોખ છે અને જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે જાતે પણ રમોઈ કરી લે છે. રોજ સગળજ કલાક બે કલાક અમને ભેગા કરીને પોતાના પ્રિય વિષય ધર્મ, ઈશ્વર, મુખ ઉપર ચર્ચા કરે છે. આ પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે તેના કરતાં ઘણો વધારે સમય અમારી સાથે વાતચીતમાં ગાળે છે. કાંઈ ચંચ કે સંપ્રદાયમાં એ માનતા નથી અને એમણે સ્વીકાર્યો પણ નથી. માનવતા પર જ એ મુખ્ય ભાર મૂકે છે અને માનવતા ધર્માચરણથી જ મળે છે એવો એમનો દૃઢ નિશ્ચય છે. ફક્ત

જાનિત, કથા-મીર્જનકાન તથા ધર્મનો 'પથના લખાન અને દલ કુનાગએ
નરક એમને લિગગ છે એ બધાના નામો 'મર મરિ, મ છદ, યુરુગ 'મા
બના । છે એમના મત પ્રમાણે આ બધા ધાર્મિક નથી પરંતુ ધર્માધ દોષ છે
અને ધર્માધનાનો પ્રયાગ કે છે એઓ (પોતદાર સાદેમ) તો ધાર્મિક રૂઢિયા
નથા અવરિશ્વાત્ના તો શત્રુ છે પરંતુ અગાઉ થઈ ગેરના ધર્મના સ્થાપ ।
પર એમના પોતાના ન અનુચારાઓ કુટતા પાત । સાદેમને વધારે માન અને
શ્રદ્ધા છે રૂઢિયો અને અધર્મિશ્વાન ગમનાગઓએ ધર્મનું સત્યાનાશ વાચ્યુ છે
એમ એમને લાગ છે અને નથી જ એ ચોગ્ય લાગતા નથી

આમ તો સ્વભાવના આનદી કે પરંતુ ક્રોધ આવ એવા ઠાઈ પ્રસંગ વખતે
એમન ક્રોધ પણ ચહે છે પરંતુ પાતાના યુસ્મામા એ ઠાઈને ઠાઈ પ્રકારનું
નુસાન નથી ગુના નુખની નાધમા વખ્યુ ત્યાગ પહેલા દ ત્યાગ બાદ એમને
ઈ પુસ્તક રાચ્યુ નથી અને હવ કાઈ પુસ્તક વાચનાના વિચાર પણ નથી
એમની રાતો અને પુખ્ત । સ્વભાવનું જ પરિણામ છે પહેલા તો નજ એ
સ બ વર્તમાનપના રાચના પણ હતા, પરંતુ ઠેલ્યા દશ મટિનાથી એક પણ
વર્તમાનપને હાથ નગાડો નથી વાચ્યુ નથી, અને હવ વાચક કે મ તે
નહા નવી ઠાઈના ગળ આવ તો તેના જવાબ મારી અગ નલિનીબાને
પામ વખાન છે ઠાઈના કાઈ મળવા આવે તો બપોર ૧૨ થી ૫ સુધીમા જ
એમન મળીને વાત પનાવ છે અને ગવિવાર તા ઠાઈને મળવાનું પમદ લગતા
નથી ઠાઈની પામેથી મદત ઈ ચીજ એ તરી પણ લેતા નથી મ્કન જ્યાર
એ જાત જ ઠાઈ વસ્તુ નામે અને એ ઈ લારી આપે તો જ એ વસ્તુ એ
ગી । છે મળના આવનાગને પમ લાગવા ? યુક્તીને નમસ્કર પગાની મના
કે ગસ્તામા જેમ બે હાથ નેડીને નમસ્કર કરીએ છીએ અગ સનામ ગવાની
ગીત જ એ પમદ છે ઠાઈન આનીનાંદ આપના નવી ફક્ત એનું જ દહે
છે દ મ નધર્મનું આચરણ કે

એમના મળ સ્વભાવ અને ઉપા જગાવળી આડ પ્રકારની સપત્તિ એ જ
એમનું ધન દ અશર્ક છે આ શ્રદ્ધા અને ન પત્તિની સહારની એમને એટલી
ખાના છે પાત આપત નયન જે ઈશ્વરની શક્તિ કે ઈચ્છા વિશ્વ નથી
તેમ ના આ જ અનુભવમા એ જરૂર પુર કરીશ અને આ કાર્ક માં અમે
ધા વગના માપુમોનો મહાગ પણ એ લે છે એને અહીં ધરના બધા
માપુમોનો પરિચય પણ તમને દુકાશુમા આપી દઈ છું

મારા માતાજી શ્રી સુમતિવાઈ આજે લગ્નબગ ૩૬ વર્ષના દોઈ એમને મરાઠી નથા હિંદી લખતા વાંચતા આવડે છે. ૧૯૪૭ સુધીમાં માતાપિતાને ઘેર જે કાંઈ બાંધાવના ઘરમાં એવા મળે એવા હિંદુ રીતરિવાજોના સંસ્કારો એમને મળ્યા હતા. તેમાં પોતદાર સાહેબ સાથે લગ્ન થયા બાદ અમારા ઘરમાં જ્યાં એ આવ્યા ત્યારે એમના દોટુંબિક સંસ્કારો કરતાં તદ્દન છુદ્ધ જ પ્રકારના રીતરિવાજ અને રંગદંગ જેવા મળ્યા હારખ કે પોતદાર સાહેબ તે વખતમાં તો સાહેબશાહી રંગદંગ અને રીતરિવાજ મુજબ રહેતા હતા અને દશ વર્ષની અંદર જ્યારે માતાજી આ નવા રીતરિવાજથી તદ્દન વહેંકે થઈ એમાં પારંગત થવાનો સમય આવ્યો ત્યારે પોતદાર સાહેબનું જીવન વહેંચે સદંતર બદલાઈ ગયું. એમણે ખાવાપીવામાં, કપડાંમાં અને રહેવાની ટેવોમાં પાયાના ફેરફાર કરી નાંખ્યા એટલું જ નહિ પરંતુ એ પોતે પણ બદલાયા. માતાજીએ જ્યારે આ નવું સ્વરૂપ દેખ્યું ત્યારે ત્યારે ચિંચાઈું ત્યારે કે " એમણે પોતે જેવા હતા અને જેવા બનવાનું મને એન્સાહન આપતા હતા, તેની તૈયારીમાં મને દસ વર્ષ લાગ્યા અને હવે જ્યારે હું એ જીવન માટે હોટલો, કસબો તથા પાર્ટીઓ માટે તૈયાર થઈ અને એમની સાથે સામાજિક જાહેર જીવનમાં સાથ આપવાનું તૈયાર થઈ ત્યારે એમણે એક જ ગટક પોતાનું જીવન પરિવર્તન કરી નાંખ્યું છે. અત્યારનું એમનું જીવન—જીવનના રંગદંગ એવા છે કે જેની સાથે મારા નાનપણના ધાર્મિક સંસ્કારોને મેળ બેસતો નથી કે એમના છેલ્લાં દશ વર્ષના સાહેબશાહી રંગદંગ સાથે પણ મેળ બેસતો નથી. એમની પત્ની તરીકે મારે તો એમની પસંદગી નાપસંદગી તરફ જ ધ્યાન આપવું અને એમના જીવનમાં એમને મદદ કરી શકાવ એવી રીતે મારા જીવનને ઘાસું એ જ મારી ફરજ થઈ પડી. ”

પરંતુ આ બધામાં માની ગતિ અને શક્તિ આગણા દસ વર્ષના કરતાં ઘણી ઓછી થઈ ગઈ હતી. પરંતુ આજે પણ એ સંપૂર્ણ સહાયતાથી પતિના કાર્યમાં મદદરૂપ થવા પ્રયત્ન કરતી જ રહી છે. અને મને ખાતરી છે કે એ જરૂર એના પ્રયત્નમાં સફળતા મેળવશે જ. સ્વભાવની સરળ અને સાલેસ છે. એ મહેનતથી ગભરાતી નથી, મુશ્કેલીના સમયમાં સંપૂર્ણ સાથ આપે છે અને હિંમત રાખી રહે છે. ધરનું તમામ કાગકાજ એક ઉત્તમ ચીડીપીની અદ્યતી દરતી રહે છે. અમને બધાને વાતસલ્ય પ્રેમથી જગાડે છે, અને સન ૧૯૬૪ થી પોતદાર સાહેબની પોતાના આચરણથી ધર્મની અનુયાયી બની ગઈ છે. પોતાના પાછલા અંધશ્રદ્ધાળુ રૂઢિબદ્ધ ભટ્ટણ ધર્મને તિલાંજલી આપી દીધી છે.

બીજા નળ મનોહરભાઈ-માગ મોગલાઈના નળ આવ એમને વિશે
તો જરૂરી પ્રસંગે હું લખી જ મો હું. છેલ્લા બે વર્ષથી એમને પોતદાર
સાહેબ તરફ આકર્ષણ વધ્યું છે અને ત્યાં વર્ષના મે માસથી પોતે પોતદાર
સાહેબના કામમાં સંપૂર્ણ સદાય કાંવાનો નિર્ણય કર્યો છે, એના પ્રતિની પણ
આપી છે અત્યારે એમની ઉંમર ૨૬ વર્ષની છે અને એમણે અંગ્રેજી, હિંદી
અને મરાઠી ભાષા ઉપર પ્રબુત્વ મેળવ્યું છે મુળદામાં માદીમમાં ગદે છે અને
એમની પરશુરામ ટ્રેડિંગ કંપનીની ઓફીસ મુળદામાં રૂ. વિસ્તારમાં આવેલી છે

હવે મારી પોતાની વાત કરું તો ૧૯૬૭માં પિતાજી અને નવકરજીનો
વાર્તાનાપ સામળ્યા પછી હું એમના કામથી અને વાતચીતથી પ્રભાવિત થયો
હું અને ત્યાંથી જ એમના કામમાં સદામાં આપનાની ખૂબ ઈચ્છા છે તે
‘ હું જી રીતે સદામાં જી શકું એનો મને અમરણ્ય તો નથી પરંતુ એમના
સત્ય નવાતનવર્મનો મનથી તો સંપૂર્ણ રીતે અને ત્યારે આચરણમાં પણ
અનુનાની બનવા નવતરની ગણી છું કનાન-ત્યારે એવા ખાતર કદ છું
કે સ્વભાવના ચક્રગતને નગરે તથા શાંતિ અસ્વસ્થતાને કારણે તપમાં ચા ॥
વખત વિદ્યેષ પડ્યો છે આમ છતાં ઉત્તરમાં રહેવાથી મને કંઈ કાયદા થયું
છે અહીં આન્યા પછાં મને માનસિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને એને લઈને
મારી પ્રગતિ થઈ ગઈ છે એ પ્રગતિને કારણે હું એમના કામમાં મદદગાર થઈ
શકીશ એમ મને લાગે છે બનવાનો મેં કે પૂ મદદગારશ્રીએ મને જે સર્વ
માન મેં તેનું ગણ્યું એ છે કે હું એ સદેશને લીધે મારી ઈચ્છા મુજબ પરી
સહકારની અને ઉ સાહપૂર્વક એમના કામમાં સાથ આપી શકું ચિન્મયનો
અન વાયનના મને ગોખ છે, અને ઉત્તર આન્યા પછી અહીંની ભુના
વાયવ્યેરી ‘ સુવરાજ હવાહવા લાવ્યેરી ”ના કથા પુસ્તકો મેં વાંચી નાખ્યા
છે આ જાનેવારીના મને અઢારમું વર્ષ બેમને અને તે દરમિયાન અમલ લખી
નાચી શકું અત્યંત તો લીખ્યો છું, જે કે અંગ્રેજીમાં વાચ્યીત કરી કે બોલી
શકું એનું જાણતા નથી હિંદીનું સારું જ્ઞાન છે મગી લાભ બોલના તથા
નખતા પણ આવ છે ગળગાલી નાચીત સમજી શકું છું અને સંસ્કૃતનું
જાણિત જ્ઞાન છે એમાં વધા નહિવા-અભ્યાસ કરવાની છત્ર છે

નલિની બહેનના તો હું ધર્મ અને અનુભવાની બાલમાં મારા કળા
પણ વધારા નહિવા માનું છું ૨૬ નવંબર ૧૯૬૮થી એમને શરૂ કરું
માનસિક તથા શારીરિક નખ અને પ્રતિકુળતાઓ અને મુશ્કેલીઓ છતાં અખડ
ચાલ ન ગળું છે સ્વખમાં મેળવત જાન સ્વખમાં મેળવે આન્યા અને

સ્વપ્ન દૃષ્ટાંતોનો તો એની પામે ખમ્મનો છે. અને તપમાં એક પછી એક પગથિયાં-સોપાન એ સર કરતી જાય છે. પેતદાર સાહેબના ધર્મનો પ્રચાર, સ્ત્રી સમાજમાં જોડેલો અને જંતી રીતે કરી શકાય એટલો કરવો એ જ એનું ધ્યેય રહ્યું છે. કારણ કે સ્ત્રીઓમાં જ રૂઢિગો અને અધ વિશ્વાસના મૂળ જાંડા ઉતર્યા છે એમ એને ખબર છે. સોપાનમાં લગભગ ૨૫ રવિવાર એણે ‘ધર્મપાઠ’, ‘સુખની ગાથામાં’, ‘મસ્જિદ, મંદિર, શુદ્ધારા અને ‘સારુટ સ્ટેપ-ઉપર સોપાન’ ઉપર ૧૫-૨૦ મિનિટ સુધી વ્યાખ્યાનોની પ્રેક્ટીસ કરી છે. અસખત, શ્રોતાઓમાં તો અમે ધરના માણસો અને ડ્રાઈવર યુસુખાં જ બેસતા. નસિની જાહેને પોતદાર સાહેબના પુસ્તકો વારંવાર વાંચ્યા છે અને તેના ઉપર ચિંતન-મનન કર્યું છે, અને દરેક પ્રસંગ એ યાદ-તાજે જ રાખે છે. સોળ વર્ષની ઉંમરમાં પણ એની બુદ્ધિ બહુ તીવ્ર છે. મારી સાથે જ નિશાળમાં અંગ્રેજોના અભ્યાસ કર્યો છે પરંતુ એમાં એને રસ નથી. ઢિંદી, મરાઠી સારી રીતે આવડે છે અને જાણે છે, જિંદુની પાંચમી ચોપડી સુધી લખતાં વાંચના તો પોતદાર સાહેબે જ એને બખ્યાવી છે. જંગાળી અને સંસ્કૃતમાં પણ એને રસ અને રુચિ છે.

નસિની જાહેનથી નાની જ્યોતિ. અમે બધાએ તો છટ્ટી સુધી શાળામાં અભ્યાસ કર્યો છે પરંતુ એણે તો શાળાનું બારણું પણ જોયું નથી. ઈંગ્લેન્ડ યાવ છે ત્યાં ઘેર રહીને જ ઢિંદી લખવા વાંચવાનું શીખે છે. અમે બધા રાતના ભોજન પછી કલાક દોઢ કલાક સુધી જ્યાં ચર્ચા કરવા બેસીએ છીએ ત્યાં છેડ નાનપણથી જ જ્યોતિ અમારી બેઠકમાં સામેલ હોય છે અને એના મન પર અમારી ચર્ચાની સાગી અસર પડી છે. ઉજ્જવેન આવ્યા પછી તો એ જ એનો નિત્યનો કાર્યક્રમ થઈ પડ્યો છે અને થોડા વખત પછી તો એ નસિની જાહેનની માફક કામ કરવાની તૈવાગી ડરશે એમ લાગે છે અત્યાગે તો એની ઉંમર ફક્ત ૧૦ વર્ષની જ છે.

છેલ્લી રહી અમારી સોથી નાના જાહેન - પોતદાર સાહેબના કાર્યની છટ્ટી સાથાદાર - અમારી નાની જાહેન વિજવા-વિજવા સત્યપ્રિયા. પાંચ વર્ષની છે અને ખૂબ જ આનંદી છે, રડતા તો આવડતું જ નથી. અનેક જાતની આશિષ મુરંદલીઓમાં કેપ્તુ જાણે કવી ગીતે સાત રહી શકે છે. એને સમજાવીને જો કાઈ કહેવામાં આવે છે તો તે તરત જ માની જાય છે. કલાકો સુધી એકલી એકલી રમ્યા કરે છે અને જ્યારે કોઈ સાથોદાર - સાહેબીની જરૂર પડે છે ત્યારે

જ્યોતિ માથે જ રમે છે અમારા ઘરમા ફોને એનના ફોનના નાનથી
 બોલાવીએ છીએ દાદા, જીજી, બહેન વગેરે યોગ્ય-અમે ગુતા નથી એ રીતે
 સબોધીને અમે એકબીજાને બોલાવના નવી પોનદાર માટેમે "ધન નર્મ
 - ૬ દેખીનેમ" મત્વની સોધમા જે સિદ્ધાંતો લખ્યા છે તે વિજ્યામા પ્રતિતિ થાય
 છે ભગવાન તો મનુષ્યને જન્મ જ આપ્યું છે માતા પિતા જ જીવ જીવ
 પ્રજાના બધેનાઓ અગર રાત્તલામણીયા નાના બાળાન નતવથી અનન્ય તન
 લઈ જન છે અને આયા માર્ગ પગથા વિચલિત દર છે એમના નાનપા
 નનમા જાતિ, પદ, ન પ્રદાનના રિપના બીજ વાવે છે જે બાગમેને માનની
 રૂચિ મુજબ ઠરેપયુ બધન વગર મુન ગમવામા આવે તો, દલાવજ્યામા
 મનુષ્ય જે ધર્માચરુ દગવાનુ રીખવા માગ છે તે નાનપણમા જ એમન એ
 પ્રવૃત્તિઓ મળી જન છે વિજ્યાબહેન જુદા બોનતી નથી અને ઓ જુદા બાલે
 તે એન પસંદ પયુ નથી એવે તો નયુ વર્ણની એની ઉમર થઈ નાગવાં જ
 એન નામ 'મ યત્રિયા' રાખ્યું છે અને એ નામ જ એને ખૂબ રિજા ગા
 પણ વાર ગને છે

પોનદાર માટેજ તથા અને બવા એમના સદમર્ગી નાથાઓ ઉને એમા
 જે દામ ઠગવાનુ છે અને અમાર મ્યાગ થવા પ્રાગ્નુ સદમર્થ ઠગવાનુ છે
 એની આનુગાથા ગજ નેડ ગથા હોએ

છ ને અમાર ધર્મનો જે મૂળ સ્તોત્ર છે તેનુ અમર્ય કરીને તથા વાચકને
 રાચરા આપીને આ વખાણુ પુરુ કરું છે

યજ્ઞ, દાન તપ કર્મ ।
 સ્વાધ્યાય નિરતો મર્વેત્ ॥
 એવ એવ હિ શ્રુત્યુક્ત ।
 સત્યધર્મ સનાતન

પાનદાર નાલેખના નમ્રમ પુન્યક્રમે આધાર આ સ્તોત્ર જ છે એમ ॥
 ૫૧ રાંનુ ઉવનચરિત લખતી રનને ૫ । એમા એ રમ્મુતી દમી ૬ -
 નનના છે એમ મને લાગ છે અને તે એ છે ૩ એમના ૩ । રિપદ ઉપર
 અમાર અનુનગના આધાર પગ નક્કા રુવ રિચાર યનુ આ પુન્યમા ન
 ૬ લખવા નનુ તા પુન્યન મ જ બદ રિચરુત અને નાં થા ના નેન
 નેન રમા ૧૦ દિવસ એમના પિચા । ગાંનુ મલ પદ્મક સખરા ૧૨ગાર

રાખ્યો છે. પરંતુ મારી વાચકાને એક વિનંતી છે કે આ જીવનચરિત્ર વાંચ્યા પછી પણ પોતદાર સાહેબના ધર્મની બાબતમાં જે વિચારો એમનું મનન અને અને ચિંતન છે, તે જણવા માટે એમના ખાન પુસ્તકો પણ જરૂર ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યા. ન્યારે જ આ લખાણનો હેતુ સિદ્ધ થયો ગણાય. જે જે વાચક પોતા પોતાના જે ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરી રહ્યા હોય તેમણે આ સત્ય સનાતન ધર્મના પાંચે અંગોની જે વ્યાખ્યા પોતદાર સાહેબે કરી છે તેની સાથે સરખાવે અને આ વ્યાખ્યાની વિરુદ્ધતા જે કોઈ પણ આચરણ એ કરતા હોય તો એનો ન્યાય કરે અને વેદો દ્વારા જનાવેલા આ સત્ય સનાતન ધર્મ મુજબ પોતાનું આચરણ રાખે. અને લાગે છે કે પુસ્તક લખવામાં મારો આ એક જ ઉદ્દેશ છે.

પરિશિષ્ટ-૧

નિવેદક
મનોહર માધવજી પાત્રદાર

આ પુસ્તકમાં વાચકોએ મહાનુભાવ શ્રી માધવજી પોતદારનું રહેસ્યમય હૃદય-દર્શન વાંચ્યું. ઉપરાંત એમને સોપિલા કાર્યનો પરિચય પણ મેળવ્યો. હું હવે વાચકોને પુસ્તકનાં છેવટનાં પ્રકરણની અંતિમ પંક્તિઓની વાદ આપવા માંગુ છું. એ પંક્તિઓમાં લેખકે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે પોતદાર સાહેબ તથા અમે બધા એમના સહકાર્યકર્તાઓ આ કાર્ય તથા સહકાર્ય ક્યે દિવસે અને ક્યે વખતે શરૂ થાય છે તેની આગ્રતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છીએ. આ પંક્તિઓ લખ્યા પછી લગભગ એક વર્ષ બાદ એટલે ૧૯૬૮ની ૪થી ફેબ્રુઆરી (જે સંયોગવશ એમના “Last Step”-અંતિમ સોપાન-પુસ્તકની છઠ્ઠી વૃષ્ટાંત છે) નો સુવર્ણ દિવસ આવી પહોંચ્યો. આ મારાં નિવેદનનો હેતુ એ સુવર્ણ દિવસની મહત્તાનો ખ્યાલ આપની સમક્ષ રજૂ કરવાનો છે. ૧૯૬૮ના ચોથી ફેબ્રુઆરીના સુવર્ણ દિવસે પોતદાર સાહેબને એક સંજ્ઞાત્મક અસૌક્રિક દર્શન થયું, જેનો આ સ્થળે ઉલ્લેખ કરનાં ધણે આનંદ થાય છે અને અમે ખૂબ મનોમન મસ્ત થયા છીએ. આપ વાચકો પણ આ દૃષ્ટાંત કેવી જાનવું હતું એ જાણી શકો એ હેતુથી હું તેને આ સ્થળે આપુ છું.

ચોથી ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૮ની રાત્રે ૧૨ વાગ્યા પછી જે દૃષ્ટાંત જોયું તે “વેદ”ને વિશે હતું. દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું હતું.

“એક પેટ્રોલ પંપ છે જેની માલિકશ્રુ છે. આ જ્ઞાનો પાત્ર જે વર્ષો પહેલાં ઝાંકે જતો રહ્યો હતો તે હમણાં પાછો આવ્યો છે. તે કોઈ કવિતા પોતદાર સાહેબને વાંચી સંભળાવતા હતા. આ કવિતા જેટલી સુંદર છે એવું પોતદાર સાહેબ વિચારી રહ્યા હતા. એમાં સંસારનો તમામ સાર આપ્યો હતો. આ કવિતા કદાચ મૈથિલીશરણ ગુપ્તાની છે. એટલામાં એમણે જોયું કે જે જુદા કવિતા વાંચી સંભળાવતા હતા તે વાંચના વાંચના મરી ગયો. પછી પોતદાર સાહેબને ખબર પડી કે આ કવિતા એ જુદે જ લખી છે. એટલે એમણે વિચાર્યું કે એને કેમ પ્રજાશિવ ન કરવી ? પરંતુ આ કવિતાની સ્થગનની લિપિ તો તે જુદા જ સમજી શકતા હતા અને તે તો અવસાન પામ્યો છે. આ મંથનમાં જ એ દમ્ય પુરું થઈ ગયું. પાછા તેઓ સુંદર ગયા ત્યારે એ જ પેટ્રોલ પંપ, એ જ જુદા ફરી એ જ કવિતા તેમને વાંચી સંભળાવતા હતા. કવિતા એ જ હતી. પોતદાર સાહેબને તે ઘણી સારી લાગી હતી અને તેથી તેને ઉપાવવા માંગના હતા. તેમણે તે જુદને કહ્યું કે, “આ કવિતા આપો કે જેથી એને ઉપારી

શકાય. ” આથી તે વૃદ્ધ જવાન આશ્ચર્ય : “ આ કઈ લખી લીધી તો નથી. આ તો માગે અનુભવ છે. તે માગે પેટમાં છે હું તમને તે આપુ છું. ” આમ કહીને તેણે પોતાનો એક પત્ર ખેંચ્યો. ખેંચવાથી પત્ર, પેટ અને એક હાથ એના શરીરથી જુદા થઈ ગયા અને પોતદાર સાહેબને આપીને કહ્યું કે “ પેલી તમામ કવિતા આમાં છે, તમે વાંચી લો. ” તેનું અર્ધું શરીર જમ્યું હતું. તે બાવના બોલતા નિર્જીવ થઈ ગયું. આને કંડી રીતે વાંચી ગકાય એમ પોતદાર સાહેબ વિચારવા લાગ્યા. દૃષ્ટાંતનું ખીજું ચિત્ર પુર થયું. ફરી પાછો એ જ વૃદ્ધ દેખાયો જે તે જ કવિતા એમને અંબગાવનો હતો. આ વખતે એમણે ફરીવાં કહ્યું કે “ આ કવિતા સગસ છે અને મારે તે નેઈએ છીએ. ” એટલે ફરીવાં જવાન મળ્યો કે “ આ કાંઈ લખેલી તો છે નહીં. એ તો મારા પેટ અને માથામાં છે. એ તો મારો પોતાનો અનુભવ છે. આ શરીર હું તમને આપી દઉં છું. પછી તમે તેને (કવિતાને) કાઢી લેજો. ” એટલું કહી તે મૃત ગયો અને તે મરી ગયો. થોડીવાર પછી એ શરીરની લાકડીઓ ખનના લાગી અને ત્યાર પછી ગમસ્ત શરીરની લાકડીઓ જાની ગઈ. ફક્ત જિગ (માથું) બાકી રહ્યું, જે પોતદાર સાહેબે તે લેકિને આપીને કહ્યું કે “ આને તમે અતિમ અંસ્કાર માટે લઈ જાવ. બાકીનું શરીર તો લાકડા જ છે. ” એ પછી તેઓ કાંઈની મદદથી લાકડા એકઠા કરવા લાગ્યા અને તેની એક ભારી બનાવી. લાકડાનો એક એક નાનામાં નાનો ટુકડો પણ તેમણે વીણી લીધો જેથી એક રજ જેટલો કાના માત્ર પણ બાકી ન રહી જાય. ભારી તૈયાર થઈ ગઈ એટલે ગદોની જગ્યાએ પ્રકાશના વર્તુળમાં એમને ‘ વેદ ’ શબ્દ દેખાયો. પોતદાર સાહેબ વિચારવા લાગ્યા કે શું આજ વેદ છે ? એટલામાં આ દૃશ્ય પુર થઈ ગયું.

એવું અનૌદિક એ દૃષ્ટાંત-દૃશ્ય હતું સંપૂર્ણ નિષ્કાપૂર્વક ‘ વેદ ’નું પ્રચારકાર્ય કરવાની જે પ્રતિભા પૂ. મહાગજશ્રીની ઈચ્છા અનુસાર લીધી હતી તે મહાન કાર્યના સળધમાં જ દેખાતલું આ દૃષ્ટાંત અરેખર તો એક નિશ્ચય સંકેત જ છે. પોતદાર સાહેબ, આપણે તમામ એમના સાથી કાર્યકર્તા તથા જગતસગના તમામને માટે આ એક અત્યંત આનંદજનક ઘટના છે એમ જણાય છે કે એ સર્વસમર્થ શક્તિએ આ દૃષ્ટાંત મારફત આદેશ આપ્યો છે કે “ ઉક, ચાલ, જે કાર્યને માટે મે તને નિમિત્ત બનાવ્યો છે તે કાર્યમાં લાગી જા. ” જ્યાં પ્રકરણમાં પણ આનો ઉલ્લેખ આવ્યો છે કે ચાગ દીશાઓની મુસાફરી કરીને જ્યાર પોતદાર સાહેબ અક્કલકાંટ આવ્યા ત્યા-

વાતચીત પ્રમથાન પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ એમને હતું હતું કે " તમને નિમિત્ત
 ગનાવીને હું જ કાર્ય કરી રહ્યા છું. જે સંદેશ વચ્ચેને આપવાને માટે હું
 આવ્યો છું એને માટે મેં તમને જ નિદેશવાદક તર્કિક પસંદ કર્યા છે. " આ
 તમામની પુષ્ટિમાં આ વચ્ચાએ એ વચ્ચાવતું ઉચિત લાગે છે કે જ્યારે મેં આ
 દૃષ્ટાંતની હકીકત પૂજ્ય મહારાજશ્રીને અક્ષયકોટમાં કહી ત્યારે એમણે હતું
 હતું કે " સ્પષ્ટ પ્રકાશ નામે જ વચ્ચાએ છે. જેની ગતિ હું સીધા જ ચાલી
 રહ્યો છું (તે વખતે તેઓ એક મોટા ઓરડામાં ફરી રહ્યા હતા) તેવી જ
 ગતિ આ રસ્તો પણ સીધા અને સ્પષ્ટ દેખાડ્યો છે. એક વાક્યમાં કહી
 શકાય કે કાર્યનું સંપૂર્ણ દર્શન કરાવ્યું છે. " તે જ પ્રમાણે " એનો
 (દૃષ્ટાંતનો) એકેએક સમ્બંધ મનનીય છે. " એટલે તો ઉપર હતું છે કે આ
 આપણને બધાને ગર્વોન્નત કરનારી બટના છે.

આ દૃષ્ટાંત મારવત મોસા સંકેત પછી ઘોડા દિવસ બાદ તારીખ ૧૫
 ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૮ના રોજ પ્રત્યક્ષ કાર્યનો અનુભવ પણ મળ્યો. તે દિવસે
 ગજસ્થાનનાં ' જુહી ' ગામના એક સામાનિક વિપત્તિઓથી અકળાયેલા અને
 નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયેલા એક સજ્જન પોતાની મુમીયતોમાંથી છૂટકાગે
 મેળવવાના ઈરાદાથી પોતાની અંતઃપ્રેરણાથી પોતદાર સાહેબને મળવા આવ્યા.
 પોતદાર સાહેબે એમને એમની તમામ વિપત્તિઓમાંથી છૂટકાગે મેળવવાનું
 એકમાત્ર સાધન ' અગ્નિહોત ' બતાવ્યું અને પોતાને ઘેર જઈને તરત જ એને
 આચરણમાં મુકવા જણાવ્યું. એ ગૃહસ્થે એ પ્રમાણે કયું અને એક માહિતીમાં
 એમનું દુઃખી જીવન સુખમાં પવટાઈ ગયું.

એ અરસામાં તારીખ ૨૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૮ના ગજ બોપાલ પામેના
 ' ધૈરાગદકસો ' ગામના બે મજબૂતો જેમાંના એક એ ગામના સગપણ શ્રી
 હીરાવાનજી શર્મા (ધર્મયાત્રાના ' અગ્નિહોત ' અને ' દાન 'ના પાટોમાં જેમનું
 નામ આપ્યા વગર ઉલ્લેખ કર્યો છે) અને બીજા ઈ. એમ. ઈ. કેન્દ્રના
 કર્મચારી શ્રી શીતલપ્રસાદજી મીત્ર પોતદાર સાહેબને મળવા ઉન્નતિ આપ્યા.
 આ બંને સદગૃહસ્થોનું સ્વયંપ્રેરણાથી અને અચાનક ઉન્નતિમાં પોતદાર
 સાહેબના કાર્યસભ્ય અંગે જ નહીં પણ તેમના કાર્યમાં સદયોગી બનવા
 માટે આશ્વાસન આપવા થયેલું આગમન એ જ મહાનશક્તિની ચોજનાપૂર્વકતા-
 નો પરિચય હવના જ છે. બસ અહીંથી જ પ્રત્યક્ષ કાર્યની શરૂઆત છે.
 આ ઘટના બન્યા પછી આ ઉપરાંત આ જ સ્થળે જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં ' તત્ત્વ

ધર્મ 'ના સ્વયંસંવક પ્રચારકોની આજે એક વિશાળ ખામ સખા અને કાર્ય છે ' સુના' દ્રષ્ટાંત પણ ઘોઘ વખતમા નિષિદ્ધ ધર્માનુયાયીઓની મધ્યા આજ એકોની થઈ ચૂકી છે. છેલ્લા પ્રગ્વમા સેખક પોતદાર નાટક ના કુટુંબના જ માણસોને ધર્માનુયાયીઓ તરીકે બતાવ્યા છે પણ હવે એ કુટુંબના કુટુંબીઓની સખ્યા સેકેરા નિર્ણવાન ધર્માનુયાયીઓમા વધી ગઈ છે એમ તો પ્રચારકાર્ય કરવા માટે કઈક એવા ધર્માનુયાયીઓ છે જેની અમને ભણકાગી નથી પણ આ કામ તો વિચારવ્યાપી છે એવે નખ્યાનુ કાઈ મહત્ત્વ નથી આમ આ કાર્ન સર થયા પણ આજ દિલ્હીનાનના મધ્યમદય, ઉત્તરપ્રદેશ, ગાંધીસ્થાન, કૈસર, મદાગાસ્કર, ગ્રાયા, દિલ્હી, હરિયાણા વગર ગાંધીમા સત્યધર્મના વૈદિક ધર્માનુયાયીઓ છે ધર્મપ્રચારમા બેશ છે, ધર્મ માટે કર્તવ્યનિધિ છે, ધર્મપ્રચાર માફત એ મહાન શક્તિની સેવા કરવાની લગ્ન છે, એનુ જ પરિણામ છે આ અસખ્ય ધર્માનુયાયીઓની સખ્યા પ્રચાર । સમસ્ત ગામોના ગામોને અગ્નિદોની બનાવવાનો સંકલ્પ કરી ગયા છે એમા સફળતા પણ મળતી ગઈ છે દનાક પ્રચાર । ગામમા જઈને નગ્ન, સમજન એરી ગામડી લાખમા ઉત્સાહપૂર્વક ખેડૂતો, મનુરો વગરેમા ધર્મ લાવના જમત કર છે પોતાના જીવનમા એની કટી બધી જરૂર છે તેની જીને ખાતરી કરાવે છે અને પછી એને આચરણમા મુકાવીને પાછા વર છે લગભગ બધા જ સુખ્ય સુખ્ય પ્રચલિત ધર્મના લોકો તેમજ દુક પ્રકારના ન્યવસાયમા રોકાયેના માનવીઓ આ નમસ્ત માનવસમાજના ધર્મ-સત્યસનાતન ધર્મનો સ્વીકાર કરી તેનુ આજે નિષ્ઠાપૂર્વક આચરણ કરે છે પરિણામ એમને અનુભવ પણ થાય છે આનંદાવક વાત છે ન ।

આજ આ મહાન ધર્મની મહત્તા છે । નિરંતર સાત વર્ષની ઇતિહાસી પણ આજ હવે સ જા મળતા જ પાતદાર સાટેય કામમા લાગી ગયા છે પ્રચારકાર્ય અ જે બરાગઢ અને તેની આજુ-બાજુના પ્રદેશમા નવ ચાર વખત તેઓ મુક્તારી પણ કરી આ-ના છે અમારા ઘરના લગ્નમા માણુઓ-વિગ્યાજ સુદા આ ધર્મપ્રચારના મગમા લાગી ગયા છે આ પ્રચારનુ સુખ્ય કે, ઉજ્જવન છે જ્યાથી વખતોવખત સ્થળે સ્થળના પ્રચારને આ કાર્નના સખ્ય ધર્મા સૂચનાઓ અને નિર્દેશો આપવામા આવે છે પાતદાર સાટેય સીમવાગ્યી શનિવાર ૧૧ વી ૫ સુધી ઓફીસ (ધરમા જ છે) મા ધર્મજ્ઞાનુઓ અને કાર્નકર્તાઓને આ કાર્ન અ જે મુલાકાત આપવા મળવા માટે જેસે છે તલિનીબેન પાતદાર તાલેમને પ્રિય એની રીને સુચનસ્થિત કાર્ય પ્રણાલી મુજબ, સુગકીત

રીતે ઓઠસ સંભાળે છે. એનો વ્યાપ દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે. પોતદાર સાદેખ અને અમે બધા, હવે આ કાર્ય એટલું વેગ વાળું થાય કે આજ પ્રજ્વલતી થઈ શકે એટલા ધર્માનુયાયીઓની સંખ્યા અને કાર્યનો ફેલાવો, અમણિન, અમાપ થઈ જાય એવી ઈચ્છા રાખીએ છીએ. વિશ્વવ્યાપી આ માનવધર્મ અર્થાત સત્યધર્મની વિજય પતાકા (વિજયધ્વજ) સમસ્ત જગત પર ફરકશે એ હવે સ્પષ્ટ છે. હું વાચકોને ક્ષીણ કે તેઓ આ વેદ પ્રતિ-પાદિત સત્યધર્મનો માઉમા સમજે અને તરત જ એને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપીને પોતાના જીવનભાગને નવપક્ષવિત રાખે.

પરિશિષ્ટ-૨

મહાત્માવ શ્રી માધવજી પોતદાર દ્વારા ઉજડેલી:
'ધર્મ'-પાઠ 'માંધી' ચૂટેલાં સુવાડેલાં

મત્સંગ

- * અનેક પ્રચલિત સત્સંગના ઉદાહરણ આપી શકાય છે જે પરિણામે મત્સંગ સિદ્ધ ન બનતાં અનર્થનાં સંગ સિદ્ધ થાય છે.
- * મનુષ્યની અન્યંત સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ તો કલ્યાણનાં શોધનની છે અને આ સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ જ તેને આઘ્ય સત્સંગ તરફ દોરી જાય છે.
- * મત્સંગ અર્થાત એવા માનવીઓનો સંગ અથવા સોજન જેઓ તમામ સંન્યસે શોધવાની ઉત્કંઠા રાખે છે.
- * એ એક નિર્વિવાદ હકીકત છે કે મન્યને અણવાળું એકમાત્ર સાધન ધર્મ જ છે.

અગ્નિહોત્ર

- * પ્રત્યક્ષ ધરમાત્રાનો આદેશ હોય તેને જ દ્યુત ધર્મ કહી શકાય. તે જ દ્યુત ધર્મ હોઈ શકે છે.
- * સન્યધર્મ એકદેશીય (એક જ દેશનો), એક જ જાતિનો, એક વર્ગીય (એક જ વર્ગનો) હોઈ શકતો નથી.
- * જેમ જેમ ધર્મસત્તા અનાધિકારી માનવીઓના હાથોમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ ધર્મનું આચરણ કરવું કઠણ જ નહીં પરંતુ અન્યથા અનર્થ ગણું.
- * વેદ, યજુરને કામધેનુ કહે છે.
- * જ્યારે પદ્માત્મા જાને જ યજુષી કામધેનુ આપે છે ત્યારે તે તેની તમામ પ્રજાને મળતી જોઈએ.
- * વેદાંત ધર્મનું આચરણ દરેક સ્ત્રી પુરુષ, દરેક જાતિ તથા દરેક દેશની એકએક વ્યક્તિ કરી શકે છે.

ઈશ્વર

- ૧. જો માનવી ખરેખર ઈશ્વરને માટે કંઈક કરી શકતો હોય તો તે ફક્ત ઈશ્વરની સેવા જ કરી શકે છે. ઈશ્વરના અત્યધર્મનું આચરણ જ એની સૌથી મોટી ગેવા છે.
- ૨. ઈશ્વર એક શક્તિ છે. તે ન તો પુરુષ છે, ન તો સ્ત્રી.
- ૩. દુનિયાભરનાં પૂજાસ્થાન, પ્રાર્થનાસ્થાન અગર તિર્થસ્થાન નાગ પામે તો પણ એ ઈશ્વરશક્તિ જેવાને તેથી જ રહેશે.
- ૪. વૈજ્ઞાનિક એવી જૂલ કંડે છે કે તે તથા તેમનું વિજ્ઞાન એ પણ ઈશ્વરી શક્તિની દેખી જાય છે.

શાલુ ધર્મની વાત

- ૧. શાલુ ધર્મો હવે ધર્મ રહ્યા નથી. એમનો કારભાર ઇઝરા (વેપાર) ઉપર ચાલે છે. એમાં પૂરવની અને સ્વર્ગની લાલચ છે. પાપનો અને નર્કનો એમાં ડર બતાવવામાં આવ્યો છે. આ ધર્મોનું આચરણ કરવામાં ડગલે ડગલે પૈસાની જરૂર પડે છે.
- ૨. પ્રચલિત ધર્મ શક્તિહીન થઈ જવાને લીધે અથવા રૂઢીઓની પરંપરા-માં જકડાઈ ગયો હોવાને લીધે તે માનવીને સમારમાં રહીને અસારની જાળમાંથી મુક્ત કરી શકતો નથી.
- ૩. કોઈ ધર્મ પૂજામાં જ સમાપ્ત થઈને રહ્યો છે, કોઈ ધર્મ નાવીજોમાં અટક્યો છે, કોઈ મક્તબમાં સમાપ્ત થાય છે, તો કોઈ અધ-વિશ્વાસમાં ફસાયે છે. માણસ શુદ્ધ ધર્મનું પાલન કરી શકે એવી કોઈ શાલુ ધર્મની પરિસ્થિતિ રહી નથી.
- ૪. કેટલાક માનવીઓ સન્યાસ લે છે અર્થાત કપડા બદલે છે. એ સિવાય બીજું કાંઈ બદલવા નથી. કપડા બદલવા એ સન્યાસ નથી.

તીર્થ

- ૧. સન્યાસ આશ્રમનો જે આદર્શ પહેલાં જોવામાં આવતો હતો તેનું નામરોપ પણ અત્યારે દર્શન થતું નથી.

૧. નીચે શબ્દનો અર્થ એટલે નદરુર. એટલે આત્મિક મુખી જેટલા જ્યા અને જ્યાં પાત્ર મદરુર આવ્યા તો તેઓ જે જગ્યાએ જાનના, તથા અગ્ર તેમજે કાર્ય કર્યું અથવા સમાધિ લીધી એ તમામ અથા નીચેઅથાન થઈ ગયા અને આજ પછુ તે નીચે અથાન જ છે

પાત્ર જીવન ધર્માચરણ ગતિ ગુનગી અને હુદાપામા દાઈ તીર્થની તાના કરી લીધી એજે તમામ પાપ ધોવાઈ નવ નથા પૂજ્ય પ્રાપ્તિ માં એમ માનકું એ પોતાની જાન છેનગવાની અને જીનના ઉપર જોગી જાપ પાડવાની વાતો છે. એક દુકીદન નસ છે કે જ્યા જ્યા મદરુર ગાટિના મતા (લોક) ગયા તે ગામ અને જગ્યાની માગી પાત્ર તમના ચર જરૂરપરથી પુનિત અને પવિત થઈ ગઈ છે.

વેદ

૧. પગમામાએ દયાળુ જનીને મનુષ્ય પાનાની ઉપરેા મ્મ પુગી કરી રાંકે તેને માંગેના રંગો વેદ દ્વારા મનુષ્યને જતાવ્યો છે. આજ વેદોની મહાનતા છે.
૨. દુનિયા, મનુષ્ય અને વડ નણે એકી માથે ઉત્પન્ન થયા છે વેદનુ નિર્માણ મનુષ્યને માટે એટલે અમમ્મ માનવ જાતિને માટે કરવામા આવ્યુ છે. માઈ એક વર્ષને માટે નહી તેમજ ઓઈ એક દેશ કે મનુષ્યો માટે પણ કરવામા આવ્યુ નથી. આ પૃથ્વી પર તો શુ પગનુ જ્યા જ્યા મનુષ્ય જાતિ દોય તે તમામને માટે વેદન નિર્માણ કર્યું છે
૩. જેમ ઈશ્વર સર્વજ છે તેમ વેદ પણ નર્વજ છે
૪. મનુષ્યજીવન નાથ અ જાધ ધગવતી તમામ વાંતો વેદમા છે.
૫. વડ ઈશ્વરના પોતાના જ શબ્દોમા દોવાવી વેદોની ઝડયાઓ અને સુમ્તોમા પાનાવગ્જુને શુધ્ધ કરવાની તાકાત રહેલી છે
૬. ઝલાદ લોગએ પોતાના સ્વાર્થ માર વેદ દ્વારા જતાવેના ધર્મને પોતાને ત્રમે તે પ્રમાણે મરડી મચડીને એના જોગ અથેના પ્રચાર કર્યો છે

સાત્યધર્મ : સનાતન :

- જેના આદિ કે અંત નથી તે જ સનાતન ધર્મ.
- * વેદ પોતે અનાદિ છે. એટલે જ્યાં સુધી દુનિયાનો અંત થતો નથી ત્યાં સુધી વેદનો અંત પણ થવાનો નથી.
- ✍ વેદ ઈશ્વર પ્રણિત છે એટલે વેદધર્મ સત્યધર્મ છે.
- ખીજા તમામ ધર્મો વેદ ઉપર આધાર રાખીને જ રચવામાં આવ્યા છે. ઈશ્વરી શક્તિનાં આદેશથી અને ઈશ્વરી શક્તિ દ્વારા મોક્ષાપેક્ષાં મહાપુરુષોને નિમિત્ત બનાવી કાઈ ને કાઈ આકૃતિના સમૂપે કાઈ ને કાઈ કારણથી આ ધર્મોનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે.
- ઈશ્વરદ્વારાએ આ ધર્મોનો નાશ કરી નાખ્યો છે. કારણ કે લાલચ આપીને ધર્મ પરિવર્તન કરાવવામાં આવે છે.
- શું ધર્મ પણ કાઈ પરિવર્તન કરવાની ચીજ છે ?
- ધર્મ જોખમમાં છે અથવા ધર્મ કુળી ચૂંથો એવા પોક્કાગે કરવામાં આવે છે. જે કુળીતાનો સહારો હોય તે પોતે કેવી રીતે કુળી મંડે ! માનવીને જોખમમાંથી બચાવવા શકે તે પોતે જ જોખમમાં કેવી રીતે પડે ?
- નિર્બર રહેવા લાયક કાંઈ હોય તો તે કેવળ ઈશ્વર શક્તિ જ છે.
- ધર્મના આચરણ બહારનો માનવી જે પગલાંઓ પસંદ જ છે.
- જ્યારે સીધી પહેલું મનુષ્યનું સર્જન થયું ત્યારે તેની સાથે જ ધર્મનું નિર્માણ પણ થયું છે.

ચણ

- પહેલા જ્યારે વાસ્તાવિક (સાચા) ધર્મનું આચરણ થતું હતું ત્યારે અગ્નિહોત્રથી લઈને અશ્વમેધ યજ્ઞની જે જુદા જુદા પ્રકારની નાની

મોટી યજ્ઞ યાગ વર્ગેર ક્રિયાઓ કરવામાં આવતી હતી, તેને લીધે વ્યાવહારિક રીતે માનવજીવન સુખમાં પસાર થતું હતું. પરિણામે માનવ, ઈશ્વરને ઓળખવાનો માર્ગ એટલે તપ કરવાને માટે ઉન્નત રહેતો હતો. આ જ ધર્મરાજનો સુવર્ણ યુગ હતો.

૧. જો ધર્મ અદિંસાને સતકર્મ તરીકે જાણાવે છે તે આ બલિદાનની પ્રથાને પ્રાન્સાદન કેવી રીતે આપે ?

દાન

- * દાન એ જો મનુષ્યધર્મનું એક અંગ છે તો એક વાત નિશ્ચિત છે કે દરેક મનુષ્ય દાન કરી શકે છે અને દરેક મનુષ્ય દાનનો પાત્ર સ્વિકાર કરી શકે છે.
- * દાન એક ધર્મ છે. ધર્મપાત્રન એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે માનવીએ દાની બનવું જોઈએ. જો ઐશ્વર્ય (સંપત્તિ) વધારવું હોય તો તેનો એકમાત્ર ઉપાય દાન કરવાનો છે.

જીવન સંઘર્ષ

- * સુખની શોધ કરવી પડતી નથી. એ શોધ તો સ્વાભાવિક રીતે થવા જ કરે છે અને દરેક માણસ એની શોધમાં મગ્ન છે. એની પાછળ પાગલ છે.
- * માણસ જીવતાં જો સુખી નથી થઈ શકતો તો મરવાથી મરણ બાદ તે સુખી થઈ શકે એવી કલ્પના હાસ્યાસ્પદ છે.
- * આનંદ તો જીવતા રહેવામાં છે. સુખને માટે જીવવામાં, સુખને માટે જીવનસંઘર્ષ કરવામાં, સુખને માટે ઝગમગાવે અને સુખને માટે સર્વસ્વ ખોવામાં.
- * નિવાસક કોઈ બીજો જ છે, મનુષ્ય નહીં.

સંબંધનું ક્ષેત્ર

- * માનવી પોતાના જે ધર્મનો માને છે તે ખુબખુબ એનો ધર્મ નથી. તે તો એ મોટા થયો ત્યાં જ એના ઉપર દોષો બેસાડવામાં આવેલો છે. અસન તો એ ફક્ત માનવી જ છે. તેથી તેના જન્મની સાથે મૂળથી જે એનો ધર્મ એના જન્મથી જ મળ્યો તે તો મનુષ્યધર્મ અગર માનવધર્મ છે. એ જ સત્ય અને અનાનન છે.

સંબંધ અને આદર્શ

- * પૂર્ણ પુરુષ આદર્શ છે એટલે એવો પુરુષ જે પૂર્ણ અવસ્થા પર પહોંચી શક્યો હોય તે. એવી પૂર્ણ અવસ્થા કે જે હવર શક્તિની મમાન હોય.
- * જેવી રીતે ઈશ્વરશક્તિનું વર્ણન કરવું એ અસંભવિત છે, તેવી જ રીતે સદ્ગુર શક્તિનું પૂર્ણ રૂપે વર્ણન કરવું અસંભવિત છે. આ બંને શક્તિઓ એક જ છે અથવા એમ કહી શકાય કે એક જ શક્તિનો એક જ અંતના બે રૂપ છે.
- * વળ શરીર અને મનને પોતાને વશ કરવાને માટે તપ કરાય છે અને તેની પરમ સિદ્ધિ પૂર્ણતા છે સિદ્ધિ અગર સિદ્ધિઓ જેની પામે હોય તે જ સિદ્ધ પુરુષ છે એનું નથી.
- * તે જ સદ્ગુર કહી શકાય કે જે પોતે સાત અથવા પૂર્ણ અવસ્થા પર પહોંચ્યા છે અને જે માનવીઓ પૂર્ણરૂપે એમના શરણમાં આવે છે તેમને એ અવસ્થાના દર્શન કરાવી શકે છે.
- * દુનિયાનો પહેલો સદ્ગુર ઈશ્વર પોતે જ હતો અને આજે પણ એ જ છે.

સંબંધ અને રાજિત

- * શરીરના નિર્વાદ માટે ભોજન અને એને નાંગ ન રખાવ એટલા માટે એને દપડા એ બેની જ જરૂર છે શારીરિક તપથી શરીર સક્ષમ અને મશકન (પહોંચવાનું જેવું નહીં) તથા શુદ્ધ થશે.

કર્મ અને સ્વાધ્યાય

- * કર્મ મનુષ્યને શક્તિમાન બનાવે છે. બધને દૂર કરે છે અને નિડર એટલે નિર્ભય બનાવે છે.
- * ધર્મનું પ્રત્યેક કર્મ સત્કર્મ છે.
- * મનુષ્યે પોતાના બાળકોમાં નાનપણથી જ ધર્મચરણની આદત પાડવી જોઈએ.
- * દરેક મનુષ્ય સ્વાધ્યાય કરે છે પરંતુ સ્વાધ્યાય એટલે શું તે એ જાણતો નથી.
- * સ્વાધ્યાયથી જે કંઈ જાણી શકાય છે તેને જ્ઞાન કહે છે.
- * તપ, કર્મ અને સ્વાધ્યાયની પૂર્ણતાનો સંગમ એટલે સુખ.

તપનું મહત્ત્વ

- * જે મુશ્કીનતથી ગભરાઈને અહીં તહીં ભાગે છે અને જેઓ દયા ફરી શક્તા નથી તેમની પામેથી દયાની અપેક્ષા રાખે છે તથા જે ખરેખર દયા કરી શકે છે તેમના પર બરોસો રાખતા નથી તે જ હીન છે. અનાથ તે છે કે જેઓ પોતાનો કોઈ રક્ષાકુલાર નથી એમ માને છે.
- * અજ્ઞાનમાથા જ્ઞાન તરફ લઈ જનારું પુસ્તક એટલે તપ.
- * ખાતરી રાખો કે તપ કરવાને માટે તમારા ઘર ત્રિપાવ દુઝાનવાબરમા ખીજું કોઈ સાડ સ્થાન નથી.
- * તમારા જન્મની સાથે જ તમને તપ કરવાના બધા જ સાધનો મળ્યા છે અને તે શરીર, મન, અને શુદ્ધિ છે.
- * 'મારું' એ શબ્દનો અર્થ તો એ છે કે તમે તમારા શરીરના

માલિક જે પરન્તુ વ્યવહારમાં તો તમે તેના નોકર તરીકે કામ કરા
હો શરીરને તમે જમ ચાહે તેમ ગખી ગયા હો એવું તો તમે
દુનિયાના ધનુર કિશોરો પૃથ્વી ગ્રહો છે.

ઘણું પણ મેં માણસ જણાવ્યા જેમાંમાં એકરૂપ લાગતા નથી પરન્તુ
૮૦૦ મનુષ્યના શરીરની ગ્રહનો દાસો (પ્રયોગશાળા) બિલકુલ
એક જ જાતનો છે.

વાતાનુકૂલિત - એક-ડીસન મકાનમાં રહેનારો માણસ હવે છે તે જ
રીત મખત ગરમીમાં હાથ ઢગનારા મજૂર પણ હવે છે